

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

UNIVERZITETSKA MISAO

Časopis za nauku, kulturu i umjetnost

Godina 2018, Broj 17

Novi Pazar, decembar 2018. godine

UNIVERZITETSKA MISAO

Časopis za nauku, kulturu i umjetnost
Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

- Izdavač: **Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru**
Za izdavača: **Suad Bećirović, rektor**
- Redakcija: Suad Bećirović, glavni i odgovorni urednik
Amela Lukač Zoranić, zamjenik glavnog i odgovornog urednika
Dženis Bajramović, sekretar redakcije
- Uređivački odbor: Muzafer Saračević, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Bećir Kalač, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Mustafa Fetić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Jahja Fehratović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Elma Elfić-Zukorlić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Fehim Husković, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Aleksandar Ivanović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Samina Dazdarević, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Šefket Krcić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
- Izdavački savjet: Tarik Obralić, Univerzitet u Travniku
Ćamil Sukić, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Marija Krivokapić, Univerzitet Crne Gore
Tibor Petreš, University of Szeged
Julijana Vučo, Univerzitet u Beogradu,
Tomaž Onažić, Univerzitet u Mariboru,
Dragana Mašović, Univerzitet u Nišu,
Miodrag Jović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Halid Kurtović, Univerzitet u Zenici
Sanjin Kodrić, Univerzitet U Sarajevu,
Lars Petter Soltvedt, Buskerud University
Šemsudin Plojović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
Enes Osmančević, Univerzitet u Tuzli
Emina Avdić, Univerzitet Cirilo i Metodije
Senad Bušatlić, Internacionalni Univerzitet u Sarajevu
- Lektor: Adnan Hasanović, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Korice: **Denis Kučević**, Univerzitet u Novom Pazaru

Tiraž: 200 primjeraka

Štampa: **GrafiColor**, Kraljevo

ISSN: 1451-3870
e- ISSN: 2560-4821

Adresa redakcije: Univerzitet u Novom Pazaru
Ul. Dimitrija Tucovića bb
36300 Novi Pazar
Telefon: +381 20 316 634
E-mail: um@uninp.edu.rs

Sajt časopisa: <http://um.uninp.edu.rs/>

Bibliografska baza:

- Repozitorijum NBS
- Kobson - Spisak časopisa iz Srbije dostupnih u elektronskoj formi
- Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- University Library of Regensburg
- SCI indeks Srbija (Srpski Citatni Indeks)
- Kategorizacija M53 prema rešenju Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja za 2015, 2016, 2017 i 2018

Sadržaj / Contents

1.

PROFESSIONAL AND CAREER DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA1

Makfirete Ameti, Lulzim Mehmedi 1

PROFESIONALNI I KARIJERNI RAZVOJ NASTAVNIKA U OSNOVNOJ ŠKOLI U REPUBLICI MAKEDONIJI1

2.

NASTAVA SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA NA PODRUČJU OPŠTINE PREŠEVO.....17

Kemal Džemal, Ahmed Bihorac 17

TEACHING SERBIAN AS A NON-NATIVE LANGUAGE IN ELEMENTARY SCHOOLS IN THE MUNICIPALITY OF PRESEVO18

3.

KORIŠTENJE IKT U NASTAVI B/H/S JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI U OSNOVNIM ŠKOLAMA KANTONA SARAJEVO: IZMEĐU MOGUĆNOSTI I OČEKIVANJA33

Damir Mušanović 33

THE USE OF ICT IN TEACHING B/C/S LANGUAGES AND LITERATURE IN PRIMARY SCHOOLS OF SARAJEVO CANTON: BETWEEN THE POSSIBILITIES AND EXPECTATIONS.....33

4.

PSIHOLOGIJA ČITANJA: IZMEĐU KNJIGA I NOVIH TEHNOLOGIJA45

Željko Mladenović 45

THE PSYCHOLOGY OF READING: BETWEEN BOOKS AND NEW TECHNOLOGIES45

5.

BULLYING IN LOWER SECONDARY SCHOOLS IN GJAKOVA....61

Vjollca Azem Vorfaj 61

MALTRETIRANJE U SREDNJIM ŠKOLAMA U GJAKOVICI61

6.	DOPRINOS FIGURATIVNIH BROJEVA RAZVOJU VIZUELNO LOGIČKOG PRISTUPA REŠAVANJU ZADATAKA SA BROJNIM NIZOVIMA.....	72
	Miroslava Mihajlov Carević , Milena Petrović, Nebojša Denić	72
	NUMBERS TO DEVELOPMENT OF VISUAL LOGICAL APPROACH TO SOLVING TASKS WITH NUMEROUS STRINGS..	73
7.	PRIKAZ KNJIGE „VAMA, MOJE DRAGE DAME“	
	AUTORA AHMEDA BIHORCA	86
	Hivzo Gološ, Jasmina Leković	86
8.	CLASSROOM MANAGEMENT – PLEDOAJE ZA EFIKASNO DELOVANJE U UČIONICI.....	89
	Jasmina Arsenijević, Milica Andevski, Branislav Banić	89
	CLASSROOM MANAGEMENT - LABEL FOR EFFICIENT OPERATION IN THE STUDY	90
9.	ODJELJENSKA ZAJEDNICA KAO POZITIVNO – RAZVOJNA I TERAPIJSKA ZAJEDNICA	106
	Muradif Hajder	106
	CLASS COMMUNITY AS A POSITIVE - DEVELOPMENT AND THERAPEUTIC COMMUNITIES.....	106
10.	MISLILAC DVADESETOG STOLJEĆA -PRILOG ZA FILOZOFSKI PORTRET PROF. DR BOGDANA ŠEŠIĆA	118
	Šefket Krečić	118
	PHILOSOPHY OF CULTURE OF RATKO BOŽOVIĆ	118
11.	PEDAGOGICAL MEDIATION- MEDIA AS COMMUNICATION CONCEPT	125
	Müedin Kahveci	125
	PEDAGOŠKA MEDIJACIJA - MEDIJI KAO KONCEPT KOMUNIKACIJE	125

12.
VASPITANJE ZA ZDRAVLJE U VASPITNO OBRAZOVNIM
USTANOVAMA.....136

Eržika Antić..... 136
HEALTH EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTIUTIONS.....137

13.
INFORMISANOST NASTAVNIKA I RODITELJA O ŠTETNOSTI
ZLOUPOTREBE OPOJNIH STREDSTAVA I DROGA.....144

Fatima A. Kriještorac, Melida Župljanin, Mustafa Fetić..... 144
INFORMATION OF THE TEACHER AND PARENTS ABOUT THE
HARMFUL OF THE DEFICIENCY OF DRUGS145

14.
CILJEVI I PERSPEKTIVE U SAVREMENOM MUZIČKOM
VASPITANJU DECE PREDŠKOLSKOG UZRATA.....156

Sanja Pantović..... 156
AIMS AND PERSPECTIVES IN CONTEMPORARY MUSIC
EDUCATION OF CHILDREN AT THE PRE-SCHOOL AGE156

15.
REFAKCIJA POVLAČENJE RADA.....163
ODNOS I OBLICI PONAŠANJA MLADIH PREMA STARIM
OSOBAMA U NAŠEM DRUŠTVU.....163

Sanja Nikolić, Vlasta Lipovac 163

16.
MOGUĆNOSTI PRIMJENE MULTIMEDIJALNIH SADRŽAJA I
INTERNETA U NASTAVI ISLAMSKJE VJERONAUKKE164

Fadil Novalić, Mevljuda Novalić,..... 164
POSSIBILITIES OF APPLYING MULTIMEDIA CONTENT AND
THE INTERNET IN THE TEACHING OF ISLAMIC RELIGIOUS
EDUCATION165

17.	
SCORM STANDARD ZA LMS; EXE SOFTVER	178
Abida Ganić Ličina	178
SCORM STANDARD FOR LMS; EXE SOFTWARE	178
18.	
KLASIFIKACIJA MATERIJALNIH DOKAZA U KRIVIČNOM PRAVU	188
Maida Bećirović-Alić	188
CLASSIFICATION OF MATERIAL EVIDENCE IN CRIMINAL LAW	188
19.	
KRIVIČNOPRAVNA PRIRODA DISKRIMINACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	205
Siniša Pantić	205
CRIMINAL LAW NATURE DISCRIMINATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA	205
SPISAK RECENZENATA ČASOPISA UNIVERZITETSKA MISAO	217
LIST OF RECONCILIENTS OF THE JOURNAL UNIVERSITY REVIEW	217

NAUČNI ČLANKI

SCIENTIFIC ARTICLES

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 17, str. 1-16, 2018 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Pedagogija

Datum prijema rada: 14.05.2018.

Datum prihvatanja rada: 25.09.2018.

doi: 10.5937/univmis1817001A

Originalan naučni rad

PROFESSIONAL AND CAREER DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Makfirete Ameti

Univerzitet u Tetovo, Pedagoški Fakultet, Ul. Ilindenska bb
Tetovo, Makedonija
makfirete.ameti@unite.edu.mk

Lulzim Mehmedi

Univerzitet u Tetovo, Pedagoški Fakultet, Ul. Ilindenska bb
Tetovo, Makedonija
lulzim.mehmedi@unite.edu.mk

Abstract

As part of the process of globalization and advanced technical and scientific development, in order to meet the standards for compatibility, coexistence and effectiveness of the teaching process, the Republic of Macedonia like all other countries in the world also joined the process of change of legal regulation and started the drafting of the National Strategy for the Development of Education in the Republic of Macedonia. For this purpose all teachers are at the center of social development to improve the quality of educational work.

The aim of the paper is to review the professional development path of elementary school teachers in RM in the last decade through qualitative analysis of educational legislation as well as all program documents. The quantitative analysis of data processing, by determining the arithmetic mean, standard deviation and t-test, provides the attitudes of teachers and professional associates related to their professional development.

Key words: professional development, professional competence, standards for professional development.

PROFESIONALNI I KARIJERNI RAZVOJ NASTAVNIKA U OSNOVNOJ ŠKOLI U REPUBLICI MAKEDONIJI

Apstrakt

Kao deo procesa globalizacije i naprednog tehničko-naučnog razvoja, a u cilju ispunjavanja standarda za kompatibilnost, suživot i efektivnost nastavnog procesa, Republika Makedonija, kao i sve države sveta, se priključila procesu promene zakonske regulative i započela

pripremu Nacionalne strategije za razvoj obrazovanja u Republici Makedoniji. Da bi se to ostvarilo, nastavnici su stavljeni u centar društvenog razvoja kako bi se poboljšao kvalitet obrazovnog rada.

Cilj ovog rada je da razmotri načine za profesionalni razvoj nastavnika u osnovnim školama u Republici Makedoniji u poslednjoj deceniji primenom kvalitativne analize obrazovnog zakonodavstva, kao i svih programskih dokumenata. Kvantitativnom analizom obrade podataka određivanjem aritmetičke sredine, standardnog odstupanja i t-testa dobijaju se stavovi nastavnika i stručnih saradnika u pogledu njihovog profesionalnog razvoja.

Ključne reči: profesionalni razvoj, profesionalna kompetencija, standardi profesionalnog razvoja.

PREFACE

Within the processes of globalization and intensive technical and technological development, the Republic of Macedonia, like other countries in the world, joined the process of drafting the necessary legal changes and other legal regulations, in order to meet the standards for compatibility, modernity and efficiency of the teaching process. Because of the above, all teachers are at the center of social endeavors to improve the quality of educational work. The demands arising from the place and the role of these personnel in the foreground emphasize their qualification, which implies competence for respecting, knowing and implementing the contemporary knowledge in the field of educational theory and practice.

The statistics on the varying of the number of teachers in primary education in the last decade show an increase in relation to the total number of employees, as opposed to the decrease in the number of students. Thus, the number of employed teachers in primary education in the school year 2006/07 is 15,098, while in the school year 2016/17 it is 17,887. The number of students in the school year 2006/07 in the primary education is 231,497, while in the school year 2016/17 it is 185,992, which means that the number of students in the school year 2006/07 in relation to the number of students in the school year 2016/17 is decreased from 15 to 10 students per teacher. From this it can be concluded that the number of pupils in elementary education at the state level is constantly decreasing and this reduction with certain oscillations will continue in the future. Considering the state of the teachers regarding their professional preparation, it can be seen that in the academic year 2006/07, the majority of teachers are with post-secondary education, i.e. more than 52.5% of the teachers are with post-secondary education, while 43.3% are with university education. In the school year 2016/17, 82.2% of the teachers have university degree, while only 16.3% of them are with college degree, which means that the number of teachers with university education has increased significantly and we have a significant improvement in the qualification structure. Also in the period of 10 years in relation to the gender structure of the teachers we have a tendency of female increase, in the school year 2006/07 the number of female teachers is 62%, while in the school year 2016/17 the number is 69, 1%. (State Statistical Office of the Republic of Macedonia).

Table 1. The movement of the number of teachers in primary education in the Republic of Macedonia in the last decade

School year	Students	Teachers	Total students per teacher	Teachers with post-secondary education	Teacher with university education	Male	Female
2006/2007	231.497	15.098	15	52.5%	43.3%	38%	62%
2016/2017	185.992	17.887	10	16.3%	82.8%	30.9%	69.1%

Educational reforms undertaken in many developed countries and in developing countries, especially in the past 10 years, have focused on the development of teaching staff. According to experts from the World Bank, this approach was mostly influenced by the following findings obtained through various surveys:

- Students' achievements are linked to the economic and social progress of the country.
- The results of international student achievement measurements provide many comparative data.
- Teachers are a key school factor for students' success. (Policy Analysis and Practice of Professional and Career Development of Teachers in the Republic of Macedonia, MCEC, 2013)

As early as 2000, the Council of Europe set the strategic goals for the education and training of teachers known as Education and Training 2010, for which a program for realization and monitoring was developed. (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:142:0001:0022:EN:PDF>)

The determination of the Republic of Macedonia to integrate into the European and world processes, was seen in 2004, with the establishment of a national strategy for the development of teaching and education. For this purpose, the Ministry of Education and Science of the Republic of Macedonia prepared the National Program for the Development of Education in the Republic of Macedonia 2005-2015. In this context, the Ministry of Education and Science assumes responsibility for the realization of the goals, principles and recommendations set out in the international documents for the development of education in Europe and the world. (National Program for the Development of Education in the Republic of Macedonia 2005-2015)

Starting from the findings that there is no vocational and professional education in the Republic of Macedonia, and that the education and training of teachers largely depends on the involvement of international foundations and institutions, such as USAID, UNICEF, FOSIM, etc., in the National Program a significant part is also dedicated to this domain. In this context, the Ministry of

Education and Science (MoES) is committed to defining the indicators of success in the implementation of the teaching work in the future, a standardization that will offer licensing opportunities for teachers that will be carried out by a special institution. Starting from the guidelines of the National Program, the MoES in 2008 adopted the Law on Primary Education (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 103/08), while in 2015 it adopted the Law on Teachers ("Official Gazette of the Republic of Macedonia" No. 10 / 2015) where it is envisaged that a teacher in primary education be a person who has completed at least four years of appropriate university education, with at least 240 ECTS credits, as well as, among other things, a teacher's license issued by the Teachers Academy and is registered in the Register of licensed teachers.

According to the Teachers Law, as an exception, a primary school teacher may be a person who does not have a working license and is not enrolled in the Register of Licensed Teachers for up to a year and under the mentorship of a mentor-teacher appointed by the school. Although it is still non-functional, the Teachers Law stipulates that prior to the announcement of the public announcement before the election of the teachers, the school is obliged to contact the Teachers Academy and receive a notification for teachers who have acquired a license and have a place of residence in the municipality where the school is, and are unemployed, while when more candidates apply, preference is given to teachers who have higher success during the undergraduate studies and the success of the Teachers Academy. The Law also describes the basic professional competencies for teaching in primary education, which refer to the knowledge, skills and knowledge necessary for quality performance of the educational competences that the teacher acquires during the higher education and the Teachers Academy. In the final provisions of this Law, regarding the conditions for obtaining a minimum of 240 ECTS, as well as the possession of a license, it is explained that they do not refer to the teachers who are employed for an indefinite period of time in primary and secondary schools on the day of entering in force of this law. Although the implementation of the Teachers Law was envisaged to commence from the school year 2015/16, however, the amendments and supplements to this Law (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 123 of 11.07.2017) foresee the implementation of the Law from the school year 2018/19.

In parallel with the Teachers Law, during 2015, the MoES adopted the Law on Teachers Academy (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 10/2015), which establishes and regulates the work of Teachers Academy. According to this Law, the goal of the theoretical instruction in the Academy is to develop the broader knowledge in the field of pedagogical sciences as well as the contemporary methods of work, while the objective of the practical training is to enable the participants to plan and realize the educational work in school. The law stipulates that after the training and the positive opinion of the mentor, the candidates will take a final exam consisting of a theoretical and practical part, for which a teacher's license is issued, while in addition to the teacher's license, the salary increases by 3,000 denars, which implies an additional motivation for licensing of teachers.

The law provides for the license to be issued for a period of five years, while for the third time it becomes permanent. In the part of motivating the enrollment of candidates to complete the Teachers Academy, it is envisaged that a teacher who obtains a license to be guaranteed a job for him/her, while if he/she does not receive employment for up to three years, he/she is getting paid a monthly compensation in the amount of 80% of the average monthly salary paid in the Republic of Macedonia. For teachers who are employed and enrolled at the Academy, the Program Council foresees to provide them with a specialized training program, while after acquiring a license, they also increase their wages by 3,000 denars. Although in the transitional and final provisions of this Law it is envisaged that it will be applied beginning with the school year 2015/16, with the Law Amending the Law on Teachers Academy (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 127 of 11.07.2016) it is envisaged that the application of the law commences from the school year 2018/19.

In order to increase the motivation of teachers in primary education, the Ministry of Education in 2008 introduced Legislative amendments that promote the system for career advancement as a system solution in the country. The Law on Primary Education (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 103/08) foresees the following titles for career development of teachers: teacher-trainee, teacher, teacher-mentor and teacher-advisor. It also describes the manner and the conditions that need to be fulfilled for advancement in a particular title, so that the advancement of the teachers in the titles teacher and teacher-mentor is carried out by a school commission formed by the school principal, while the advancement of teachers in the title teacher-advisor is appointed by a commission formed by the Minister, while with the law amending the Law on Primary Education (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 33/2010) it is envisaged that the progress of the teachers in the teacher-mentor and teacher-advisor is carried out by a commission formed by the Minister, whereby the results of external verification, self-evaluation and integral evaluation contained in the National Report on the work of teachers and professional associates are compulsorily taken into account. The Law amending the Law on Primary Education (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 100/2012) stipulates that the commission established by the Minister must take into account the results of the external verification contained in the teachers work report, as well as from the evaluation teacher professional record, while the Law on amending the Law on Primary Education (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 67/2017), the words from the external verification contained in the report on the work of the teachers are deleted. The law also provides that if the school has up to 51 teachers and professional associates employed with the school, only 2 teachers can be promoted each year, while if there are more than 51 staff teachers and professional associates, 3 teachers can be promoted. The law also motivates ambitious teachers who want to be promoted to the next position, so the promotion to the next position it is foreseen to occur every three years, but based on the amended Law of 2010, the next promotion is predicted to be on every four years and the salary of the teacher to be in accordance with the acquired title. In the transitional and final provisions of the Law it is envisaged that

the promotion to the next position of the teachers begin for three years from the day this law enters into force, but to this day the promotion of teachers and professional associates positions does not function.

Teachers career development is also envisaged and described in more details with the adoption of the Teachers Law (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 10/2015), where besides the manner of selecting a candidate, the conditions for advancement in teacher-mentor and teacher-advisor are also foreseen. The working duties of this group of teachers, as well as the conditions in which a procedure for deprivation of the title can be filed, are also foreseen in detail. Although the career development provisions should have started to apply from the school year 2015/16, however, the Law amending the Teachers Law (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 123/166) foresees the same to be applied by the school year 2018/19. The Law on Teachers Academy stipulates that teachers with teacher-mentor and teacher-advisor titles can be selected as lecturers at the Academy, as well as to do the internship. The very prolongation of the entry into force of this law shows that in the country we still do not have a certain national strategy for development of education that through the realization of the strategic goals will lead to the desired vision.

PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA IN THE PERIOD 2013-2016

Although teachers' professional development system is foreseen in the National Program for the Development of Education in the Republic of Macedonia, as well as in the Law on Primary Education of 2008, 2013-2016 period was crucial for raising the level in this domain. During this period, standards for professional and career development of teachers were drawn. The Law on Primary Education of 2008 stipulates that professional development is realized through accredited training programs realized by public and private institutions, citizens associations and companies whose programs are accredited by the EDB. A detailed description of the professional development of teachers is provided in the Teachers Law, which stipulates that during their work teachers are obliged for vocational and professional improvement that is realized through accredited training programs, through projects approved by the Ministry, internal professional development in school, regional collaborative learning teams and through individual forms of learning. According to the law, in each of the three school years, each teacher is obliged to dedicate at least 60 hours to continuous professional development, of which at least 40 hours are from the participation of accredited training programs, for which funds are provided in the budget of Education Development Bureau, 10 hours of training for priority programs determined by the Minister, for which funds are also provided from the budget of the Education Development Bureau, as well as 10 hours of personal development for which cost for personal professional development shall be borne by the teacher. The personal professional development plan is run by the teacher himself, while the school maintains a professional record for the professional development of teachers. Although the Teachers Law envisages that by the end of

2017, teachers to dedicate at least 40 hours to continuous professional development, of which at least 20 hours of participation in accredited training programs, 10 hours of training for priority programs determined by the minister, while the remaining 10 for personal professional development, however, the Law amending the Teachers Law in Primary and Secondary Schools (Official Gazette of the Republic of Macedonia No. 127/166) stipulates that teachers are obliged to dedicate at least 40 hours for the continuous professional development by the end of 2019. From this we can conclude that Teachers Law regulates the key issues for the teacher profession and work is no longer considered as static, but it is expected from the teacher to constantly improve and be an example of lifelong learning, but it is especially important that it shall be put into operation.

The teachers' project for professional and career development (2012-2016), funded by USAID and implemented by Macedonian Civic Education Center (MCEC) in partnership with the Education Development Bureau (EDB), worked on the analysis of the existing system for professional and career development of the educational staff. The existing normative regulation, the objectives and policies for the teaching staff, as well as their realization, were analyzed. In order to better evaluate the methodology of the World Bank SABER teaching staff was used, and in-depth knowledge of the implementation of the policies was obtained through a survey with schools and discussions with focus groups of teachers, directors, professional associates and representatives of the education sectors in municipalities.

The Working Group initially studied the policy trends, strategies and practices in countries with successful educational systems, as well as the recommendations of relevant international education organizations related to the teachers professional and career development, taking into account that during design of all solutions and preparation of the documents to be considered the educational context in the Republic of Macedonia. After the adoption of the Teachers Law (January 2015), the Project was engaged in the implementation of the Decisions deriving from the Law. The implementation included 173 teachers from 23 primary and secondary schools and 23 professional associates from 20 schools. They collected evidence of the fulfillment of the standards for the title of mentor and gave their opinions and suggestions about the various elements of the processes by answering to an electronic questionnaire and discussions in focus groups. The work group also makes recommendations regarding the various evidences that need to be considered and which will not take into account the external assessment, but the internship, the professional development and the opinion of the school for which a minimum number of points will be designated which will amount to about 60% of the total score possible.

As a result of the project for professional and career development of teachers (2012-2016), funded by USAID, MCEC in partnership with the EDB in 2016 published the publications Basic and professional teacher competences and standards as well as the Manual for monitoring the work and planning the professional development of teachers and professional associates in primary and secondary schools, which were prepared by a working group created by education experts, university professors, teachers and advisers from the EDB and the

Vocational Education and Training Center (VETC). The Working Group, taking into account the European Common Principles on Teacher Competences and Qualifications, the competences for career development standards for teachers in a number of countries, as well as the principles on which education is based in the Republic of Macedonia, has developed the basic professional competencies and standards teacher-mentor and teacher-advisor, which has upgraded and improved the system of teachers professional and career development and contributes to higher educational work of teachers and higher results by students. The professional competencies and standards deriving from the manual relate to the professional values expected to be possessed and respected by each teacher, both in terms of professional knowledge and understanding and the abilities and skills that the teacher should have acquired within the his/her initial education and during the first years of the educational work, while for a teacher-mentor and teacher-advisor and in the further work and professional development. Professional knowledge, understandings, abilities and skills are grouped into the following areas:

- Knowledge about the school subject and the educational system
- Teaching and learning
- Creating a simulating learning environment
- Social and educational inclusion
- Communication and cooperation with family and community
- Professional development and professional cooperation.

In each area, in addition to the descriptions of professional knowledge and understanding and professional abilities and skills, a table with examples of professional practices is provided which will help to understand certain competences in the same way by the teacher, the institutions in charge of monitoring its development, as well as the institutions for the validation of the professional development of teachers. (Basic and professional competences and standards for teachers, MCEC, 2016)

The manual for monitoring the work and planning of the professional development of teachers and professional associates in primary and secondary schools is prepared in order to help schools monitor the work of teachers/professional associates, systematic realization and planning of professional development of teachers/professional associates, identifying and promoting diverse support to the professional development of teachers/professional associates, as well as finding ways to properly and responsibly use human and material resources for professional development in schools.

The completion of the Project for Professional and Career Development of Teachers has been finalized with several publications prepared by the Project aimed at improving and facilitating the work of all those involved in the processes of professional and career development: schools, teachers, professional associates, directors, state institutions responsible for education, faculties for teachers and other interested parties.

As products from the realization of project activities are also numerous publications that can serve all educational factors as professional documents:

- Basic professional competencies and standards for teachers

- Basic professional competencies and standards for professional associates
- Professional competencies for headmasters
- Guidelines on the manner and form of mentoring support for teachers-trainees and professional associates-trainees
- A manual for monitoring the work and planning of the professional development of teachers and professional associates
- A guide to professional and career development of teachers
- A guide to professional and career development of professional associates
- Guidelines for individual assessment of teachers and experts in the integral evaluation of the school. (<http://bro.gov.mk/docs/USAID/Bilten-MAK-juni-2016.pdf>)

CONDITIONS AND RECOMMENDATIONS FOR THE PROFESSIONAL AND CAREER DEVELOPMENT OF TEACHERS IN THE PRIMARY EDUCATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

According to the Law on Primary Education, the continuous professional development of teachers is realized by the EDB, pedagogical faculties and other specialized accredited institutions according to their own programs. Up until now experiences show that the professional development of teachers has various lacks: absence of established policy and information regarding the professional development of the teacher, missing of the individual initiative, insufficient financial support in the school for realization of training for professional development, inadequate personnel policy in relation to teachers who attend trainings, formalizing the mentoring system with interns, non-application of standards and criteria for professional development and career advancement, the absence of initiatives for professional development of the teacher, a dysfunctional Law on Teachers, a non-functioning Law on Teachers Academy and so on.

By using the opportunity to conduct training and mentoring in certain schools within the Reading Leadership and IIEP Projects, from interviews with focus groups of teachers regarding the maintenance of professional development training, it is recommended to be maintained during the winter or summer holidays so that they do not lose their teaching class and more attention can be paid to training. In terms of information, teachers point out that they are not sufficiently informed about the professional development, according to them, the principals of the schools privileged teachers who constantly attend the trainings. Schools do not have financial resources to provide to the teachers with appropriate trainings of the identified professional development needs. Therefore teachers point out that they often participate in trainings organized by different institutions or projects that are perceived as imposed according to them should identify the needs for professional development at the school level, while the funds for realization of trainings should also be provided from the municipal budget.

Regarding the system for evaluating the participation of teachers in professional development trainings, it is necessary to re-examine the system for valuation of certificates and to connect with the certification for participation in the trainings and certification for applying the acquired knowledge from the training. For this purpose, it would be good for professional development teams to be set up in each school, in addition to certification in cooperation with the EDB will take care of organizing forms of collaborative professional development that would cooperate at the municipal, regional and state level, as well as running the networking activities of the teachers through which the exchange of positive examples from the practice will be initiated. The activities of the school team members should be taken into account in the individual evaluation of teachers, and this evaluation should not be formal, but rather to affect the improvement of the work. These teams, together with their coordinator, will prepare a plan for professional development of teachers every two years, within which they clearly set out certain priorities, goals and activities for their achievement.

Up until now trainings for professional development of teachers are conducted on a one-off basis, where the teacher receives new information on individual aspects of the work, mainly new contents, usually in the form of lectures for a larger group at the same time. Teacher training is a phase, long-term and permanent process, while initial education is only the first stage in the preparation of its role. There should be no gap between the basic education of teachers and their further improvement. The most efficient professional development of the teacher is usually carried out in the school, closely related to the daily activities of the teacher and the student, and the teacher's knowledge and experiences are very much influenced. Periodic monitoring and evaluation of the work of the teacher is most often done by the relevant EDB counselors, as well as the state educational inspectors, but it requires constant monitoring and regular support and help of the teacher in working with constant feedback information through various types of evaluations. Teachers ask the EDB regularly to inform schools and teachers of all professional development opportunities that they will share on their website, along with information on accredited training. For the students who do not have improved results in the teaching classes, teachers are of the opinion that the EDB should provide additional training.

Lifelong learning and professional development of teachers, as well as the continuous development of the school should be considered in their unity and promoted in naturally connected and interdependent processes. Lifelong learning should enable other models and paths of learning, such as independent learning, school experience and involvement in school improvement projects should be appreciated and formally recognized. Lifelong learning and professional development make sense only if they are related to the improvement of the quality of the student's education, the current model based on the concept of transferring knowledge by the teacher side should be replaced by a new model based on the concept of construction of knowledge, where will develop greater interaction and the student will have an active role in teaching. Until now, it is not clear enough how will the teachers who have acquired a higher level of academic education (specialist

studies, master studies, doctoral studies) and how this will affect their career development. For this purpose, it would be good to follow the Slovenian model for advancement in teacher titles, where among other things they are awarded with points obtained at higher levels at the academic level. (Rule book for changing the Rule book for promotion of titles for employees in the educational activity (Official Journal of the Republic of Slovenia, No. 18/10 of 8.3.2010)

Reforms are prepared mainly by the MoES and are delivered to teachers who should become introduced and apply them, which means that the teacher is involved in the reforms only as an implementer of the reforms. Teachers, in most cases are interpreters of research and theories, very rarely they are able to carry out small-scale research based on their own reflections, the results of which they would include in their teaching, changing and adapting them to specific cases. With the new legal changes, the system forces the teacher to his professional development. The teacher should not be on the sidelines of social events, he should be the agent of changes in schools and the local community. Most experts point out that the professionalization of teachers is a prerequisite for successful improvement of the quality of education and that it is of great interest to those who create the educational policy. The need in our time, expressed in the attitude of constant learning, respectively to learn throughout the whole life, is of particular importance precisely for the teaching activity. Creating stimulating social and professional conditions for career development in the teaching profession will significantly change the attitude of the teacher towards their own professional development.

The modern standards for efficient and effective operation of the educational institutions have imposed the need for implementation and institutionalization of the system of initial training and system for professional development of teachers. To reflect the teacher of the 21st century, the character of the teacher should be rich in terms of a general education and professional field and mobile in the field of acquiring the necessary skills for successful realization of his profession. To this end, it is necessary to define the necessary competences that teachers should possess and to define guidelines on how to best allocate working hours, with particular emphasis on working hours that are intended for teacher training, which, including the teaching fund in the regular teaching, make up the 40-hour weekly teacher's fund. Regarding the mentoring of the intern teachers, which is a significant factor in quality teaching, we can say that we only have formal mentors in schools, without a proper program to guide the intern teacher. Due to this, it is necessary to develop a mentoring program and introduce mandatory training for mentors, since the career development of teachers should start from 2019. MoES, in cooperation with municipalities, should enable volunteering of graduated unemployed teachers, in order to give them the opportunity to practice the theoretical knowledge acquired during the initial education, as well as to acquire skills.

In terms of career development of teachers, the application of the career development provisions should start, which will be based on the assessment of the quality of work. For that purpose, it is necessary to provide sustainable financial resources through which teachers, who will advance in their careers, will receive higher salaries, which will contribute to raising the credibility of the profession and

attracting better quality staff. The MoES needs to prepare standards for teachers in different titles that will be the basis for assessing the fulfillment of the conditions for acquiring an appropriate title that will be based on the quality work of teachers, while municipalities should establish policies for qualified teaching staff in all schools.

Teachers have great disbelief in the objectivity of grades from internal assessments. There are no established procedures for regular internal evaluation of the work of teachers by the management team, and also internal evaluation has no impact on the salary of teachers. In the future, procedures should develop for internal monitoring of teachers' work and evaluation criteria to be in line with the evaluation standards at the national level, including indicators, procedures and instruments. The internal evaluation of teachers should become regular and obligatory and should gain greater importance in making decisions on professional and career development.

Also, in the future, it is necessary to establish a system of evaluation and career development of the principals' work in which the achievements of students and teachers will be crucial. The evaluation can be part of the integral evaluation of the school. For the school principals, in cooperation with the SEC (State Examination Center), it is necessary to establish a mandatory permanent training system, as well as mandatory mentoring during their training and six-month directing.

The passing of the Law on the Teachers Academy was followed by major reactions in the country, which is why this law is still not functional. The establishment of the Teachers Academy opens the opportunity for the Government to control higher education, and thus to centralize it in its power, which undermines the pedagogical and teaching faculties, while the diploma that is acquired turns into a formality. With the Teachers Academy, the number of students enrolled at the faculties will be reduced, as the number of study years is automatically increased. Because of the above, it would be more acceptable the work of the Academy to be organized by the pedagogical faculties as a type of specialist or postgraduate studies, or to find another form of organization, while the licensing process should go through a special Licensing Board or through the SEC, which will be decided by the MoES.

RESUME

Analyzing the above situation, we give the following recommendations:

- Trainings for professional development should be held during the winter or summer break in order to avoid missing classes and so that attention is paid to the training.
- The funds for the realization of the trainings should be provided from the municipal budget, which will include training for personal professional development.

- To reconsider the certification evaluation system and to correlate it with certification for participation in training and certification for the application of the acquired knowledge of the training.
- In each school, professional development teams should be established, which, in addition to the certification in cooperation with the EDB, will also take care of organizing forms of collaborative professional development which would cooperate at the municipal, regional and state level, as well as running networking activities of the teachers through whom the exchange of positive examples from the practice will be initiated.
 - There should be no gap between the basic education of teachers and their further improvement.
 - The EDB should regularly inform schools and teachers about all opportunities for professional development that will be shared on its website, along with information on accredited trainings.
 - For the teachers who do not show better results in classes, the EDB will provide additional training
 - Lifelong learning should provide other models and pathways for learning, such as independent learning,
 - School experience and involvement in school improvement projects should be appreciated and formally recognized.
 - The current model based on the concept of transferring knowledge by the teacher, should be replaced with a new model based on the concept of knowledge construction, where greater interaction will develop and the student will play an active role in class.
 - The Slovenian model should be followed for advancement in teachers' titles according to which, among other things, they are assessed with points for obtaining higher academic levels (master's degree, doctorate).
 - The teacher should be the agent of changes in schools and the local community.
 - The creation of stimulating social and professional conditions for career development in the teaching profession will significantly change the attitude of the teacher towards their own professional development.
 - To define the necessary competences that teachers should possess and to define guidelines on how to best allocate working hours, with particular emphasis on working hours that are intended for professional teacher training, which, including the teaching fund in regular teaching, falls in the 40-hour weekly teacher's fund.
 - To develop a mentoring program and introduce mandatory training for mentors.
 - To provide sustainable financial resources through which the teachers who will advance in their careers will receive higher salaries, which will contribute to raising the credibility of the profession and attracting more quality staff.
 - MoES to develop standards for teachers in different titles that will be the basis for assessing the fulfillment of the conditions for acquiring an appropriate title that will be based on quality work of teachers, while municipalities should establish policies for qualified teaching staff in all schools.

- To develop procedures for internal monitoring of teachers' work and the evaluation criteria to be in line with the evaluation standards at the national level, including indicators, procedures and instruments.
- The internal evaluation of teachers to become regular and obligatory and gain greater importance in making decisions on professional and career development.
- To establish a system of evaluation and career development of the principals' work in which the achievements of students and teachers will be crucial.
- For school principals, in cooperation with the SEC, a mandatory permanent training system, as well as compulsory mentoring during their training and six-month directing, should be established.
- The work of the Teachers Academy for is organized by the pedagogical faculties, while the licensing process goes through a special Licensing Board, or through the SEC, which will be decided by the MoES.

REFERENCES

1. Law on the Teachers Academy (consolidated text). Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 10/15, 192/15, 30/16 and 127/16.
2. Law on the Teachers Academy. Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 10/2015.
3. Law on amending and supplementing the Law on Primary Education. Official Gazette of the Republic of Macedonia no.33/2010.
4. Law on amending and supplementing the Law on Primary Education. Official Gazette of the Republic of Macedonia no.100/2012.
5. Law on amendments to the Law on Primary Education. Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 67/2017.
6. Law on Teachers in Primary and Secondary Schools (consolidated text). Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 10/2015, 145/2015, 30/2016, 127/2016 and 67/2017.
7. Law on Teachers in Primary and Secondary Schools. Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 10/2015.
8. Law on Primary Education (consolidated text). Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 103/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135 / 2014, 10/2015, 98/2015, 145/2015, 30/2016, 127/2016 and 67/2017.
9. Law on Primary Education. Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 103/2008.
10. Law on Primary Education. Official Gazette of the Republic of Macedonia No.44 / 95.
11. Kamberski K. (2000). Preschool and primary education in the Republic of Macedonia (development, states and perspectives) (order), Skopje, Faculty of Philosophy.
12. Mickovska, G. et al. (2013). Analysis of the policies and practice of professional and career development of teachers in the Republic of Macedonia, Skopje, MCEC.
13. National Program for the Development of Education in the Republic of Macedonia 2005-2015 with accompanying program documents (2006), Skopje, MoES.
14. Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications (2005). European Commission. Available at: http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/principles_en.pdf.

15. Communication from the Commission to the Council and the European parliament improving the quality of teacher education (2007). Brussels: Commission of the European Communities.
16. Council of the European Union Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council of 15 November 2007, on improving the quality of teacher education. Official Journal of the European Union, C300, 6-9. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:300:0006:0009:en:pdf>.
17. European Commission/EACEA/Eurydice (2015). The Teaching Profession in Europe: Practices, Perceptions, and Policies. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. [pdf] Available at: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/36EDB79d-6351-489a-9986d019efb2e72c/language-en>.

REZIME

Analizirajući gore navedenu situaciju, dajemo sledeće preporuke:

- Obuke za profesionalni razvoj treba da se održavaju tokom zimske ili letnje pauze kako bi se izbegli propušteni časovi i kako bi se obratila pažnja na obuku.
- Sredstva za realizaciju obuka treba obezbediti iz opštinskog budžeta, što će uključivati obuku za lični profesionalni razvoj.
- Preispitati sistem vrednovanja sertifikata i povezati ga sa sertifikacijom za učešće u obuci i sertifikaciji za primenu stečenih znanja o obuci.
- U svakoj školi treba formirati timove za profesionalni razvoj, koji će, pored sertifikacije u saradnji sa EDB, voditi računa io organizovanju oblika kolaborativnog profesionalnog razvoja koji će saradivati na opštinskom, regionalnom i državnom nivou, kao i kao aktivnosti na umrežavanju nastavnika kroz koje će se pokrenuti razmjena pozitivnih primjera iz prakse.
- Ne bi trebalo da postoji jaz između osnovnog obrazovanja nastavnika i njihovog daljeg poboljšanja.
- EDB treba redovno informisati škole i nastavnike o svim mogućnostima za profesionalni razvoj koji će biti podijeljeni na svojoj internet stranici, zajedno sa informacijama o akreditiranim treninzima.
- Za nastavnike koji ne pokazuju bolje rezultate u nastavi, EDB će pružiti dodatnu obuku
- Cjeloživotno učenje treba da pruži druge modele i puteve za učenje, kao što je samostalno učenje,
- Školsko iskustvo i uključenost u projekte za unapređenje škole treba cijeniti i formalno priznati.
- Trenutni model zasnovan na konceptu prenošenja znanja od strane nastavnika, treba zamijeniti novim modelom zasnovanim na konceptu konstrukcije znanja, gdje će se razviti veća interakcija i učenik će igrati aktivnu ulogu u klasi.

- Za napredovanje u zvanje nastavnika treba pratiti slovenački model prema kojem se, između ostalog, ocjenjuju bodovi za sticanje viših akademskih nivoa (magisterij, doktorat).
- Nastavnik treba da bude pokretač promjena u školama i lokalnoj zajednici.
- Stvaranje stimulativnih socijalnih i profesionalnih uslova za razvoj karijere u nastavničkoj profesiji značajno će promijeniti stav nastavnika prema vlastitom profesionalnom razvoju.
- Definisati neophodne kompetencije koje nastavnici treba da posjeduju i definirati smjernice o tome kako najbolje rasporediti radno vrijeme, s posebnim naglaskom na radno vrijeme koje je namijenjeno za profesionalnu obuku nastavnika, što, uključujući i nastavni fond u redovnoj nastavi, pada - Tjedni nastavnički fond.
- Razviti mentorski program i uvesti obaveznu obuku za mentore.
- Obezbediti održive finansijske resurse kroz koje će nastavnici koji napreduju u karijeri dobiti veće plate, što će doprineti podizanju kredibiliteta profesije i privlačenju kvalitetnijeg osoblja.
- Ministarstvo prosvjete i nauke da razvije standarde za nastavnike različitih zvanja koji će biti osnova za procjenu ispunjenosti uslova za sticanje odgovarajućeg naslova koji će se zasnivati na kvalitetnom radu nastavnika, dok opštine treba da uspostave politiku za kvalifikovano nastavničko osoblje u svim školama.
- Razviti procedure za interni monitoring rada nastavnika i kriterijume evaluacije kako bi bili u skladu sa standardima evaluacije na nacionalnom nivou, uključujući indikatore, procedure i instrumente.
- Interna evaluacija nastavnika postaje redovna i obavezna i dobija veću važnost u donošenju odluka o profesionalnom razvoju i razvoju karijere.
- Uspostaviti sistem ocjenjivanja i razvoja karijere rada ravnatelja u kojem će ključna biti dostignuća učenika i nastavnika.
- Za direktore škola, u saradnji sa DIK-om, treba uspostaviti obavezan stalni sistem obuke, kao i obavezno mentorstvo tokom obuke i šestomjesečnog usmjeravanja.
- Rad Akademske akademije organizuje pedagoški fakultet, dok proces licenciranja prolazi kroz poseban odbor za licenciranje ili putem DIK-a, o čemu odlučuje Ministarstvo prosvjete i nauke.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 16, str. 17-32, 2018 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Filologija

Datum prijema rada: 01.06.2018.

Datum prihvatanja rada: 01.12.2018.

doi:10.5937/univmis1817001A

Originalan naučni rad

NASTAVA SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMANA PODRUČJU OPŠTINE PREŠEVO

Kemal Džemić

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

kemal.dzemic@uninp.edu.rs

Ahmed Bihorac

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

kemal.dzemic@uninp.edu.rs

Apstrakt

Predmet rada je analiza postignutih nastavnih rezultata iz predmeta srpski kao nematernji jezik koji izučavaju učenici albanske nacionalnosti u osnovnoj školi na području opštine Preševo. I pored obaveze izučavanja srpskog jezika u fondu od dva, odnosno tri časa sedmično, evidentno je da učenici ove nacionalne manjine veoma često ne vladaju elementarnim znanjem srpskog jezika, što nas je motivisalo na istraživanje koje smo sproveli u jednoj gradskoj i jednoj seoskoj osnovnoj školi na području opštine Preševo. U tom cilju sproveli smo anketu među učenicima albanske nacionalnosti od petog do osmog razreda u osnovnim školama "Ibrahim Keljmendi" u Preševu i "Selami Hallači" u selu Oraovica. Anketom smo osmislili i pitanja za nastavnike koji predaju srpski kao nematernji jezik u ovim školama, kako bismo na osnovu dobijenih rezultata proisteklih iz njihovih odgovora imali potpuno jasnu sliku o problemima nastave iz ovoga predmeta i razlozima zbog kojih njihovi učenici veoma skromno poznaju srpski jezik. Osim teorijskog pedagoškog i zakonodavnog dijela koji propisuje obaveznost izučavanja srpskog kao obaveznog predmeta za nacionalne manjine u Republici Srbiji, u radu su sistematično prikazani i rezultati istraživanja, komentari i smjernice za dalje pedagoške aktivnosti kako bi se unaprijedila nastava iz predmeta srpski jezik. Rezultati istraživanja sprovedenog u osnovnim školama pokazali su da veliki broj učenika nije u stanju ostvariti i najosnovniju komunikaciju na srpskom jeziku. Očekivanja prije sprovedene ankete bila su da učenici petog i šestog razreda slabije razumiju srpski jezik od učenika sedmog i osmog razreda. Međutim, ispostavilo se da, iako su učenici u velikom procentu izrazili pozitivan stav prema predmetu srpski jezik i značaju njegovoga poznavanja, rezultati upućuju na zaključak da su nedopustivi propusti u samom nastavnom procesu, čemu doprinose nedovoljna zainteresovanost, motivisanost i pripremljenost nastavnika, te odsustvo efektivnog stručnog nadzora nastavnog procesa. Nastavnici, koji nisu željeli da učestvuju u anketi, osim jednog, su nam u neformalnom razgovoru, između ostalog kao problem sa kojim se susreću u nastavnoj praksi, istakli i potpunu nezainteresovanost učenika za ovaj predmet, što je u suprotnosti sa učeničkim odgovorima u anketi (smatramo iskrenim) u kojima oni izražavaju svijest o potrebi i koristi poznavanja srpskoga jezika.

Ključne riječi: Srpski kao nematernji jezik, obrazovanje nacionalnih manjina, osnovna škola, Preševo, nastavni planovi, udžbenici, nastavni rezultati.

TEACHING SERBIAN AS A NON-NATIVE LANGUAGE IN ELEMENTARY SCHOOLS IN THE MUNICIPALITY OF PRESEVO

Abstract

The subject of the paper is an analysis of the achieved teaching results from the Serbian language as a non-native language that are studied by Albanian students in elementary school in the area of the municipality of Presevo. Despite the obligation to study the Serbian language in the fund of two or three hours a week, it is evident that the students of this national minority very often do not have the basic knowledge of the Serbian language, which motivated us to research that we conducted in one city and one rural elementary school. In this area, we conducted a survey among students of Albanian ethnicity from fifth to eighth grade in elementary schools "Ibrahim Kelmendi" in Preševo and "Selami Hallači" in the village of Oraovica. We also designed the questionnaire for teachers who teach Serbian as a non-native language in these schools, in order to obtain on the results obtained from their answers a clear picture of the problems of teaching in this subject and the reasons why their students very little knowledge of the Serbian language. Apart from the theoretical pedagogical and legislative part which prescribes the obligation of studying the Serbian as a compulsory subject for national minorities in the Republic of S The results of the research, comments and guidelines for further pedagogical activities in order to improve the teaching in the subject of the Serbian language are also systematically presented in the paper. The results of the research conducted in the primary schools showed that a large number of students were unable to achieve the most basic communication in the Serbian language. Expectations before the conducted survey were that students of the fifth and sixth grades are less likely to understand the Serbian language than the students of the seventh and eighth grades. However, it turned out that, although the students expressed a positive attitude towards the subject in the Serbian language and the significance of their knowledge, to conclude that unacceptable failures are in the teaching process itself, which is due to insufficient interest, motivation and preparedness of teachers, and the absence of effective professional supervision of the teaching process. Teachers, who did not want to participate in the survey, except one, inform us in the informal conversation, among other things, as a problem they face in teaching practice, they also pointed out the complete lack of interest of students in this subject, which is contrary to pupil responses in the survey we think honestly) in which they express their awareness of the need and use of the knowledge of the Serbian language.

Keywords: Serbian as non-native language, education of national minorities, elementary school, Presevo, curricula, textbooks, teaching results.

UVOD

Opština Preševo pripada Pčinjskom okrugu i se nalazi na jugu Srbije i karakteriše se svojom multinacionalnom i multikonfesionalnom strukturom

stanovništva. Većinsko stanovništvo je albanske nacionalnosti kome je maternji jezik albanski. Ova opština pripada nerazvijenim područjima u Republici Srbiji, te je zbog toga preduziman čitav niz podsticajnih i integrativnih mjera posebno u oblasti obrazovanja. U tom smislu Koordinaciono telo Republike Srbije za Preševo, Bujanovac i Medvedu svojim aktivnim praktičnim djelovanjem pokrenulo je mnoštvo projekata kako bi se, posebno mlada populacija albanske nacionalnosti, motivisala na učenje i unaprjeđenje poznavanja srpskog kao obaveznog maternjeg jezika u nastavi. Iz tih aktivnosti proistekla je dragocjena "Studija o mogućnostima unapređenja nastave i učenja srpskog kao maternjeg jezika u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveda¹", koju je temeljno i studiozno izradio ekspertski tim ovog državnog organa u cilju sveobuhvatnog istraživanja problema i nedostataka nastave srpskog jezika koju pohađaju učenici albanske nacionalnosti u ovim opštinama. Studija, čijim rezultatima smo se služili u radu, je precizno ustanovila uzroke i posljedice ovog problema kao i preporuke za njegovo prevazilaženje. Civilni sektor je u skladu sa svojim mogućnostima takođe radio na projektima učenja srpskog jezika kroz besplatne kurseve, putovanja i komunikaciju mladih Albanaca i Albanci sa vršnjacima pripadnicima srpske nacionalnosti.

Autori Studije između ostaloga navode:

Cilj ove studije jeste da predstavi nalaze istraživanja i na njima zasnovane konkretne preporuke za unapređenje kvaliteta nastave u osnovnom obrazovanju. Ukoliko se preporučeni model pokaže efikasnim i održivim, on bi se docnije mogao primeniti i na nivo srednjeg obrazovanja. Rad sa đacima i nastavnicima u sistemu osnovnog obrazovanja logičan je sled koraka iz više razloga: (1) usvajanje novih sadržaja je mnogo lakše u ranijim fazama obrazovnog ciklusa; (2) nastavni programi za učenje Srpskog kao maternjeg jezika u srednjim školama pretpostavljaju da su đaci u osnovnoj školi stekli osnovno znanje koje se programima za osnovne škole očekuje i definiše. Ukoliko se zanemari nizak nivo znanja srpskog jezika đaka koji završavaju osnovnu školu, nastavnici srednjih škola neće biti u mogućnosti da ostvare program koji je definisan za rad sa đacima; (3) koren problema leži u početnim fazama obrazovnog procesa. Stoga je potrebno da se kvalitet nastave unapredi i poboljša upravo primarnim fazama i đacima u kasnijim periodima razvoja omogućući da nadograđuju, dopunjuju i usavršavaju znanje koje su stekli u ranijim fazama obrazovanja i odrastanja; (Studija, 2013:27.)

Ambicija stručnog tima koji je analitično i temeljito istražio problem nepoznavanja srpskog jezika učenika albanske nacionalnosti, bila je da se jasno registruju svi teorijski, a posebno praktični nastavni problemi koji otežavaju realizaciju nastavnih planova.

¹ Studija o mogućnostima unapređenja nastave i učenja srpskog kao maternjeg jezika u opštinama Preševo, Bujanovac i Medved. Izdavač: Služba Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujanovac i Medvedu, Beograd 2014a

STANDARDI OBRAZOVANJA PRIPADNIKA NACIONALNIH MANJINA U MEĐUNARODNOM I DOMAĆEM ZAKONODAVSTVU

Pravo na obrazovanje definisala je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948 .,dok se u članu 26 ovog međunarodnog dokumenta osnovno obrazovanje definiše kao obavezno.Izmeđ u ostalih ciljeva koji se nastoje postići obrazovanjem, Deklaracija posebno naglašava unapređenje razumijevanja,tolerancije i prijateljstvo među ljudima bez obzira na rasnu,vjersku,nacionalnu i svaku drugu posebnost.Pravo na obrazovanje manjinskih zajednica definisano je članom 5. Konvencije UNESCO iz 1960 . gdje se naglašava stav protiv diskriminacije u obrazovanju; .Značajni međunarodni pravni dokumenti koji propisuju prava na obrazovanje su Deklaracija UN o pravima nacionalnih,vjerskih i jezičkih manjina(čl.4),Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina Savjeta Evrope iz 1995.(čl.14)

Univerzalna deklaracija u ljudskim pravima članom 26 posebno je razrađena i oblast prava na obrazovanje nacionalnih manjina,što predstavlja pravni osnov za mnoga međunarodna pravna akta koji se bave propisivanjem pravnih regulativa u oblasti obrazovanja.

(4) ako se uzme u obzir da Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja propisuje osnovno obrazovanje kao obavezno, za razliku od srednjeg obrazovanja, intervencijama u osnovnom obrazovanju bio bi obuhvaćen veći broj đaka. Time bi se omogućilo većem broju pripadnika albanske zajednice da ovlada osnovama srpskog jezika.Slabo znanje srpskog jezika predstavlja značajnu prepreku mladim etničkim Albancima i Albancima da se zaposle ili nastave školovanje u Republici Srbiji, da komuniciraju u različitim prilikama i završavaju brojne poslove. Posledica nepoznavanja zvaničnog jezika jeste otežanaintegracija čiji rezultat može biti segregacija i izdvajanje jedne etničke skupine od većinske. Izdvajanjem dweju skupina stvarasejaz,međusobnonepoznavanje i nerazumevanje, uprkos činjenici da dele zajednički životni prostor(Studija,28 str), Zakonodavstvo Republike Srbije precizno reguliše prava nacionalnih manjina na obrazovanje na maternjim jezicima.Ustav(Ustav Republike Srbije(Sl.glasnik RS,br.83/2006) garantuje prava nacionalnih manjina na obrazovanje u skladu sa međunarodnim pravnim dokumentima.U skladu sa Zakonom o nacionalnim savjetima

pripadnici nacionalnih manjina mogu izabrati nacionalne savjete u direktno uticati na kreiranje obrazovanja,kulture,informisanja i službene upotrebe jezika i pisma.Pravo na obrazovanje manjinskih zajednica reguliše i niz posebnih zakona:Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja ,(Sl.glasnik RS,br.55/2013)Zakon o osnovnoj školi ,Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina ,Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma ,Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina

Jezik je ključni faktor u integraciji nacionalnih manjina u društvenu zajednicu, kao i njihovo ostvarivanje individualnih i kolektivnih nacionalnih prava u skladu sa zakonodavstvom. Osim toga što se nacionalnim manjinama obezbeđuju prava na obrazovanje na njihovom maternjem jeziku u državnomškolskom sistemu, one se obavezuju po mnogim dokumentima i na učenje zvaničnog jezika države u kojoj žive i ostvaruju svoja individualna i kolektivna ljudska i nacionalna prava.

U dokumentu "Ljubljanske smjernice za integraciju raznolikih društava" Visokog komesara OEBS-a za nacionalne manjine piše da "politika integracije treba da obuhvati mjere koje podstiču dijalog između zajednica i njihovu interakciju na osnovu tolerancije i uzajamnog uvažavanja. To obuhvata širok spektar inicijativa u raznim oblastima, uključujući obrazovnu, međjsku i jezičku politiku" (Ljubljanske smjernice: 11. smjernica)

U "Ljubljanskim smjernicama" države se obavezuju na zaštitu i unapređivanje manjinskih jezika kao i obavezu i prava manjina da aktivno učestvuju u kulturnom i javnom životu društvene zajednice. Učešće pripadnika nacionalnih manjina u društvu otežano je ili nemoguće bez poznavanja državnog ili službenog jezika. Nepoznavanje zvaničnog jezika države uzrokuje brojne praktične probleme u svakodnevnom životu pripadnika nacionalnih manjina udaljavajući ih iz javnog društvenog života, i

U multinacionalnim i multijezičkim sredinama posebno je važno dvosmjerno učenje jezika zbog lakše integracije. "Ovladavanje i drugim jezicima, osim maternjeg, u svakom slučaju predstavlja obogaćenje ličnog i društvenog života." (Bugarski, 2008: 60).

3. SRPSKI KAO NEMATERNJI JEZIK U NASTAVNOM PLANU I PROGRAMU OSNOVNOG OBRAZOVANJA

Republika Srbija je višenacionalna i država koja se odlikuje višejezičnošću. Ranko Bugarski navodi čitav niz jezika kojim su se služili pripadnici nacionalnih manjina bivšoj Jugoslaviji: "albanski, mađarski, turski, rumunski, slovački, rusinski, češki, bugarski, italijanski, ukrajinski, romski, vlaški i drugi, od kojih neki imaju mali broj govornika" (Bugarski, 2008: 57). Bugarski u ovom nabrajanju jezika izostavlja bosanski, hrvatski i crnogorski jezik kojim se danas u Republici Srbiji služe nacionalne manjine kao svojim maternjim jezicima i ostvaruju prava obrazovanja na tim jezicima. Pripadnici bošnjačke, hrvatske, crnogorske, bugarske i makedonske nacionalne manjine prirodno imaju manje problema u izučavanju srpskog jezika, što p nacionalnih manjina čiji su jezici srodni sa srpskim. Srpski kao nematrnji jezik zastupljen je u svim razredima osnovne i srednje škole kao obavezan predmet koji

izučavaju pripadnici nacionalnih manjine koji nastavu pohađaju na svom maternjem jeziku. Fond časova srpskog kao nematernjeg jezika i I i II razredu je dva časa sedmično što ukupno iznosi 72 časa godišnje. U III,IV,V,VI i VII razredu fond časova ovoga predmeta je 3 ,časa sedmično,ukupno 108 časova godišnje i u VIII razredu fond časova srpskog kao nematernjeg jezika je dva časa sedmično,odnosno 68 časova na godišnjem nivou.roizilazi iz srodnosti njihovog maternjeg i srpskog jezika.Kako navodi Pavle Ivić: “današnji albanski jezik nesumnjivo je potomak nekog starobalkanskog jezika,tačnije jednog od jezika koje je rimsko osvajanje zateklo na tlu jugoistočne Evrope.U naše vreme albanski naučnici,oni u Prištini kao i oni u Tirani,odlučno insistiraju na ilirskomporijeklu Albanaca.”(Ivić,1990:144).U lingvističkim disciplinama koje se bave pitanjem albanskog jezika preovladalo je mišljenje da albanski jezik proističe iz izumrlog ilirskog jezika,te se potpuno razlikuje od srpskog jezika, što Albancima otežava njegovo učenje.

Nastavna praksa je pokazala da je gramatika srpskoga jezika teška i za učenike kojima je on maternji jezik,a kamoli za one kojima je on strani jezik.”Gramatika je nauka koja opisuje strukturu jezika utvrđujući njegove glasovne,obličke,tvorbene i rečnične osobine”(Stanojčić i Micić,2011:9)

U skladu sa domaćim zakonodavstvu koje propisuje pravne norme vezane za oblast obrazovanja nacionalnih manjina i njihovo pravo na pohađanje nastave na maternjem jeziku,neke nacionalne manjine iskoristile su ovo pravo. U Republici Srbiji se nastava, osim na srpskom, ostvaruje na bosanskom, albanskom, bugarskom, mađarskom, rumunskom, rusinskom, slovačkom i hrvatskom jeziku.

Osnovni ciljevi i zadaci nastave iz srpskog kao nematernjeg jezika jeste da učenici ovladaju osnovnim znanjima srpskog jezika kao zvaničnog jezika u Republici Srbiji i mogućnost uspostavljanja komunikacije pripadnika nacionalnih manjina sa pripadnicima drugih naroda koji govore taj jezik i upoznavanje kulturoloških posebnosti,razvijanja druženja,međusobnog uvažavanja i afirmaciju duha tolerancije.

SRPSKI KAO NEMATERNJI JEZIK U OSNOVNOM OBRAZOVANJU U OPŠTINI PREŠEVO

Jezik je za svakoga čovjeka i društvo jedan od ključnih faktora opstanka čovjeka kao kulturnog bića.Njegovu važnost ističu Živojin Stanojčić i Ljubomir Micić:”Kao sredstvo opštenja jezik ima komunikativnu,saznajnu,ekspresivnu i akumulativnu funkciju.”(Stanojčić i Micić,2011:9).Učenici albanske nacionalnosti u osnovnim školama u opštini Preševo pohađaju nastavu na maternjem albanskom jeziku.Prema važećem zakonodavstvu o osnovama sistema obrazovanja i planovima i programima

koji proističu iz zakonodavstva Republike Srbije, oni su u obavezi izučavanja srpskog kao nematrnjeg jezika u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina Kada se obrazovno-vaspitni rad izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine, škola je u obavezi da za te učenike organizuje nastavu srpskog jezika (čl. 12 st. 4), a kada se nastava ostvaruje na srpskom jeziku, za pripadnike nacionalne manjine organizuje se i nastava jezika nacionalne manjine sa elementima nacionalne kulture kao izborni predmet (čl. 12 st. 5). Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju takođe jemči pravo pripadnika nacionalnih manjina na ostvarivanje obrazovno-vaspitnog rada i na jeziku i pismu nacionalne manjine, odnosno dvojezično, ukoliko se, prilikom upisa u prvi razred, za to opredeli najmanje 15 učenika (čl. 12 st. 1). Na osnovu saznanja o nedovoljnom poznavanju, a veoma često i potpunom nepoznavanju srpskog jezika od strane ovih učenika. Učenje stranog jezika za nekoga predstavlja intelektualni izazov i zadovoljstvo, dok će ovom zadatku mnogi pristupiti kao teškoj radnji bez mogućnosti pozitivnih krajnjih rezultata. Ove dileme oko učenja stranog jezika Mithat Riđanović ovako posmatra: "Kod nas nije rijetko čuti ljude kako kako kažu da niko ne može starni jezik naučiti savršeno, jer ni svoj jezik ne znamo čestito; da znamo ne bismo ga učili u školi." (Riđanović, 1998:14). Ako se jedan strani jezik ne može naučiti savršeno, smatramo da se on u školskom sistematičnom izučavanju može dobro naučiti i njime se sasvim kvalitetno služiti u svakodnevnoj komunikaciji. Smatrali smo da je neophodno sistematično istražiti uzroke ove pojave i na osnovu dobijenih rezultata donijeti određene zaključke, te predložiti adekvatne pravne i pedagoške mjere kako bi se unaprijedilo znanje srpskog jezika učenika albanske nacionalne manjine u osnovnoj školi. U tom cilju sproveli smo istraživanje u svim osnovnim školama na području opštine Preševo. Za tu priliku definisali smo pitanja na koja su učenici od petog do osmog razreda osnovne škole i nastavnici koji im predaju srpski jezik davali odgovore. U nastavku u tabelarnim prikazima predstavljamo rezultate dobijene sprovedenom anketom. Otežavajuća okolnost bila je neočekivano nerazumijevanje nastavnika srpskog kao nematrnjeg jezika koji nisu željeli da odgovore na postavljena pitanja iz ankete. Izuzetak je samo jedan nastavnik, koji je odgovorio na pitanja i ukazao na postojeće probleme nastave iz ovoga predmeta.

OSNOVNA ŠKOLA "IBRAHIM KELJMENDI" U PREŠEVU

Tabela 1. Rezultati sprovedene ankete od V do VIII razreda (anketirano 565 učenika)

R. br.	Pitanja	Odgovor
--------	---------	---------

1	Govoriš li srpski jezik?	Da	161
		Ne	404
		Delimično	
2	Da li ti je težak srpski jezik?	Da	414
		Ne	151
3	Šta ti se najviše dopada na času srpskog jezika?	Književnost	182
		Gramatika	184
		Nemam odgovor	144
4	Šta ti se ne dopada na času srpskog jezika?	Književnost	143
		Gramatika	133
		Kultura izražavanja	48
		Nemam odgovor	25
5	Koji sadržaji iz srpskog jezika su ti najteži?	Književnost	105
		Gramatika	236
		Kultura izražavanja	36
		Nemam odgovor	188
6	Da li si pročitao/la neku knjigu(lektiru) iz srpskog jezika?	Da	54
		Ne	511
7	Radiš li domaće zadatke iz srpskog jezika?	Da	311
		Ne	213
		Ponekad	41
8	Da li bi voleo/volela da bolje govoriš srpski jezik?	Da	497
		Ne	61
		Nemam odgovor	7
9	Gledaš li TV programe na srpskom jeziku?	Da	230
		Ne	197
		Ponekad	138

10	Zašto je važno da dobro naučiš srpski jezik?	Zato što živim u Srbiji	286
		Zbog dobre komunikacije	180
		Nemam odgovor	99

Kao što se vidi u tabeli u osnovnoj školi "Ibrahim Keljmemdi" u Preševu anketirano je ukupno 565 učenika albanske nacionalnosti, od petog do osmog razreda. Oni nastavu pohađaju na maternjem albanskom jeziku, a srpski kao maternji jezik uče kao obavezan predmet. Iz rezultata dobijenih istraživanjem vidimo da je veliki problem u ovoj školi potpuno ili djelimično nepoznavanje srpskog jezika, što otežava, odnosno onemogućava realizaciju plana i programa iz ovoga predmeta. Od ukupnog broja anketiranih učenika 565 izjasnilo se čak 404 učenika da ne govore srpski jezik. Uočili smo u neposrednoj komunikaciji sa učenicima koji su rekli da govore srpski jezik (161), da otežano uspostavljaju komunikaciju i nepravilno govore srpski jezik. Milan Šipka pod pojmom pravilnost govora podrazumijeva "ispravnu i jasnu, razgovijetnu artikulaciju svih glasova (fonema) jednoga jezika i njihovo pravilno bilježenje odgovarajućim znakovima (grafema), kao i usklađivanje vlastitoga govora s važećim ortoepskim, ortografskim, gramatičkim i leksičkim normama standardnog jezika u cjelini." (Šipka, 2009:100). Imajući u vidu da su anketirani učenici od V-VIII razreda, logički zaključak je da je situacija u nižim razredima osnovne škole od I-IV razreda još nepovoljnija kada je poznavanje srpskog jezika u pitanju. Velikom broju učenika srpski jezik je težak (414). Ovakvi odgovori mogu se objasniti činjenicom da učenici žive u etnički homogenim sredinama u kojima nemaju mogućnost kontakta sa djecom srpske nacionalnosti, u kojima bi se kroz druženje susret sa srpskim jezikom steklo nekakvo predznanje srpskog jezika. Podatak da 511 učenika nije pročitao ni jednu knjigu na srpskom jeziku predviđenu lektinom za osnovnu školu možemo tumačiti učeničkim nepoznavanjem srpskog jezika i nedovoljnom motivisanošću od strane predmetnih nastavnika na čitanje knjiga. Pozitivan stav o srpskom jeziku učenici su izrazili u odgovorima da bi voljeli da dobro nauče srpski jezik (497) pokazujući svijest da im je poznavanje jezika države neophodno zbog ostvarivanja sveukupnih prava u Republici Srbiji. Njih 286 ističe važnost poznavanja srpskog jezika, 286 učenika navodeći da je to njihova potreba jer žive u Srbiji, a 180 učenika je navelo da je to bitan preduslov zbog ostvarivanja svakodnevne komunikacije u svojoj sredini.

OSNOVNA ŠKOLA "SELAMI HALLAČI" U SELU ORAOVICA

Tabela 2. Rezultati sprovedene ankete od V do VIII razreda (anketirano 162 učenika)

r. br.	Pitanja	Odgovor	
1	Govoriš li srpski jezik?	Da	66
		Ne	96
2	Da li ti je težak srpski jezik?	Da	131
		Ne	31
3	Šta ti se najviše dopada na času srpskog jezika?	Književnost	33
		Gramatika	51
		Kultura izražavanja	78
4	Šta ti se ne dopada na času srpskog jezika?	Književnost	33
		Gramatika	61
		Kultura izražavanja	34
		Nešto drugo	26
5	Koji sadržaji iz srpskog jezika su ti najteži?	Književnost	70
		Gramatika	41
		Kultura izražavanja	47
		Nešto drugo	188
6	Da li si pročitao/la neku knjigu(lektiru) iz srpskog jezika?	Da	4
		Ne	158
7	Radiš li domaće zadatke iz srpskog	Da	124

	jezika?	Ne	17
		Ponekad	21
8	Da li bi voleo/la da bolje govoriš srpski jezik?	Da	142
		Ne	20
		Nemam odgovor	7
9	Gledaš li TV programe na srpskom jeziku?	Da	58
		Ne	71
		Ponekad	33
10	Zašto je važno da dobro naučiš srpski jezik?	Zato što živim u Srbiji	154
		Nemam odgovor	8

U osnovnoj školi "Selami Hallači" u selu Oraovica anketirano je 162 učenika od V do VIII razreda. Srpski kao nematernji jezik u ovoj školi predaju dva profesora albanske nacionalnosti i jedna profesorica srpske nacionalnosti. Svo troje su završili odgovarajuće smjerove filologije i formalno su stručni za ovaj predmet. Posebno zabrinjava podatak da se 96 učenika izjasnilo da ne govori srpski jezik, dok se njih 131 navelo da mu je težak srpski jezik. Jasan problem je i nečitanje knjiga predviđenih planom i programom kao obavezna lektira. Od ukupnog broja anketiranih čak 158 učenika nikad nije pročitao nijednu knjigu na srpskom jeziku. Dobro polazište za prevazilaženje ovakvog nepovoljnog stanja kada je u pitanju nastava iz predmeta srpski jezik, jeste pozitivan odnos učenika prema jeziku i predmetu što se vidi iz njihovih odgovora u kojima je 142 učenika odgovorilo da bi voljeli da bolje govore srpski jezik, a 154 razumije da je znanje srpskog jezika potrebno zato što žive u Republici Srbiji. Imajući u vidu pozitivnu činjenicu da su predmetni nastavnici koji predaju srpski jezik u ovoj školi završili odgovarajuću stručnu spremu, te da su učenici svjesni posljedica koje proističu iz nepoznavanja srpskog jezika, potrebna je aktivnija uloga svih lokalnih i državnih subjekata koji se

bave obrazovanjem djece albanske nacionalnosti u Republici Srbiji, kako bi se značajno unapredila nastava iz ovoga predmeta i učenici ovladali srpskim jezikom bez čega su integrativni društveni procesi praktično nemogući.

PITANJA ZA PROFESORE SRPSKOG JEZIKA

Milija Nikolić: Metodika nastave srpskog jezika i književnosti”, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1992, str. 8 “Za uspješno izvođenje nastave solidno stručno znanje je polazni uslov, koji se ne može zaobići, niti pak bilo čim drugim nadoknaditi. Ali valja imati u vidu da taj početni uslov nikako ne može da bude jedini i završni. On je neophodan, ali nije sam po sebi dovoljan za uspješnu nastavnu delatnost, jer pored znanja nastavnik treba da poseduje i odgovarajuću sposobnost, volju i umešnost, pomoću kojih će znanja i umenja ns druge prenositi i u njihovoj svesti ih samoizazivati”. (Nikolić, 1992:8)

Tabela 3. Odgovori profesorke srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnoj školi “Selami Hallači” u Oraovici

Tabela 3. Odgovori profesorke srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnoj školi “Selami Hallači” u Oraovici

R. br.	Pitanja	Odgovori	
1	Govorite li albanski jezik?(za profesore nealbance)	Da	1
		Ne	
		Nemam odgovor	
2	Znaju li Vaši učenici srpski jezik?	Veoma malo	
3	Šta mislite o nastavnim planovima i programima za srpski kao nematernji jezik?	Dobri su	
4	Šta mislite o udžbenicima zasrpski kao	Nisu	

	nematernji jezik??	zadovoljavajući, preobimnisu	
5	Koja nastavna sredstva koristite na časovima iz srpskog jezika? Udžbeničku literaturu. Ilustracije.	Udžbeničku literaturu i ilustracije	
6	6. Koje metode koristite u nastavi?	Monološku i dijalošku	
7	7. Izvodite li nastavu u specijalizovanoj učionici za srpski jezik?	Ne	
8	8. Na koji način ocenjujete učenička znanja?	Testiranjima, kontrolnim zadacima, pismenim zadacima, usmenim odgovorima	
9	Držite li dopunsku nastavu?	Da	
10	Kako unaprijediti nastavu srpskog kao nematernjeg jezika u vašoj školi?	Ne znam	

Za ovo istraživanje osmislili smo i pitanja za nastavnike srpskog jezika koji predaju ovaj predmet učenicima pripadnicima albanske nacionalnosti u osnovnim školi u Preševu "Ibrahim Keljmendi" u Preševu i osnovnoj školi "Selami Hallači" u selu Oraovica. Cilj nam je bio da ustanovimo formalnu stručnost nastavnika srpskog jezika, pošto se često kao razlog za nekvalitetnu nastavu ističe neadekvatna stručna sprema nastavnika koji predaju ovaj predmet u školama u opštini Preševo. Istraživanjem smo ustanovili da su nastavnici srpskog jezika u ovim dvjema školama završili odgovarajuće filološke smjerove i zadovoljavaju formalne zakonske uslove u pogledu stručne spreme. Situacija je drugačija u nekim seoskim osnovnim školama (npr. u selu Reljan), u kojima nastava srpskog kao maternjeg jezika nije u potpunosti stručno zastupljena. Od svih nastavnika koji predaju srpski kao maternji jezik u ovim školama samo jedna nastavnica odgovorila je na pitanja iz ankete. Ona je srpske nacionalnosti i govori maternji (albanski) jezik svojih učenika, što je bitna pretpostavka za razvijanje dobre i uspješne komunikacije na času u situaciji kada veliki broj učenika ne razumije srpski jezik. Nastavnica je navela da su planovi i programi za srpski kao ne-maternji jezik u osnovnoj školi dobro osmišljeni, dok za sadržaje udžbenika misli da su nezgodjavajući i preobimni. Od nastavnih sredstava koristi se udžbeničkom literaturom i ilustracijama. U nastavi primjenjuje uglavnom monološku i dijalošku metodu, dok znanja učenika provjerava i ocjenjuje kontrolnim i pismenim zadacima, testovima i njihovim usmenim odgovorima. Očekivali smo da će nam svojim odgovorima, nastavnica predočiti stavove, ideje i preporuke kako je moguće unaprijediti nastavu srpskog jezika u školi u kojoj radi, međutim ona je odgovorila da ne zna. Su nastavnici srpskog jezika u ovim dvjema školama završili odgovarajuće filološke smjerove i zadovoljavaju formalne zakonske uslove u pogledu stručne spreme.

ZAKLJUČAK

Na osnovu sprovedenog istraživanja o nivou poznavanja srpskog kao maternjeg jezika od V do VIII razreda u osnovnim školama "Ibrahim Keljmendi" u Preševu i "Selami Hallači" u Oraovici, hipoteza o neadekvatnom znanju srpskoga jezika od strane učenika albanske nacionalnosti potvrdila se opravdanom i tačnom. Rezultati do kojih smo došli na osnovu učeničkih odgovora u ovoj govore da od 727 anketiranih učenika u objema školama njih 500 ne govori srpski jezik, što je 68,77%. Istraživanje je pokazalo da čak 669 (92%) učenika nije pročitao na srpskom jeziku nijednu knjigu predviđenu lektinom. Anketirana nastavnica koja predaje srpski kao maternji jezik u navedenoj osnovnoj školi u Preševu, odgovorila je da učenici veoma malo govore i razumiju srpski jezik. Istraživanje pokazuje da se 639 učenika izjasnilo da bi voljeli da bolje znaju srpski jezik, što je 88 % od ukupnog broja anketiranih učenika. Ukupno 620 učenika (85%) je svjesno

činjenice o potrebi poznavanja srpskog jezika zato što žive u Republici Srbiji. Ovakav pozitivan odnos prema srpskom jeziku, kao i izražena svijest o važnosti učenja ovoga jezika kao bitnog preduslova za kvalitetnu praktičnu komunikaciju u sredini i državi u kojoj žive, dobra je pretpostavka i polazište za ozbiljniji pristup nastavi srpskog kao maternjeg jezika u osnovnim školama na području opštine Preševo. U tom smislu neophodna je veća motivisanost nastavnog kadra, stručno i objektivno praćenje nastavnog procesa od strane prosvjetnih, savjetodavnih i inspeksijskih lokalnih i republičkih organa, Nacionalnog savjeta albanske nacionalne manjine i civilnog sektora, te veća zainteresovanost roditelja, kako bi se znanje učenika iz ove nastavne oblasti podiglo na viši nivo. Smatramo da nejasni i preobimni udžbenici takođe utiču na ovakav nastavni neuspjeh. Da bi se prevazišli ovakvi niski efekti nastave iz srpskog kao maternjeg jezika, neophodno je dodatno stručno usavršavanje nastavnog kadra i osavremenjavanje nastavnog procesa kroz savremene metode i nastavna sredstva, kao i zastupljenost albanskog nacionalnog identiteta sa svim kulturološkim specifičnostima u udžbenicima. Realna su očekivanja da će se na Odsjeku za srpski jezik i književnost u Preševu, Odjeljenja Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru, nastavnički kadar teorijski i praktično stručno osposobiti, te da će u bliskoj budućnosti rezultati iz srpskog kao maternjeg jezika u svim osnovnim školama na području ove opštine biti značajno bolji.

BIBLIOGRAFIJA

1. Bugarski, Ranko. 2008. Uvod u opštu lingvistiku. Beograd: Zavod za udžbenike.
2. Ivić, Pavle. 1990. O jeziku nekadašnjem i sadašnjem, Beograd: BIGZ.
3. Nikolić, Milija. 1992. Metodika nastave srpskog jezika i književnosti. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
4. Ridanović, Midhat. 1998. Jezik i njegova struktura. Sarajevo: TKP Šahinpašić.
5. Stanojčić, Živojin. Micić, Ljubomir. 2011. Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole. Beograd: Zavod za udžbenike.
6. Šipka, Milan. 2009. Kultura govora. Novi Sad: Prometej.
7. Bošković Nataša. 2014. Studija o mogućnostima unapređenja nastave i učenja srpskog kao maternjeg jezika u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa, Beograd: Služba Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđu.

RESUME

On the basis of the conducted research on the level of knowledge of Serbian as a lingual language from V to VIII grade in elementary schools "Ibrahim Kelmendi" in

Preševo and "Selami Hallači" in Oraovica, the hypothesis about inadequate knowledge of the Serbian language by students of Albanian nationality was confirmed as justified and correct. The results we came up with based on student responses in this report show that of the 727 respondents in both schools, 500 of them do not speak the Serbian language, which is 68.77%. The survey showed that as many as 669 (92%) of students were not read in the Serbian language no book predicted by a lecturer. A surveyed teacher who teaches Serbian as a non-native language at the primary elementary school in Preševo responded that the students speak very little and understand the Serbian language. The survey shows that 639 pupils said they would like to know better the Serbian language, which is 88% of the total number of students surveyed. A total of 620 students (85%) are aware of the need for knowledge and the Serbian language because they live in the Republic of Serbia. Any positive attitude towards the Serbian language, as well as a clear awareness of the importance of learning this language as an important precondition for good quality communication in the middle and the country in which they live, is a good assumption and a starting point for a more serious approach to teaching. In this sense, it is necessary to increase the motivation of teachers, professional and objective monitoring of teaching process by educational, advisory and inspection local and republic authorities, the National Council of the Albanian national minority and the civil sector, and more parents are more interested in raising the knowledge of students from this teaching field to a higher level. We think that vague and overwhelming textbooks also influence such a teaching failure. In order to overcome these low effects of teaching in Serbian as a non-native language, additional professional training is needed frame and axis updating the teaching process through modern methods and teaching resources, as well as the representation of the Albanian national identity with all the cultural specifics in the textbooks. Real expectations are that the Serbian Language and Literature Department in Preševo, the Department of the International University in Novi Pazar, teachers will gain theoretical and practical expertise, and that in the near future, the results from the Serbian as non-native speakers in all elementary schools in the field of this Municipalities will be significantly better.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 17, str. 33-45, 2018 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Pedagogija

Datum prijema rada: 15.05.2018.

Datum prihvatanja rada: 01.12.2018.

doi:10.5937/univmis1817033M

Originalan naučni rad

Korištenje IKT u nastavi B/H/S jezika i književnosti u osnovnim školama Kantona Sarajevo: između mogućnosti i očekivanja

Damir Mušanović

Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet,
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
demihus@gmail.com

Apstrakt

Tehnološki razvoj nametnuo je nove i dalekosežne promjene u modernom društvu. Tako se mnogi školski sistemi nastoje transformisati praveći otklon prema tradicionalnom i okretanju novim i 'modernim' pristupima u skladu sa potrebama vremena u kojem živimo. U Sarajevskom Kantonu postoji očita tendencija povećanja korištenja IKT u procesu nastave koja najviše ovisi o nastavniku. Upravo inkorporiranjem IKT u nastavni proces stvaraju se pretpostavke za unapređenje cjelokupnog obrazovnog sistema.

Provedena istraživanja usmjerena su na ispitivanje nivoa upotrebe IKT u nastavi B/H/S jezika i književnosti (N = 24), u osnovnim školama Kantona Sarajevo. Uvidjeli smo koja multimedijiska sredstva najčešće koriste ispitanici. Ovo istraživanje provedeno je u junu 2017. god. i otkrilo je da postoji evidentna razlika u opremljenosti škola, kao i to da nastavnici daju primat određenim medijima naspram drugih.

Nastavnici s višegodišnjim iskustvom u poučavanju koriste tradicionalne metode i smatraju ih nezamjenjivim. Tako smo zaključili da korištenje multimedijalnih sredstava ovisi o njihovoj spremnosti ili nespremnosti da prihvate i implementiraju nove tehnologije.

Ključne riječi: IKT, multimedija, obrazovanje, učenje, didaktika, B/H/S jezika

THE USE OF ICT IN TEACHING B/C/S LANGUAGES AND LITERATURE IN PRIMARY SCHOOLS OF SARAJEVO CANTON: BETWEEN THE POSSIBILITIES AND EXPECTATIONS

Abstract

Technological developments have imposed far-reaching changes in the modern society. Thus many school systems seek its transformation in turning away from the traditional to new and 'modern' approaches in education in accordance with the needs of the time we live in. In Sarajevo Canton, there is an obvious tendency to increase the use of ICT in the teaching processes, which depends mostly on the teachers. By incorporating the ICT into the teaching processes, the preconditions for improving the overall education system are created.

The conducted research is aimed at examining the levels of use of ICT in teaching B / C / S Languages and Literature (N = 24), in primary schools of the Sarajevo Canton. We looked at which multimedia resources are most frequently used by respondents. The research was conducted in June 2017 and it showed that there is a clear difference in school equipment, as well as the practice that certain teachers give priority to certain media versus others.

Teachers with many years of teaching experience prefer to use the traditional methods and consider them irreplaceable. Thus we concluded that the usage of multimedia resources depends very much on teachers' readiness or unwillingness to accept and implement the new technologies.

Keywords: ICT, Multimedia, Education, Learning, Didactics, B / C / S Languages,

INTRODUCTION

The recent developments in computer technology have caused changes in the very concept of education, teaching contents, teaching technology and the relationship between teachers and students. The computer has become an integral part of the education system in modern schools and represents a significant component of education. Applying computers in the educational process can largely overcome the weaknesses of traditional teaching. With Computer-based teaching we can make teachers manage and teach more effectively. The traditional teaching model is no longer able to meet the accumulated needs of modern society. Computerization of teaching is one of the possible solutions for better and more efficient education. Therefore, the computerization of teaching deserves to be studied more, especially when it is known that numerous (national and global) studies suggest that the computerization process is indispensable in modern education and learning.

Technical and technological progress has brought about significant changes in many areas of life, including education. For example, media has become part of everyday life and plays a significant role in education. Not so long ago, the living word was the main source of information that was transmitted orally from man to man. Nowadays teachers and students have an inexhaustible amount of resources at their disposal for transmitting and receiving information. But, we mustn't forge the educational environment is not adequately regulated for the benefit of our students and teachers. Despite its modernity (attraction), media can still make the teaching old-fashioned or teacher-centered. Sometimes teachers forget that the media is (only) the teaching tool. In order to use the modern ICT in the classroom, teachers must have sufficient computer skills. Educational technology in the 21st century consists of media that modernize teaching - personal computers, internet, smart boards, and smart phones. However, in that same century, there are schools where students do not have textbooks, do not use CD players, do not watch movies, and do not use PowerPoint presentations in lessons. Computers are the media that have certain advantages to all other media. Namely, expert pedagogic and didactic analysis show that computers create optimal conditions for the teaching process. When we compare it to some other media, such as film, TV, audio, etc., we immediately notice the significant difference that is reflected through the susceptibility of computer program equipment to adapt faster to changes and novelties, primarily in terms of updating and spreading the area of use. This is a significant feature of computer programs of all kinds and a significant insight for those who oppose the introduction of computers in education.

We share the opinion with those who argue that the computer is the most important teaching tool in the process of education, but not the only one. We will not overdo it if we emphasize the inclusion of computers in education so that the student, in cooperation with the teacher and with the use of other teaching materials, acquires new knowledge, skills, and habits. The computer serves him a dynamic tool that can enter with different issues, demands, and changes.

COMPUTER AS A MEDIA IN TEACHING B / C / S LANGUAGES AND LITERATURE

The present-day teachers have the luxury of using computers in classrooms. In addition to being fortunate enough to live with new educational technologies, teachers at elementary schools in particular are faced with many difficult challenges. The first one is a technical component of understanding modern education technology that requires constant and continuous education and training as computers and other ICT gadgets develop very rapidly. The next challenge is related to the efficiency of the teaching process created by ICT between the students and teachers. Furthermore, there are issues related to didactics that come from teachers who accept and use a new medium in teaching. For instance, teachers show the lack of confidence in acquiring knowledge, concepts, thinking and development of critical thinking of students, as well as that these media motivate and activate students for their attractiveness (Rončević, 2011).

Under the conditions of contemporary science, the advancement of technology, we can no longer prevent the technology from entering the teaching and learning processes. Namely, if we want teaching and learning to become more efficient, to achieve rationalization, and to overcome the crisis in education, it is necessary to use the achievements of science and technology as much as possible (Unkić and Bošnjak, 2017). Talking about using computers in teaching, it is necessary to make difference between the computer education and the education with computers. Computer education, the former, encompasses the mastery of information technologies (at different levels) related to the use of computers as a tool in education and life activities and the knowledge of hardware and software. Teaching and learning processes by using a computer are realized through various teaching strategies that involve the interactive application of computers in the teaching process and learning where the rules of managing the interaction between students and computers are applied, taking into account the pedagogical, psychological and didactic - methodological requirements. Three areas of computer use are known (Gerlič, 2000: 13):

- **COMPUTER EDUCATION** - activities that we want to introduce to the participants of the educational process with the operation and use of computers or to direct them to that as a professional area
- **USING COMPUTERS IN EDUCATIONAL PROCESSES** - activities related to the immediate educational process of any subject area where it is viewed as a means or aid represented in some or all stages of the teaching process

- USE OF COMPUTERS IN ACTIVITIES WHICH FOLLOW EDUCATION - activities of research and management of the education system, which supports ICT in education

Teaching Technique and Technology uses the computer in all strategies of the educational process. Such strategies are implemented by using a computer; we present an educational content to the student, after that the student answers, and the computer evaluates the response and based on the evaluation results, the program determines the next stage of the work. Through computers, we communicate with the student orally and in written form, which is very important for the teaching of mother tongue and it gives students the necessary information on the level of the mastered teaching material at each stage. It instructs the student to solve problems, gives him the additional explanations of what and how he should do, so he can move on to the next level. Through the communication with the program, the student is in a position to assess the consequences of the actions taken, and he can change the parameters to reach the solution. The student is not only in the situation to observe, but also to perform certain mental operations. Such teaching contributes to the more objective evaluation of its learning process, which reduces the teacher's subjectivity. Also, mistakes such as halo effects, mismatches, generosity, etc. are to be avoided.

The education and training by using computer refers to a wide range of features such as displaying content by applying adequate educational software during or after the implementation, individual and differentiated learning, individualized knowledge testing and help learning by computers (in the absence of teachers) (Mandić, 2014). Applying computers in teaching and learning process significantly changes the organization of the educational process and the position of students and teachers in this process. The student and the teacher gain the new roles and positions. According Mandich this form of education, where the computer has the role of a teacher, enables each student to have an active role in the learning process, because he is no longer a passive observer, but an active participant in the teaching process. The student has the conditions to move faster, motivation for studying and learning increases, he becomes more independent, and he becomes more creative and has more responsible approach to work. By applying computer in the teaching process, the student becomes not only the main subject of teaching but also an active teacher's assistant. The teacher becomes the organizer and controller of the information flow, the manager of the entire process. Therefore, the teachers should accept the computer as a necessary didactic medium that could improve teaching and learning process in all subjects. The computer helps the teacher to raise the teaching to a higher level, to deal more with analysis and not by a simple reproducing of the material, to make his role better and more efficient. Computer teaching offers far more time for the creative work, for educational and professional activities (cooperation with students, counselling, encouragement and systematic monitoring of each student's work). However, the computer as a didactic medium does not replace the teacher, but successfully complements his role, helping him to lead the teaching process successfully. The teacher and the computer can have the same functions to a considerable extent but cannot have the same structure of the work. Only the teacher can do complex operations in the learning process, such as learning based on will, motivation, and emotional processes, while these cannot be

realized by using a computer. Recent researches show the significant differences in the quantity and quality of the knowledge of students who used computers in learning compared to those who did not. This kind of teaching has activated the mental abilities of the students, stimulated creative thinking, and helped to develop a creative potential of the personality, as well as independence in learning and building openness to problems (Matijević, 2014).

In addition to numerous advantages, using computers in teaching and learning processes has its weaknesses and limitations. Opponents of excessive use of computers in teaching and learning argue that computers dehumanise teaching and learning process thus endangering a personal development of each student. Moreover, computers tend to disable students to think independently. Furthermore, as a mere machine computer cannot provide student with warmth, understanding and friendship, whereas the teacher on the other side can and does so. It should also be noted here that computers limit the amount and quality of communication and interaction between students and teachers. This obviously weakens students' social skills and prevents them from expressing their emotions and feelings in the class and elsewhere. In addition, using computers cannot accommodate the content complexity of the learning process because the efficiency of teaching methods and teaching resources is realized through their creative combination and proper use.

By serious and detailed analysis of the possibilities of using computers, their use in the process of teaching and learning, it should be noted that this is not something that is temporarily or trendy but that it is a media that caused such changes that no media has so far achieved regarding the effectiveness of learning, the position and role of teachers and students in the learning process itself. Having in mind the trend of development of computer technology, an increasing number of authors believe that in the near future computers will become the main source and the only media in learning processes. Beside the fact that computers do provide greater efficiency in teaching and learning processes, it does not mean that teachers should ignore and abandon all other kinds of teaching media.

The media is a part of the contemporary present and provide new opportunities in the educational process. The efficiency of using media in teaching, or better mastering content, does not depend only on the media itself, but also on its interrelationship with several other factors - the goals of learning and teaching, the educational content and the quality of their didactic formatting, teaching situation, preknowledge, motivation, students' interests and attitudes, and didactic-methodological skills and instructive assistance of teachers, etc. The use of computers in teaching the B / C / S languages and literature offers immeasurable opportunities to organize and improve the teaching practices of this particular subject. It is believed that many weaknesses and shortcomings of the traditional teaching practices of the B / C / S languages and literature would be reduced. For example, by using computers for teaching the B / C / S languages and literature preconditions are created to design specific flexible models of work, selection of appropriate methods, forms and work strategies, which will enable the development of cognitive and creative abilities of students. Furthermore, computers would help suppress the verbalism in teaching and make it more obvious and interesting. It is assumed that computer technology learning is best to begin when linguistic

communication competences are accompanied by literary text illustrations or the acquiring of voice analysis concepts. Although the fundamentality of modern technology is far beyond the possibilities of its use in the mother tongue teaching process, it is not inconsiderable to mention that in the process of connecting science and technology, we do not have to overestimate the role of a computer, to perceive it as a wizard. It is only a medium, multifunctional tool that provides the conditions for learning and creativity, leaving it as much space as it objectively deserves. The primary goal of this kind of application in mother tongue is not to acquire the basic IT knowledge and skills of handling the machine, but to enable:

- improving the quality of knowledge and language creation of students
- Improving teaching methodology
- Individualization and differentiation of B / C / S Languages and Literature teaching
- providing conditions for adapting children to the modern knowledge society
- developing teaching strategies, methods, and principles of work using computers
- improving the professional competence of teachers in the use of modern computer technology
- extending the influence of ICT on students, teachers and the effects of the teaching process.

In the language teaching process, computers can be applied in different ways:

- as medium that transmits an auditory, visual or audio-visual message to stimulate or develop speech, speech analysis, or stimulation of artistic expression,
- as creative and research tool for your own creativity, and
- as educational content base.

With the help of computers, we can create a text, sound, image, animation and simulate various processes. Moreover, we can present various contents via multimedia, make them more convincing, more interesting, and increase the motivation of the students. It is possible to learn actively and program tasks of different levels appropriate to individual students' abilities. Greater efficiency can be achieved by using interactive courses stored on CDs with the contents of language exercises, oral and written expressions, and the contents that are used to solve different language problems. From the beginning of elementary education, students can listen to contents, connect contents by the image – sound criterion, do the voice analysis, formulate thoughts, and develop all forms of expressions. It would allow students to see a large number of literary works, illustrations, written information articles, to make a distinction between visually and auditory, connect written information, build aesthetic criteria and acquire knowledge in the field of B / C / S Languages and Literature. Throughout the lesson, it is possible to use computer successfully and solve a number of issues such as: content visibility, accessibility, learning effects control, differentiated access to each student, adoption of content without the help of teachers, and creation of their own content.

It is also possible to design and realize the material through which the students will practice oral expression exercises, such as description of characters, appearances, landscapes, subjects, events, etc. The grammar and spelling contents which suggest a certain rule can be introduced in a very interesting way, since these

contents can often know to be tough to understand and comprehend. Students do not need to know the computer language to make an illustration of a content, move statements in a series, or on a page that is presented, nor create a simulation of a situation (when we want to explain some moral of the story through the characters' actions).

The application of computer tools is not just a simple simulation, imitation of traditional media; they are far more than that. With faster work and easier manipulation of these tools, students will devote more time to experimenting, researching and finding original solutions and distinct expressions, which is certainly specific to computers only. We can conclude that computer is a medium that has no alternative when it comes to experimentation and research in the field of oral and written expressions.

Using language tools, students are able to search independently the inexhaustible databases even through oral communication. They can also handle different tasks through which they need to fill, add, form a series, and make a poem illustration or other literary text. Computer tools should be chosen according to the problem set out by the teacher and the psychophysical capabilities of the students. However, the computer tools do not replace traditional media and they should be treated as additional media that provide much greater creative possibilities. Teachers who teach the mother tongue should help students to become competent in applying computer tools to the adoption of the characters of both scripts, speech and creativity development, and the ability to express themselves through these media.

OBJECTIVES AND TASKS OF RESEARCH

The aim of the research is the representation and use of multimedia resources in B / C / S Language and Literature teaching in the primary schools of the Sarajevo Canton. Also, through the survey, it was found out how often teachers use multimedia, which media resources are more represented in the classes, depending on factors, dependent and independent variables, and whether they are used more in lower or higher classes.

Using multimedia resources in teaching facilitates communication in the teaching process itself and it facilitates the learning process. By using these resources, the student is stimulated by independent and constructive learning, thus enhancing his activity and motivation. With this approach, teachers motivate students to work and put them in the centre of attention to enhance their activity and in this way they impact on ultimate success.

Acquiring new competencies is very important. Their development is conditioned by the ability to find, detect and choose information. In contemporary times, this means that we explore, find and discover information by means of the media, then distinguish them, mark them, and in the end, the useful ones turn into permanent knowledge. Human values are taught in and outside the school, and the school is in every place around us; school of language, foreign and mother tongue, sports school, computer school, school of entrepreneurship etc. We should ourselves

what affects the development of mentioned human values, schools, families, informal education?

Adults increasingly acquire competences through informal learning. Life style and way of life greatly contributes to the fact that every new life situation implies learning and acquiring certain forms of behaviour, gaining experience, for which upbringing and learning are always connected and mutually complemented.

According to the defined subject and the problem of research and the goal we set up, the research is based on several tasks aimed at examining the statistically significant correlation between the above-mentioned factors:

- to explore, identify and analyze the reasons for the use/ non-use of multimedia resources in the teaching process

- to explore, identify and analyze the attitudes and opinions of B / C / S Language and Literature teachers on the use of multimedia resources in the teaching process

- to explore, identify and analyze the use of multimedia resources in B / C / S Language and Literature teaching in relation to the age and length of service in the teaching process.

METHODS OF RESEARCH

This research has used:

- The analysis of the contents of the literature documents implies the processing of the collected data of earlier research on the given problem, methodology, research results, i.e. implies the synthesis of all the knowledge about the problem that is subject to research in a systematic way. This method enables the enrichment of the fund of scientific knowledge based on the study of all available literature on this topic.

- The teachers of the subject and classroom teaching of the Sarajevo Canton primary schools, different age, gender and length of service participated in the research, and as a survey technique, a survey and a questionnaire were used as an instrument and data carrier.

- Surveys as a way of collecting data from respondents, in this case teachers and students, enabled respondents to respond to the same questions, and based on the given attitudes, opinions and answers, as well as the facts and the collected data after the survey was completed, the obtained data and the information needed to study the problem of the research, determine the connection between some phenomena, and on this basis provide an adequate solution to the problem or guidance in solving it. For the purpose of this research, a survey questionnaire was created which consists of several types of questions, dependent and independent variables. Teachers responded to the questions by providing the offered answer in the following form:

- a) excellent b) very good c) good d) poor

- a) often b) sometimes c) very rarely d) never

- a) yes b) no or a) a lot b) little

After the data collection was carried out, the statistical analysis of the data obtained by the survey was carried out, with the aim of concretizing the knowledge, observing their interrelationships and the conditions of the research subjects based on the hypothesis. The results of this research are presented in the appropriate number of tables and graphs, in order to provide better visibility and comparison of the data.

The participants of the subject of this research are teachers of B / C / S Language and Literature from the classroom and subject teaching. A sample of the survey: N = 24. The sample is represented by the primary school teachers in the Sarajevo Canton (N = 24), urban areas, different sex and years of service.

The survey was carried out in June 2017. The teachers were informed of the survey; familiar with the form and purpose of the research, as well as that the research was completely voluntary and anonymous.

After the survey was conducted, statistical analysis was carried out, and analysis and interpretation of the results.

RESEARCH RESULTS

Chi-square test of independence

Table 1 The multimedia equipment of the cabinet

The classroom / school you are teaching is equipped with teaching resources, aids and equipment:							
excellent		very good		good		poor	
F	%	F	%	F	%	F	%
12	50	5	20	3	13	4	17

More than three-quarters of teachers answered that the equipment of their school with multimedia is "excellent, good or good". Based on the survey on this issue, we can conclude that the equipment of the school with multimedia resources in this school is very good and that certain forms of multimedia are available to the teachers. Only four teachers answered that school equipment was poor.

Table 2 Values of χ^2 on the multimedia equipment of the cabinet

F0	Ft	F0-Ft	(F0-Ft)²	$\frac{\Sigma(F0-Ft)^2}{Ft}$
Σ 24				Σ 8,332

Table 3 Frequency of the use of multimedia in the teaching process

How often, depending on your educational content, do you use multimedia resources in the teaching process (internet, TV, projector, computer, laptop, smart phone ...)?							
OFTEN		SOMETIMES		VERY RARELY		NEVER	
F	%	F	%	F	%	F	%
14	58,3	7	29,2	3	12,5	0	0

More than half of the respondents, 14 of them, stated that they "often" realize teaching process using the multimedia tools. Some of the respondents use multimedia resources "sometimes", while 3 teachers use them very rarely. In this sample, there are no teachers who never use multimedia resources in the teaching process. Based on the obtained results we can conclude that the use of multimedia resources in the process is very present.

Table 4 Values χ^2 on the frequency of the use of multimedia in teaching process

F0	Ft	F0-Ft	(F0-Ft)²	$\frac{\Sigma(F0-Ft)^2}{Ft}$
Σ 24				Σ18,332

By analyzing the results of teachers' evaluation we have come to the conclusion that the calculated value $\chi^2 = 18,332$ at the significance level of 0.01 is greater than the limit value of 11.34, as well as at the level of significance 0.05 of the limit value 7.82 for $df = 3$, we have found that there are significant deviations from the empirical of the expected frequencies, respectively, there are statistically significant differences in estimation.

CONCLUSION

Numerous researches are in favour of increasing the efficiency and quality of teaching the mother tongue by using computers, which is unfortunately still at the very beginning. If we add to this the negative attitudes of the teacher to the computer, looking at it as one type of trend that does not meet the B / C / S Language and Literature requirements, it is clear that the future of this kind of

teaching is not close. In appreciating the criticism that suggests the specifics of the speech, first of all, the oral speech learned in live communication, and turning into a cliché of the content to be elaborated, it is indisputable to call attention and view all the facts from different angles. One of the key obstacles to the application of modern computer technology is insufficient IT literacy and professional competence of the teaching staff as well as inadequate experience in the field of this organization of teaching.

Taking into account the rapid development of information technology and educational software, it impels the demotivation of the teacher to monitor constantly the achievements in this area and apply the same. In order to overcome this, we need the current staff to learn computer literacy and find ways to make these technologies become an integral part of teaching curricula in the mother tongue teaching. The use of coercion, in this sense the using the media, would only have negative effects. Therefore, a plan and systematic advocacy of these media are expected, in which the actors of the teaching process will independently discard their traditional models of work. The primary goal of using computers as a didactic medium is not to criticize the existing state of the mother tongue teaching, or promoting computers as a magical media, which can solve all the problems of teaching, learning and language creativity by the exclusion of traditional media and certain activities of teachers in the educational process. The strength and efficiency of computer application in the teaching process should be reflected in the creative combination of new and traditional media.

BIBLIOGRAFIJA

1. Bognar, L. & Matijević, M. (2005) Didactic, Zagreb: Školska knjiga
2. Gerlič, I. (2000), Modern Information Technology in Education, Ljubljana: DZS
3. Mandić, D. (2007), Modelling the Distance Education System, Belgrade, Institute for Pedagogical Research, Proceedings, no. P. 728-740
4. Matijević, M. (2014). Teachers and pedagogues between the goals and the evaluation in the classroom, Pedagogical Research Vol. 11 No 1 (pp. 59-76).
5. Prušević Sadović, F. (2009), Motivation of Teachers and Students for the Application of Contemporary Technology in the Process of Education, Innovations in Teaching, no. XXII (2), p. 122 - 128
6. Rončević, A. (2011), Multimedia in Teaching, Split: Row
7. Unkić, F., Bošnjak, H., (2017). Changing the paradigm regarding the necessity of using information-communication technologies in the education system, 10. Scientific-professional meeting with the international participation "QUALITY 2017", Neum, B & H, 17-20 May 2017.

REZIME

Brojna istraživanja podržavaju povećanje efikasnosti i kvaliteta podučavanja maternjeg jezika upotrebom računara, što je nažalost još na samom početku. Ako

tome dodamo negativne stavove nastavnika prema kompjuteru, gledajući na to kao na jednu vrstu trenda koji ne zadovoljava zahtjeve za B / C / S jezik i književnost, jasno je da je budućnost ove vrste nastave nije blizu. Uvažavajući kritiku koja sugerira specifičnosti govora, prije svega, usmeni govor naučen u živoj komunikaciji, i pretvarajući se u kliše sadržaja koji treba razraditi, neosporno je skrenuti pažnju i pogledati sve činjenice iz različitih uglova . Jedna od ključnih prepreka za primjenu savremene računarske tehnologije je nedovoljna informatička pismenost i profesionalna kompetentnost nastavnog osoblja, kao i neadekvatno iskustvo u oblasti ove organizacije nastave.

Uzimajući u obzir brz razvoj informacionih tehnologija i obrazovnog softvera, ona podstiče demotivaciju nastavnika da stalno prati dostignuća u ovoj oblasti i primjenjuje se isto. Da bi se ovo prevazišlo, potrebno je da sadašnji kadar nauči kompjutersku pismenost i pronađe načine da te tehnologije postanu sastavni dio nastavnih planova i programa u nastavi maternjeg jezika. Upotreba prisile, u tom smislu upotreba medija, imala bi samo negativne efekte. Stoga se očekuje plan i sistematsko zagovaranje ovih medija, u kojem će akteri nastavnog procesa samostalno odbaciti svoje tradicionalne modele rada. Primarni cilj upotrebe kompjutera kao didaktičkog medija nije kritikovanje postojećeg stanja nastave maternjeg jezika, niti promovisanje kompjutera kao magičnog medija, koji može rešiti sve probleme nastave, učenja i jezičkog stvaralaštva isključivanjem tradicionalnih medija i određene aktivnosti nastavnika u obrazovnom procesu. Snaga i efikasnost primene računara u nastavnom procesu treba da se ogleda u kreativnoj kombinaciji novih i tradicionalnih medija.

PSIHOLOGIJA ČITANJA: IZMEĐU KNJIGA I NOVIH TEHNOLOGIJA

Željko Mladenović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Departman za pedagoško-psihološke nauke,

Novi Pazar, Republika Srbija

liderzeljko@yahoo.com

Apstrakt

Deca sadašnjice odrastaju u vremenu dominacije digitalnih medija, sa mnoštvom uređaja koji utiču na njihov doživljaj i praktikovanje čitanja i pisanja. Primetan je porast upotrebe pametnih telefona i tableta, kao i uređaja specijalizovanih za čitanje. Mediji ponekad opisuju ove uređaje kao suštinski loše, štetne po zdravlje, spominje se i negativni uticaj na učenje, čitanje i pisanje. Čitanje preko ekrana razlikuje se od čitanje štampane knjige utoliko što se ne udubljujemo i brzo prelećemo po ekranu, manje je „mentalnog mapiranja“, a zbog pojave specifičnog zamora izbegava se zahtevnija literatura. Naročito se podcrtavaju negativni efekti upotrebe interneta koji potkrepljuje stalnu aktivnost, a ne istrajavanje i razmišljanje, što vodi u rastrojenost i slabljenje koncentracije. Ipak, Internet je omogućio da se poveže tekst, slika, zvuk i film i uz to čini tekstualne sadržaje dostupnim bez većih troškova. Mobilne platforme omogućavaju da svako ima „džepnu biblioteku“ koja nadmašuje fondove mnogih „pravih“ biblioteka. Mada, „džepna biblioteka“ ima smisla samo za onoga ko voli da čita i ume da koristi knjigu. Stoga, moramo tragati za uspešnim načinima upotrebe interneta i materijala dostupnih na njemu tako što ćemo kod učenika razvijati: umerenost, odmerenost, uzdržanje, kritičnost- umesto lakoverstva, radoznalost- umesto ljubopitstva i istraživački duh- umesto dogmatizma

Ključne reči: čitanje, saznajni procesi, nove tehnologije, Internet

THE PSYCHOLOGY OF READING: BETWEEN BOOKS AND NEW TECHNOLOGIES

Abstract

Children of today grow up in the time of digital media domination, with a multitude of devices that influence their experience and practice of reading and writing. There is a noticeable increase in the use of smartphones and tablets, as well as devices specialized for reading. Media sometimes describe these devices as fundamentally bad, harmful to health, and the negative impact on learning, reading, and writing is also mentioned. Reading from the screen differs from reading the printed book insofar as we do not read in depth and quickly shuffle around the screen, there is less "mental mapping" and due to the appearance of specific fatigue, more demanding literature is avoided. In particular, the use of Internet reinforces ongoing activity instead of persistence and thinking which has negative effects and leads to attention shattering and weakening. However, the Internet has made it possible to link texts, images, sounds and films, and along with it, textual content is available at no

higher cost. Mobile platforms allow everyone to have a "pocket library" that exceeds the book funds of many "real" libraries. However, the "pocket library" makes sense only for the ones who love reading and can use the book. Therefore, we must seek for successful ways of using the Internet and materials available on it by developing students' moderation, alertness, restraint, criticality - instead of credulity, curiosity - rather than inquisitiveness and exploratory spirit- in place of dogmatism.

Keywords: reading, cognitive processes, new technologies, Internet

Ne vole knjige oni koji ih netaknute po ormanima slažu,
već oni koji ih danju i noću imaju u rukama.
Erazmo Roterdamski

O PISANJU I ČITANJU

Tri izuma iz daleke prošlosti pominju se obično kao prekretnice u istoriji civilizacije: vatra, točak i pismo. Vatra, a donekle i točak su postojali u prirodi i čovek je pronašao načine da ih upotrebi i sebi olakša život. Pismo, pak, predstavlja originalno otkriće koje je suštinski promenilo čovekovo poimanje sveta, budući da je omogućilo materijalizaciju čovekovih misli trajniju od one koja se dobija pamćenjem i izgovaranjem misli. Međutim, kada kažemo pisanje moramo istovremeno spomenuti i komplementarnu aktivnost- čitanje. Čitanje i pisanje sagledavamo kao komplementarne aktivnosti, iako počivaju na donekle različitim mehanizmima. Pisanje počiva na motoričkoj sposobnosti i spretnosti šake, a u retkim slučajevima i stopala. Čitanje sa svoje strane, takođe, ima motornu komponentu koja podrazumeva očne pokrete (sakade). Instrukcije za realizaciju grafema i za njihovo prepoznavanje nalaze se u različitim delovima mozga, mada se može pretpostaviti sudejstvo između ovih domena. Treba imati na umu da u nauci još uvek nije zadovoljavajuće odgovoreno ni na pitanje zadržavanja u memoriji predstava objekata i aktivnosti, niti na pitanje prepoznavanja oblika na kome se temelji čitanje. Nesumnjivo je da je reč o veoma složenim procesima, što naročito potvrđuju brojni neuspešni ili nedovoljno uspešni pokušaji simuliranja procesa prepoznavanja slova i „učenja“ kompjutera da čita. Dodajmo još i to da je čitanje starije od pisanja, to jest bilo je čitanja i dok nije bilo pisma. Lovci su „čitali“ životinjske tragove, na osnovu znakova u prirodi „čitana“ je promena vremenskih prilika, „čitana“ je sudbina iz rasporeda zvezda ili iz utrobe žrtvovane životinje i tome slično. I danas se reč čitanje koristi za različite oblike opažanja i prepoznavanja različitih, često na prvi pogled skrivenih osobina i pojava, tako možemo čuti „pročitao sam ga“ kada se govori o uvidu u nečije skrivene namere.

Pisanje je imalo dugu evoluciju u kojoj je prilagođavano ljudskim saznavnim sposobnostima i forma u kojoj nam je danas poznato je u velikoj meri prilagođena osobenostima kognitivnog aparata čoveka. Uprošćavanje sistema pisanja posledica je potrebe da se brže i lakše piše, ali i istovremeno da se brže i lakše čita. Pismo je ujedno prilagođeno i osobenostima jezika koji se njime izražava, mada ima slučajeva da se isti sistem pisanja koristi u različitim jezicima. Danas paralelno postoji više različitih sistema pisanja, oko čije se klasifikacije naučnici još uvek

spore, u najgrubljem razlikujemo: alfabete, slogovna i slikovna pisma. Mi se ovde nećemo baviti razlikama i sličnostima, prednostima i nedostacima ovih sistema pisanja, suština je da oni služe istoj svrsi i da se baziraju na sličnim čovekovim sposobnostima. Napomenimo da su alfabetska pisama jednostavniji i lakši način zapisivanja, ali zarad tradicije i kulture opstaju i slikovna pisma.

FIZIOLOŠKI ASPEKTI ČITANJA

Čitanjem čovek prepoznaje simbole kojima se grafički izražavaju (pišu) reči nekog jezika, ozvučava ih i poima ono što je napisano. Reč je o složenoj psihofizičkoj aktivnosti koja zaokuplja mnoge delove mozga. Psiholozi su vrlo rano uvideli složenost čitanja kao aktivnosti i pokušali da je objasne i da olakšaju proces usvajanja (Huey, 1908).

Istraživači su nastojali da ispitaju koji su delovi mozga uključeni u proces čitanja, i u tom pogledu se daleko odmaklo (Wolf, 2007). Naročito je dobro istražena uloga očnih pokreta-sakada (Rayner, 1997), što udruženo sa viševekovnom evolucijom tipova slova i načina štamparskog sloga doprinosi sve boljem raspoređivanju teksta i poboljšanju čitljivosti (Lonsdale, et al., 2006).

Vizuelna obrada teksta obavlja se u okcipito-temporalnom regionu koji je ujedno odgovoran za razvijanje veštine brzog prepoznavanja reči nakon dugog uvežbavanja (Pugh et al., 2001). U okviru ovog sistema, često nazivanog posteriorno-ventralna mreža, se u istraživanjima izdvojio fusiformni girus kao deo u kome se obavlja rana obrada teksta. Središnji deo levog fusiformnog girusa pokazuje najveće aktiviranje prilikom izlaganja rečima u odnosu na konsonantske nizove iste dužine (Dehaene et al., 2002) stoga se i označava kao područje vizuelne forme reči (visual word form area, VWFA). Novija istraživanja ukazuju da se je dorzalni posteriorni sistem (angularni girus, supramarginalni girus i gornji temporalni sulkus) odgovoran za uspostavljanje korespondencije između grafema i fonema (Black & Behrmann, 1994). Semantička analiza reči se većinom obavlja u donjem delu frontalnog lobusa i zadnjem gornjem temporalnom sulkusu (Bookheimer, 2002). Razumevanje konteksta obavlja se u desnoj hemisferi (Kircher et al., 2001).

U process čitanja uključene su pored navedenih kortikalnih i supkortikalne strukture. Ne smemo izostaviti ni uključenost fizioloških instanci zaduženih za pažnju. Proces čitanja u pogledu očnih pokreta, prepoznavanja slova i reči je automatizovan, ali za razumevanje i eventualno zapamćivanje pročitanoj sadržaja neophodna je uključenost procesa pažnje. Tokom učenja čitanja i pisanja nastaje povezivanje, aktiviranje i učvršćivanje postojećih veza i koordinacija rada svih ovih instanci. Shodno ovome čitanje bismo mogli shvatiti i kao sposobnost i kao veštinu, ukoliko se ne savlada veština i sposobnost će ostati nerazvijena, a kapaciteti neiskorišćeni.

O ZNAČAJU ČITANJA

Čitanje je neophodno za uspeh u životu i moglo bi se reći da je školovanje zasnovano na usvajanju, razvijanju i upotrebi veštine čitanja. Polazi se od

savladavanja tehnike čitanja, preko čitanja sa razumevanjem, a teži se razvijanju čitanja iz ljubavi i znatiželje. Udaljavanje od konteksta neposredne stvarnosti i „sagovornika“ naročito se očituje u pisanom govoru. U pisanom govoru sve mora biti saopšteno rečima stoga je on rečitiji, tačniji, formalniji, svesniji i razvijeniji vid govora u odnosu na sve ostale vrste (Vigotski, 1977).

Čitanjem se:

1. Razvijaju kognitivne sposobnosti pažnja (koncentracija pažnje); pamćenje; mišljenje; zaključivanje; zamišljanje (imaginacija, mašta)
2. Poboljšava komunikacija: bogaćenje rečnika; poboljšava se usmeno i pismeno izražavanje; uspešnije se komunicira; stiču se nova znanja.
3. Razvija osećajnost, empatičnost i humanost: omogućava sagledavanje svojih osećanja u novom svetlu; obogaćuje se emocionalni svet; podstiče se sposobnost uživanja u osećaje drugoga i sagledavanje zbivanja iz drugačijeg ugla

usvajaju se moralne vrednosti

4. Podstiče kreativnost

razvijaju se interesovanja, upoznaje se svet različitih zbivanja i novih iskustava; ulazi se u svet umetnosti i književnosti i razvija se ukus zanimljiv i koristan način da se provode slobodno vreme

5. Redukuje stres i napetost

Roditelji i škola imaju zadatak da motivišu dete da uspešno savlada veštinu čitanja, da otkriju i uz pomoć stručnjaka prevaziđu teškoće u savladavanju čitanja i da motivišu dete za čitanje i po okončanom školovanju. Ali, brojni su izazovi i teškoće na ovom putu. Savladavanje veštine čitanja uslovljeno je sa jedne strane osobenostima pojedinca, pre svega fiziološkim faktorima koje smo pomenuli, kod većine dece nema izraženijih teškoća u ovom smislu, a ukoliko postoje mogu se uglavnom prevazići uz pomoć defektologa. Sa druge strane usvajanje veštine čitanja, ali i njeno usavršavanje i upotreba zavise u mnogome od sredine. Na početku ovog pasusa smo više puta upotrebili termin motivacija, to nije slučajno, motivacija je ključ svega. Novija istraživanja saglasna su u tome da je motivacija jedna od najbitnijih stavki u razvijanju tečnog čitanja. Sama motivacija zavisi od osobina pojedinca i spoljašnjih uticaja. Ako roditelj, vaspitač, odnosno učitelj podstakne i motiviše dete da uči, napravio je prvi i najveći korak u učenju čitanja i razvoju čitanja i vrlo verovatno će rezultat biti zadovoljavajući. Kako to kaže Čudina-Obradović: „Motivacija nije garancija da će se iz nje izroditi čitač, ali je glavna pretpostavka u učenju i razvijanju čitanja“ (Čudina-Obradović, 2014: 256). Od posebnog značaja za uspešno savladavanje čitanja i pisanja je razvoj predčitačkih i grafomotoričkih veština u predškolskom periodu. U predčitačke veštine spada „čitanje“ slikovnica, pričanje i prepričavanja priča, učenje pesmica, razgovor i odgovaranje na dečija pitanja. Decu ne bi trebalo učiti da čitaju i pišu pre polaska u školu, jer se pokazalo da to ima negativan uticaj na kvalitet usvojenog čitanja i pisanja, ali i na stvaranje radnih navika i ispravnog odnosa prema školi.

ČITANJE U VREMENU NOVIH TEHNOLOGIJA

Deca sadašnjice odrastaju u svetu u kome dominiraju digitalni mediji, sa mnoštvom tehnologija koje menjaju njihov doživljaj čitanja i pisanja kao i praktikovanje čitanja i pisanja. Ustvari, računari i digitalizacija su zahvatili mnoge sfere života, tako da ni čitanje i pisanje nije moglo da ostane po strani. S obzirom da ćemo izraz digitalizacija često koristiti, zarad razumevanja valjalo bi da ga bliže odredimo. Termin digitalizacija je skopčan sa terminom računar ili kompjuter. Sama reč „digit” u engleskom jeziku znači cifra, a vodi poreklo iz latinskog jezika gde je označavala prste, koji su najpre i korišćeni za brojanje. Shodno rečenom digitalno bi značilo cifarski, isprekidano odnosno diskretno. Termin je postao naročito popularan sa razvojem kompjuterskih tehnologija, konkretno sa javljanjem potrebe za pretvaranjem signala iz analognog (kontinualnog) u digitalni oblik koji kompjuter može da koristi. Digitalizacijom se, dakle, analogni signal pretvara u niz brojeva kojima računar može da operiše. Mi ćemo se u ovom radu baviti čitanjem tekstova koji su iz analognog pretvoreni u digitalni oblik i koji nam je dostupan preko ekrana.

Drugi bitan termin su ICT (Information and Communication Technology) odnosno informaciono-komunikacione tehnologije pod kojima se podrazumeva širok spektar tehnoloških resursa i alata koji omogućavaju generisanje, širenje, komunikaciju i upravljanje informacijama koje su predstavljene u digitalnom obliku.

U dekadi u kojoj živimo primetan je porast interesovanja za mogućnosti koje nude računarske tehnologije kako bi se podstakla uključenost i interesovanje za pisanu reč. Istina knjige se još uvek štampaju, ali naporedo sa inovativnim uređajima za čitanje. Istraživanja su pokušala da odgovore na pitanje: mogu li tableti i e-čitači doprineti premošćavanju nekih socijalnih, kognitivnih i ekonomskih barijera u pogledu čitanja i pisanja (Laidlaw and O'Mara, 2015; Zhang et al., 2015)?

Počev od 2010. naročito je porasla upotreba mobilnih tehnologija, pametnih telefona i tableta, kao i uređaja specijalizovanih za čitanje. Treba imati na umu da ovi uređaji omogućavaju čitanje sadržaja koji se nalaze na Internetu. Ima autora koji digitalnim čitanjem nazivaju opšte praktikovanje čitanja na Internetu (Giffard, 2009: 125). Ove nove platforme donose i nove obrasce interakcije sa tehnologijom i kroz tehnologiju, kao što je to bio slučaj kod uvođenja ranije tehnologije (radio, a naročito TV) uvođenje kompjutera i mobilnih uređaja praćeno je zabrinutošću.

Članci u popularnim medijima prikazuju ove uređaje kao loše i opasne budući da su uzročnik pojave zdravstvenih tegoba (gojaznosti, oštećenja vida, deformiteta kičmenog stuba i stopala) i antisocijalnog ponašanja kod dece. Pominje se i negativan uticaj na učenje, uključujući čitanje i pisanje. Kako stvari ne bi ostale samo na pukom utisku i novinarskom izveštavanju, istraživači su ispitali stavove roditelja i „digitalnih čitalaca“ prema novim tehnologijama, kao i stvarni uticaji koje nove tehnologije imaju na saznavne funkcije.

Ispitivanje najčešćih strahova roditelja kada je u pitanju dečija upotreba e-tehnologija za čitanje pokazalo je sledeće (Kucirkova and Littleton, 2016: 5):

- 8% roditelja nema nikakav strah

- Ostali strahuju od:

1. Produženja vremena koje dete provodi ispred ekrana (45%);

2. Da će deca izgubiti interesovanje za štampane knjige (35%);

3. Da će deca biti izložena nedoličnom sadržaju (31%) ili mnoštvu

reklama (27%);

4. Da će se odraziti na pažnju (26%);
5. Da će se smanjiti mogućnost da roditelji prate šta dete gleda (22%) ili da će deca kupovati dodatke bez roditeljskog znanja (21%)
6. Da će se negativno odraziti na učenje (14%);
7. Da je štetno za mozak (10%).

Videli smo od čega strahuju roditelji, međutim za nas je ovde bitnije da sagledamo kako su se stručnjaci pozabavili problemom digitalizacije i „internetizacije“ čitanja. Zanimljivo je odgovoriti na pitanje: da li se sa uvođenjem novih tehnologija promenio samo medijum preko koga se čita ili se promenilo još nešto?

Istraživanja digitalnog čitanja često su poredila čitanje sa ekrana i čitanje sa papira, uglavnom u pogledu vizuelnog opažanja i ostalih sazajnih procesa. Tako je ispitivana čitljivost i razumevanje tekstova koji su prikazani na stacionarnim ekranima kompjutera (Dyson, 2004; Nanavati and Bias, 2005; Lonsdale, et al., 2006), na ekranima koji se mogu držati u rukama (Darroch, et al., 2005), i uređajima koji su specijalizovani za čitanje- „elektronskom papiru“ (Lee, et al., 2007; Clark, et al., 2008). Ispitivane su i preferencije korisnika i pogledu čitanja sa papira i ekrana (Noyes and Garland, 2008), kao i ponašanje korisnika u internet okruženju (Liu, 2005; Nicholas, et al., 2008a; 2008b). Kasnije su se pojavila istraživanja koja se odnose na fizičku interakciju sa knjigom ili uređajem sa koga se čita.

Digitalizacija tekstova omogućila je ne samo prikazivanje tekstualnog sadržaja, već i obogaćivanje teksta slikama, zvučnim i filmskim sadržajima putem linkova. Na ovaj način tekstvi postaju multimodalni. Multimodalnost tekstova nije nova pojava, rukopisi sa iluminacijama i ilustrovane knjige dugo su prisutne, ali su sa pojavom hiperteksta one dovedene do ekstrema.

Ubacivanje linkova je možda i najbitnija osobenost tekstova u digitalnom obliku. Hipertekst svojim nazivom obećava bogatstvo i superiornost u odnosu na klasični tekst, međutim istraživače je zanimalo da li ono što je pridodato tekstu pomaže ili odmaže. Rani istraživači hiperteksta poput Landow (1992; 1997) i Bolter (1991; 2001) ispitivali su kako kompjuter menja materijalnost i fizički kontakt sa tekstom, ali i samo čitanje teksta. Ovi autori zaključuju da digitalni tekst predstavlja nepostojanu i prividnu sliku teksta smeštenog u elektronskom obliku, sa kojom se ne može uspostaviti taktilni kontakt, ali je zato ona podložna promeni, pokretljiva i putem Interneta široko dostupna. Istraživanje Sellen i Harper (Sellen and Harper, 2002) je pokazalo da su računari bolji od papira u pogledu skladištenja, distribuiranja i pribavljanja dokumenata. Sa druge strane, odštampani materijal koristi se kod zadataka gde je potrebna usmerena (namerna) pažnja.

Miall i Dobson (2001), međutim, ističu da se na osnovu empirijskih istraživanja može zaključiti da izvesni aspekti hiperteksta, poput linkova i slika, ometaju čitanje, kao i da sam hipertekst obeshrabruje upijanje i refleksivnost svojstvenu čitanju književnih dela. Štampani tekst je fiksiran i autor određuje kojim redom će se ideje i stavovi predstavljati. Kod hiperteksta autor nudi opcije, ali čitaoci biraju da li će aktivirati linkove, i kojim redom. Štaviše, linkovi koje nudi autor mogu biti logički nepovezani sa glavnom temom, što može da odvede čitaoca do sajtova i sadržaja bez jasne svrhe i da dovede do dezorijentacije (Miall & Dobson, 2001). Digitalno okruženje ohrabruje ljude da obimno, ali površno istražuju mnoge

teme. Hiperlinkovi skreću ljude sa čitanja i dubokog promišljanja o jednoj temi (Birkerts, 1994; Stoll, 1995).

Liu (2005) ističe da istraživanja ponašanja čitalaca digitalnih tekstova ukazuju da oni više vremena troše na pretraživanje i pregledanje, traženje ključnih reči, da čitaju bez reda (nelinearno) i selektivno, da tekstove čitaju samo jednom, da manje vremena čitaju udubljeni i koncentrisani. Pomenuti autor ističe da kod čitalaca digitalnih tekstova manje prisutna održavana pažnja. Ove rezultate potvrđuju i istraživanja drugih autora koji su ispitujući ponašanje akademaca u digitalnim bibliotekama, zaključili da je čitanje naučnih radova u digitalnom obliku površnije u odnosu na čitanje štampanih tekstova (Rowlands, et al., 2007; Nicholas, et al., 2008a; 2008b). Neki od ispitanika su prelazili sa apstrakta na pregled kompletnih članaka, ali je dve trećine pregleda članaka trajalo manje od tri minuta, a 40% se završavalo za jedan minut ili kraće (Nicholas, et al., 2008a).

Slično zaključuje i Mangen-ova (2008) procenjujući različite vidove uticaja materijalnosti na čitanje. Neopipljivost i nestalnost digitalnih tekstova utiče na čitanje, koje postaje plitko i u vidu pregledanja (skeniranja) i preletanja. Štaviše, kada smo ispred ekrana, uz to još i na Internetu podstaknuti smo da tražimo promene, jer smo naučili da očekujemo da će se nešto pojaviti, uz potrebu da izazovemo promenu kliknuvši na neki sadržaj (Mangen, 2008). Thirunarayanan (2003) primećuje da ako se Web stranica ne pojavi brzo, ljudi će kliknuti na drugu stranicu ili sajt, „kliktanje“ ubrzano postaje zamena za mišljenje, s obzirom da „kliktanje“ zahteva manje napora od mišljenja, a u nekim slučajevima manje je bolno od mišljenja.

Istraživanje Liu (2005) je pokazalo da je 2005. godine većina korisnika štampala digitalne tekstove, pa ih potom čitala na tradicionalni način uz podvlačenje i beleženje u tekstu. Podvlačenje i beleženje u tekstu svojstveno tradicionalnom načinu čitanja, nije bilo uobičajeno prilikom čitanja elektronskih dokumenata.

Na to kako će tekst biti čitan utiče velikim delom o kakvom je tekstu reč i iz kog razloga ga čitamo. Giffard razlikuje dve vrste čitanja: prva je namenjena učenju (lecture d'étude), a odlikuje je pažnja i studioznost, druga je namenjena informisanju (lecture d'information) i odlikuje je pregledanje posle čega čitalac donosi odluku da li da proučava tekst ili da ga napusti (Giffard, 2009: 184). Izgleda da onlajn čitanje spada u ovu drugu vrstu. Ali, i odštampani tekstovi se mogu čitati letimice, površno, i uz preskakanje ukoliko nam je potrebna samo jedna konkretna informacija, a ne dubinsko razumevanje teksta.

Hillesund (2010), poput ostalih pominjanih autora, ukazuje da je čitanju sadržaja on-lajn svojstveno pregledanje, preletanje i preskakanje, što su odlike diskontinuranog i fragmentisanog čitanja. Odštampani materijal, pak, čita se redom i koncentrisano. Razumljivo je da se čitanjem materijala on-lajn podstiče diskontinuirano čitanje bez udubljivanja i uviđanja konteksta. U svom istraživanju Hillesund (2010) identifikuje više načina ili strategija diskontinuranog čitanja zavisno od sadržaja koji se čita i od uključenosti pažnje i vremenskog trajanja. Baumann (2010) je pronašao da samo oko 6% studenata i 8% profesora pročitao u celosti e-knjige koje su zbog nekog sadržaja konsultovali. Dodajmo još, da diskontinuirano čitanje nije dobro kada se radi o književnim delima, poput romana i dužih pripovetki, ali ne i kada se radi o naučnim člancima, monografijama,

disertacijama itd. Naučni radovi su strogo strukturisani, i tačno se zna šta se nalazi u kom odeljku teksta, što pogoduje diskontinuiranom čitanju. Čitalac koji dobro poznaje neku oblast može hteti da konsultuje samo teorijski deo nekog rada, ili samo metodološki, ili pak samo rezultate, a da i dalje ima pojam o celini i kontekstu.

Istraživanja pokazuju da ljudi prave razliku u pogledu sadržaja koji će čitati u digitalnom obliku. Ispitanici u digitalnom obliku češće čitaju kraće materijale (e-mailove, tvitove itd.) i materijale koji su namenjeni zabavi ili informisanju (vesti). Međutim, kada se radi o obimnijoj i ozbiljnijoj literaturi koja zahteva razumevanje i pamćenje oni se radije okreću čitanju štampanih tekstova (Liu and Huang, 2008). Ekрани uređaja na kojima se čita još uvek nisu zadovoljili potrebe ljudi u pogledu, veličine, čitljivosti, lakoće upotrebe tako da se na njima ne čitaju zahtevni i dugi tekstovi. Nielsen (2010) je pronašao da su ispitanici kada tekst čitaju na iPad-u sporiji za 6,2% dok su kod upotrebe Kindle sporiji za 10,7% u odnosu na brzinu čitanja odštampanog teksta.

Slabija pažnja prilikom čitanja materijala u digitalnom obliku i na Internetu utiče i na ostale kognitivne procese. Carr se pomenutom temom detaljno bavio u svojoj knjizi: "The Shallows: What the Internet is Doing to Our Brains": "Dotok poruka koje se nadmeću, a koje dobijamo svaki put kada smo onlajn prepunjuje ne samo našu radnu memoriju, već otežava da frontalni režnjevi usredsrede našu pažnju na jednu stvar. Proces konsolidacije memorije ne može ni da započne. A zahvaljujući još jednom plastičnosti nervnih puteva, što više koristimo Web, više treniramo naše mozgove da budu rastrojani- da obrađuju informacije veoma brzo i veoma efikasno, ali bez zadržavanja pažnje. Ovo objašnjava zašto mnogi od nas ne mogu da se koncentrišu čak i kada smo daleko od kompjutera. Naši mozgovi postaju vešti u zaboravljanju, a nevešti u pamćenju". (Carr, 2010: 194). Sličnu zabrinutost izražava Wolf u svojoj knjizi "Proust and the Squid: The Story and Science of the Reading Brain": "Hoće li ubrzanost promene koju doživljavaju naša deca imati posledice koje će radikalno uticati na kvalitet pažnje koja je potrebna da se reč transformiše u misao i misao u reč u svetu nezamislivih mogućnosti" (Wolf, 2007: 214).

Proces čitanja se praktikovanjem automatizuje i ubrzava, reči se prepoznaju brzo i preostaje jedino da se čitalac zamisli i pronikne u njihovu suštinu i da formira sopstveno mišljenje. Potrebne su godine koncentrisanog čitanja da bi se razvio rečnik i veštine dekodiranja do takvog nivoa da čitalac može da zaključuje i razmišlja o suštini napisanog. Čitanje dovodi do stvaranja nervnih puteva u mozgu i tako do razvoja kognitivnih kapaciteta. Wolf (2007) ističe da savremeni čitaoci rizikuju da ne razviju dovoljno svoje moždane kapacitete. Ona se pita da li se deca i danas uče da pristupaju podacima kritički ih preispitujući. Izgleda da je to sve manje slučaj, i deca se pretvaraju u „dekodere informacija“, prevarene da veruju da je neograničeni pristup informacijama isto što i pravo znanje (Wolf, 2007: 225).

Zanimljivo je kako Murray (Murray, 2000: 50) preispituje concept "informaciono doba" koji se često koristi da bi se opisalo razdoblje u kome se upotreba računara mnogostruko uvećala. Ona ističe da termin „informacija“ može da navede čitaocima da podatke koje nalaze na Internetu pomešaju sa pravim znanjem. Murray zaključuje da će savremenim čitaocima biti potrebne nove veštine kako bi čitali i kritički interpretirali količinu podataka sa kojim se sreću (Murray, 2000: 50).

Količina podataka je veoma velika, i čitalac u svakom pretraživanju dobija više nego što je tražio. Treba se snaći u obilju podataka i odvojiti „žito od kukolja“. Najčešće je čitalac prepušten sam sebi kada treba proceniti relevantnost, težinu, ali i istinitost podataka koje dobija. Sličnu zabrinutost da će kod dece doći do nedovoljnog razvijanja mozgova i da će kritičko mišljenje oslabiti kod onih koji čitaju digitalne tekstove iznosi i Mangen (2008). Prekomerna, nekritička i isključiva upotreba digitalnih tekstova može da dovede do takvog razvoja da „digitalni urođenici“ (digital natives, Bennet, et. al, 2008: 775) „ne budu više sposobni za klasično čitanje“ (Giffard, 2009: 215).

Neka istraživanja pokazuju da ispitanici slabije razumeju sadržaj kada čitanju tekstove u digitalnom obliku nego kada čitaju štampane tekstove (Morineau et al., 2005; Van Den Broek et al., 2009). U drugim istraživanjima se pokazalo da nema razlike u pogledu razumevanja između štampanog teksta, e-knjige i audio-knjige (Moyer, 2011). Eden i Eshet-Akkalai (2012) su ispitivali aktivno čitanje kod studenata od kojih je traženo da pročitaju kratke članke u digitalnom i štampanom obliku. Pokazalo se da nema razlike između onih koji su čitali tekstove u digitalnom i štampanom obliku. Trebalo bi, međutim, imati u vidu da je reč o kratkim člancima, ranije smo pominjali da se teškoće javljaju pri čitanju dugih tekstova u digitalnom obliku.

Vratimo se posle svega još jednom na problem udublivanja i uživanja u tekst koji se čita. Razumevanje je posledica udublivanja i saživljavanja sa onim o čemu se u tekstu govori. Jasno je da postoje razlike u udublivanju prilikom čitanja digitalnih i odštampanih tekstova. Ovo je posledica, kako neki smatraju, toga što je digitalni tekst nedodirljiv u pravom smislu te reči. Kod čitanja digitalnog teksta, između teksta i čitaoca stoji ekran uređaja na kome se čita, a izmene i zabeleške u tekstu čine se indirektno preko tastature, miša ili preko ekrana osetljivog na dodir. Kod čitanja štampanog teksta kontakt je direktan i čitaoci koriste ruke na aktivan način, podvlačeći, obeležavajući tekst i praveći zabeleške. Fizičko rukovanje tekstem igra važnu ulogu u čitanju i pamćenju (Wolf, 2007; Giffard, 2009; Mangen, 2008).

Ulogu mnemotehničkih aktivnosti poput podvlačenja i beleženja kao sredstva za održavanje usredsređenosti naročito ističe Hillesund (2010). Usled ograničenog kontakta sa tekstem i pasivnosti pri čitanju teksta u digitalnom obliku čitalac je manje udubljen i uključen u sadržaj teksta što se odražava na razumevanje i pamćenje (Hillesund, 2010; Mangen, 2008). Zanimljivo je da se Hillesund (2010) zalaže za kontinuirano čitanje dugačkih tekstova i u pogledu vrste kognitivnih procesa koji se pritom aktiviraju pominje dva oblika čitanja. Kod prve vrste čitanja se javlja neprekidna refleksivnost (razmišljanje), a u drugom obliku se javlja kontinuirano zamišljanje (čitanje romana). Pomenuti autor, slično kao i Wolf, ističe da čitanje dugačkih tekstova koje aktivira navedena dva vida kognitivnih procesa pospešuje kognitivni razvoj. Na kraju bilo bi pogrešno smatrati da se autori koje smo navodili (Hillesund, 2010; Giffard, 2009; Murray, 2000) kategorički protive upotrebi digitalnih medija za čitanje, naprotiv oni se slažu da ih možemo koristiti uz uvažavanje njihovog specifičnog uticaja i ograničenja.

Kod jednog dela čitalaca još uvek postoji preferencija prema štampanim knjigama zbog njihovog mirisa. Istraživanje je pokazalo da skoro polovina

Francuskih studenata smatra miris knjige ključnim aspektom doživljaja čitanja (Darnton, 2009). Pitanje je da li će buduće generacije čitalaca deliti ove stavove ukoliko se nastave trendovi napredovanja digitalnog čitanja,

Dodajmo još da su uređaji na kojima se čitaju digitalni tekstovi najčešće multifunkcionalni, i služe da se njima komunicira, sluša muzika, različiti sajtovi su opterećeni reklamama i raznim sadržajima koji odvlače pažnju i otežavaju razumevanje pročitano.

Na kraju ovog pregleda istraživanja prepustićemo reč onima koji koriste kako štamapni materijal tako i nove tehnologije za čitanje. Istraživanje je obavljeno u SAD-u na 1000 ispitanika i Velikoj Britaniji (VB) na 500 ispitanika, a ispitanici su stavovi i preferencije prema čitanju štampanog i materijala u elektronskom obliku na različitim vrstama uređaja (Two Sides, 2015 a, b). Neki od ključnih nalaza su:

- 84% (VB) i 88% (SAD) ljudi veruje da bolje razumeju i usvajaju informacije iz štampanog materijala, a samo 31% (VB) i 41% (SAD) veruje da se slično postiže upotrebom mobilnih i smart telefona.

- 79% (VB) i 81% (SAD) ispitanika se oseća opušteno dok čita štampani tekst, dok se 23% (VB) i 30% (SAD) ispitanika oseća opušteno dok čita sa mobilnih i smart telefona. U SAD mlađi preferiraju mobilne i smart telefone za čitanje u odnosu na ljude starije od 45 godina.

- 82% (VB) i 80% (SAD) ispitanika preferira čitanje štampanog materijala kada je reč o komplikovanim dokumentima, dok čitanje takvih dokumenata sa mobilnih i smart-telefona preferira 2% (VB) i 3% (SAD) ispitanika

- 21% (VB) i 23% (SAD) ispitanika smatra da ih je lako dekoncentrisati dok čitaju odštampani tekst, dok je taj procenat kod čitanja sa mobilnih telefona 65% (VB) i 66% (SAD) odnosno po 42 % za e-čitače u VB i SAD

- Mnogi ispitanici štampaju važna dokumenta pa ih čitaju:

1. 72%(VB) i 74% (SAD) ispitanika veruje da se štampani dokumenti lakše čitaju

2. 49% (VB) i 55% (SAD) ispitanika veruje da su štampani dokumenti sigurniji

3. 53% (VB) i 56% (SAD) ispitanika veruje da se štampani dokumenti bolji za skladištenje i arhiviranje

4. 43% (VB) i 47% (SAD) ispitanika veruje da je manja verovatnoća da se štampani dokumenti izgube

Rezultati koje smo naveli ukazuju da se štampani materijal za sada još uvek radije koristi u odnosu na onaj dostupan u elektronskom obliku, ali se vidi i trend povećanja upotrebe novih tehnologija kod mlađih ljudi.

ZAKLJUČAK

Praktikovanje pisanja i čitanja se menjalo kroz istoriju i nastaviće da se menja shodno potrebama ljudi i razvoju tehnologije. Nekada je intenzitet ovih promena bio toliki, a njihovo javljanje naglo da se može govoriti o pravim revolucijama. Da pomenemo neke od krupnih promena: uvođenje pisma, zamena svitka kodeksom (knjigom u današnjem obliku), štamparska mašina je promenila i omasovila proizvodnju knjiga i broj čitalaca, otvaranje javnih biblioteka, opšte pravo školovanja i masovno opismenjavanje, digitalizacija tekstova i Internet. Sve

pobrojane krupne promene prakse čitanja i pisanja bile su praćene, kako potrebom da se ljudi prilagode, tako i zabrinutošću. Čovek teži promenama i napretku, ali se istovremeno plaši promena i napretka, naročito naglog.

Vrlo je ilustrativno u kontekstu dosadašnje rasprave pomenuti Sokrata, koji u Platonovom dijalogu „Fedar“ govori protiv prakse zapisivanja, jer će čovek zapisujući prestati da koristi pamćenje i počee da zaboravlja, čovek koji pročita imaće utisak da nešto zna, ali ustvari neće znati ništa, napisana reč slična je slici, ona ne govori i ne može da se brani ni da pojasni ako je nešto nejasno, suština je u živoj reči „koja se sa poznavanjem stvari upisuje u dušu onoga koji uči“ (Platon, 1996: 87). Zanimljivo je uporediti ove Sokratove napomene sa napred navedenim rečima Vigotskog o pisanom govoru kao najrečitijem, najtačnijem i najrazvijenijem vidu govora, koje smo napred naveli.

Na više mesta u ovom radu pomenuli smo bojazan savremenih autora u pogledu upotrebe digitalnih tehnologija, sličnu Sokratovoj. Moramo se pomiriti s tim da svaka tehnologija ima i svoju lošu stranu, ona u neku ruku olakšava život, ali preterano oslanjanje na nju umanjuje razvoj prirodnih funkcija, dovodi do gubljenja veština i znanja koja su korišćena pre nego što je ta tehnologija izumljena. Nije danas ugroženo samo čitanje, ugroženo je i pisanje i drugi oblici verbalne komunikacije. S obzirom da je događaje moguće fotografisati i snimiti, a sliku i snimak poslati nekome, i to sve jednim istim uređajem, gubi se potreba da se pojava pažljivo sagleda, upamti, i lepo opiše nekome usmeno ili pismeno kako bi je on mogao zamisliti. Uz to moguće je objašnjenje nekog procesa pokazati, snimiti i ostaviti na Internetu da ga svako ko je zainteresovan pogleda, nekada ovakvi snimci ne sadrže ni jednu reč, ni usmenu ni pisanu, a opet su jasni. Slika govori hiljadu reči, snimak verovatno više, ali šta ćemo ako ne koristimo reči, kako ćemo opisati ona stanja koja nisu dostupna čulu vida, ni snimanju? Ako se smanji potreba za pisanjem smanjiće se i potreba za čitanjem. Ovakva neupotreba reči će suštinski oslabiti ključne ljudske sposobnosti.

Kao što smo videli čitanje preko ekrana razlikuje se od čitanja štampanih knjiga utoliko što brzo prelećemo po ekranu, ne udubljujemo se, pažnja je raspršena, slabije je uživljavanje, nema mentalnog mapiranja usled nedostataka fizičkog kontakta. Nevedene negativne pojave posledica su, kao što smo videli, multimodalnosti digitalnih materijala koje čitamo, a za koju još uvek nismo dovoljno spremni. Još pre vremena omasovljenja čitanja tekstova u digitalnom obliku Chartier (1995; 1997) je tvrdio da nova „nematerijalna“ materijalnost ovih tekstova neizbežno zahteva i nove načine čitanja. Kress (2003) i Leeuwen (2006) su istražujući vizuelnu gramatiku multimodalnih tekstova, zaključili da multimodalno čitanje primarno nije ni kontinuirano niti diskontinuirano čitanje samo verbalnog dela teksta, već kompozitno čitanje, u kome pažnja skače između ilustracija u tekstu. Pretraživanje i letimično pregledanje teksta samo po sebi nije loše, ima prilika kada je baš to potrebno, međutim ono što je drugačije i zabrinjavajuće je što brzo pregledanje postaje dominantni način čitanja (Carr, 2010). Digitalizovano čitanje donelo je nešto slično što industrijalizacija proizvodnje, olakšanje i ubrzanje, ali i pad u kvalitetu i pojeftinjenje. Sa druge strane brzo čitanje digitalnog materijala do koga, opet brzo, dolazimo na Internetu liči na konzumiranje brze hrane, koja je

ukusna i trenutno može pružiti osećaj sitosti, ali sve smo svesniji opasnih posledica koje ona može imati po zdravlje.

U svom eseju Giffard zaključuje da je „digitalno čitanje tehnologija, i da je kao i svaka tehnologija nesavršeno. Nesavršeno je pisanje, štampanje i digitalni oblik teksta, ali s obzirom da je čovečanstvo izumelo ove tehnologije, na njemu je i odgovornost da reši ovu nesavršenost kroz razvoj veština i metoda za rad sa datom tehnologijom“ (Giffard, 2009: 188.). Kako na primeru izgleda ovaj proces: svici na kojima je nekada bio pisan tekst su svojevremeno bili ukinuti jer su bili nepregledni. Uvedene su knjige u obliku koji danas znamo (kodeksi) u kojima je bilo lakše snalaženje uz mogućnost mentalnog mapiranja i preglednost. Knjige su vremenom evoluirale: uvedene su numerisane stranice, sadržaji, indeksi, ilustracije, tabele i ostalo što olakšava razumevanje i snalaženje u tekstu. Međutim, sa digitalizacijom tekstova svitak je ponovo vraćen u upotrebu. Utisak je da se istorija ponavlja. Neko bi mogao da kaže da se „digitalizovani svici“ koriste lakše nego oni od pre par hiljada godina jer nam je sada lakše da ih pretražujemo koristeći mogućnosti nove tehnologije. Neko drugi bi rekao da svici nisu svojevremeno prevaziđeni i odbačeni bez razloga, i da ih je i sada u digitalnom obliku svejedno teško koristiti. Zato danas imamo i uređaje i softversku opciju koja oponaša listanje knjige, ali i opciju skrolovanja (eng. scroll- svitak). Zaključak je da moramo dalje raditi i usavršavati tehnološku stranu, ali i razvijati i prilagođavati svoje sposobnosti.

Šte ćemo činiti? Hoćemo li odbaciti računarske tehnologije, Internet, e-knjige i digitalne tekstove? Hoćemo li i možemo li ignorisati nove izume i tekovine? Naravno da nećemo i ne možemo. Tehnologija je dobar sluga, ali zao gospodar. Potrudimo se da iskoristimo što bolje možemo tehnološka otkrića koja su nam na raspolaganju. Dugo sanjani san da se poveže tekst, slika i film omogućio je upravo Internet. Internet čini tekstualne sadržaje dostupnim bez većih troškova. Objavljivanje materijala u e-obliku je ekološko- ne moraju da se seku šume. U večni istraživanja poredi se čitanje i upotreba klasičnih i digitalnih tekstova, to je razumljivo jer još uvek postoje ljudi koji su prvo koristili klasične, a potom i digitalne tekstove. Međutim, kako vreme odmiče broj ljudi kojima su poznati uglavnom digitalni tekstovi i Internet će rasti, i oni će razvijati sposobnosti da ih koriste za svoje potrebe.

Mobilne platforme omogućavaju da svako ima “džepnu biblioteku” koja nadmašuje fondove mnogih “pravih” biblioteka. Naravno, “džepna biblioteka” ima smisla samo za onoga ko voli da čita i za onoga ko ume da koristi knjigu. Takođe, istraživanje na Internetu zahteva shvatanje i mišljenje višeg reda nego istraživačke veštine iz prošlosti. Nije potrebno samo tražiti odgovarajuću informaciju već se mora uzimati u obzir i ko, kako i zašto piše, to jest faktor žanra i kredibiliteta autora. Moramo naći i izgraditi uspešne načine upotrebe Interneta i materijala dostupnih na njemu tako što ćemo kod dece razvijati: umerenost, odmerenost, uzdržanje, kritičnost- umesto lakoverstva, radoznalost- umesto ljubopitstva, istraživački duh- umesto dogmatizma.

Moramo učiti one koji su “internet domoroci” alternativnim načinima i mogućnostima koje postoje, Internet ne sadrži celokupno znanje, i tradicionalni izvori znanja imaju svoje mesto. Dok god budemo pripremljeni da razumemo pročitano, digitalni tekstovi neće predstavljati problem, to jest biće samo medijum,

olakšanje i prilagođenje. Drugim rečima, dok god budemo umeli da čitamo između redova, ni čitanje između klikova neće biti problematično. Kako to objašnjava Walter Ong: “Tehnologije su veštačke, ali- ponovo paradoksalno- veštačko je prirodno ljudskim bićima. Tehnologija, ispravno interiorizovana, ne degradira ljudski život već ga naprotiv poboljšava” (Ong, 2006: 136). Tehnologije o kojima smo ovde govorili su još uvek nove, i kao i svaki put kad je nešto novo uvedeno ljudi se pitaju „kako smo do sada živeli bez toga“ i skloni su da preteruju u upotrebi. Vremenom se stvari svode na pravu meru, pored dobrih strana uočavaju se i nedostaci, a nova tehnologija postaje samo tehnologija, alat i sredstvo koje koristimo do nekog novog otkrića.

BIBLIOGRAFIJA

1. Baumann, M. (2010). E-books: A new school of thought. *Information Today*, 27 (5): pp.1–48.
2. Bennet, S., Maton, K. A. and Kervin, L.(2008).The “Digital Natives” Debate: A critical Review of the Evidence, *British Journal of Educational Technology*. 39 (5), pp. 775-86.
3. Black, S. E. and Behrmann, M. (1994). Localization in alexia, in A. Kertesz (Ed.), *Localization and neuroimaging in neuropsychology* (pp. 331-376). New York: Academic Press.
4. Bookheimer, S. (2002). Functional MRI of language: New approaches to understanding the cortical organization of semantic processing, *Annual Review of Neuroscience*, 25, pp. 151-188.
5. Birkerts, S. (1994). *The Gutenberg elegies: The fate of reading in an electronic age*. Boston, MA: Faber and Faber.
6. Bolter, J. (2001). *Writing space: The computer, hypertext, and the remediation of print*. Second edition. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.
7. Carr, N. (2010). *The shallows: What the Internet is doing to our brains*. New York, NY: W.W. Norton.
8. Chartier, R. (1997). The end of the reign of the book, *SubStance*, 26 (82) (Special issue: Metamorphoses of the book), pp. 9–11.
9. Chartier, R. (1995). *Forms and meanings: Texts, performances, and audiences from codex to computer*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
10. Darroch, I., Goodman, J., Brewster, S. and Gray, P. (2005). The effect of age and font size on reading text on handheld computers, in: Costabile, M.F. and Patemò, F. (ed). *Human-computer interaction — INTERACT 2005: Proceedings of the IFIP TC13 International Conference (Rome, Italy)*, Lecture Notes in Computer Science, 3585. Berlin: Springer-Verlag, pp. 253–266.
11. Dennis, T., C, Susan, P., Goodwin, T., S. and Coker, C. (2008). A qualitative assessment of the Kindle e-book reader: Results from initial focus groups, *Performance Measurement and Metrics*, 9 (2), pp. 118–129.
12. Darnton, R. (2009). *The case for books: Past, present, and future*. New York, NY: Public Affairs.
13. Dehaene, S., Le Clec’H, G., Poline, J. B., Le Bihan, D., and Cohen, L. (2002). The visual word form area: A prelexical representation of visual words in the fusiform gyrus, *NeuroReport*, 13, pp. 321-325.
14. Dyson, M.C. (2004). How physical text layout affects reading from screen, *Behaviour & Information Technology*, 23 (6), pp. 377–393.

15. Eden, S., and Eshet-Alkalai, Y. (2012). Print versus digital: The effect of format on performance in editing text, in: Eshet-Alkalai, Y., Caspi, A., & Eden, S., et al (Eds.) Proceedings of the Chais Conference on Instructional Technologies Research 2012: Learning in the Technological Era. Raanana: The Open University of Israel.
16. Giffard, A., (2009). Des Lectures Industrielles, in: Pour en finir avec la décroissance, Stiegler, B. et al. (ed.), Paris: Flammarion.
17. Huey, E. B. (1908). The Psychology and Pedagogy of Reading. Macmillan: New York.
18. Hillesund, T. (2010). Digital Reading Spaces: How Expert Readers handle Books, the Web, and Electronic Paper, First Monday, Vol. 15, No. 4.
19. Kress, G. (2003). Literacy in the new media age. London: Routledge.
20. Kress, G. and Van Leeuwen, T. (2006). Reading images: The grammar of visual design. Second edition. London: Routledge.
21. Kucirkova, N. and Littleton, K. (2016). The digital reading habits of children: A national survey of parents' perceptions of and practices in relation to children's reading for pleasure with print and digital books.
http://www.booktrust.org.uk/usr/library/documents/main/final_digital_reading_survey_wed-pdf.pdf Google Scholar
22. Landow, G.,P. (1997). Hypertext 2.0. Revised edition. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.
23. Landow, G., P.(1992). Hypertext: The convergence of contemporary critical theory and technology. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.
24. Laidlaw, L. and O'Mara, J. (2015). Rethinking Difference in the iWorld: Possibilities, Challenges and 'Unexpected Consequences' of Digital Tools in Literacy Education, Language and Literacy, 17 (2), 59-74.
25. Lee, D., Shieh, K. Jeng, S. and Shen, I. (2007). Effect of character size and lighting on legibility of electronic papers, Displays, 29 (1), pp. 10–17.
26. Liu, Z., and Huang, X. (2008). Gender differences in the online reading environment, Journal of Documentation, 64, (4): 616–626.
27. Liu, Z. (2005). Reading behaviour in the digital environment: Changes in reading behaviour over the past ten years, Journal of Documentation, 61 (6), pp. 700–712.
28. Lonsdale, M., S., Dyson, M., C. and Reynolds, L. (2006). Reading in examination–type situations: The effects of text layout on performance, Journal of Research in Reading, 29 (4), pp. 433–453.
29. Mangen, A., (2008). Hypertext Fiction Reading: Haptics and Immersion, Journal of Research in Reading, 31, (4), pp. 404-19
30. Miall, D., S. and Dobson, T. (2001). Reading hypertext and the experience of literature. Journal of Digital Information, 2 (1)
31. Morineau, T., Blanche, C., & Tobin, L. and Gueguen, N. (2005). The emergence of the contextual role of the e-book in cognitive processes through an ecological and functional analysis, International Journal of Human-Computer Studies, 62: pp. 329–348.
32. Moyer, J. E. (2011). Teens today don't read book anymore: A study of differences in comprehension and interest across formats. Ph.D. Dissertation. University of Minnesota.
33. Murray, D.E., (2000). Changing Technologies, Changing Literacy Communities? Language Learning & Technology, 4 (2), pp. 43-58;
34. Noyes, J., M. and Garland, K., J. (2008). Computer– vs. paper–based tasks: Are they equivalent?, Ergonomics, 51, (9), pp. 1352–1375.
35. Nanavati, A.,A. and Bias, R.,G. (2005). Optimal line length in reading: A literature review, Visible Language, 39 (2), pp. 120–145.

36. Nicholas, D., Huntington, P., Jamali, H., R., Rowlands, I., Dobrowolski, T. and Tenopir, C. (2008a). Viewing and reading behaviour in a virtual environment: The full-text download and what can be read into it, *Aslib Proceedings*, 60, (3), pp. 185–198.
37. Nicholas, D., Rowlands, I., Clark, D., Huntington, P., Jamali, H., R., and Ollé, C. (2008b). UK scholarly e-book usage: A landmark survey, *Aslib Proceedings*, 60 (4), pp. 311–334.
38. Nielsen, J. (2010). iPad and Kindle reading speeds. Retrieved on May 4th 2018 from <https://www.nngroup.com/articles/ipad-and-kindle-reading-speeds/>
39. Ong, W. (2006). Orality and Literacy, in Finkelstein, D. and McCleery, A. (ed.), *The Book History Reader*, Oxon: Routledge, pp. 134-46.
40. Pugh, K. R., Mencl, W. E., Jenner, A. R., Katz, L., Frost, S. J., Lee, J. R., Shaywitz, S., E and Shaywitz, B., A. (2001). Neurobiological studies of reading and reading disability, *Journal of Communication Disorders*, 34, 479-492.
41. Platon (1996). *Fedar ili o lepoti*. Beograd: Narodna knjiga alfa.
42. Rowlands, I., Nicholas, D., Jamali, H., R. and Huntington, P. (2007). What do faculty and students really think about e-books?, *Aslib Proceedings*, 59, (6), pp. 489–511.
43. Stoll, C. (1995). *Silicon snake oil: Second thoughts on the information highway*. New York, NY: Doubleday.
44. Sellen, A., and Harper, R. (2002). *The myth of the paperless office*. Cambridge, MA: MIT Press. Kircher, T. T., Brammer, M., Tous, A. N., Williams, S. C. and McGuire, P. K. (2001). Engagement of right temporal cortex during processing of linguistic context, *Neuropsychologia*, 39, pp.798-80.
45. Thirunarayanan, M. (2003). From thinkers to clickers: The World Wide Web and the transformation of the essence of being human, *Ubiquity*, 4 (12).
46. Two Sides (2015 a). Reading from paper or reading from screens. What do consumers prefer? A survey of UK consumers undertaken by Two Sides. Available at: <http://www.twosides.info/download/Learning-and-literacy-Report-UK.pdf>
47. Two Sides, (2015 b). Two Sides releases results of new U.S. survey. Reading from Paper or Reading from Screens. What do Consumers Prefer? Available at: <http://www.twosidesna.org/US/Two-Sides-releases-results-of-new-US.-survey.---Reading-from-Paper-or-Reading-from-Screens.--What-do-Consumers-Prefer>
48. Vigotski, L. S. (1977). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.
49. Van den Broek, P., Kendeou, P., & White, M. J. (2008). Cognitive processes during reading: Implications for the use of multimedia to foster reading comprehension: Improving achievement for young learners. In A. G. Bus, & S. B. Neuman (Eds.), *Multimedia and literacy development: Improving achievement for young learners* New York, NY: Francis & Taylor. pp. 57–74
50. Wolf, M. (2007). *Proust and the Squid: the Story and Science of the Reading Brain*. Cambridge: Icon Books.
51. Zhang, M., Trussell, R., P., Tillman, D., A., & An, S., A., (2015). Tracking the Rise of Web Information Needs for Mobile Education and an Emerging Trend of Digital Divide, *Computers in the Schools*, 32 (2), 83-104.
52. Čudina-Obradović, M. (2014). *Psihologija čitanja: od motivacije do razumijevanja*. Zagreb: Goldenmarketing-Tehnička knjiga.

RESUME

Computers and digitalization have affected many aspects of life, so reading and writing could not stay aside. Starting from 2010, the use of mobile technologies, smartphones and tablets, which allow reading content on the Internet, has especially

increased. These new platforms bring new forms of interaction with technology and through technology. As it was the case with the introduction of earlier technology (radio, and especially TV), the introduction of computers and mobile devices is accompanied by concern. Articles in popular media describe these devices as bad and dangerous as they cause health problems (obesity, visual impairment, spinal column and foot deformity) and antisocial behavior in children. There is also a negative impact on learning, including reading and writing. Digitalization of texts has enabled not only displaying textual content, but also enriching text with images, sound and film content through links. In this way, the texts become multimodal. The digital environment encourages people to extensively, but superficially explore many topics. Hyperlinks turn people away from reading and deep thinking about one topic. Features of discontinuous and fragmented reading such as browsing, scanning, skimming and skipping are inherent to reading of on-line content. Printed material, however, is read thoroughly and without skipping. People make a difference in terms of content that will be read in digital form. Shorter materials (e-mails, tweets, etc.) and materials intended for entertainment or informing (news) are more often read in digital form. However, when it comes to more extensive and more serious literature that requires understanding and memorization, people prefer reading printed texts. Some studies show that respondents are less likely to understand the content when reading texts in digital form than when reading printed texts. Other studies have shown that there is no difference in terms of understanding between printed text, e-books, and audio books. Reading across the screen differs from reading printed books insofar as we quickly shuffle over the screen, we get distracted, attention is scattered, involvement is weaker, there is no "mental" mapping due to lack of physical contact. The listed negative effects are the consequence of multimodality of digital materials, for which we are not yet prepared. The fact that digital texts and the Internet have flaws does not mean that they should be rejected. On the contrary, we should try to use as much as possible from the technological discoveries available to us. The Internet has enabled a way to connect text, images and film. The Internet makes textual content available at no higher cost. Publication of materials in e-form is ecological- you do not have to cut the forest. It is understandable that reading and using of conventional and digital texts is compared in recent research, because there are still people who used to use classical and then digital texts. However, with time the number of people who are familiar with mainly digital texts and the Internet will grow, and they will also develop the ability to use them for their needs. Mobile platforms allow everyone to have a "pocket library" that exceeds the funds of many "real" libraries. Of course, the "pocket library" makes sense only for the ones who love reading and who know how to use a book. Research on the Internet requires a higher level of understanding and thinking than research skills from the past. It is not only necessary to look for the appropriate information, but it must also be taken into account who, how and why wrote something, that is, the factor of the genre and author's credibility. Therefore, we must seek for successful ways of using the Internet and materials available on it by developing students' moderation, alertness, restraint, criticality - instead of credulity, curiosity - rather than inquisitiveness and exploratory spirit - instead of dogmatism.

BULLYING IN LOWER SECONDARY SCHOOLS IN GJAKOVA

Vjollca Azem Vorfaj

Kosovo

worfaj_v@hotmail.com

Abstract

School bullying has become a media highlight, a serious concern for the school staff and parents who are concerned about the safety and wellbeing of their children. Bullying has also been a subject of numerous scientific studies and research. Bullying has been defined as a worldwide problem and a major concern which is also accompanied by physical, social and psychical effects which unfortunately can lead the victims in most cases to commit suicide.

This research aims at making deep analysis of the presence and the frequency of bullying activities among low secondary schools in the town of Gjakova.

The research hypothesis applied in this study are:

- Bullying frequency and characteristics
- Feelings of victims who were subjected to bullying
- Student position over school staff and parents reaction to prevent bullying

This research has involved students from VI to IX grade of lower secondary schools in Gjakova with the total number of $n = 300$ students.

When we look at the results deriving from the applied questionnaire, it indicates that bullying is present in Gjakova lower secondary schools. This research shows that 39.3% of students have been subject of bullying and 33.3% are aggressors. As far as the gender is concerned, 6 % of those involved in the research have stated that the aggressor was indeed a female, while 11% stated that they were victims of a male aggressor. This shows that the percentage of male aggressor is higher. According to the victims, they were being directly bullied with 49% of the cases, 33% were virtually bullied and 16% were bullied in both forms. According to the statements from the aggressors involved in bullying, 56% of them have bullied other directly, 12% virtually and only 4% in both forms. Students who were subject of bullying expressed negative feelings 19.7% of which were felt sad, 10.03% angry and 10.03% distressed. 7.03% of students who were being bullied reported to have missed classes due to this fact.

Key words: bullying, aggressive behaviour, victim, aggressor, aggressor-victim.

MALTRETIRANJE U SREDNjim ŠKOLAMA U GJAKOVICI

Apstrakt

Školsko maltretiranje postalo je medijskim isticanjem, ozbiljna briga za školsko osoblje i roditelje koji su zabrinuti za sigurnost i dobrobit svoje djece. Maltretiranje je takođe predmet brojnih naučnih istraživanja i istraživanja. Maltretiranje je definisano kao svetski problem i glavni problem koji je praćen i fizičkim, socijalnim i psihičkim efektima koji nažalost mogu dovesti do toga da žrtve u većini slučajeva počine samoubistvo.

Ovo istraživanje ima za cilj da napravi duboku analizu prisutnosti i učestalosti vršnjačkih aktivnosti među srednjim školama u gradu Đakovici.

Hipoteza istraživanja primenjena u ovoj studiji je:

- Učestalost i karakteristike nasilničkog ponašanja
- Osjećaji žrtava koji su bili izloženi zlostavljanju
- Reakcija učenika na školsko osoblje i roditelje da spreče nasilje

Ovo istraživanje obuhvatilo je učenike od VI do X razreda nižih srednjih škola u Đakovici sa ukupnim brojem $n = 300$ učenika.

Kada posmatramo rezultate koji proizilaze iz primenjenog upitnika, to ukazuje na to da je u nižim srednjim školama u Đakovici prisutan bik. Ovo istraživanje pokazuje da je 39,3% učenika bilo predmet zlostavljanja, a 33,3% agresora. Što se tiče roda, 6% onih koji su učestvovali u istraživanju izjavili su da je agresor zaista žensko, dok je 11% izjavilo da su žrtve muškog agresora. To pokazuje da je procenat muškog agresora veći. Prema navodima žrtava, njih je direktno maltretiralo 49% slučajeva, 33% su bili praktično zlostavljani, a 16% su bili zlostavljani u oba oblika. Prema izjavama agresora koji su uključeni u nasilje, 56% njih je direktno zlostavljalo druge, 12% praktično i samo 4% u oba oblika. Učenici koji su bili predmet vršnjačkog nasilja izrazili su negativna osećanja, od kojih je 19,7% bilo tužno, 10,03% ljuto i 10,03% uznemireno. 7,03% učenika koji su bili zlostavljani prijavili su da su zbog toga propustili časove.

Ključne reči: nasilničko ponašanje, agresivno ponašanje, žrtva, agresor, agresor-žrtva.

UVOD

The basic concepts which are treated during this research are the following: bullying, victim, aggressor and aggressor-victim.

-As the first concept which is used in this research is bullying. Bullying is a behaviour expressed by a student or a group of students through the force or their power, to injure, abuse or intimidate the others repeatedly. By such behaviour is caused the physical bullying, including the blows, kicking, punching, pushing, tapering the throat etc. As a consequence of bullying are also the psychological consequences especially in the emotional aspect where the victim feels ashamed, intimidated, threatened or forced, etc.

-As the second concept which is stressed out is the victim-Sullivan in his research made in 2009 has stressed that the victims of bullying tend to have low self esteem, they express uncertainty, they suffer anxiety, they are withdrawn and they are continuously sad not excluding the absence in the school, the abandoning of the school, up to the suicidal cases. The victims of bullying feel uncertain in the school due to the threats, abuse, and physical injuries.

-As the third concept which will be discussed is the aggressor, who is a student or a group of students who bully, attack or mistreat the other students who are weak in order to use their status. The aggressors by their behaviour cause physical, emotional, sexual and racial bullying.

1. BULLYING

The word bullying derives from the English word Bullyism, which is created from the English word bully, it is pronounced "bulli" which means an aggressive person who uses force or his power to intimidate, mistreat or damage the weak

persons and the English suffix –sm. The term bullying is made known by the professor psychology Dan Olweus who in 1970 or conducted an intensive study on bullying which happened between the Swedish students and from that time, the results were 17% of cases were bullying between the students.

Sullivan & Cleary , 2004 define the bullying as in order to qualify a behaviour as bullying it must be an unbalanced force (physical, verbal or psychological) or the authority between the victim and the aggressor must be a repeated behaviour for a certain time and the aggressor must have the aim to injure the victims.

According to the studies made by Sucking & Temple , 2002, and by Olweus , 1993 they have stressed the different forms of bullying : 1.Physical Bullying , 2.Verbal Bullying , 3.Social Bullying , 4. Sexual Bullying ,5. Virtual/Cybernetic , 6. Racist Bullying.

1.1. VICTIM

A victim are those students who become a victim of the aggressors behaviour, they are predisposed to express high level of anxiety and depression (Hodges & Perry, 1999), they have a low esteem and bad social skills (Egan & Perry, 1998), they don't take part actively in the school (Kochenderfer & Ladd, 1997), they express psychosomatic signs (Boulton & Smith 1994) and these signs can last for years. Another characteristic of the victim of bullying is that they suffer continuously, they percept themselves negatively, they feel defeated and ignored (Sanders & Phye, 2004). The effects of bullying are negative such as: abandoning the school, health and physical problems, feeling of exclusion, psychological problems, deterioration of the relations with the others etc. When we speak about the psychological problems we must stress that the victims feel anxiety, depression, fear, nervousness, tension, social isolation, shame, uncertainty, sadness etc. In some cases the victims of bullying express nervousness and become aggressive by starting to cause bullying to the other children. Unfortunately bullying can cause the victims to use alcohol, drug, or even chemical stuff with the suicidal consequences.

1.2.AGGRESSOR

According to the studies conducted by Hoffman in 1996, he stressed that the victims of the violence at home become aggressor at school by expressing their frustration that they feel, while the studies of Parsons in 2005 show that the school aggressors can be witness of the violence in the family, even though it could be only a verbal violence. Without ignoring the role of the family, the way of life and the treatment which is conducted within a family, Gershoff & Aber in 2006 also stress that the children who are exposed to the violence in the family tend to involve in anti social and dangerous behaviour in the school also. When we speak about the consequences of bullying we must stress that bullying causes effects to the aggressor also such as: delinquent behaviour which can lead to the arrests and punishments, they tend to involve in criminality continuously, the aggressive problems are

manifested also with the psychological problems such as: uncertainty, low self esteem, loneliness and anxiety.

METHODOLOGY OF RESEARCH

THE OBJECT OF RESEARCH

The object of research is “ Bullying in the lower secondary schools in Gjakova”, where the main aim of the research is among others to stress through the theoretic-empiric research the presence and the frequency, by our hypothesis:

1.The defining of the frequency and the characteristics of bullying, 2.The defining of the feelings that the students have towards the victims and the aggressors, 3.The attitudes of the students on the reactions of the school staff and the parents in order to prevent the bullying.

TECHNIQUES- MEASURING INSTRUMENTS AND THE ANALYSIS OF DATA

The main instrument of the study is standardised questionnaire created by Dan Olweus. This questionnaire is called “ The reviewed questionnaire of Aggressor/Victim from Olweus “ (short PAVO) Olweus 1996. First the questionnaire is translated and adopted by the professionals of English and Albanian language who have translated it in Albanian. PAVO is separated in two parts. The first apart (question 1-3 are the data from the participant in the research, from question 4 up to 25 it has to do with the students who are victims of bullying, while the second part (from the question 26 up to 40 it has to do with the students victim-aggressor or aggressor too. This questionnaire contains totally 43 questions to measure the bullying. The questionnaire uses mainly the scale Likert 2 with 5 with the possibility to select: “1-Never, 2-Once or twice, 3-two up to three times, 4-About once a week, 5 many times during a week. Tests are analysed by the SPSS programme and from this are taken some data which will be used by this research such as: average, standard deviation, variances, importance etc.

POPULATION AND THE REPRESENTING GROUP

The population is heterogenic and it is comprised of all the adolescents of the lower secondary schools of Gjakova and due to the big number of the participants the research was conducted as sample. The selection of the sample was done casually and it is composed of (300) participants in five lower secondary schools, 30 students from each school and from each class(VI, VII, VIII, and IX) the questionnaire was filled by 15 students.

INTERPRETATION OF RESEARCH RESULTS

The results which are taken from the research are presented by statistic parameters, average and descriptive values such as: Average (M), Standard Deviation (DS), Significance (P) variance, and importance etc.

Tabel no.1. The average and standard deviation of the participants in the research according to the classes, gender and ethnicity.

Classes

Classes	Mean	N	Std. Deviation
Sixth Class	1.0267	75	.16219
Seenth Class	1.0000	75	.00000
Eighth Class	1.0800	75	.39456
Nine Class	1.0400	75	.19728
Total	1.0367	300	.23560

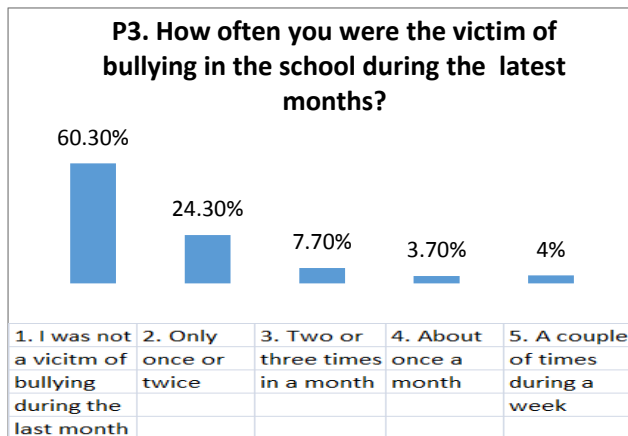
Gender

Gender	Mean	N	Std. Deviation
Female	2.5933	150	1.10579
Male	2.4067	150	1.12981
Total	2.5000	300	1.11990

Ethnicity

Ethnicity	Mean	N	Std. Deviation
Albanian	1.6770	291	1.04656
Egyptian	1.3750	8	.74402
Other	1.0000	1	.
Total	1.6667	300	1.03882

The frequency of bullying during the last month and the gender of the aggressor. Referring the results, it is documented that the frequency of bullying also as a characteristic it is seen that the males are the aggressors of bullying through the schools although with a small difference.

Graphic no 1. In this graphic are presented the collected results regarding the frequency of bullying in the latest months.

Table no.2. The average and the standard deviation of two genders regarding the frequency of bullying and gender of aggressors.

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
P3	Female	150	4.2867	0.96472	0.07877
	Male	150	4.1267	0.94334	0.07702
	Total	300	4.2067	0.95586	0.05519
P4	Female	150	2.2667	1.54862	0.12644
	Male	150	1.98	1.50823	0.12315
	Total	300	2.1233	1.53274	0.08849

Table no. 3. The average and standard deviation of classes regarding the frequency of bullying and gender of the aggressors.

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
P3	Class VI	75	4.7333	0.55345	0.06391
	Class VII	75	4.3333	0.82746	0.09555
	Class VIII	75	3.9333	1.00449	0.11599
	Class IX	75	3.8267	1.08271	0.12502
	Total	300	4.2067	0.95586	0.05519
	Class VI	75	1.9067	1.37716	0.15902
	Class VII	75	2.24	1.51426	0.17485
	Class VIII	75	2.2267	1.6731	0.19319
	Class IX	75	2.12	1.55928	0.18005
P14	Total	300	2.1233	1.53274	0.08849

2. Feelings that the victims of bullying have suffered and the fear of being a victim. The results have shown that the negative feelings have been higher at the females, but not excluding the males also. The fear of being a victim of bullying is higher at the females although there is a small difference compared with the males.

Graphic 3. The evidence shows the feelings that have suffered the victims of bullying.

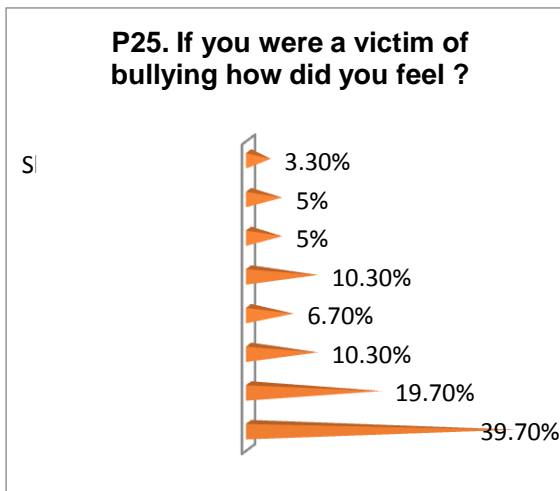

Table 4. The average and standard deviation of two genders regarding the feelings that have suffered the witness children and the victims.

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
P25	Female	150	3.0133	2.04311	0.16682
	Male	150	2.5867	2.09885	0.17137
	Total	300	2.8	2.07872	0.12001
P42	Female	150	2.3667	1.26075	0.10294
	Male	150	1.9467	1.21394	0.09912
	Total	300	2.1567	1.25327	0.07236

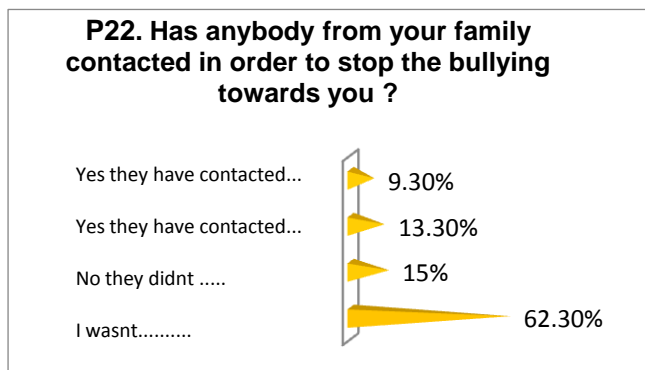
Table 5. The average and standard deviation of the classes regarding the feelings that have suffered the children and the victims.

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
P25	Class VI	75	2.5733	2.00117	0.23108

	Class VII	75	2.9333	2.00899	0.23198
	Class VIII	75	3.12	2.24788	0.25956
	Class IX	75	2.5733	2.03465	0.23494
	Total	300	2.8	2.07872	0.12001
	Class VI	75	1.9467	1.21803	0.14065
	Class VII	75	2.64	1.35208	0.15612
	Class VIII	75	2.1467	1.17051	0.13516
	Class IX	75	1.8933	1.14577	0.1323
P42	Total	300	2.1567	1.25327	0.07236

3.The attitudes of the children regarding the family members and the staff of the school in stopping the bullying in the school. In this field it is registered a lower attitude of efforts of parents without any difference in gender and in classes compared with the attitudes of children towards the staff of the school.

Graphic no.4. Presentation of the results regarding the attitudes of children for the families and their efforts to stop the bullying.

Graphicno.5. Presentation of the results regarding the attitudes of children for the staff of the school and their efforts to stop the bullying.

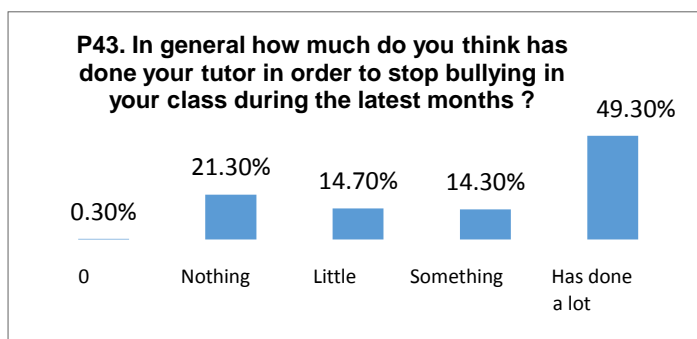

Table no.6. The average and standard deviation of two

genders regarding their attitudes for the families and the school staff in stopping the bullying.

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
P22	Female	150	1.8467	1.079	0.0881
	Male	150	1.5467	0.93827	0.07661
	Total	300	1.6967	1.02052	0.05892
	Female	150	2.94	1.19972	0.09796
P43	Male	150	2.88	1.26873	0.10359
	Total	300	2.91	1.233	0.07119

Table no. 7. The average and standard deviation of classes regarding their attitudes for the families and staff of the school in stopping the bullying.

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
P22	Class VI	75	1.6267	0.99693	0.11512
	Class VII	75	1.8533	1.08669	0.12548
	Class VIII	75	1.72	1.03402	0.1194
	Class IX	75	1.5867	0.95992	0.11084
	Total	300	1.6967	1.02052	0.05892
P43	Class VI	75	2.92	1.30239	0.15039
	Class VIII	75	3.16	1.18595	0.13694
	Class VIII	75	2.96	1.22408	0.14134
	Class IX	75	2.6	1.17404	0.13557
	Total	300	2.91	1.233	0.07119

Table 8. The average and the standard general deviation of all the questions in this questionnaire.

Mean	Std. Deviation	N
2.0016	1.041	300

CONCLUSION

The results of this research prove the frequency of bullying by giving also the results of its characteristics. We don't have obvious differences in this aspect concerning the gender, the differences are stressed in the characteristics of bullying by making obviously the male gender as more frequent aggressor. More regarding the victims of bullying, the association of negative feelings was more obvious at the females compared with males.

Concerning the attitudes of children on efforts of the parents to stop bullying the results are low compared with the attitudes of children regarding the school staff.

We can say that bullying is present in lower high schools in Gjakova but referring the results in general we can see an average and low standard deviation.

BIBLIOGRAFIJA

1. Boulton, M. J., & Smith, P. K. (1994). Bully/victim problems in middle-school children: Stability, self-perceived competence, peer perceptions, and peer acceptance. *British Journal of Developmental Psychology*, 12, 315-329.
2. Gershoff, E.T., & Aber, J.L. (2006). Neighborhoods and schools. Context and consequences for mental health and risk behaviors of children and youth. In L. Balter, C.S. Tamis La Monda. (Eds) *Child Psychology. A handbook of contemporary issues*. Second Edition. New York: Taylor & Francis.
3. Hodges, E. V. E., Malone, M. J., & Perry, D. G. (1999). Individual risk and social risk as interacting determinants of victimization in the peer group. *Developmental Psychology*, 33, 1032-1039.
4. Hoffman, A.M. (1996). *School violence and society*. United States of America: Greenwood Publishing Group.
5. Parsons, L. (2005). *Bullied teacher, bullied student: How to recognise the bullying culture in your school and what to do about it*. Canada: Pembroke Publishers.
6. Suckling, A. & Temple, C. (2002). *Bullying: a whole-school approach*. London: Jessica Kingsley Publishers
7. Sullivan, K. (2006). *Bullying. How to spot it, how to stop it: A guide for parents and teachers*. London: Rodale.
8. Sullivan, K., Cleary, M., & Sullivan, G. (2004). *Bullying in secondary schools: What it looks like and how to manage it*. London: Paul Chapman

RESUME

Rezultati ovog istraživanja dokazuju učestalost zlostavljanja davanjem i rezultata njegovih karakteristika. Mi nemamo očigledne razlike u ovom aspektu u pogledu pola, razlike su naglašene u karakteristikama vršnjačkog nasilja tako što očigledno muški spol kao češći agresor. Što se tiče žrtava vršnjačkog nasilja, povezivanje negativnih osećanja bilo je očiglednije kod žena u odnosu na muškarce.

Što se tiče stavova djece o naporima roditelja da zaustave zlostavljanje, rezultati su niski u odnosu na stavove djece u pogledu školskog osoblja.

Možemo reći da je vršnjačko nasilje prisutno u nižim srednjim školama u Đakovici, ali u odnosu na rezultate općenito možemo vidjeti prosječnu i nisku standardnu devijaciju.

DOPRINOS FIGURATIVNIH BROJEVA RAZVOJU VIZUELNO LOGIČKOG PRISTUPA REŠAVANJU ZADATAKA SA BROJNIM NIZOVIMA

Miroslava Mihajlov Carević

Fakultet za matematiku i računarske nauke, Alfa BK Univerzitet, Beograd
miroslava.carevic.mihajlov@alfa.edu.rs

Milena Petrović

Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Prištini, Kosovska Mitrovica
milena.petrovic@pr.ac.rs

Nebojša Denić

Prirodno-matematički fakultet, Univerzitet u Prištini, Kosovska Mitrovica
nebojsa.denic@alfa.edu.rs

Apstrakt

Savremena nastava matematike na svim nivoima obrazovanja uglavnom se svodi na primenu algebarskih formula i algebarskih postupaka. Vizuelno-logički pristup sagledavanju i rešavanju matematičkih zadataka vrlo malo je prisutan u nastavi matematike. Takvu praksu bi trebalo promeniti jer je vizuelizacija od velike važnosti u procesu učenja i razumevanja matematike. U ovom radu prikazujemo uvođenje figurativnih brojeva u nastavu matematike šestog razreda osnovne škole i njihov doprinos razvoju sposobnosti učenika za uočavanje zakonitosti među brojevima i primeni uočene zakonitosti u rešavanju raznih problema sa brojnim skupovima. Istraživanje opisano u ovom radu započeto je ispitivanjem sposobnosti učenika šestog razreda da uočavanjem zakonitosti rešavaju zadatke sa prirodnim brojevima. Konstatacije do kojih smo došli bile su u velikoj meri nezadovoljavajuće. Zbog toga smo organizovali upoznavanje učenika sa odabranim primerima koji demonstriraju uočavanje zakonitosti među brojevima i primenu uočene zakonitosti u rešavanju zadataka. U cilju upoređivanja rezultata u istraživanju, formirali smo dve grupe učenika, eksperimentalnu i kontrolnu, pri čemu je eksperimentalna grupa radila sa figurativnim brojevima a kontrolna nije. U obe grupe smo formirali male tročlane grupe od učenika različitog nivoa matematičkog znanja za saradničko učenje. Organizovali smo tročasovno vežbanje vizuelno-logičkog pristupa rešavanju zadataka za obe grupe. Pre početka i nakon završetka planiranog rada izvršili smo testiranje učenika obe grupe. Pre-test je pokazao da nije bilo značajnih statističkih razlika između eksperimentalne i kontrolne grupe. Na post-testu obe grupe su ostvarile napredovanje pri čemu su rezultati u eksperimentalnoj grupi bili značajno bolji od rezultata u kontrolnoj grupi. Istraživanje je pokazalo da bavljenje figurativnim brojevima doprinosi razvoju sposobnosti učenika u uočavanju zakonitosti među brojevima i primeni uočene zakonitosti u rešavanju zadataka.

Ključne riječi: figurativni brojevi, vizuelno-logički pristup rešavanju zadataka.

NUMBERS TO DEVELOPMENT OF VISUAL LOGICAL APPROACH TO SOLVING TASKS WITH NUMEROUS STRINGS

Abstract

Contemporary teaching of mathematics at all levels of education is mainly reduced to the application of algebraic formulas and algebraic procedures. A visual-logical approach to the examination and solving of mathematical tasks is very little present in mathematics teaching. Such a practice should change because visualization is of great importance in the process of learning and understanding mathematics. In this paper we present the introduction of figurative numbers in mathematics classes of the sixth grade of elementary school and their contribution to the development of students' abilities to perceive legality among numbers and to apply the observed laws in solving various problems with numerous strings. The research described in this paper was begun by examining the ability of students of the sixth grade to solve tasks with natural numbers by observing the laws. The findings we received were largely unsatisfactory. That is why we organized a student meeting with selected examples that demonstrate the observation of legality between numbers and the application of observed laws in solving tasks. In order to compare the results in the research, we formed two groups of students, experimental and control, whereby experimental group was working with figurative numbers and control was not. In both groups we formed small three-member groups of students of different levels of mathematical knowledge for collaborative learning. We organized a three-hour exercise of visual-logical approach to solving tasks for both groups. Before the start and after the end of the planned work, we carried out testing of the students of both groups. The pre-test showed that there were no significant statistical differences between the experimental and the control group. At the post-test, both groups achieved progression, with the results in the experimental group being significantly better than the results in the control group. The research has shown that dealing with figurative numbers contributes to the development of students' abilities to perceive legality among numbers and to apply observed laws in solving tasks.

Key words: figurative numbers, visual-logical approach to solving tasks.

UVOD

Empirijska zapažanja tokom višegodišnjeg profesionalnog rada sa učenicima, ukazala su nam da je vizuelno-logički pristup u rešavanju matematičkih problema nedovoljno zastupljen u nastavi matematike. Naučenost učenika da uočavanjem zakonitosti među elementima problemske situacije dolaze do rešenja zadatog problema, primećena je kod malog broja učenika. Savremena nastava matematike se većinom svodi na primeni algebarskih formula i algebarskih postupaka. Neophodno je da učenik povezivanjem datih podataka u zadatku formira jednačinu (ili jednačine) sa jednom ili više nepoznatih i da ih zatim reši primenom stečenih znanja o rešavanju jednačina i sistema jednačina. Pri tom, vrlo mali broj učenika, ali i nastavnika matematike, će primenom vizuelno-logičkog pristupa rešavati zadati problema. Primećuje se da učenici automatski razmišljaju o jednačinama koje će im „pomoći da reše postavljeni zadatak“. Istraživanja koja smo izvršili u srednjoj i

osnovnoj školi potvrdila su naša empirijska zapažanja. Kada smo zapitali učenike osnovne škole koliki je zbir neparanih prirodnih brojeva manjih od 100, dobili smo mali broj tačnih odgovora. Takođe je mali broj učenika tačno izračunao zbir prvih 1000 prirodnih brojeva. Ni jednostavni zadaci sa upisivanjem nedostajućeg broja u slagalici brojeva nisu bolje urađeni. Zbog toga smo organizovali upoznavanje učenika šestog i sedmog razreda osnovne škole sa odabranim primerima za upućivanje učenika u vizuelno-logički pristup rešavanju zadataka sa nizovima i skupovima brojeva. Vizuelizacija i reprezentacija su izuzetno važne i korisne u procesu učenja i razumevanja matematike kao i u procesu rešavanja zadataka (Duval, 1999; Arcavi, 2003; Van Garderen & Montague, 2003; Wang, Wu, Kinshuk & Spector, 2013). Rezultati istraživanja obavljenog sa učenicima sedmog razreda osnovne škole izloženi su u našem drugom radu (Mihajlov-Carević, Kopanja & Denić, 2017).

Po Geštalt teoriji, u rešavanju problema ključnu ulogu ima razumevanje i sagledavanje problemske situacije koja se može rešiti uviđanjem odnosa među elementima problemske situacije (King, 2007). Baveći se figurativnim brojevima, došli smo do spoznaje da bi upoznavanje učenika sa njima, njihovim osnovnim svojstvima koja su očigledna i lako razumljiva, doprinelo sticanju i negovanju vizualno-logičkog mišljenja kod učenika i razvoju takvog pristupa u rešavanju problema.

U ovom radu prikazujemo rezultate istraživanja obavljenog sa učenicima šestog razreda osnovne škole. Organizovali smo tročasovno upoznavanje učenika sa odabranim primerima koji demonstriraju uočavanje zakonitosti među brojevima i primeni uočene zakonitosti u rešavanju zadataka sa brojnim nizovima i skupovima. U cilju upoređivanja rezultata po završetku istraživanja, formirali smo dve grupe učenika, eksperimentalnu i kontrolnu, u kojima je na različit način realizovana nastava. Učenici u eksperimentalnoj grupi su upoznati sa figurativnim brojevima nakon čega su samostalno i uz pomoć nastavnika uočavali zakonitosti među brojevima i rešavali postavljene zadatke. Učenici u kontrolnoj grupi su bez upoznavanja sa figurativnim brojevima, putem odabranih primera koji demonstriraju uočavanje zakonitosti među brojevima, upućeni u vizuelno-logički pristup sagledavanja problemske situacije i rešavanja problema. Obe grupe su sastavljene od po 2 odeljenja sa približno istim brojem učenika i približno istom prosečnom ocenom iz matematike. U obe grupe organizovano je saradničko učenje u malim tročlanim grupama preporučeno od stručnjaka u obrazovanju kao jedna od najnaprednijih alatki za poboljšanje podučavanja i učenja (Dooly, 2008; Chai, Lin, So & Cheah, 2011). Po završetku planirane nastave izvršeno je testiranje učenika obe grupe. Pre-test je pokazao da nije bilo statistički značajne razlike između eksperimentalne i kontrolne grupe. Na post-testu rezultati obe grupe su bili bolji nego na pre-testu pri čemu je eksperimentalna grupa imala bolje rezultate od kontrolne grupe a razlika između njih je bila statistički značajna.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA ZADACI, CILJ I HIPOTEZE U ISTRAŽIVANJUKRLEŽIN TIP UMJETNIKA

Zadaci istraživanja u ovom radu su:

1) Ostvariti uvid u sposobnost učenika šestog razreda da uočavaju zakonitosti među brojevima jednog niza ili skupa;

2) ostvariti uvid u sposobnost učenika da uočavaju zakonitosti u raznim nizovima brojeva nakon upoznavanja sa odabranim primerima koji demonstriraju uočavanje zakonitosti među brojevima i da uočene zakonitosti primenjuju pri rešavanju raznih zadataka;

Cilj istraživanja u ovom radu je sagledavanje i utvrđivanje doprinosa figurativnih brojeva razvoju vizuelno-logičkog pristupa rešavanju zadataka sa brojnim nizovima i skupovima.

Hipoteze u ovom istraživanju su sledeće:

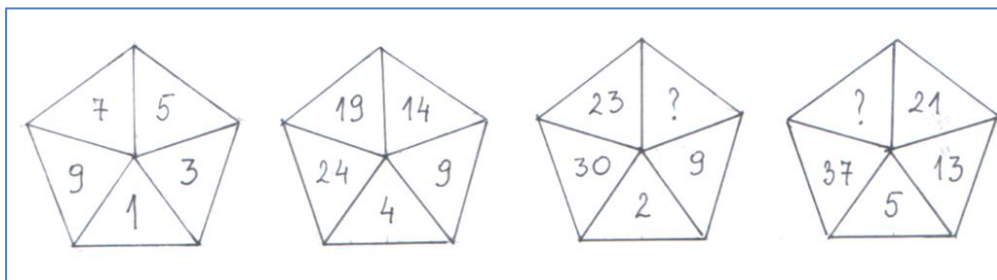
1)Pretpostavlja se da će vrlo mali broj učenika šestog razreda osnovne škole biti u mogućnosti da rešava zadatke u kojima je neophodno uočavanje zakonitosti među brojevima;

2)Upoznavanje učenika sa figurativnim brojevima omogućiće sagledavanje i uočavanje zakonitosti među brojevima koje će ih dovesti do rešenja datog problema;

METODE I INSTRUMENTI U ISTRAŽIVANJU

Istraživanje je izvršeno u osnovnoj školi „Rade Drainac“ u Beogradu. Na početku istraživanja izvršili smo testiranje svih učenika šestog razreda (9 odeljenja sa ukupno 272 učenika) sa ciljem ispitivanja njihove naučenosti da uočavanjem zakonitosti rešavaju razne zadatke sa prirodnim brojevima. Na pre-testu su postavljeni sledeći zadaci:

- 1) Koliki je zbir neparanih prirodnih brojeva manjih od 100?
- 2) Koliki je zbir prvih 1000 prirodnih brojeva?
- 3) Poštujući zakonitost koja važi za prve dve slagalice brojeva (Slika 1) popuni prazno mesto u trećoj i četvrtoj slagalici:

Slika 1. Treći zadatak na pre-testu

Pre-test je imao za cilj da pokaže naučenost učenika 6. razreda da uočavaju zakonitosti među brojevima i primenjujući ih da rešavaju date zadatke. Rezultati pre-testa prikazani su u Tabeli 1.

Tabela 1: Rezultati pre-testa

Odeljenje	Ukupan broj učenika	Broj učenika koji su tačno rešili		
		1.zadatak	2.zadatak	3.zadatak
6 ₁	31	5	4	9
6 ₂	30	4	3	10
6 ₃	30	4	4	8
6 ₄	29	5	4	12
6 ₅	28	4	3	12
6 ₆	30	6	5	13
6 ₇	28	5	5	11
6 ₈	29	4	3	10
6 ₉	30	6	5	13

Od 272 učenika šestog razreda, prvi zadatak je rešilo samo 43 učenika ili 15,8%, drugi zadatak 36 ili 13,2% i treći zadatak 98 učenika ili 36%. Dobijeni rezultati su jasno pokazali da učenici šestog razreda osnovne škole nisu naučeni da uočavaju zakonitosti među brojevima niti da rešavaju zadatke u kojima je neophodno primeniti uočenu zakonitost.

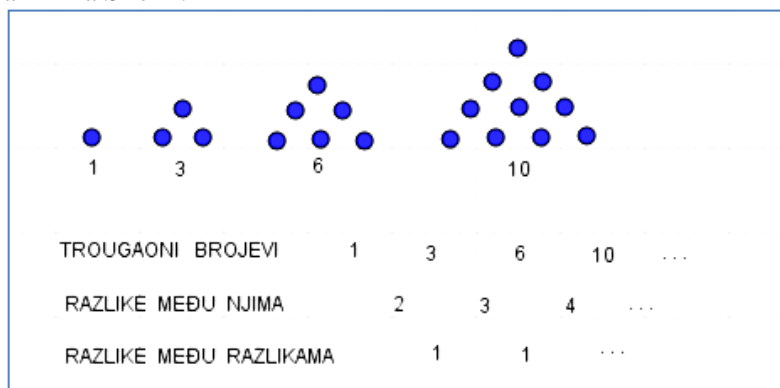
Od devet odeljenja šestog razreda odabrali smo četiri odeljenja kod iste nastavnice matematike: 62, 64, 66 i 68. Formirali smo dve grupe, eksperimentalnu i kontrolnu, sastavljene od po 2 odeljenja sa približno jednakim brojem učenika i približno jednakom prosečnom ocenom iz matematike. Eksperimentalnu grupu su činila odeljenja 62 i 64 a kontrolnu 66 i 68. U odeljenjima eksperimentalne i kontrolne grupe formirane su male tročlane grupe od učenika različitog nivoa matematičkog znanja za saradničko učenje. Pri tom je u 62 i 66 bilo po 10 saradničkih grupa, dok je u 64 i 68 bilo po 7 tročlanih i po 2 četvoročlane grupa. Saradničko grupno učenje je efikasnije od samostalnog učenja jer članovi grupe pomažu jedno drugom u radu. Takve grupe su preporučene od mnogobrojnih istraživača efikasnog učenja (Kagan, 1994; Petrović & Kontrec, 2017). Tokom saradničkog učenja učenici koji nisu razumeli materiju postavljaju pitanja, učenici koji su razumeli im pomažu da shvate i na taj način, objašnjavajući njima, utvrđuju svoje znanje. Ovakvim radom se ostvaruje obostrana korist. Saradničkim učenjem se razvija i timski rad kao i odgovornost u radu zato što je svaki pojedinac odgovoran ne samo za sopstveno učenje već i za učenje ostalih članova u grupi (Laal & Ghodsi, 2012). U cilju izbegavanja loših saradničkih odnosa u grupi, učenicima je dozvoljeno da se samostalno grupišu ali poštujući princip različitog nivoa matematičkog znanja. Dobra saradnička veza je preduslov za efikasno saradničko učenje (Dogru & Kalender, 2007).

Za obe grupe učenika pripremljeno je tročasovno upoznavanje sa odabranim primerima koji demonstriraju uočavanje veze među elementima problemske situacije i njeno rešavanje primenom uočene veze. Za slikovno prikazivanje

figurativnih brojeva u eksperimentalnoj grupi i odabranih primera u kontrolnoj grupi korišćeni su posteri i pripremljeni slikovni materijal za učenike.

RAD SA EKSPERIMENTALNOM I KONTROLNOM GRUPOM

Na početku prvog časa učenici eksperimentalne grupe su upoznati sa trougaonim brojevima. Svaka grupa je dobila slikovni prikaz trougaonih brojeva prikazanim na Slici 2.

Slika 2: Prikaz trougaonih brojeva sa razlikama

Zatim je od učenika zahtevano da odrede sledeći broj u nizu trougaonih brojeva. Grupe su saradnički rešavale postavljeni zadatak. Nekoliko učenika je uvidelo da zadatak treba rešavati primenom razlika. Zaključili su da sledeći broj u nizu razlika mora biti 5 pa su dodajući ga na broj 10 dobili broj 15 kao sledeći trougaoni broj. Nekoliko grupa je crtajući broj pomoću tačkica i primenjujući uočenu slikovnu zakonitost dobilo slikovni prikaz sa 15 tačkica i zaključilo da je sledeći broj u nizu trougaonih brojeva, broj 15. Međutim, veći broj grupa nije uspeo da dođe do rešenja. Rezultati rešavanja ovog zadatka prikazani su u Tabeli 2.

Tabela 2: Rezultati rešavanja prvog zadatka sa trougaonim brojevima

Odeljenje	6 ₂	6 ₄
Grupe	1 - 10	1 - 9
Broj tačnih odgovora	4	3

Grupe koje su tačno rešile zadatak pomagale su ostalim grupama da dođu do tačnog rešenja. Zatim je od učenika zahtevano da odrede šesti po redu trougaoni broj. Tokom rada nastavnici su podsticali učenike da povezuju novi zadatak sa zadatkom čije im je rešenje poznato, da postavljaju pitanja i diskutuju o načinu rešavanja i dobijenom rešenju. Broj tačnih odgovora se u oba odeljenja povećao za 1. Nakon objašnjenja rešenja ovog zadatka od učenika je zahtevano da odrede sedmi po redu trougaoni broj. U oba odeljenja je tada bilo po 7 tačnih odgovora. Zatim je

zahtevano da se odredi 20. po redu trougaoni broj. Učenici su negodovali tvrdeći da ima mnogo da se radi i da nije lako doći do tog broja. Nakon 5 minuta rada nastavnici su pogledali rezultate do kojih su učenici došli. Po 3 grupe u oba odeljenja su došle do tačnog rešenja. Zatim je učenicima pokazan postupak za određivanje 20. trougaonog broja koji je prikazan na Slici 3.

drugi trougaoni broj	: $3 = 1 + 2$
treći	: $6 = 1 + 2 + 3$
četvrti	: $10 = 1 + 2 + 3 + 4$
peti	: $15 = 1 + 2 + 3 + 4 + 5$
.	.
.	.
.	.
dvadeseti	: $x = 1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 + \dots + 20$ tj.
	$x = 1 + 2 + 3 + \dots + 10 + 11 + \dots + 18 + 19 + 20$
	$\uparrow \quad \underline{21} \quad \uparrow$ $\uparrow \quad \underline{\quad 21 \quad} \quad \uparrow$ $\uparrow \quad \underline{\quad \quad 21 \quad \quad} \quad \uparrow$
	Pa je
	$x = 10 \cdot 21 = 210.$

Slika 3: Postupak određivanja dvadesetog trougaonog broja

Na početku drugog časa učenici eksperimentalne grupe su upoznati sa kvadratnim brojevima. Svakoj grupi je uručen listić sa slikovnim prikazom kvadratnih brojeva i razlikama među njima (Slika 4).

Slika 4: Prikaz kvadratnih brojeva sa razlikama

Zatim je od učenika zahtevano da odrede peti po redu kvadratni broj i da ga prikažu pomoću tačkica (kao na slici). Sve grupe su tačno rešile ovaj zadatak. Takođe su tačno i brzo odredili šesti i sedmi po redu kvadratni broj ali računajući

primenom formule za x^2 . Zatim je od učenika zahtevano da popune prethodnu tablicu kvadratnih brojeva sa razlikama među njima i razlikama među njihovim razlikama zaključno sa desetim po redu kvadratnim brojem. Ovaj zadatak je imao za cilj upućivanje učenika na razlike između dva susedna broja. Nastavnica je pomagala grupama podstičući ih da povezuju zadatak sa prethodno viđenim rešenjima. Broj tačnih rešenja u oba odeljenja je bio 8.

Nakon toga učenicima je prikazan niz trougaonih i kvadratnih brojeva i zahtevano da uoče vezu između njihovih članova:

TROUGAONI BROJEVI: 1 3 6 10 15 21 28 ...

KVADRATNI BROJEVI: 1 4 9 16 25 36 49 ...

Rezultati rešavanja ovog zadatka prikazani su u Tabeli 3:

Tabela 3: Rezultati rešavanja zadatka sa trougaonim i kvadratnim brojevima

Odeljenje	6_2	6_4
Grupe	1 - 10	1 - 9
Broj tačnih odgovora	5	4

Zatim je na tabli prikazano i objašnjeno rešenje ovog zadatka kao što pokazuje Slika 5.

TROUGAONI BROJEVI: 1 3 6 10 15 21 28 ...
\ / \ / \ / \ / \ / \ / \ / \ / \ /
KVADRATNI BROJEVI: 1 4 9 16 25 36 49 ...

Slika 5: Prikaz rešenja zadatka sa trougaonim i kvadratnim brojevima

Učenici su tada uočili da je zbir dva susedna trougaona broja jednak kvadratnom broju.

Na trećem času rešavani su sledeći zadaci:

- 1) Dat je niz brojeva: 3, 9, 15, 21, 27, 33, 39

Odrediti sledeći član ovog niza.

Većina grupa u oba odeljenja je tačno rešila zadatak uočivši da je razlika dva susedne člana 6:

$$\begin{array}{ccccccccc}
 3 & 9 & 15 & 21 & 27 & 33 & 39 & & \\
 & \backslash & / & \backslash & / & \backslash & / & \backslash & / & \\
 & 6 & & 6 & & 6 & & 6 & & 6
 \end{array}$$

na osnovu čega su zaključili da je sledeći član u nizu broj 45.

- 2) Napisati još 3 elementa sledećeg niza brojeva:

4, 7, 12, 19, 28, 39, 52

Grupe su započele rešavanje kao u prethodnom zadatku:

$$\begin{array}{cccccc}
 4 & 7 & 12 & 19 & 28 & 39 & 52 \\
 \backslash & / & \backslash & / & \backslash & / & \backslash & / \\
 3 & 5 & 7 & 9 & 11 & 13 & &
 \end{array}$$

ali se nisu svi snašli u daljem rešavanju jer ih je iznenadila različitost u razlikama između dva susedna člana.

- 3) Odrediti sledeći član niza: 2, 5, 11, 20, 32, 47, 65

Ovaj zadatak je uradilo malo učenika. Za njegovo rešavanje bilo je neophodno uočiti razlike među brojevima ali i razlike među tim razlikama:

$$\begin{array}{cccccc}
 2 & 5 & 11 & 20 & 32 & 47 & 65 \\
 \backslash & / & \backslash & / & \backslash & / & \backslash & / \\
 3 & 6 & 9 & 12 & 15 & 18 & & \\
 \backslash & / & \backslash & / & \backslash & / & \backslash & / \\
 3 & 3 & 3 & 3 & 3 & & &
 \end{array}$$

- 4) Primenjujući zakonitost koja važi za prve tri slagalice brojeva popuni prazno mesto u četvrtoj slagalici:

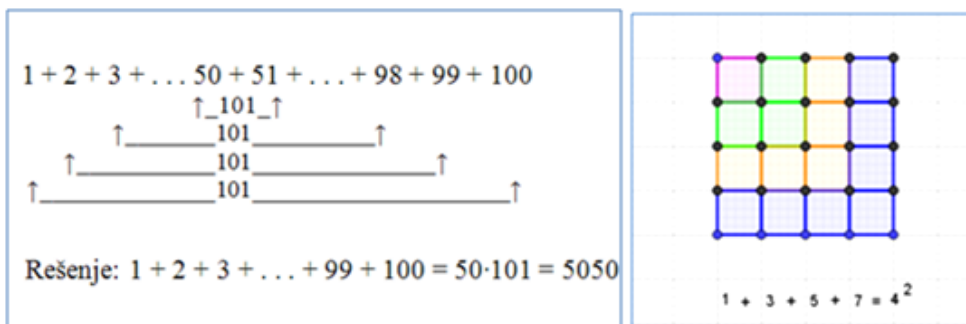
5	3	14	9	23	15		19
1	2	4	5	7	8	9	10

Rezultati rešavanja ovih zadataka prikazani su u Tabeli 4:

Tabela 4: Rezultati rešavanja zadataka na trećem času

Odeljenje	6 ₂	6 ₄
Grupe	1 - 10	1 - 9
Broj tačnih odgovora u		
1. zadatku	8	8
2. zadatku	5	4
3. zadatku	3	3
4. zadatku	9	9

Rad u kontrolnoj grupi je organizovan na isti način pri čemu je umesto rada sa figurativnim brojevima korišćen drugi nastavni sadržaj. Na početku prvog časa učenici kontrolne grupe su putem slikovnog prikaza na papiru koji je uručen svakoj grupi, upoznati sa Gausovim postupkom za izračunavanje zbira prvih 100 prirodnih brojeva prikazanim na Slici 6_A.

Slika 6. Gausov i pitagorejski postupak izračunavanja zbira brojeva

Zatim su do kraja časa rešavani zadaci sa primenom prethodno demonstriranog postupka. Na drugom času učenici su, na isti način, upoznati sa pitagorejskim postupkom za određivanje zbira neparnih brojeva koji je konkretizovan i objašnjen na primeru: $1 + 3 + 5 + 7$ (Slika 6B). Zatim su rešavani zadaci sa primenom prikazanog postupka. Na trećem času učenici kontrolne grupe su rešavali iste zadatke kao učenici eksperimentalne grupe.

Po završetku tročasovnog rada obe grupe, eksperimentalna i kontrolna, su radile test za proveru stečenih sposobnosti uočavanja zakonitosti među brojevima i primeni učenih zakonitosti pri rešavanju zadataka. Rezultati testa sa analizom uspešnosti učenika priloženi su u sledećem odeljku.

REZULTATI TESTA

U ovom odeljku prikazujemo statističku analizu pre-testa i post-testa baziranu na učeničkim postignućima iskazanim brojem rešenih zadataka. U obe statističke analize primenjen je Studentov t-test razlike između aritmetičkih sredina dva velika nezavisna uzorka.

Statistički rezultati pre-testa prikazani su u Tabeli 5. Razlika u predznanju testirane materije između eksperimentalne i kontrolne grupe nije bila statistički značajna na nivou značajnosti od 0,01. Dobijena t-vrednost od 2,35723 je manja od granične vrednosti za prag značajnosti od 0,01.

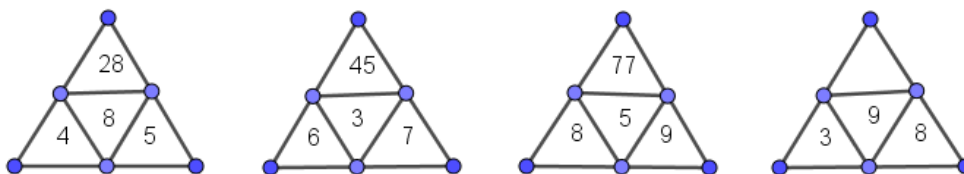
Tabela 5: Statistički rezultati pre-testa

Grupa	Broj učenika	Aritmetička sredina (prosečan broj) urađenih zadataka	Standardna devijacija	Test razlike između aritmetičkih sredina	
				t-vrednost	prag značajnosti p

Eksperimentalna	59	0,65	0,075166	2,35723	0,01
Kontrolna	59	0,69	0,105119		

Na post-testu su zadati sledeći zadaci:

- 1) Izračunati zbir prvih 2000 prirodnih brojeva
- 2) Napisati sledeći broj u nizu brojeva: 3, 4, 6, 9, 13, 18, 24,
- 3) Poštujući zakonitost koja važi za prve tri slagalice brojeva popuni prazno mesto u četvrtoj slagalici:

Rezultati na post-testu po odeljenjima prikazani su u Tabeli 6.

Tabela 6: Rezultati post-testa

Odeljenje	Ukupan broj učenika	Broj učenika koji su tačno rešili		
		1.zadatak	2.zadatak	3.zadatak
6 ₂	30	19	17	22
6 ₄	29	20	19	24
6 ₆	30	19	16	24
6 ₈	29	17	15	22

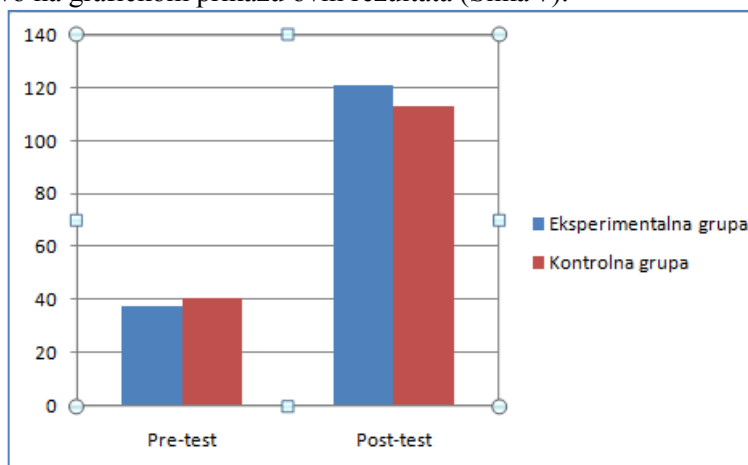
Statistički rezultati post-testa pokazuju da je razlika u znanju učenika eksperimentalne i kontrolne grupe nakon ostvarenog tročasovnog vežbanja statistički značajna (Tabela 7).

Tabela 7: Statistički rezultati post-testa

Grupa	Broj učenika	Aritmetička sredina (prosečan broj rešenih zadataka)	Standardna devijacija	Test razlike između aritmetičkih sredina	
				t-vrednost	prag značajnosti p
Eksperimentalna	59	2,05	0,086023	9,68498	0,01
Kontrolna	59	1,92	0,055227		

Dobijena t-vrednost od 9,68498 je veća od granične vrednosti za prag značajnosti od 0,01 što pokazuje da je razlika prosečnog broja postignutih poena u eksperimentalnoj i kontrolnoj grupi na post-testu, statistički značajna sa nivoom značajnosti od 0,01.

Poređenjem rezultata u ovim zadacima na post-testu i pre-testu uočava se da su obe grupe ostvarile napredak u uspešnosti. Na pre-testu učenici eksperimentalne grupe su u prvom zadatku postigli 9 tačnih odgovora, u drugom 7 i u trećem 22, dok su učenici u kontrolnoj grupi u prvom zadatku postigli 10, u drugom 8 i u trećem 23. Na post-testu broj tačnih odgovora, redom po zadacima, u eksperimentalnoj grupi je bio: 39, 36 i 46 a u kontrolnoj: 59, 36 i 31. Ostvareno postignuće obe grupe jasno je uočljivo na grafičkom prikazu ovih rezultata (Slika 7).

Slika 7. Rezultati na pre-testu i post-testu u eksperimentalnoj i kontrolnoj grupi

Postignuto napredovanje obe grupe ostvareno nakon tročasovnog praktikovanja vizuelno-logičkog pristupa pri rešavanju zadataka sa brojnim podacima jasno pokazuje da su učenici šestog razreda osnovne škole u mogućnosti da uočavaju zakonitosti među brojevima i primenjuju ih pri rešavanju zadataka sa brojnim nizovima. Takođe pokazuje da figurativni brojevi nisu jedini instrument kojim se ostvaruje povećanje sposobnosti učenika za uočavanje zakonitosti među brojevima, ali su u našem istraživanju delotvorniji od drugog primenjenog faktora.

Razlika između prosečne vrednosti finalnog i inicijalnog stanja broja tačnih rešenja u prvom zadatku, u eksperimentalnoj grupi iznosi 1,40 dok je u kontrolnoj grupi 1,23. Ovi rezultati pokazuju da je prosečna efikasnost prvog eksperimentalnog faktora – rada sa figurativnim brojevima, veća od prosečne efikasnosti rada bez figurativnih brojeva.

ZAKLJUČAK

U našem istraživanju analizirali smo kako upoznavanje učenika sa trougaonim i kvadratnim figurativnim brojevima i razlikama među njima doprinosi unapređivanju sposobnosti učenika u uočavanju zakonitosti među brojevima i rešavanju zadataka primenom uočene zakonitosti. Rad učenika u saradničkim grupama pomogao je svakom učeniku u shvatanju novih pojmova i primeni naučenog u rešavanju zadataka. Uzajamnim podsticajima, polemisanjem o postupku rada tokom čega su uočavali da je nečije mišljenje dobro (ili da nije dobro), učenici su dolazili do spoznaje udruženim snagama koje su uvek veće od pojedinačne.

Na osnovu rezultata dobijenih u ovom istraživanju i prikazanih u prethodnom odeljku, možemo zaključiti da bavljenje figurativnim brojevima:

- doprinosi razvoju vizuelno-logičkog pristupa rešavanju zadataka sa brojnim nizovima i skupovima;

- doprinosi unapređivanju sposobnosti učenika u uočavanju zakonitosti među brojevima i primeni uočenih zakonitosti u rešavanju zadataka.

Na osnovu svega izloženog i činjenice da su figurativni brojevi blisko povezani sa mnogobrojnim klasama pozitivnih celih brojeva kao što su binomi koeficijenti, Pitagorine trojke brojeva, savršeni brojevi, Fibonačijevi brojevi i drugi brojevi koji se koriste u nastavi matematike, nastavice ćemo započetu tendenciju uvođenja figurativnih brojeva u redovnu nastavu matematike osnovne i srednje škole.

BIBLIOGRAFIJA

1. Arcavi, A. (2003). The role of visual representations in the learning of mathematics. Educational studies in mathematics, 52(3), 215-241.
2. Chai, C., Lin, W.-Y., So, H.-J., Cheah, H.M. (2011). Advancing collaborative learning with ICT: Conception, cases and design. Singapore: Ministry of Education.
3. Dogru, Kalender, (2007). Applying the subject 'cell' through constructivist approach during science lessons and the teacher's view. Journal of Environmental & Science Education, 3-13.
4. Dooly, M. (2008). Constructing knowledge together. In M. Dooly (Ed.), Telecollaborative language learning. A guidebook to moderating intercultural collaboration online (pp.21-24). Bern: Peter Lang.
5. Duval, R. (1999). Representation, Vision and Visualization: Cognitive Functions in Mathematical Thinking. Basic Issues for Learning.
6. Kagan, S. (1994). Cooperative learning. San Clemente, CA: Resources for Teachers, Inc.
7. King, B. (2007). Max Wertheimer & Gestalt theory, Somerset, Transaction Publishers.
8. Laal, M., Ghodsi, S. M. (2012). Benefits of collaborative learning. Procedia-Social and

14. Behavioral Science 31, 486-490.
15. Mihajlov-Carević, M., Kopanja L., Denić N., (2017). Figurative numbers as a tool for presentation
16. paradigms and development constructive opinions, A collection of papers from the National
17. Conference with international participation, Čačak: ITOP (pp. 217-224).
18. Petrović M., Kontrec N., (2017). Possibilities for applying team teaching system in order to improve
19. the efficiency of math teaching, A collection of papers from the National Conference with international
20. participation, Leposavić: Innovation in education-digitalization, innovation models and programs.
21. Van Garden D., Montague M., (2003). Visual-spatial representation, mathematical problem
22. solving and students of varying abilities, Learning Disabilities Research & Practice, 18(4), 246-254.
23. Wang M., Wu B., Kinshuk, Chen N. S., Spector J. M., (2013). Connecting problem-solving and knowledge-
24. construction processes in a visualization-based learning environment, Computers & Education, 68, 293-306.

RESUME

Contemporary teaching of mathematics in elementary and secondary schools is mainly reduced to the application of algebraic formulas and procedures. Students are trained in setting the equations that connect the elements of the given problem situation and solving the set equations. Very rarely, students, as well as mathematics teachers, will solve the set tasks using a visual-logical approach. Such a practice should be changed because visualization and representation are of paramount importance in the process of learning and understanding mathematics. A visual-logical approach to solving mathematical tasks contributes to the development of a constructive thinking of students, which is of paramount importance at all levels of education. The research we conducted in elementary and secondary school has shown that working with figurative numbers contributes to the observation of laws between numbers and the application of observed laws in solving various tasks with arrays and sets of numbers. Also, figurative numbers can be paradigms for many numerical tasks. The results of these studies are described in our other papers. The research described in this paper included students of the sixth grade of primary school. At the beginning of the research, students were tested in order to gain insight into their learning to solve the set tasks by noticing the laws among the numbers. The results of the test clearly showed that students of the sixth grade were not able to successfully solve such tasks. After the three-hour introduction to the figurative numbers and the application of the laws that apply to them, the students made significant progress in the success of solving tasks with numerous arrays and sets. Our research has shown that the figurative numbers aren't the only instruments who improve the ability of students to observe the legality between the numbers and to apply the noticed legalities when solving problems, but they are still effective.

**PRIKAZ KNJIGE „VAMA, MOJE DRAGE DAME“
AUTORA AHMEDA BIHORCA**

Hivzo Gološ

Univerzitet Prizrena „Ukshin Hoti“ – Prizren,
Istorijski arhiv „Ras“ – Novi Pazar
Novi Pazar, Srbija
goloshivzo@gmail.com

Jasmina Leković

Istorijski arhiv „Ras“ – Novi Pazar
Novi Pazar, Srbija
jasminaminalekovic@gmail.com

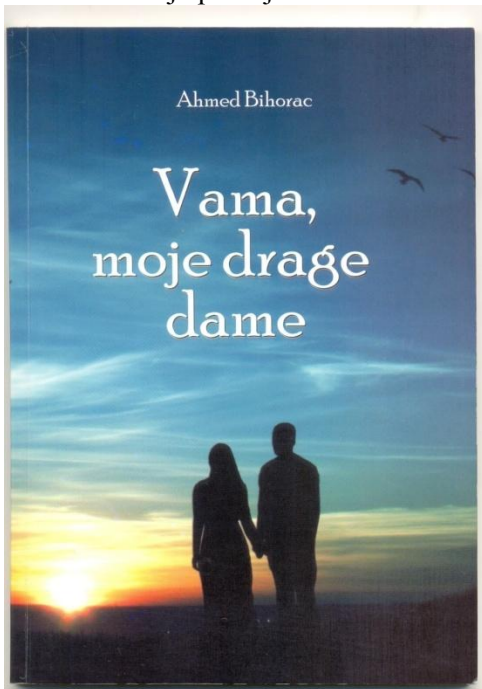
Doc. dr Ahmed Bihorac je rođen 17. avgusta 1961. godine. u Novom Pazaru, gde je završio osnovnu i srednju školu a u Prištini na Filološkom fakultetu je stekao diplomu profesora srpskohrvatskog jezika i jugoslovenskih književnosti . Na Univerzitetu u Novom Pazaru odbranio je magistarski rad: „Nastavno tumačenje romana Derviš i smrt, Meše Selimovića“ 2011. godine i doktorsku disertaciju: „Roman u školi“ 2013. godine. Ima bogato radno i nastavno iskustvo. Učesnik je brojnih domaćih i međunarodnih naučnih simpozijuma i konferencija na kojima je imao zapažana izlaganja. Autor je više desetina naučnih radova i dve monografije: „Kako tumačiti roman Derviš i smrt Meše Selimovića“ i brošura „Šezdeset godina izviđača u Novom Pazaru“.

Plodni pisac doc. dr Ahmed Bihorac je objavio divnu zbirku pesama „Vama, moje drage dame“, Novi Pazar 2018. godine. Obuhvata 63 pesme.

Pesnička zbirka „Vama, moje drage dame“ predstavlja svojevrsnu poetsko-ljubavnu autobiografiju. Nastalu nežnim ispovestima pustolova nošenog čistom ljubavnom emocijom. Zanesen lepotom žene, spoznajom zabranjene ljubavi, te razočaranja i setu zbog ljubavnih rastanaka. Iz celokupnog korpusa pesama u kojima se slavi žena posebno se izdvaja pesma posvećena majci. Zbirka ljubavne poezije svih koji su detinje voleli, studentski odlučno, bez svađe se rastajali, tonuli stazom zabranjene ljubavi, tragajući za raskošnom lepotom ljubavnih čari .

Pored naučnih radova doc. dr Ahmed Bihorac uspešno se oprobao i u lirici. Napisao je značajan broj rodoljubivih, socijalnih i ljubavnih pesama. Za svoju prvu zbirku pesama „Vama, moje drage dame“ vešto bira motiv ljubavi. On rečima stvara neizbrisivo umetničko delo u kome će čitaoci uživati u marljivo odabranim ljubavnim stihovima. Ta pozitivna i večno pamćena okupacija ljudske psihe opevana je u vešto odabranim pesmama autora Ahmeda Bihorca. Ovaj pravi ljubitelj lepe reči je svoju ljubav prema knjizi i književnosti pokazao i kroz ostvarene brojne uloge u

Pozorištu u Novom Pazaru. Učesnik je više međunarodnih, nacionalnih i lokalnih naučnih skupova u Srbiji, Makedoniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini. Stihovi u njegovim pesmama teku kao brze planinske reke koje se ka moru valjaju. Autor je detinjstvo i mladost proveo širom SFRJ kroz razne omladinske radne akcije, dočekujući mnoge zore kraj logorske vatre, gde je uz nežne i tople zvuke gitare delio nesebično svoje prve ljubavne stihove .

Od 63 divne ljubavne pesme po kvalitetu izdvajaju se:

„Vama, moje drage dame“

„Zabranjena ljubav“

„Majci Milevi“

„Ponekad“.

U pesmi „Vama, moje drage dame“, pesnik kroz nostalgijanu i iskrenu rimu predstavlja divljenje prema svim damama, prema ženi kao simbolu nežnosti i lepote.

Pa tako u stihu kaže: „Vama, moje drage dame,
Večeras upućujem ove nežne rime.
Želeći da niste kao ja, same“.

Uz setne misli i trenutnu usamljenost, pesnik se seća prošlosti i čitaocu predočava trenutke sreće.

U stihovima pesme „Zabranjena ljubav“ pesnik kroz veliku ljubav prema ženi koja je već odavno deo prošlosti, žali za izgubljenim vremenom... Kroz ljubavni zanos kaže: „Mnogi su želeli tada sudbinu da nam kroje“.

Ljubav prema najdivnijem biću, prema izvoru iskrene, večne ljubavi, opisana je u stihovima pesme: „Majci Milevi“.

Pa tako u stihu kaže: „Prošlo je dosta leta,
Inje mi sad kosu krasí.
Sve što sam želeo imam,
Još ti mi fališ mati“.

Puno tuge, protkane neizmernom ljubavlju priseća se prošlosti i vremena provedenog u društvu majke, u stihu se sa čežnjom javlja želja: „Da samo zagrlim čvrsto, nejaka tvoja pleća“.

Ponekad u snu te sretnem... Tako počinju stihovi predivne pesme prožete nostalgijom za izgubljenom ženom, za nedovršenom ljubavnom pričom, pričom gde nije bilo srećnog kraja.

„Ponekad zastanem tako,
Pa ne znam ni kako, ni zašto.
Zbog tebe sa nebom bih plako,
Ponekad sve bih ti prašto“.

U ovoj divnoj ljubavnoj poeziji uživaće svaki poštovalac lepe reči. Pesnička zbirka „Vama, moje drage dame“ autora Ahmeda Bihorca zasigurno će biti divan blistavi dragulj koji će krasiti police naših biblioteka. Divni i lepršavi stihovi sigurno će ulepšati svakom čitaocu izdvojenju pažnju i vreme provedeno uz ovu zbirku pesama.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 17, str. 89-105, 2018 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Sociologija

Datum prijema rada: 11.05.2018.

Datum prihvatanja rada: 03.12.2018.

doi:10.5937/univmis1817072N

Pregledni rad

CLASSROOM MANAGEMENT – PLEDOAJE ZA EFIKASNO DELOVANJE U UČIONICI

Jasmina Arsenijević

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

arsenijevicjasmina@gmail.com

Milica Andevski

Filozofski fakultet, Novi Sad

Novi Sad, Srbija

Branislav Banić

FFKMS, Univerzitet Singidunum, Novi Sad

Novi Sad, Srbija

Apstrakt

Razvoj nastave obuhvata celokupnost sistematičnih težnji da se praksa u nastavi optimalizuje u pravcu smisaonog i efektivnog učenja. Ovako shvaćeno učenje se u razmenama vođenog i samostalnog rada često bavi otvorenim i autentičnim problemima. Ova nastojanja otvaraju niz pitanja kojima se želi dati odgovor o tome koje uslove treba da uvaži uspešan classroom-management, koji se u školi javlja u obliku širokog spektra direktnih i indirektnih aktivnosti koje nastavnik treba da realizuje, kako bi savladao raznovrsne i neočekivane zadatke školske svakodnevice. Dijapazon delovanja kreće se od perspektive nastavnika preko perspektive učenika do perspektive nastave i nastavnog procesa. Različiti elementi i oblici u kojima se pojavljuje classroom-management variraju s obzirom na intenzitet, rok i trajanje, a javljaju se u brojnim kombinacijama i sa različitim stepenom zastupljenosti.

Da bi se razumeli efekti classroom management-a, potrebni su nam transparentni i izazovni ciljevi, razumevanje dinamike i strukture učenja, kriterijumi uspeha, dobra volja učenika i nastavnika, logika i strategija da se postignu željeni ciljevi. Pri tome, ne sme se zanemariti multidimenzionalnost nastavnog procesa: poučavanje i učenje imaju svoj fokus, efekat, težnju, tipove, svoj fidbek, kao vezivne niti složenih interakcija, komunikacije i odnosa koji se posreduju u procesu poučavanja i učenja.

Ključne riječi: classroom management, school, teacher, pupils

CLASSROOM MANAGEMENT - LABEL FOR EFFICIENT OPERATION IN THE STUDY

Abstract

The development of teaching involves the totality of systematic tendencies to optimize teaching practice in the direction of meaningful and effective learning. Learning this way through the exchanges of guided and independent work often deals with open and authentic problems. These endeavors open up a series of questions that want to give an answer on what conditions the successful classroom management should take into consideration, which occurs in the school in the form of a wide range of direct and indirect activities that the teacher should realize in order to overcome various and unexpected tasks of school everyday life. The range of activities ranges from the perspectives of teachers through the perspective of students to the perspective of teaching and teaching process. Different elements and forms in which classroom-management appears vary with the intensity, the time and the duration, and occur in numerous combinations and with varying degrees of representation. In order to understand the effects of classroom management, we need transparent and challenging goals, understanding of the dynamics and structure of learning, success criteria, good will of students and teachers, logic and strategies to achieve the desired goals. In doing so, one should not ignore the multidimensionality of the teaching process: teaching and learning have their own focus, effect, tendency, types, their feedback, as binding or complex interactions, communication and relationships mediated in the teaching and learning process.

Keywords: creativity, art, film, humor, satire, Eros, Thanatos, love, beauty, evil, truth, lie, criticism, opponents, tradition, myth, archetype. spirituality, morality, religion, politics, prophetic connotations.

UVOD

U rekurzivnoj povezanosti individualnog i socijalnog razvoja, u aktu (društvenog) samoostvarivanja reflektuju se zadaci učenja i poučavanja u „praćenju pri samoposluživanju“, „sposobnosti za samostalno delovanje“, „znanju i uviđanju“, „raznolikosti i mnogobrojnosti mogućnosti za sakupljanje iskustava“, kroz „polja prakse za isprobavanje“ (Voß 2005:42).

Pitanja efikasnog učenja i poučavanja postaju aktuelnija i značajnija u globalnom, užurbanom svetu u kome rastu nesigurnost, nelagodnost, gubljenje vrednosnih i ličnih orijentacija. Nastavnici i škola obeleženi su društvenim okolnostima i zahtevima, očekivanjima koja pojedinci i društvo imaju, a koja se često svode na veći učinak, veći društveno-pedagoški angažman, veće opterećenje vaspitnim i obrazovnim zadacima i zahtevima. Kako teorijska razmatranja, tako i empirijski nalazi naglašavaju ulogu i značaj škole i angažovanja nastavnika u uspešnom procesu učenja, poučavanja, razvijanja dece i mladih, koji se u javnom diskursu i empirijskim postavkama opažaju kao kompetentni subjekti koji i sami daju informacije o svom životu, doživljajima, planovima, sa zahtevom da se „učenik ozbiljno shvati“ (Andevski, Budić, Gajić 2015).

Pojam profesionalnog delovanja u razredu, upravljanje ili vođenje razreda privukao je pažnju poslednjih godina. Da li je upravljanje ili vođenje razreda – ili kako se na engleskom kaže „classroom management“ jedan novi program? Da li je

to katalog recepata, popunjen predlozima tipa „Kada učenik ne pazi na času, onda mu odmah recite da ste to primetili?” Ili „Ako učenik prekrši pravila podsetite ga na pravila i posledice prekršaja?”

CLASSROOM MANAGEMENT – POJAM I ODREĐENJE

Pojam „classroom-management”, prevodi se kao, vođenje ili upravljanje razredom – ali se pod tim podrazumeva ukupnost svih događanja u učionici, nastavnih aktivnosti i načina ponašanja jednog nastavnika, koji imaju za cilj da učenicima pripreme optimalno okruženje za učenje. Vođenje ili upravljanje razredom, često se podrazumevaju kao sinonimi i obuhvataju široki dijapazon događanja i zbivanja tokom nastavnog procesa. Teško je dati jedinstvenu definiciju ovog pojma, jer classroom-management uvek zavisi od već unapred datih uslova. Sam pojam „classroom-management” (u smislu vođenja, upravljanja razredom), ne opisuje dovoljno obuhvatno mnogostruke i različite osobine, kompetencije i zadatke nastavnika, a delom ih opisuje i netačno.

Vođenje razreda nije program, nije zbir pravila, nije društvena igra, nije organizacija – vođenje razreda je vrsta i način redukovanja kompleksnosti ophođenja prema odeljenju, to je kompenzacija nedostataka, koji se javljaju kada uči više jedinki istovremeno. Sve što se smatra važnim kod poučavanja pojedinca – ne mora biti važno i za sposobnost vođenja razreda, mada, kao i u svakom pravilu, i ovde postoje izuzeci (Dollase 2012). Vođenje razreda stalno traje – ne postoji pauza i oslanjajući se na Watzlawicka, Beavina i Jacksona, postoji uverenje da se „ne može ne voditi razred“ – classroom management je neizbežan, ne postoji projekat, ne postoji program, koji ga može zameniti (1969). Vođenje razreda je zadatak, ali i breme kod vatrenih pristalica nekog projekta, programa ili nastavnog koncepta. Nastavnici ga mogu ostvariti „ličnim sredstvima delovanja“: verbalnom ili neverbalnom komunikacijom, sa smislom, ličnošću i karakterom, odnosom, pravednošću, pažnjom prema učenicima (Andevski, Budić, Gajić 2015).

Imajući u vidu oblasti delovanja i zadatke menadžera u privredi, „(ruko)vođenje” razredom zahteva mnoštvo veština i kompetencija pre svega nastavnika, ali i učenika. Stoga ima opravdanja da se u definisanju ove oblasti rada u školi koristiti engleski glagol „manage” ili preciznije „to manage“, sa latinskim izvorom „manus agere“, u prevodu „vođenje rukom“, „uvežbavanje“, ne bismo li, barem uslovno, uspeli da obuhvatimo čitav dijapazon aktivnosti u nastavi. U tom glagolu odzvanjaju značenja: rukovoditi, voditi, upravljati, kontrolisati, dirigovati, regulisati, obavljati, uređivati, rešavati, uspeti... (Andevski 2007: 5).

U fokusu vođenja razreda je nastavnikovo upravljanje aktivnostima u učionici, njegova veština da integriše ulogu nastavnika i profesionalnih aktivnosti kao instruktora, predavača i menadžera. U analizama brojnih istraživanja koja prate ovu problematiku, Marzano i Marzano (2003; 2007, 2009) navode da je classroom management, faktor koji ima najveći uticaj na postignuća učenika, zato što efektivno upravljanje razredom stvara pozadinu za

uspešno učenje učenika. Autori zaključuju, da su odnosi između učenika i nastavnika, temelj, osnova za sve druge aspekte upravljanja razredom, ali i da sam način vođenja razreda, specifično utiče na odnose učenik-nastavnik, odnose, koji sadrže izvesnu dozu prigodne ili dozvoljene dominacije, saradnje i svesti o potrebama učenika.

Carolyn Evertson i Carol Weinstein (2006) sakupile su rezultate dugogodišnjih istraživanja i objavile (u obimnom radu od 1346 stranica) praktikum o različitim aspektima classroom managementa, u kome ga definišu kao aktivnosti koje nastavnici preduzimaju da bi oblikovali okruženje koje će da podrži i olakša akademsko i socio-emocionalno učenje učenika. Prema ovim autorkama, classroom management treba razlikovati od didaktičkih aspekata nastavnog rada, nastavnih instrukcija i evaluacije. Classroom management uključuje različite aspekte organizacije razreda koji utiču na učenike i na njihova akademska i socio-emocionalna postignuća.

Jare Brophy (1988; 1996, 1999) jedan od lidera na polju classroom management-a, ističe uspešnost instrukcija kao centralni produkt efektivnog delovanja u odeljenju. Pod pojmom upravljanje razredom, ovaj autor podrazumeva akcije nastavnika preduzete u cilju stvaranja i održavanja „efektivnog okruženja koje podstiče učenje, uspostavlja pravila i procedure, održava pažnju na časovima i angažovanje u aktivnostima, okruženje koje će postići cilj bez, ili sa minimalnim sporednim pojavama i restrikcijama“ (Brophy 1996: 5). To su, u suštini, „akcije i strategije nastavnika preduzete u cilju održavanje reda, discipline i rutina, tokom procesa učenja i poučavanja“ (Burden 1995: 3).

Upravljanje razredom se najčešće povezuje sa disciplinom, odnosno nedisciplinom u učionici i predstavlja jedan od najvećih izazova kako glavnim akterima procesa učenja i poučavanja, nastavnicima i učenicima, tako i široj javnosti i smatra se jednim od najupornijih problema sa kojim se škole susreću (Rose & Gallup 2005). Problemi sa disciplinom izazivaju nesigurnost, nemir i stres kod nastavnika, bude njegovu nemoć da se izbori sa učenicima (Schottle and Peltier 1991). Teško je, ponekada i nemoguće poučavati tokom konstantnih ometanja izazvanih lošim ponašanjem pojedinih učenika, tako da upravljanje razredom postaje za nastavnike od izuzetne važnosti.

Koliko je nastavnika koji u učionicu ulaze sa pitanjem: „Šta bi trebalo da uradim, da učenici prestanu da pričaju i da se posvete radu?“ Odgovor na to pitanje ponudio je Capizza koji tvrdi: „utvrđivanje dobro organizovanog plana za upravljanje u učionici na početku godine od suštinske je važnosti za učionicu, koja postaje pogodna za učenje učenicima sa različitim akademskim, socijalnim i vaspitnim potrebama“ (Capizza 2009: 10). Iako su loše ponašanje i negativan stav učenika glavni uzroci nediscipline, ovaj autor, takođe tvrdi da se, upravljanje razredom više bavi načinom na koji se stvari rade u učionici nego ponašanjem učenika. Mnogi nastavnici ulažu dosta napora, vremena i energije u nastojanjima da uspostave disciplinu u učionici, umesto na samo upravljanje. Po Lemovu uspešno poučavanje je umetnost, a uspešan nastavnik je usavršio umetnost vođenja učionice (Lemov 2010:1).

Radi se o tome, da nastavnik ne treba da disciplinuje odeljenje, nego da upravlja njime, a uspešno upravljanje odeljenjem je jedan od najtežih aspekata umetnosti poučavanja. U literaturi nalazimo da kada nastavnik raspolože veštinom upravljanja, učenici postaju samo-disciplinovani, pa se tako povećavaju i mogućnosti poučavanja i učenja. Suština je u potrebi takvog upravljanja, gde će nastavnik, fokus sa discipline, pomeriti na aktivnosti kreiranja, implementiranja i oblikovanja okruženja u samoj učionici. Aktivnosti nastavnika koje su usmerene na stvaranje odgovarajućih uslova, na dizajniranje prostora, na razgovor sa učenicima i razmatranje njihovih odgovora i zahteva, na postavljanje odgovarajućih pravila ponašanja, podsticanje motivacione klime, predstavljaju, u suštini, aspekte upravljanja razredom, koji imaju za cilj unapređenje celokupnog vaspitno-obrazovnog rada u učionici (Freiberg, Huzinec & Templeton 2009: 77).

Johnson tvrdi da je teško uspostaviti pravu ravnotežu između prijatne atmosfere i discipline, posebno nastavnicima-početnicima (Johnson 2001). Poučavanje heterogene populacije učenika koji pohađaju današnje škole, pravi je izazov, i u tom smislu, autor Baker ističe da se današnji nastavnici suočavaju sa potrebama različitih grupa učenika, uključujući i one sa emotivnim poremećajima, kao i poremećajima ponašanja (Baker 2005).

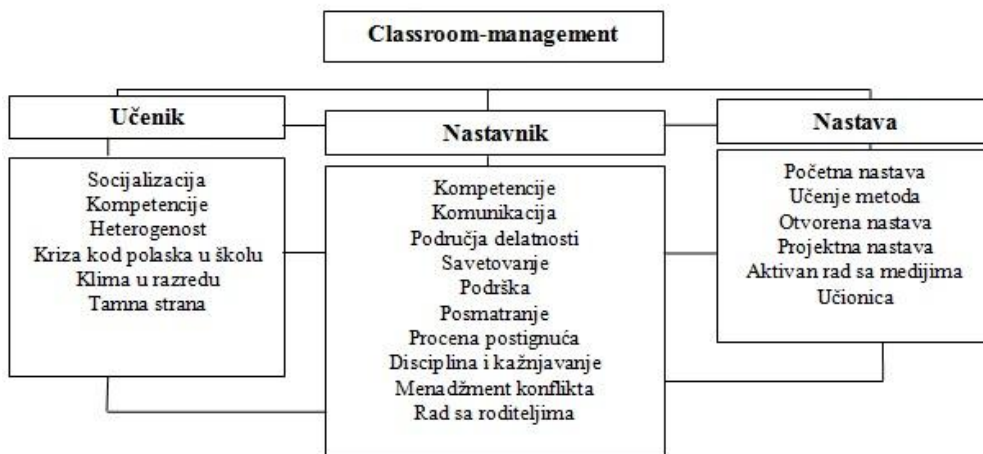
Biti deo odeljenja koje odlikuje dobro vladanje može biti privilegija, jer ovde učenici nisu izloženi neredu koji im odvlači pažnju, nastavnici ne gube vreme na probleme sa disciplinom, i mogu da intenziviraju proces poučavanja. U odeljenjima koja imaju problem sa disciplinom, učenici otežano prate nastavu i teže dobijaju informacije važne za proces učenja (Bell, Fisher & Loomis 1978: 224). Jedan od ciljeva upravljanja razredom je ograničavanje nepotrebnih činilaca koji ometaju čas i odvlače pažnju.

Nastavnik ne može menjati vladanje učenika u pozitivnom smeru ako ih kažnjava i time, u suštini, odbacuje od sebe, a najbolji način regulisanja ponašanja učenika je u intenciji nastavnika da učenike približi sebi, da ih oblikuje da budu deo grupe, razreda. U suprotnom, učenici nemaju podsticaja da poštuju pravila koja nastavnik postavlja (Mendler and Curwin 1999). Prkos koji se manifestuje kroz nedolično ponašanje i neposlušnost jedan je od glavnih uzroka nediscipline u odeljenju. Pravila ponašanja, koja nastavnik postavlja, sama po sebi, ne mogu da zaustave stvaranje nediscipline sve dok se ona ne integrišu unutar prijatne i pozitivne atmosfere u učionici (Geiger 2000). Nastavnici kojima je stalo do svojih učenika stvaraju pozitivno okruženje u učionici, koje pospešuje nastavni proces.

Međutim, disciplina se ne može svesti samo na skup pravila niti na poučavanje učenika kako Kada nastavnici pokažu organizacione sposobnosti, stvore pozitivnu atmosferu u učionici i odnose se prema učenicima sa poštovanjem, šanse za nedisciplinu i loše ponašanje biće znatno smanjene (McArthur 2002), a kada učenici osete poštovanje nastavnika i sigurnost u razredu, smanjuje se stepen nediscipline i nastavnici imaju više vremena da se fokusiraju na poučavanje (McCloud, 2005). Neki autori ističu učešće i učenika i roditelja kao najsmislenije okruženje razreda (Elias i Schwab 2006; Freiberg i

Lapointe 2006). Ipak, većina analitičara ističe ulogu nastavnika u stvaranju podsticajnog i efektivnog razrednog okruženja.

Slika 1, pokazuje najvažnija područja classroom-management-a i njihovu umreženost. Različiti faktori uticaja podeljeni su na: perspektivu učenika, perspektivu nastavnika i perspektivu nastave, s tim da pojedinačne elemente ne treba posmatrati izolovano, jer su međusobno uslovljeni i stoje u korelaciji jedni sa drugima (Toman 2012:8).

Slika 1: Umreženost classroom management-a (Toman 2012:9)

Autor Toman formuliše četiri osnovne teze o ponašanju učenika, kompetencijama nastavnika, nastavnim aktivnostima i infrastrukturi škole u okviru savremenog classroom-managementa, i smatra da se ovde: „Učenici ponašaju samostalno, kooperativno, spremni su na kompromis i orijentisani na metode, a osim toga svesni su odgovornosti prema drugim osobama i nastavnim sadržajima. Nastavnik raspolaže velikim brojem kompetencija koje se pokazuju u oblastima poučavanja, vaspitanja, metodike, socijalnog ponašanja, sposobnosti za timski rad, organizatorskog umeća, informacija, medija i odgovornosti. Nastava sledi jednu drugačiju kulturu učenja koja se bazira na otvorenim oblicima, na samostalnosti učenika, na individualnom i fleksibilnom vremenu učenja kao i na individualnom unapređivanju i vrednovanju postignuća. Infrastruktura razreda (i škole) unapređuje klimu u razredu i omogućava samostalno i samodelatno učenje kod učenika“ (2012: 10).

Da bismo govorili o ovako savršeno uređenom upravljanju razredom, potrebno je najpre izboriti se sa svim teškoćama koje stoje na putu njegovog realizovanja. U tom smislu mogu nam pomoći teorije i modeli upravljanja razredom.

TEORIJE I MODELI UPRAVLJANJA RAZREDOM

U poslednjih nekoliko decenija razvijani su različiti koncepti i modeli upravljanja razredom. U zavisnosti od naučne, filozofske, ali i empirijske, iskustvene tradicije, oni nude različita objašnjenja i povezano sa tim, primenjuju različite, prikladne strategije. Ovi brojni koncepti i modeli upravljanja razredom predstavljaju moguće primere nastavniku u nastojanju da osmisli i razvije sopstvenu strategiju. Pred nastavnikom je izazov da razume različite teorije i modele, da ih prilagodi, oblikuje, promeni, modifikuje kako bi unapredio sopstveni pristup radu u učionici i razvio sopstvenu teoriju koja će obezbediti efikasnije upravljanje razredom. U tabeli 1, dat je pregled poznatijih teoretičara i njihovih modela classroom managementa-a.

Tabela 1: *Classroom management, teorije i modeli (Manning i Bucher 2003:12)*

Teoretičar	Model	Osnovna uverenja
B.F. Skinner	Prilagođavanje ponašanja (<i>Behavior Modification</i>)	Nastavnik koristi pozitivnu i negativnu snagu nagrade ili kazne da bi preoblikovao način ponašanja učenika.
Fritz Redl i William Wattenberg	Život u grupi i razredna disciplina (<i>Group Life and Classroom Discipline</i>)	Nastavnik ohrabruje učenike da razumeju svoje ponašanje i postupke, da razumeju razliku između individue i individue koja je deo grupe. Podstiče samodisciplinu kod učenika i koristi prijatne i neprijatne situacije da bi uobličio njihovo ponašanje.
William Glasser	Teorija/terapija izbora i Kvalitetna škola (<i>Choice Therapy and Quality Schools</i>)	Škola služi da bi zadovoljila psihološke potrebe učenika i dodala kvalitet u njihove živote. Nastavnik poučava, upravlja, obezbeđuje okruženje puno brige za učenike, upravlja nastavom na način koji oplemenjuje živote učenika. Četiri pokretača ljudskog ponašanja su: ljubav, moć, sloboda i zabava.
Thomas Gordon	Efektivna obuka nastavnika (<i>Educator Effective Training</i>)	Nastavnici poučavaju i neguju samodisciplinu, pokazuju da aktivno slušaju ono što im učenici govore, šalju “Ja-poruke”, poučavaju učenike kako da reše konflikte u šest koraka.
Lee i Marlene Canter	Asertivna disciplina (<i>Assertive Discipline</i>)	Obe strane, i nastavnici i učenici imaju jednaka prava u učionici. Nastavnik insistira na odgovornom ponašanju i koristi listu konsekvenci-posledica koje su hijerarhijski poredane da bi upravljao ponašanjem.
Rudolph Dreikurs	Demokratsko poučavanje (<i>Democratic Teaching</i>)	Loše ponašanje je prouzrokovano iz četiri glavna razloga (ili pogrešna cilja). Nastavnik koristi demokratsko poučavanje, logične posledice i ohrabrenje, radije nego nagradu.
Haim Ginott	Kongruentna komunikacija	Nastavnik ističe ono što je najbolje u učenicima (usklađuje se sa učeničkom predstavom o njima samima i njihovom situacijom) i promovira

		samodisciplinu kao alternativu kazni.
	<i>(Congruent Communication)</i>	
Jacob Kounin	Upravljanje putem instrukcija <i>(Instructional Management)</i>	Nastavnik koristi efektne instrukcije (nastavne tehnike, upravljanje pokretima - "neverbalna komunikacija" i fokusiranje na grupu) da bi uticao na ponašanje učenika.
Richard Curwin i Allen Mendler	Disciplina sa dostojanstvom <i>(Discipline with Dignity)</i>	Nastavnik štiti dostojanstvo učenika. On brine o pojedinačnim potrebama učenika i uzima u obzir njihovu situaciju da bi napravio, za učenike, smisljena pravila koja bi trebala da unaprede njihovo ponašanje, tako da ono postane odgovarajuće.
Frederic Jones	Pozitivni razredni menadžment <i>(Positive Classroom Management)</i>	Pozitivni razredni menadžment afirmiše vrednosti individualnog učenja. Nastavnik unapređuje saradnju među učenicima, služi se metodama praktičnih radova i primerima koji su laki za shvatanje.
Barbara Coloroso	Unutrašnja disciplina <i>(Inner Discipline)</i>	Vreme i trud koji nastavnici ulažu u poučavanje učenika zaslužuju da se učenici ponašaju odgovorno. Nastavnici izbegavaju kaznu i nagradu. Umesto toga koriste modele za rešavanje konflikta (obuka za škole bez nasilja) i koriste prirodne konsekvence.
Jerome Freiberg	Istrajan menadžment i kooperativna disciplina <i>(Consistency Management and Cooperative Discipline)</i>	Sa otvorenom školom, (poznatija kao škola bez zidova) nastavnik poboljšava ponašanje učenika, klimu u školi i dostignuća u učenju. Koristeći brigu i saradnju nastavnici poučavaju učenike samodisciplini.
Forest Gathercoal	(Judicious Discipline) <i>(Osudjujuća disciplina)</i>	Nastavnik izbegava da se loše ponašanje, gubitak i uništavanje imovine ističe kao najvažnija stvar. Umesto toga stara se da obezbedi sigurno i bezbedno okruženje, bez ozbiljnijih prekida nastavnog procesa. On pokazuje profesionalnu etičnost i gradi demokratsko okruženje u učionici.
Linda Albert	Kooperativna disciplina <i>(Cooperative Discipline)</i>	Uticao nastavnika radije nego kontrola učenika. Pomažući učenicima da se povežu, potvrde i postanu sposobni, nastavnik razvija ključ po kome vodi učenike bez prisile u pozitivnoj atmosferi koja je stvorena u školi.
Carolyn Evertson i Alene Harris	Upravljanje učenicima kao centrom razreda <i>(Managing Learner-centred Classrooms)</i>	Nastavnik kao centralnu tačku razreda postavlja učenika, kojim rukovodi instrukcijama i upravlja ponašanjem tako što postavlja jasna pravila i očekivanja.
Roger Davis i Johanson	Tri C školske i razredne discipline	Nastavnik ističe tri C (Cooperation, Conflict resolution and Civic values): saradnju, rešenje konflikta i društvene vrednosti. Nastavnici ova tri C koriste i da bi označili nasilje, agresivnost,

	<i>(The Three C's of School and Classroom Discipline)</i>	fizičko i psihičko zlostavljanje, isto tako kao što promovišu ciljeve i sigurno školsko okruženje.
Jane Nelsen Lynn Lott i Stephen Glenn	Pozitivna disciplina <i>(Positive Discipline)</i>	Nastavnik naglašava brigu, poštovanje, ohrabrenje i red. Poučava veštine koje su neophodne za uspešan život.
Alfie Kohn	Iza discipline <i>(Beyond Discipline)</i>	Novi načini disciplinovanja se ne razlikuju mnogo od starih načina. I dalje imamo nagradu, kaznu i konkvence. Nastavnik mora da posmatra učenika iz pozitivne perspektive i mora verovati da će doći do ispravke pogrešnih odluka.

Navedene teorije i modeli upravljanja razredom uglavnom prate nastojanja i aktivnosti nastavnika sa intencijom oblikovanja pozitivnog okruženja za učenje. U tom smislu, teoretičari u svojim pristupima ističu različite principe i pokretače ljudskih aktivnosti, npr. ljubav i pripadanje, moć, slobodu, zabavu (Glaser 1989; 1990; 1993; 1999), komponente neophodne za zdrav i harmonijski razvoj, psihičku i mentalnu ravnotežu učenika, kao i način njihovog zadovoljenja. Kako svaki učenik ima sopstvenu percepciju sveta, odgovornost je nastavnika da razbije predrasudu po kojoj „većina ljudi, ipak, ne veruje da ima izbor“, da pledira potrebu da sami učenici nauče da kontrolišu svoje ponašanje (Glasser 1989: 2), da ojačaju učenika u sopstvenom izboru ponašanja, „da pomogne učenicima da naprave dobar izbor naglašavajući povezanost između ponašanja učenika i posledica tog ponašanja“ (Emmer 1986: 7), da radi na bogaćenju međusobnih odnosa učenika i njihovom zajedničkom rešavanju problema, kroz humano, zabavno i aktivno razredno okruženje (Erwin 2003). Razred se često navodi kao mesto gde učenici osećaju fizičku i psihičku vrednost i sigurnost, a nastavnik treba da kreira model ponašanja koji pokazuje poštovanje, međusobno uvažavanje putem interakcije (Vasler: <http://pogledkrozprozor.wordpress.com/2009/11/28/razredna-disciplina-ili-kako-ucinkovito-upravlјati-razredom/>).

Pledira se međusobno poštovanje nastavnika i učenika, pozitivan odnos i naponi nastavnika za razumevanje nepoželjnog ponašanja učenika. S obzirom da se problem uvek kreće oko discipline učenika, u literaturi nailazimo na principe koji su osnova disciplinskih strategija. Ti principi su:

- a) nastavnici su odgovorni za poučavanje svih učenika;
- b) neadekvatno ponašanje učenika je prilika za edukaciju promene takvog ponašanja;
- c) što veća motivacija, to manje šanse za stvaranje nediscipline;
- d) disciplinu treba prihvatiti kao još jednu formu instrukcije;
- e) mnogobrojne i različite strategije pomažu u prevenciji nediscipline (Mendler and Curwin 1999).

Generalno, ne postoji univerzalni model, ni tehnika upravljanja razredom. Svaki razred je zasebna celina, deluje na sebi svojstven način. Tehnike upravljanja u nekim odeljenjima mogu dobro da funkcionišu, što ne znači da će isti model, biti jednako uspešan i koristan u drugom odeljenju.

TEORIJSKI KONCEPTI USMERENI NA POJEDINCE - UČENICI ILI NASTAVNICI

Teorijske analize i istraživanja koja polaze od pojedinca nastoje da razumeju razloge problema u ponašanju učenika i da preporuče nastavnicima konkretne intervencije i disciplinske postupke. Ovakav način upravljanja razredom svoje korene vuče iz bihejviorističkih teorija o poučavanju i učenju, a glavni akcenat upravljanja razredom u bihejviorističkom modelu pledira tehnike koje će podsticajnom kontrolom voditi učenike prema željenom ponašanju. Ovaj tradicionalni smer upravljanja razredom predvodili su klinički psiholozi i psiholozi usmereni na bihejviorističku teoriju ponašanja. Njihova su istraživanja bila usmerena na proučavanje psiholoških (nesigurnost, potreba za pažnjom, teskoba, manjak samodiscipline) i socijalnih razloga poremećaja discipline kod učenika, kao što su: vaspitna zanemarenost ili preteran zaštitnički stav roditelja, loši odnosi sa vršnjacima, socijalno poreklo itd.

Bihejvioristički pristupi upravljanja u skladu su sa tradicionalnim pristupom poučavanju. Promene stavova o tome šta znače dobro poučavanje i učenje ohrabrile su nastavnike da napuste tradicionalne orijentacije poučavanja i implementiraju instrukcioni pristup baziran na konstruktivnim principima učenja (Dollard & Cristensen 1996). Pristup u kome je učenik u centru pažnje usredsređuje se na smisaonost, pitanja i aktivnost učenika, a sam proces učenja osnovan je na konstruktivizmu. To dalje zahteva kreiranje atmosfere u kojoj se znanje ne prenosi sa nastavnika na učenika, nego je rezultat njihove zajedničke interakcije. Brophy objašnjava da se u ovakvim učionicama od učenika traži da pronađu smisao u onome što uče, da naučeno povežu sa prethodnim znanjem i da o tome diskutuju sa drugima, tako da učionica funkcioniše kao “zajednica za učenje u kojoj se stvara i deli razumevanje“ (Brophy 1999: 49).

U razredu orijentisanom na nastavnika kontrola ima veliku ulogu u rukovođenju, i nastavnik upravlja odeljenjem držeći potpunu kontrolu (Dollard & Christensen 1996). Orijetacija na učenike posmatra upravljanje razredom kao koncept koji uključuje organizaciju fizičkog okruženja, uspostavljanje pravila i rutina, razvoj efektivnih odnosa, prevenciju i način reagovanja na loše ponašanje (Unal & Unal 2009: 257) (Tabela 2).

Tabela 2: Komparacija odeljenja orijentisanog na nastavnike i razreda orijentisanog na učenike (Unal & Unal 2009: 257)

Orijetacija na nastavnike	Orijetacija na učenike
Nastavnik je jedini vođa	Vođstvo je podeljeno
Upravljanje je oblik nadgledanja	Upravljanje je oblik usmeravanja
Nastavnik preuzima odgovornost za	Učenici olakšavaju rad u učionici

svu papirologiju i organizaciju	
Disciplina potiče od nastavnika	Disciplina potiče od učenika
Nekoliko učenika pomaže nastavniku	Svi učenici imaju mogućnost da postanu sastavni deo upravljanja učionicom
Pravila postavlja nastavnik za sve učenike	Pravila nastaju između nastavnika i učenika u formi dogovora
Posledice su iste za sve učenike	Svaka posledica je individualna
Nagrade nisu bitan deo razreda	Nagrade su sastavni deo razreda
Učenici imaju ograničenu odgovornost	Učenici dele odgovornost u razredu
Malo članova zajednice saraduje sa razredom	Partnerstva se formiraju sa poslovnim grupama radi bogaćenja i širenja mogućnosti učenja za učenike

USMERENOST NA UČENIKE

Iako postoji veliki broj pristalica autoritativnog, tradicionalnog stila upravljanja u odeljenju, koji kao argument ističu da u učionici usmerenoj na učenike nastavnici nisu tako uspešni u upravljanju i održavanju discipline, postoje predavači koji su više okrenuti progresivnom, na učenike orijentisanom pristupu.

Marija Montessori je začetnica verovanja da se „disciplina rađa iz slobode“ (Montessori 1912: 53) sa uverenjem da učenici, preuzimajući odgovornost za sopstveno ponašanje, uče o disciplini. Disciplinovan je onaj koji je „sam svoj gospodar i koji može sam da kontroliše svoje ponašanje“ (Montessori 1912:45). Prema metodi ove autorke, od predavča se zahteva da budu pasivni posmatrači koji jednostavno vode učenike ka znanju, a da pri tome ne guše njihovu kreativnost i aktivnost. Ona ohrabruje nastavnike da posmatraju aktivnosti učenika i da ne ograničavaju njihova kretanja nepotrebnim pravilima o disciplini.

Tradicionalne tehnike upravljanja razredom nisu dale značajne promene u ponašanju učenika. One su ograničile sposobnost učenika da bude samodisciplinovan i nezavistan, a to su, prema nalazima analitičara, dva neophodna uslova za upotrebu kompleksnijih instrukcija u nastavi i učenju (Freiberg & Lamb 2009). Po njihovom mišljenju učionica orijentisana na učenike predstavlja sponu između želja nastavnika sa jedne strane, i napora i potreba učenika sa druge strane, pri čemu se formira odeljenje u čiji su rad uključene sve osobe u učionici.

Da bi došlo do kooperacije sa učenicima, na nastavniku je da „organizuje rad i red u učionici, da pozove i ubedi učenike da učestvuju u radu“ (Doyle 2009: 158), jer upravljanje u učionici ne predstavlja samo reakciju na probleme i krizne situacije. Upravljanje u učionici, je najpre, prilagođeno uzrastu, i svrha mu je da predupredi pojavu problema. To znači kreirati pozitivnu sredinu za učenje za svakog učenika u učionici, što se postiže usvajanjem demokratskih veština, kao što su: poštovanje sebe i drugih, zajednički rad u grupama, rešavanje problema razgovorom, verbalno iskazivanje prijatnih i neprijatnih emocija, kao i donošenje odluka.

USMERENOST NA NASTAVNIKA

Brojne školske reforme ističu značaj dostignuća učenika na akademskom testiranju, kao i značaj veština potrebnih za uspešno upravljanje razredom, kojim će se ova postignuća dostići. U tom smislu, postoje teoretičari koji podržavaju praksu primene jakog i strogog vođenja u učionici, mada je sporno pitanje da li se predavač može smatrati visoko kvalifikovanim nastavnikom bez dobro uvežbane strategije za upravljanje vremenom, prostorom i ponašanjem učenika (Lemov 2010).

Upravljanje razredom bitno je za akademski uspeh učenika pa bi “stvaranje najboljeg mogućeg okruženja pogodnog za učenje bio primarni zadatak nastavnika“ (Martin, Mayall, Yin 2006:78). Upravljanje razredom direktno je povezano sa akademskim dostignućima učenika pa je nivo njihove zainteresovanosti za učešće u procesu učenja bitan deo poučavanja (Lewis-Palmer, Merrell, Reinke 2008).

Iz prethodnih podela može se uočiti još jedan pristup u modelu upravljanja razredom kroz razmatranje stilova upravljanja. U odnosu na to da li je dominantna orijentacija nastavnika na zadatak ili na ličnost učenika nastala je podela na određeni stil upravljanja razredom. Nastavnik orijentisan na zadatak, smatra da je najvažnije da se odrede očekivani ishodi učenja i zatim tako strukturira nastava, da se ti ishodi i ostvare. Nastavnik koji je orijentisan na ličnost učenika, smatra da je važno uvažiti ideje učenika, nagraditi učenike za njihove uspehe i negovati prijatnu, toplu atmosferu u odeljenju.

Svaki nastavnik ima neki svoj specifičan, i dosledan sklop ponašanja u različitim situacijama u odeljenju. Taj sklop ponašanja predstavlja njegov stil upravljanja razredom, koji dolazi do izražaja u svim aspektima, elementima ili dimenzijama ovog procesa

(<https://fedorani.ni.ac.rs/fedora/get/o:812/bdef:Content/get>).

Slično intervencionističkom, ne-intervencionističkom i interaktivnom pristupu upravljanja razredom, u literaturi srećemo podelu stilova rukovođenja nastavom na (http://www.unizd.hr/Portals/12/ppt/luka_marinovic/12.%20UPRAVLJANJE%20RAZREDOM.pdf):

- Autoritarni stil: nastavnik postavlja čvrsta pravila i standarde, ali ne želi sa učenicima da diskutuje o njima jer su ta pravila doneta da bi se poštovala;
- Demokratski stil: uspostavljanje pravila unutar grupe tako da nastavnik uključuje i same učenike u njihovo postavljanje, i spreman je na diskusiju i saradnju;
- Stihijski stil (laissez faire): ne uspostavlja i ne održava pravila.

Razlike između autoritarnog i autoritativnog stila je u tome, što je cilj nastavnika autoritarnog stila da nauči učenike da poštuju naredbe dok ih autoritativni nastavnik uči da samostalno donose odgovorne odluke. Načelo autoritarnog nastavnika je poslušnost autoritetu, a autoritativnog, učenje iz vlastitog iskustva. Ponašanje autoritarnog nastavnika sastoji se od kažnjavanja i nagrađivanja učenika, dok je cilj autoritativnog nastavnika da objasni i primeni logične posledice ponašanja učenika. Stihijski stil se pokazao kao najnepopularniji pristup upravljanju razredom gde je nedisciplina i samovolja učenika bila najizraženija i gde nastavnici

nisu mogli da uspostave uspešnu interakciju sa učenicima, a nije postojala ni uspešna međusobna komunikacija u razredu.

Uspešno rukovođenje, upravljanje razredom, bez obzira na stil ili pristup poučavanju, je ono koje rezultira samostalnim učenjem i razumevanjem učenika.

USMERENOST NA NASTAVU

Ova istraživačka orijentacija sadrži bitne ideje stila vođenja i procedure grupnog vođenja ali je usko povezana sa istraživanjima efektivnog poučavanja i učenja, za efektivnu i efikasnu nastavu. Predstavnici ove orijentacije naglašavaju važnost aktivnosti učenika (samostalnog rada učenika).

Edmund Emmer je u istraživanju sa svojim saradnicima, primetio da među učiteljima postoje velike razlike u metodama stvaranja i održavanja discipline (1980; 1981; 1984; 1986; 2003). Emmer, Sanford i Clements (1981) su pratili rad uspešnih učitelja i na temelju tih analiza kreirali niz konkretnih instrukcija o tome kako održavati disciplinu u učionici. Ovde se poseban interes pokazao prema pitanjima:

1. Koja su ponašanja učitelja povezana s pozitivnim ponašanjem učenika tokom rada na određenom zadatku,
2. Koja su ponašanja učitelja povezana s ometajućim ponašanjem učenika?
3. Koje su sličnosti i razlike između ponašanja manje i više uspešnih učitelja?

Na temelju praćenja 13 učitelja tokom godine istraživači su zaključili da:

1. Uspešniji učitelji koriste određene postupke vođenja i razgovora među učenicima, upravljanja učešćem učenika u radu, premeštanjem sa mesta na mesto, načinom predavanja pismenih sastava, kao i aktivnostima za vreme odmora;
2. Uspešni učitelji imaju izrazito jasne zahteve što se tiče učeničkog rada i pažljivo prate njihovo napredovanje;
3. Uspešni učitelji imaju jasna predavanja i objašnjenja te konkretne instrukcije za pravljenje beležaka.

ZAKLJUČAK

Postoje različiti aspekti na koje se u upravljanju razredom predavači mogu usmeriti (na učenika kao pojedinca, na učeničku grupu i na odeljenje kao društvenu jedinicu, na nastavnika i njegove stilove vođenja i upravljanja u učionici, na tehnike i procedure stvaranja i održavanja discipline). Ipak, postoje i neka opšta mesta o kojima treba voditi računa, nezavisno od toga na šta je njihova pažnja usmerena, a koja se reflektuju u nastojanju uticanja na samodisciplinu kao krajnji cilj nastavnog procesa.

Meta analize, kao i video studije i studije koje prate porast efekata učenja, daju odgovor: U prvoj liniji je neophodan efikasan classroom management, koji teži da kompleksnost grupnih događaja tako sinhronizuje i redukuje, da svi akteri procesa učenja i poučavanja aktivno učestvuju sa malo pogrešnog ponašanja. Pri tome nije problem u „razumevanju“ dimenzija poučavanja i učenja, nego u njihovoj

realizaciji i sinhronizaciji u nastavi. Sveukupno, istraživanja pokazuju da je relativno strožija i disciplinovanija nastava povoljnija za postizanje kognitivnog i socijalnog uspeha u nastavi, a od nastavnika se traži da postane reflektivni praktičar koji neguje stav i ponašanje istraživača, koji ocenjuje, pravi evaluaciju delovanja na učenike i učenje, aktivno traži efekte i uticaje svoga rada, mogućnosti za poboljšanje i profesionalizaciju i spreman je, da prekine svoje rutinske strukture znanja. Reflektivni praktičar radi profesionalno, istražuje i ispituje sopstvena uverenja i predstave u pogledu na mogućnosti delovanja, pokušavajući da ih izmeni, kako bi proširio sopstvenu oblast uticaja. On ispituje, da li posredne tehnike odgovaraju njegovim ubeđenjima i vrednostima, kao i određenoj grupi učenika u specifičnoj situaciji. U rešavanju problema, povezuje svoje strategije delovanja sa trenutnom situacijom i potrebama učenika, a sve kroz sposobnost, da generiše nove, bolje organizovane načine ponašanja. On je istraživač u socijalnom sistemu grupe koja uči i istovremeno eksperimentator u laboratoriji učionice.

BIBLIOGRAFIJA

1. Andevski, M. (2007) Menadžment obrazovanja. Novi Sad: CEKOM books
2. Andevski, M., Budić, S., Gajić, O. (2015) Profesionalno delovanje u učionici. Put ka reflektivnom praktičaru. Vršac, Novi Sad.
3. Baker, P. H. (2005) Managing student behavior: How ready are teachers to meet the challenge? *American Secondary Education*, 33(3), 51-64.
4. Bell, P., Fisher, J. & Loomis, R. (1978) *Environmental Psychology*. Philadelphia: W.B. Saunders, p. 224.
5. Brophy, J.E. (1988) *Teaching problem students*. New York: Guilford
6. Brophy, J.E. (1996) *Teaching Problem Students*. Spring Street, New York, NY: The Guilford Press, p.5.
7. Brophy, J.E. (1999) Perspectives of classroom management: Yesterday, today and tomorrow. In: Freiberg, H. (Ed.) *Beyond behaviorism: changing the classroom management paradigm*, p. 43-56. Boston: Allyn and Bacon
8. Burden, P. R. (1995) *Classroom Management and Discipline*. White Plains, NY: Longman Publishers USA, p. 3.
9. Capizza, A. M. (2009) Start the year off right: Designing and Evaluating a supportive classroom management plan. *Journal of Focus on Exceptional Children*, 42 (3), 1-12. Retrieved from E-Journals database
10. Dollard, N., & Christensen, L. (1996) *Constructive Classroommanagement*. *Focus on Exceptional Children*, 29(2), 1-24.
11. Dollase, R. (2012) Klassenführung. Die Bedeutung der Komplexitätsreduktion für den guten Unterricht. *Schulmanagement*. 2012/2. S. 8-10.
12. Doyle, W. (2009) Situated practice: A reflection on person-centered classroom management. *Theory Into Practice*, 48, 156-159.
13. Emmer, E.T. (1984) *Classroom management: Research and implications*. (R&D Report No. 6178) Austin, TX: Research and Development Center for Teacher Education, University of Texas. (ERIC Document Reproduction Service No. ED251448)
14. Emmer, E. T., Evertson, C., & Anderson, L. (1980) Effective classroom management at the beginning of the school year. *Elementary School Journal*, 80(5), 219-231

15. Emmer, E. T., Sanford, J. P., Clements, B. S., & Martin, J. (1981) *The classroom management improvement study: An experiment in elementary school classrooms*. Austin, TX: Research and Development Center for Teacher Education, University of Texas. (ERIC Document Reproduction Service No. ED226452)
16. Emmer, E.T. (1986) *Effects of teacher training in disciplinary approaches*. Washington, DC: U.S. Department of Education, Office of Educational Research and Improvement. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 316 927)
17. Emmer, E. T., Evertson, C. M. i Worsham, M. E. (2003) *Classroom management for secondary teachers* (6. izd.). Boston: Allyn and Bacon
18. Elias, M. J. & Schwab, Y. (2006) *From compliance to responsibility: Social and emotional learning and classroom management*. In C. M. Evertson, & C. S. Weinstein (Eds.) *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues* (pp. 309–341). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
19. Erwin, J. (2003) *Giving Students What They Need*. Educational Leadership, Sep 2003, Vol 61, Issue 1, p. 19-23. from EBESCO online data base Educational research
20. Evertson, C. M. and Weinstein, C. S. (2006) *Handbook of Classroom Management (Research, Practice and contemporary Issues)*. New Yersey: Lawrence Erlbournn Associates. Inc Publishers
21. Everston, C. M., & Emmer, E.T., & Worsham, M. E. (2003) *Classroom management for elementary teachers* (6th ed.). Boston: Allyn & Bacon
22. Freiberg, H. J. & Lamb, S. M. (2009) *Dimensions of person-centered classroom management*. *Theory Into Practice*, 48, 99-105.
23. Freiberg, H. J., & Lapointe, J. M. (2006) *Research-based programs for preventing and solving discipline problems*. In C. M. Evertson & C. S. Weinstein (Eds.), *Handbook of classroom management: Research, practice, and contemporary issues* (pp. 735–786). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
24. Freiberg, H. J., Huzinec, C. A. & Templeton S. M. (2009) *Classroom Management - a Pathway to Student Achievement: A Study of Fourteen Inner-City Elementary Schools*. *The Elementary School Journal*, 110(1), 63-80. Retrieved from E-Journals database
25. Geiger, B. (2000) *Discipline in K through 8th grade classrooms*. *Education*, 121, 383-393.
26. Glasser, W. (1989) *Control theory in the practice of reality therapy*. New York: Harper & Row
27. Glasser, W. (1990) *The quality school – Managing students without correction*. New York: Harper and Row
28. Glasser, W. (1993) *The quality school teacher*. New York: HarperCollins
29. Glasser, W. (1999) *Nastavnik u kvalitetnoj školi*. Zagreb: Educa
30. Johnson, V. (2001) *Student Teachers' Conceptions of Classroom Control*. *Journal of Educational Research*, 88 (2), 109-117. Retrieved from E-Journals database
31. Lewis-Palmer, T., Merrell, K., & Reinke, W. M. (2008) *The classroom check-up: A classwide teacher consultation model for increasing praise and decreasing disruptive behavior*. *School Psychology Review*, 37(3), 315-332.
32. Manning, M. L. & Bucher. K. T. (2003) *Classroom Management. Models, Applications, and Cases*. Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice Hall
33. Martin, N. K., Mayall, H. & Yin, Z. (2006) *Classroom management training, teaching experience and gender: Do these variables impact teachers' attitudes and beliefs toward classroom management style?* Paper presented at: The Annual Conference of Southwest Educational Research Association. Austin, TX

34. Marzano, R.J. (2003) *Classroom Management that Works. Research- based Strategies for Every Teacher*. Alexandria, VA: ASCD
35. Marzano, R.J. & Marzano, S.J. & Pickering, D.J. (2007) *The critical Role of Classroom Management*. St Alexandria: ASCD
36. Marzano, R.J. (2009) *A new era of school reform: Going where the research take us*. Aurora, CO: Mid Continent Research for Education und Learning
37. McArthur, J. R. (2002) The why, what, and how of teaching children social skills. *The Social Studies*, 93(4), 183-185.
38. McCloud, S. (2005) From chaos to consistency. *Educational Leadership*, 62(5), 46-49.
39. Mendler, A. N., & Curwin, R. L. (1999) *Discipline with dignity*. Association for Supervision and Curriculum Development
40. Montessori, M. (1912) *The Montessori Method*. Schocken Books, Inc
41. Rose, L. C. & Gallup, A. M. (2005). The 37th annual Phi Delta Kappa/Gallup poll of the public's attitudes toward the public schools. *Phi Delta Kappan*, 87(1), 41-57.
42. Schottle, D. A., & Peltier, G. L. (1991) Should schools employ behavior management consultants. *Journal of Instructional Psychology*, 23, 128-130
43. Toman, H. (2012) *Classroom-Management in der Grundschule*. Berlin, Cornelsen Verlag
44. Unal, Z. & Unal, A. (2009) Comparing Beginning and Experienced Teachers' Perceptions of Classroom Management Beliefs and Practices in Elementary Schools in Turkey. *The Educational Forum*, 73 (3), 256-270.
45. Voß, R. (2005) *Unterricht ohne Belehrung. Kontextsteuerung, individuelle Lernbegleitung. Perspektiven- wechsel.* U: Voß, R. (2005) *Untericht aus konstruktivistischer Sicht. Die Welten in den Köpfen der Kinder*. Beltz Verlag. Weinheim und Basel
46. Watzlawick, P., Beavin, J. H. & Jackson, D. D. (1969) *Menschliche Kommunikation - Formen, Störungen, Paradoxien*. Bern

On-line izvori:

47. <http://pogledkrozprozor.wordpress.com/2009/11/28/razredna-disciplina-ili-kako-ucinkovito-upravljati-razredom/>
48. <https://fedorani.ni.ac.rs/fedora/get/o:812/bdef:Content/get>
49. <http://www.unizd.hr/Portals/12/ppt/lukamarinovic/12.%20UPRAVLJANJE%20RAZREDOM.pdf>

RESUME

There are various aspects that you manage in a class that can be directed (to students as an individual, to a student group and to a department as a social unit, to a teacher and his styles of leadership and management in the classroom, on techniques and procedures for creating and maintaining discipline). However, there are some general points to be considered, regardless of what their attention is focused on, which is reflected in the endeavor of influencing self-discipline as the ultimate goal of the teaching process.

Meta analysis, as well as video studies and studies that have increased learning effects, provide the answer: In any case, effective classroom management is required, which implies the complexity of group events so that it is reduced, and all learning and learning stakeholders are loaded with a small number of errors .

behavior. In doing so, it is not a problem in "understanding" the dimension of teaching and learning, but in their realization and synchronization in teaching. Overall, research shows that relatively more rigorous and disciplined teaching is more convenient for achieving cognitive and social success in teaching, and teachers are required to become a reflex practitioner who rejects the attitude and behavior of researchers, who assesses, the effects and impacts of their work, opportunities to improve and Professionalization and saving is to cut off its routine knowledge structures. Reflexive practical work professionally, explores and examines his own beliefs and perceptions about the possibilities of action, trying to modify them in order to pass his own field. When asked if you pass the techniques correspond to his beliefs and values, as well as to a specific group of students in a specific situation. In solving the problem, it connects its strategies to the current situation and needs of students, all through the ability to generate new, better organize behaviors. He is a researcher in the social system of the group who teaches and at the same time experimenter in the laboratory of the classroom.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 17, str. 106-117, 2018 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Psihologija

Datum prijema rada: 24.05.2018.

Datum prihvatanja rada: 03.12.2018.

doi:10.5937/univmis1817106H

Pregledni rad

ODJELJENSKA ZAJEDNICA KAO POZITIVNO – RAZVOJNA I TERAPIJSKA ZAJEDNICA

Muradif Hajder

Fakultet psiholoških nauka,
Travnik, Bosna i Hercegovina
savicverica555@gmail.com

Apstrakt

Pozitivno – razvojne inovacije, kao nove strategije pozitivnog i zdravog razvoja, trebaju se koristiti u svim segmentima učenja i razvoja, u svim oblicima nastave, sekcijama i vannastavnim aktivnostima kako bi se podsticao pozitivan, zdrav i uspješan razvoj u kognitivnoj, emocionalnoj, socijalnoj, karakternoj, kreativnoj, konativnoj i tjelesno – kinestetičkoj sferi razvoja individue i odjeljenja kao pozitivne razvojne, preventivne i terapijske zajednice. Ovaj rad nudi mogućnosti i modelitete pozitivnog, zdravog i uspješnog razvoja i ukazuje na značaj takvog razvoja za razvoj darovitosti i kreativnosti u individualnom, grupnom razvoju i razvoju odjeljenja kao pozitivno – razvojne, preventivne i terapijske zajednice.

Ključne riječi: učenje, interaktivna nastava, pozitiv razvoj, pozitivno – razvojne inovacije, odjeljenska zajednica, preventivno - terapijska zajednica, terapijska zajednica, kognitivni razvoj, emocionalni razvoj, socijalni razvoj, karakter, kreativni razvoj.

CLASS COMMUNITY AS A POSITIVE - DEVELOPMENT AND THERAPEUTIC COMMUNITIES

Abstract

Positive-development innovations, as new strategies of positive and healthy development, should be used in all segments of learning and development in all forms of teaching, sections, and extracurricular activities to encourage positive, healthy and successful development in cognitive, emotional, social, , the creative, conative and physical - kinesthetic sphere of development of individuals and departments as a positive developmental, preventive and therapeutic community. This paper provides opportunities and models of positive, healthy and successful development and points to the importance of such development for the development of talent and creativity in the individual, group development and development of the department as a positive - development, preventive and therapeutic community.

Keywords: interactive learning, interactive teaching, positive development, positive - development innovations, division community, preventive - therapeutic community, therapeutic community, cognitive development, emotional development, social development, character, creative development.

UVOD

U ovom radu odjeljsku zajednicu tretiramo kao demokratsku i pozitivno-razvojnu, humanističku, terapijsku organizacijsku jedinicu učenika koji uče i razvijaju se u pozitivnoj razvojnoj psihološkoj i demokratskoj atmosferi, na bazi ravnopravnosti, međusobnog uvažavanja i i tolerancije.

Pozitivni razvojni rad i istraživačko i otkrivačko učenje odvija se u paru ili male interaktivne istraživačke i interesne grupe, uz mentorstvo nastavnika, kroz višesmjernu komunikaciju i multimedijalnu prezentaciju otkrivenog pred odjeljenjem. Pozitivno-razvojna i istraživačka aktivnost učenika odvija se u školi, ali i van škole u prikladnim prirodnim i socijalnim situacijama u kojima će se doći do najkvalitetnijih odgovora ili otkrića. Na takav način u demokratskoj atmosferi i jasno utvrđenim demokratskim pravilima ličnost se pozitivno i kreativno izgrađuje u svim psihološkim procesima u kognitivnom, emocionalnom, socijalnom, karakternom, konativnom, kreativnom i tjelesnom području svakog člana te zajednice i odjeljske zajednice kao uspješne, pozitivne i zdrave cjeline.

Ovakva pozitivno - razvojna odjeljska zajednica biće i preventivno terapijska zajednica, a ponekad i terapijska zajednica kad se kroz proces učenja i istraživanja jača snaga ega i kad se otklanjaju ili razuslovljavaju određene fobije ili se ličnost oslobađa nagomilane negativne energije ili anksioznosti.

ODJELJENSKA ZAJEDNICA KAO POZITIVNO-RAZVOJNA I TERAPIJSKA ZAJEDNICA U KOGNITIVNOM PODRUČJU RAZVOJA LIČNOSTI UČENIKA I ZAJEDNICE KAO CJELINE

U kognitivnom području pozitivnog razvoja odjeljenja kao odjeljske zajednice i pozitivno-razvojne i terapijske zajednice korist ćemo savremena otkrića kognitivne, razvojne i edukativne psihologije. „Kognitivna psihologija se bavi načinom na koji ljudi percipiraju, uče dosjećaju se i razmišljaju o informacijama.“ (Sternberg, 2004:3). U kognitivnom razvoju bitno je da djecu učimo da kvalitetno percipiraju i misle, uviđaju probleme, da postavljaju istraživačke hipoteze i da otkrićima testiraju hipoteze, da logički povezuju i donose zaključke, da na različite načine razmišljaju i otkrivaju nove spoznaje i rješenja, da ih kritički analiziraju i multimedijalno prezentiraju i stiču istraživačka i otkrivačka iskustva, da na taj način zadovoljavaju svoju radoznalost, razvijaju svoje pozitivne razvojne kompetencije i kreativnost, oslobađaju se napetosti i frustriranosti. Takvo interaktivno, istraživačko učenje u malim interaktivnim grupama ili tandemima postaje uspješno, zdravo i pozitivno razvojno učenje koje će se koristiti u novim, sličnim, životnim i cjeloživotnim razvojnim situacijama. Takvo učenje postaje i pozitivno-razvojno učenje, konstruktivo učenje i preventivno-terapijsko učenje koje treba da spriječi averziju, frustraciju, destrukciju, napetost, agresivnost i svaku vrstu devijacijskog i psihopatološkog razvoja. Ovakvo interaktivno istraživačko učenje u malim interaktivnim grupama izvodi se u školi, u prirodi, u društvenim situacijama ili institucijama (uz parnerstvo i vođenje nastavnika mentora). Ovakve pozitivno – razvojne strategije u učenju razvijaćementalne sheme (mentalne mape) u mišljenju i

pamćenju i biće relativno trajni obrasci i modeli traganja i otkrivanja u sličnim i novim situacijama učenja, pa će takvo učenje imati pozitivan transfer na svako novo učenje.

Navedeno i opisano pozitivno-razvojno učenje u odjeljenju kao pozitivno-razvojna i terapijska zajednica zasnovano je savremenoj, pozitivno-razvojnoj definiciji učenja po kojoj „Učenje je relativno trajna i progresivna promena ponašanja individue koja je rezultat prethodne aktivnosti individue.“ (Radonjić, 2004:18). Ovakvo relativno-trajne promjene u otkrivanju i spoznaji novog postaju otkrivačke, kreativne mentalne sheme - kako se nešto radi i otkriva - i koje će služiti individui da ih koristi tokom cjeloživotnog učenja i razvoja. Takva istraživačko - otkrivačka iskustva postaju trajna ili relativno trajna pozitivna razvojna iskustva, iskustva prakse, života i primjene.

Interaktivno otkrivačko i istraživačko učenje u paru, u malim internaktivnim grupama je novo pozitivno-razvojno učenje i to „je proces koji rezultira relativno permanentnim promjenama u razmišljanju, emocijama i ponašanju koji nastaju na osnovu iskustva, tradicije i prakse ostvarene u socijalnoj interakciji. (Krneta,2006:46). Interaktivno učenje u istraživačkim grupama je aktivno učenje jednih od drugih u istraživačkom projektu ili problemu u prirodnoj ili socijalnoj situaciji u kojoj se traži najprikladniji odgovor ili rješenje problema. Interaktivno učenje se realizira kroz interaktivnu nastavu, a to je „didaktički model organizacije vaspitno- obrazovnog rada gdje interakcija pojedinca sa drugima iz socijalnog okruženja dominira u usvajanju nastavnih sadržaja koji su planirani nastavnim planom i programom, za određene nastavne predmete i razrede.“ (Krneta,2006:57). U interaktivnoj nastavi učenje je usmjereno na pozitivni razvoj i na pozitivno razvojno iskustvo kao temelj i nukleus svakog novog otkrivačkog i istraživačkog učenja.

Interaktivna nastava (Krneta,2006.) obuhvata 4 faze i to:

I) Priprema za realizaciju teme ili istraživačkog problema (raspored istraživačkih grupa, davanje zadataka i instrukcija za istraživanje, određivanje protokola za unos podataka);

II) Istraživački rad na terenu (svaka interaktivna istraživačka grupa radi na rješavanju svojih konkretnih zadataka, radi na prikupljanju materijala za obradu podataka, analizu i za multimedijalnu prezentaciju);

III) Faza multimedijalne prezentacije rezultata istraživanja koja se odvija javno pred cijelim odjeljenjem i nastavnikom mentorom, nakon čega se vodi diskusija i kritički se sagledava uspjeh istraživačke grupe u rješavanju zadataka i odbrane rezultata istraživanja;

IV) Faza evaluacije rada pojedinaca u grupi i grupa kao cjeline (ocjena rada i uspješnost grupa i pojedinaca);

Mi smo u ovom radu dodali i petu fazu, a to je javna objava rada ili rezultata istraživanja (na panoima škole, na internet stranici škole, u medijima, na roditeljskim sastancima, na edukativnim radionicama i sl.) Cilj ove objave je upoznavanje javnosti sa rezultatima istraživanja kako bi se oni koristili u praksi i razvoju uopće.

Interaktivno učenje i intraktivna nastava može se koristiti u redovnoj, dodatnoj i izbornoj nastavi, u slobodnim i vannastavnim aktivnostima kao kreativna

otkrivačka i kreativna nastava u edukativnim radionicama za učenike, nastavnike i roditelje i kroz takav oblik nastave istraživački se mogu realizirati teme iz oblasti ovisnosti o psihoaktivnim supstancama, ovisnosti o kocki, programi različitih tema iz zdravog stila života, pravilne ishrane, uzgoja zdrave hrane, zaštite i unapređenja mentalnog i tjelesnog zdravlja, kao i sve druge teme iz života, ali i sve teme iz svih nastavnih predmeta i područja edukacije. Na ovaj način ovakvo učenje postaje uspješno i zdravo učenje, ali i preventivno - terapijsko i terapijsko učenje koje treba da oslobađa od straha i anksioznosti, napetosti i agresivnosti, a time i psihosomatskih reakcija na stres, frustracija i nezadovoljstva. Tako pozitivno utičemo i na mentalno i tjelesno zdravlje i podstičemo zdrav i uspješan razvoj. Hajder (2017.) uvodi pozitivne razvojne inovacije u učenju i nastavi, kao pozitivne razvojne strategije u pozitivnom, zdravom i uspješnom razvoju i navodi modele edukativnih radionica kao pozitivno razvojnih inovacija u učenju, iz različitih oblasti života, koje edukativno i istraživački ojačavaju ličnost kako bi takve spoznaje bile i osnova prevencije različitih oblika ovisnosti i devijacija ličnosti.

Interaktivna nastava, kooperativno učenje i otkrivačko –istraživačko učenje u interaktivnim interesnim grupama razvija jaku radoznalost i jaku motivaciju da se otkrije nepoznato, da se razvija kreativnost kao sposobnost i stil ponašanja, da se jača koncentracija pažnje, da se razvijaju življi osjeti i jača percepcija. Kroz pozitivno – razvojno i istraživačko učenje razvija se sposobnost analize i sintezu, inteligentnije se zaključuje i emotivno se bolje doživljava uspjeh. To znači da istraživačko – otkrivačko interaktivno učenje razvija sposobnosti koje su locirane u lijevoj hemisferi mozga (uviđajnost, logika, analiza, verbalna komunikacija, funkcija verbalnog pamćenja - hipokampus) i sposobnosti koje su locirane u desnoj hemisferi mozga (poput sinteze, sposobnosti cjeline i snage percepcija, doživljavanja prostornih relacija, pragmatizma, emocionalnosti i kreativnosti i emocionalnog pamćenja).

Klasična nastava razvija samo djelimično sposobnosti lijeve hemisfere, ponajviše verbalnu reprodukciju i verbalno pamćenje, a skoro pa zanemaruje desnu hemisferu mozga poput razvoja akcionog, istraživačkog i otkrivačkog učenja, razvoja kreativnosti, primjenjivosti znanja u životu i pozitivne emocionalnosti u učenju. Klasična nastava zasnovana na verbalizmu i mehaničkom paćenju činjenica izaziva averzivan stav i stil prema takvom učenju, jer takvo učenje i pamćenje iscrpljuju ličnost i proizvode negativne emocionalne reakcije i negativno emocionalno iskustvo koje se kodira u limbičkom sistemu, odnosno u amigdali koja je zadužena za emocionalno pamćenje i reagovanje. U klasičnoj nastavi (zbog mnoštva izolovanih činjenica koje se uče napamet i mehanički) dolazi do brzog zaboravljanja, jer činjenice koje nisu adekvatno uvježbane i kodirane u hipokampusu (dugoročnoj memoriji) brzo se gube zbog retroaktivne inhibicije, jer novo učenje briše staro koje je neuvježbano. Zbog toga je zaboravljanje jako prisutno u klasičnoj, predavačkoj i verbalnoj nastavi. U otkrivačkoj i istraživačkoj nastavi ne kodiraju se i ne pamte izolovane činjenice, već se kodiraju mentalne sheme (mentalne mape) kako se nešto istražuje, testira, otkriva, kako se piše izvještaj, pravi prezentacija i kako se prezentira i brani otkriveno i naučeno. Takvo otkrivačko i intraktivno učenje je mnogo kvalitetnije i postaje pozitivno razvojno iskustvo koje će se primjenjivati u novom učenju i svakodnevnim životnim

situacijama. Takvo učenje je transferno (prenosivo) učenje za budućnost i cjeloživotni razvoj, a „ podrazumijeva uticaj jednog ranijeg učenja i iskustva na neko kasnije učenje i ponašanje...“ (Stojaković, 1990:3) i to je najveća vrijednost istraživačkog i kreativnog učenja.

2. ODJELJENSKA ZAJEDNICA KAO POZITIVNO - RAZVOJNA I TERAPIJSKA ZAJEDNICA U EMOCIONALNOM, SOCIJALNOM, KARAKTERNOM I KONATIVNOM PODRUČJU RAZVOJA

Da bi se sačuvalo, preveniralo i pozitivno razvijalo mentalno zdravlje (a time i tjelesno zdravlje) potrebno je u procesu pozitivnog učenja i razvoja u školi razvijati pozitivno – razvojnu i demokratsku klimu, atmosferu razvoja bez pritisaka, nadređenih i podređenih, sve na bazi ravnopravnosti, humanističkog i pozitivnog pristupa u radu i višestruke komunikacije u kojoj su jasno i demokratski utvrđena pravila ponašanja i odgovornosti jednake za sve. Cilj takve demokratske atmosfere je slobodan, zdrav i humanistički razvoj svake individue i odjeljenja kao cjeline. Pozitivno – razvojna atmosfera u procesu učenja i razvoja podstiče demokratizaciju razvoja, slobodu misli, govora, pogodovati razvoja pozitivnih emocija i pozitivnog razvojnog emocionalnog i socijalnog iskustva. Takvo pozitivno razvojno, emocionalno i socijalno iskustvo i višesmjerna komunikacija razvijaće potrebno samopuzdanje, sigurnost, samopoštovanje, jači osjećaj pripadnosti grupi i odjeljenju, timski rad, kooperativnost i zadovoljstvo radom u interaktivnoj grupi. edukativnoj ili kreativnoj radionici. Nastavnik kao kreator, partner i mentor podstiče i razvijati otkrivačko – istraživačku atmosferu, takmičarski i istraživački duh, razvijati toleranciju, humanizam, proces inkluzivnosti i kreativnog i konstruktivnog djelovanja. U takvoj pozitivno – razvojnoj atmosferi učenici i istraživačke grupe će se konstruktivno dokazivati, razvijati različite vrste darovitosti. Sve će to pozitivno razvijati odjeljenje kao zajednicu kako bi ta zajednica učenika bila razvojna i terapijska zajednica u emocionalnoj i socijalnoj sferi razvoja i kako bi doprinosila razvoju empatije, emocionalne i socijalne inteligencije i zdravog emocionalnog razvoja. U pozitivno – razvojnoj odjeljenskoj zajednici razvija se realna slika o sebi i svojim sposobnostima, jer individua uviđa u čemu je bolja ili lošija u odnosu na druge u istraživačkim grupama. Učenici se tako uče toleranciji, povećanju stepena tolerancije na frustracije, uče se da kontrolišu svoje emocije, da ventilišu svoju energiju kroz pozitivne aktivnosti i da se tako opuštaju.

U klasičnoj nedemokratskoj, autoritarnoj ili autokratskoj odjeljenskoj zajednici u kojoj dominira nastavnik sa svojim pravilima, zabranama i kriterijima stvara se nezadovoljstvo, napetost i gomila se potisnuta energija koja će izazivati različite tipove agresivnosti ili bijega iz situacije. Svi ti pritisci i frustracije su plodno tlo za razvoj stresa, nezadovoljstva, straha i frustracija. Takva nehumana i nadređena klima pogoduje razvoju anksioznosti, gomilanja agresivnosti i pogodovaće razvoju emocionalnih i psihosomatskih reakcija i poremećaja u razvoju ličnosti. U takvoj napetoj i nezdravoj psihološkoj klimi svaki tip temperamena

djeteta reagiraće različito. Djeca sa dominacijom koleričkog tipa najčešće će reagirati agresivno i to će biti dobra osnova za vršnjačko nasilje. Sangvinički temperament reagiraće nestabilno, jer ova djeca puno potiskuju, gomilaju negativnu energiju i onda „eksploziraju“ sa izlivom agresivnosti, nakon čega nastupa faza krivnje i kajanja. Ova djeca su emocionalno topla i svaki autokratski i „hladni“ postupak ih frustrira i čini ih nesretnim. Djeca sa dominacijom melanholičkog temperamentaregiraće na stres povlačenjem i potiskivanjem i sve će više postajati pesimistični, kruti, asocijalni, zamišljeni i isključeni iz realitetne situacije. Takav odgojni stil vodi ih ka razvoju depresije. U nedemokratskoj situaciji najbolje će proći djeca sa dominacijom flegmatičkog temperamenta, jer su ona više stobilnija i na stres više će reagirati razumom nego emocijama. Međutim i ovaj tip djece neće biti zaštićen od uticaja stresa i raznih psihopatoloških uticaja.

Kvalitetna demokratska, pozitivno razvojna odjeljska zajednica i škola razvijaće kvalitetniju ličnost kroz sve psihološke procese. U podlozi svih pozitivnih ili negativnih emocija stoje pozitivni ili negativni događaji, pozitivni događaji i situacije podstičaće razvoj pozitivnih emocionalnih kapaciteta, empatije i općenito razvoj emocionalne inteligencije. Negativni događaji i situacije razvijaće frustracije, stres, nezadovoljstvo, agresivnost i sve druge devijantne i psihopatološke reakcije i stilove ponašanja. Pozitivni događaji razvijaju radost, a negativni događaji tjeskobu, tugu i ljutnju sa emocionalnim i agresivnim ili autoagresivnim ispadima. U psihopatološkom razvoju najopasniji su strah i tjeskoba, ljutnja, a posebno tuga koja je po intenzitetu i trajanju najštetnija, jer traje duže.

Eksravertne individue negativne emocije (posebno ljutnju i agresivnost) ispoljavaće prema drugima, dok će introverti biti više autoagresivni i autodestruktivni i depresivno raspoloženi. Demokratska i pozitivno razvojna i terapijska klima u razredu (odjeljenju) razvijaju emocionalnu i socijalnu inteligenciju, vještinu komunikacije sa drugima i prepoznavanja njihovih emocija i načina ponašanja u takvim situacijama. Djeca u demokratskoj klimi uče da budu tolerantni (to nalažu demokratska pravila), da aktivno saslušaju druge, da poštuju različite ideje i mišljenja, da imaju svoj stav i svoje mišljenje, da kontrolišu ekspresiju emocija i da rade na kontroli svojih emocija, a time i kontroli i upravljanje emocijama drugih.

U nedemokratskoj psihološkoj klimi (bez jasno utvrđenih kriterija i pravila) dominira subjektivnost nastavnika, nepravda i frustracija, a to je put za agresivno, napeto, tjeskobno i pesimistično stanje u razvoju i ponašanju. U takvim razvojnim okolnostima dijete izgrađuje nerealnu sliku o sebi (nerealno pozitivno ili negativno) doživljavanja sebe, gradi neadekvatne reakcije na stres i neuspjeh i najčešće reagira devijantnim reakcijama koje postaju stil ponašanja. U podlozi svih emocija su hormoni koji pobuđuju, uznemiravaju i stvaraju preduvjete za psihosomatski tip reakcije na stres, a takav razvonji tip razvija psihosomatske bolesti. Dakle, bolest se može spriječiti zdravim i pozitivnim (preventivno - terapijskim) odgojno - obrazovnim stilom u porodici i školi i zbog toga škola treba da pozitivno-razvojno djeluje i na porodicu kao svog najvažnijeg partnera u razvoju i edukaciji djece. Nedemokratska i nehumana psihološko-razvojna klima razvija negativnu frustraciju, klimu i napetost koja razvija jak STRES, a to je stanje(STRESOR-izvor stresa) kada se kod individue ili više njih u odjeljenju razvoja frustracija, tjeskoba i kad se osjeća

napetost, strah, tuga - što razvija emocionalnu, socijalnu ili tjelesnu ugroženost. Reakcije na stres su biološke (tjelesne) i psihičke (mentalne). Biološko-fiziološke reakcije na stres su hormonalne prirode koje izazivaju ubrzan rad srca, jako znojenje, tjelesna napetost, stomačne i svake druge tjelesne tegobe. Stres, dakle, prizvodi psihosomatske reakcije i direktno utiče na fizičko (a time i na mentalno) zdravlje. Psihološke reakcije na stres i ugroženost ili nepravdu su afektivne prirode i prizvode jaku ljutnju, nemir, napetost, anksioznost, pad sigurnosti i samopoštovanja, pesimizam, mrržnju, ljubomoru, agresivone ili autoagresivne ispade. U kognitivnom području djeluje na razvoj poremećaja pažnje, pada sposobnosti razumnog učenja i kontrolisanog odlučivanja. Stres potpuno isključuje razvoj kreativnosti i osnov je za razvoj psihosomatskih poremećaja i negativnih mentalnih reakcija. Stres negativno utiče na razvoj volje, radoznalosti i pozitivne motivacije u učenju, stvaralaštvu i opuštanju. Na stres individua djeluje borbom (agresivnošću ili autoagresivnošću) ili povlačenjem, potiskivanjem ili bijegom iz stresne situacije. Stres može biti jak okidač za traženje izlaza u uzimanju anksiolitika, antidepresiva, alkohola, opojnih droga ili za pribjegavanje kocki (traženje izlaza ili prihvatanja u drugim situacijama). Stres prema trajanju može biti akutni (nakon djelovanja stresa ličnost se smiruje) i može biti hroničan (jer su individue u odjeljenju) izložene dužem ili trajnom negativnom djelovanju (stresora) i to kod individue ili cijelog odjeljenja ili grupe utiče na razvoj devijantnih, tjelesnih i mentalnih promjena u ponašanju (kontinuirane izlive ljutnje i bijesa, stalne napetosti i agresivnosti, ljubomore, mrržnje i različitih tjelesnih manifestacija uzrokovanih stresom poput čestih glavobolja, aritmičnih srčanih reakcija, nedostatka zraka, mučnine u stomaku, reakcija na koži ili pak razvoja mentalnih manifestacija poput nerazmjerne tuge, potištenosti, pesimizma, kontinuiranog straha, neurotičnih manifestacija poput nesаницe i neprilagodljivosti na promjene u okruženju). Posebno treba naglasiti da stres negativnog djelovanje na psihičke procese, smanjuje i otpornost i imunološkog sistema i to može biti okidač za razvoj svih tjelesnih bolesti (pout karcinoma) pa se to može povezati sa naglim porastom umrlih od karcinoma na našim prostorima, jer živimo zaista u stresnom okruženju.

Intenzivniji, ugrožavajući stres (koji izaziva tjelesnu ili mentalnu ugroženost individue ili njene drage i bliske osobe) izaziva i razvija različite fobije i često i psihološku traumu koja se vezuje za jak emocionalni stres koji se kasnije kroz različite manifestacije (doživljajne slike) iz potisnutog vraća u svijest i kontinuirano uznemirava osobu i čini je uznemirenom, mentalno i tjelesno devijantnom i bolesnom. Individua u traumi (a imamo dosta traumatizirane djece u školi) nije u fokusu rada nastavnika (nastavnici nisu ni educirani da prepoznaju traumu i kako da djeluju) i često na takvu djecu vrše pritisak (što su isključena iz realitetne situacije ili što su dekoncentrisana u radu) i na taj način još više ugrožavaju njihova samopoštovanja i produbljuju i razvijaju posljedice traume.

Psihološka traumaprolazi kroz fazu jake hiperpobuđenosti, uznemirenosti i panike, zatim kroz fazu odupiranja i bijega od zastrašujućih slika (različite odbrane, potiskivanje, racionalizacija i kroz različite tjelesne manifestacije i u ovoj fazi se može dosta planski i psihoterapijski pomoći individu, grupi ili odjeljenju kao terapijskoj zajednici), a zatim kroz posljednju (i najgoru fazu) fazukontinuiranog iscrljivanja ličnosti (jake krivnje, anksioznosti i depresivnog raspoloženja, jake tuge,

uznemirenosti, noćnih mora i nesanice, flešbekova, izraženijih tjelesnih reakcija-bolova). Ova faza može biti katastrofalna za razvoj ako se nepoduzmu mjere rehabilitacije i resocioalizacije, odnosno oporavka od traume, a u tome odjeljenje kao terapijska zajednica može biti nezamjenjiv partner psihosocijalnoj rehabilitaciji koja se provodi u centrima za mentalno zdravlje i u porodičnoj rehabilitaciji i resocijalizaciji. Tu je važan sinhroniziran uticaj i partnerstvo centra za mentalno zdravlje (liječenje pacijenata kad god je to moguće u zajednici, a ne psihijatrijskim bolnicama), porodice i odjeljenja, odnosno škole kao terapijske zajednice. U svom naučnom opusu (Hajder, 2017) uvodi pozitivne – razvojne inovacije, a u modalitetima tih inovacija navodi preventivno - razvojne inovacije (kao prevencija u razvoju devijacija ličnosti, bolesti i psihopatologije) i terapijsko – razvojne inovacije koje bi se uz partnerstvo stručnjaka iz centra za mentalno zdravlje i roditelja trebale koristiti u rehabilitaciji i resocijalizaciji u radu sa traumatiziranom, fobičnom i bojačljivom djecom, kako bi se kroz konstruktivne, opuštajuće i kreativne aktivnosti i sadržaje rada razvijalo samopoštovanje, sigurnost, jačala ličnost, a odjeljenje kao terapijska zajednica bi bila od velike koristi u suportu, rehabilitaciji i resocijalizaciji. Ono što je bitno naglasiti da odjeljenje kao preventivna i terapijska zajednica je samo partner roditelja i stručnog tretmana i psihoterapije centra za mentalno zdravlje, a za traumatizirano ili fobično dijete takav proces rada je od izuzetne pozitivno-razvojne važnosti. Odjeljenje kao terapijska zajednica je prirodna zajednica u kojoj individue uče, druže, komuniciraju i zadovoljavaju svoje važne potrebe i motive.

Tadić, N., (2004) govori o terapiji agresivnosti, a agresivnost je toliko aktuelna tema u našim školama. Agresivnost i vršnjačko nasilje se upravo stvara nedemokratskom psihološkom klimom, postupcima nadređenosti i ponižavanja, uzrokovana je frustracijama, a upravo demokratske i pozitivno – razvojne škole kroz svoje demokratske i humanističke standarde rada preveniraju razvoj agresivnosti i vršnjačkog nasilja. I u tu svrhu koristima preventivno-razvojne terapijske zajednice (Hajder, 2017) kao prevenciju razvoja agresivnosti i vršnjačkog i svakog drugog nasilja.

Krajnji cilj u terapiji agresivnosti „podstaci samoposmatranje i samorazumijevanje nesvjesnih i najdubljih uzročno – posledičnih veza između sukoba, s jedne, i agresivnih ispoljavanja, s druge strane, jačati Ja i preinačiti nad Ja...“ (Tadić, 2004: 303). Sve ovo o čemu govori Nevenka Tadić može se ugraditi u terapijsko-razvojne inovacije koje bi se realizirale kroz različite oblike učenja i slobodne i vannastavne aktivnosti i sve uz partnerstvo stručnjaka iz centra za mentalno zdravlje i roditelja kao partnera u ovom terapijskom procesu. Svakako za sve ove aktivnosti trebamo educirati i nastavnike i roditelje.

Pozitivna razvojna i demokratska klima u radu i razvoju odjeljenja razvijaju pozitivne stavove učenika kao individua i odjeljenja kao cjeline. „Stavovi su trajno stečena dispozicija da se na dosledan način ponaša prema nekoj grupi objekata“. (English&English, 1958, prema. Rot, 2003).

Stavovi u formiranju (Katz i Stotland, 1961. Prema: Hrnjica, 1990:297) u afektivne stavove (emocionalna komponenta stava), u kognitivne ili intelektualizirane stavove (kognitivno – spoznajna komponenta stava - kako se nešto spoznaje i uči), u akciono orijentirane stavove –konativno – motivacijska i voljna

komponenta stava – da se krene u akciju, u učenje, otkrivanje i rješavanje problema i u uravnotežene stavove – da se postigne određena mjera i ravnoteža između kognicije (stepena spoznaje u učenju), stepena emotivnosti u tom učenju (koja može podsticati ili kočiti spoznaju) i stepena aktivnosti u učenju i otkrivanju. Bitno je postići navedenu ravnotežu u učenju i ponašanju.

Pozitivno-razvojna i demokratka strategija učenja i razvoja u pozitivnoj razvojnoj i preventivnoj terapijskoj zajednici razvija pozitivne osobine karaktera, moralne svijesti i ponašanja kao bitnog društvenog elementa razvoja zajednice u cjelini. Inteligencija i temperament su osobine genetskog potencijala i mogu se donekle korigirati uticajem odgoja i okolinskih faktora, dok je karakter pod jakim uticaja odgoja i uticaja demokratskih i socijalnih faktora koji su manjim dijelom pod uticajem genetskih faktora (tipa temperamenta, načina emocionalnog reagiranja i emocionalne stabilnosti). Karakter se izgrađuje i razvija odgojem i društvenim standardima i pravilima ponašanja, a „karakter je ukupnost osobina ličnosti koje su povezane sa njenom moralnom stranom, a rezultat su odgoja i djelovanje faktora sredine ili okruženja“ . (Zvonarević, 1976: 265). Sasvim je jasno da će pozitivno-razvojna i demokratska strategija učenja u odjeljenju izgrađivati pozitivniji, čvršći, uporniji i snažniji karakter ličnosti, jer upravo istraživačko-otkrivačko i interaktivno učenje traže više volje, upornosti, htijenja da se otkrije nepoznato, a sve to jača ego ličnosti i njegovo superego da se postigne što bolji uspjeh u istraživačkoj grupi i da se pred cijelim odjeljenjem i nastavnikom prezentira naučeno ili otkriveno. Demokratska načela izgrađuju demokratske norme ponašanja i odgovornosti, jer su pravila ista za sve i ona su osnova ponašanja u odjeljenju koja se kasnije prenose i na nove društvene i socijalne situacije. Peck, R. F. (1964) – Pek i suradnici proučavaju razvoj karaktera i otkrivaju da se pozitivne ili negativne crte karaktera razvijaju odgajanjem u dobroj ili lošoj odgojnoj psihološkoj klimi, a te karakterne crte oblikuje demokratska klima ili autokratija, pozitivna ili negativna konzistentnost odgojnih postupaka i uzajamno povjerenje i nepovjerenje, blagost i krutost u odgojnim postupcima. Navedeni odgojni postupci koji razvijaju pozitivni karakter su demokratska, humanistička i pozitivna razvojna atmosfera u učenju i radu, konzistentnost i kontinuitet takvog rada, uzajamno povjerenje, ravnopravnost, tolerancija i sloboda izražavanja i blagost i toplina u komunikaciji i interakciji. Demokratski i humanistički orijentirana odjeljenska zajednica izgrađuje pozitivne crte karaktera. Klasična autoritarna ili autokratska škola, sa pritiscima, nadređenim i neravnopravnim postupcima i kontinuitetom u takvom radu razvija nepovjerenje, grubost, agresivnost, mržnju, ljubomoru i tako stvara negativne crte karaktera i društveno neprihvatljivo ponašanje.

ODJELJENSKA ZAJEDNICA KAO POZITIVNO - RAZVOJNA I TERAPIJSKA ZAJEDNICA U KREATIVNOM PODRUČJU RAZVOJA LIČNOSTI UČENIKA I ZAJEDNICE KAO CJELINE

Jedno od važnih područja razvoja ličnosti spada razvoj kreativnosti i različitih oblika darovitosti, a pozitivno – razvojna strategija učenja i kreativnog razvoja u

demokratskoj i humanističkoj odgojno – edukativnoj atmosferi relaksira ličnost, razvija njenu slobodu izražavanja i podstiče je da na različite načine rješava probleme i razvija originalnost kao rješenje problema ili kao originalan stvaralački rad koji će biti prepoznat u socijalnoj sredini kao originalno i vrijedno djelo. Hajder (2017) uvodi kreativne razvojne inovacije i kreativno – informatičke inovacije kao modalitete pozitivnih razvojnih inovacija u školi koje imaju za cilj da razvijaju kreativnost kao sposobnost i kao stil ponašanja djece i mladih, a što će se kasnije razvijati kao relativna trajna osobina u svakodnevnom životu i cjeloživotnom razvoju. Kroz ove pozitivne razvojne inovacije nastavnik mentor ima velike mogućnosti kreativnog razvoja koje se mogu razvijati na različite načine rada. Nekada će se u odjeljenju organizirati različiti centri kreativnosti i razvoja darovitosti, radiće se u malim interaktivnim i interesnim grupama za različite načine, nekad će se organizirati centri za različita originalna otkrića. Nekada će se raditi kreativne radionice sa različitim umjetničkim centrima ili sekcijama, nekad sa informatičkim sadržajima i kreacijama, a nekad po izboru samih učenika. Rad na informatičkim sadržajima radiće se u kreativno – informatičkim inovacijama. Ove pozitivno – razvojne kreativne inovacije možemo koristiti u redovnoj, dodatnoj, izbornoj nastavi, ali islobodnim i vannastavnim aktivnostima. Mogu se koristiti i u radu sa nastavnicima kako kod njih razvijali određene kreativnosti i darovitosti. Pozitivne kreativno – razvojne inovacije u radu sa djecom i mladima razvijaju originalnost kao sposobnost i kao osobinu ličnosti, fleksibilnost, da podstiču razvoj stvaralačke fantazije, bogatstvo ideja, toleranciju prema neodređenosti i kreativnu generalizaciju kao krajnji cilj stvaralačkog akta ili originalnog rješenja problema. To su izuzetno važne sposobnosti koje se mogu razvijati u lingvističkoj, logičko – matematičkoj, vizuelno – prostornoj, umjetničkoj, tjelesno – kinestetičkoj i svakoj drugoj sferi razvoja darovitosti i kreativnosti.

Kreativno – razvojne inovacije ne samo da razvijaju originalnost i kreativnost, one su ujedno i preventivno – terapijske inovacije, a mogu biti i prave terapijske inovacije kad se stvaraooci u situacijama stvaranja oslobađaju anksioznosti, napetosti, anksioznosti i kad svoju negativno nagomilanu i potisnutu energiju transformiraju u stvaralačke aktivnosti kroz koje se ventilišu, oslobađaju napetosti i kroz koje se relaksiraju. Upravo o ovim modalitetima preventivno – razvojnih i terapijsko-razvojnih inovacija govori Hajder (2017) i nalašava značaj ovih razvojnih inovacija u odgoju i obrazovanju radi podsticanja zdravog, uspješnog i pozitivnog razvoja. „Po mišljenju mnogih psihoanalitičara umetnost je terapija kako za umetnika, tako i za gledaoca – sredstvo da se izgadi konflikt...“ (Kvašček, 1981: 102). I ovaj citat govori koliko je važno razvijati kreativnost i stvaralaštvo ne samo kao originalnost i osobinu ličnosti, već kao važno preventivno i terapijsko sredstvo, jer umjetnost i stvaranje je lijek za dušu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Odjeljenje (odjeljska zajednica) kao pozitivno – razvojna, preventivno – terapijska i terapijska zajednica zasnovana je na principima demokratskog obrazovanja i razvoja, na načelima pozitivno – razvojne i humanističke psihologije u

svim segmentima učenja i pozitivnog i zdravog razvoja ličnosti, u kognitivnom, emocionalnom, socijalnom, karakternom, kreativnom, konativnom i tjelesnom području razvoja ličnosti. Ove pozitivno – razvojne strategije istraživačkog i otkrivačkog učenja odvijaju se uzročno – posljedično u svim ovim sferama razvoja ličnosti, a cilj takvog interaktivnog učenja u malim istraživačkim grupama je razvoj istraživačkih i otkrivačkih sposobnosti, razvoj mentalnih mapa ili šema kako se istražuje, otkriva, testiraju hipoteze, kako se pišu izvještaji, pravi multimedijalna prezentacija i kako se brani istraženo. Pozitivno-razvojne strategije u emocionalnoj sferi razvoja razvijaju pozitivne emocije (i preveniraju negativne) i razvijaju pozitivnu emocionalnu i socijalnu inteligenciju, a u sferi socijalnog razvoja razvijaju pozitivan, jak i stabilan karakter ličnosti i pozitivne stavove o učenju i sistemu vrijednosti. U kreativnom području ove pozitivne razvojne inovacije razvijaju sposobnost originalnosti i kreativnost - kao osobinu ličnosti. U prevenciji razvoja devijacija i psihopatologije ove pozitivno-razvojne inovacije, kao strategije pozitivnog razvoja, mogu se planski koristiti kao preventivne razvojne inovacije, a ponekad, u partnerstvu sa centrom za mentalno zdravlje i roditeljima, kao i terapijske radionice u kojima će se djeca i mladi oslobađati napetosti, anksioznosti i agresivnosti. Iz tog razloga ove pozitivno – razvojne inovacije imaju veliku edukacijsku, razvojnu, karakternu, kreativnu, preventivno – terapijsku i terapijsku vrijednost i treba ih koristiti u odjeljima kao pozitivno – razvojnim, preventivno-razvojnim i terapijskim zajednicama u svim oblicima učenja, nastave, slobodnih i vannastavnih aktivnosti.

BIBLIOGRAFIJA

1. Grgin, T., (1997) –Edukacijska psihologija, Jastrebarsko, Naklada Slap;
2. Erić, Lj., i sar. (2002) – Psihoterapija, Beograd, Medicinski fakultet;
3. Hajder, M., (2011) - Ličnost nastavnika i promjene u obrazovanju, Sarajevo, Sarajevo Publishing;
4. Hajder, M., (2017) – Pozitivne razvojne inovacije u učenju i nastavi , Sarajevo, Sarajevo Publishing;
5. Hajder, M., (2006) – Mogućnost primjene terapijskog psihosocijalnog rada u tretmanskim grupama, Sarajevo, „Naša škola“ br. 35/06.
6. Hrnjica, S., (1990) –Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti, Beograd, Naučna knjiga;
7. Hwang, Ph.,& Nillson, B., (2000) – Razvojna psihologija, Sarajevo, Filozofski fakultet;
8. Krmeta, D., (2006) – Interaktivno učenje i nastava, Banja Luka, Fakultet za političke i društvene nauke;
9. Kvašček, R., (1981) – Psihologija stvaralaštva, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva;
10. Peck, R. F. (1964) – The psychology of character development, N. York, J. Wily;
11. Radonjić, S., (2004) – Psihologija učenja, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva;
12. Rot, N., (2003) –Socijalna psihologija-socijalizacija, Beograd,Zavod za udžbenike i nastavna sredstva;

13. Sternberg, R. J. (2004) – Kognitivna psihologija, Jastrebarsko, Naklada Slap;
14. Stojaković, P., (1990) – Psihološki uslovi transfera učenja, Sarajevo, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva;
15. Tadić, N., i sar. (2004) – Psihoanalitička psihoterapija dece i mladih, Beograd, Naučna KMD;
16. Zvonarević, M., (1976) – Socijalna psihologija, Zagreb, Školska knjiga;

RESUME

The Department (departmental community) as positive - developmental, preventive - therapeutic and therapeutic community is based on the principles of democratic education and development, on the principles of positive - developmental and humanistic psychology in all segments of learning and positive and healthy personality development, in cognitive, emotional, social, character, creative, conative and physical area of personality development. These positive - development strategies of research and discovering learning take place causally - consequently in all these spheres of personality development, and the goal of such interactive learning in small research groups is to develop research and discovering skills, to develop mental maps or schemes to explore, discover, test hypotheses, how to write reports, make a multimedia presentation and how to defend it explored. Positive and development strategies in the emotional sphere of development develop positive emotions (and prevent negative ones) and develop positive emotional and social intelligence, and in the sphere of social development develop a positive, strong and stable personality character and positive attitudes about learning and a system of values. In the creative field, these positive development innovations develop the ability of originality and creativity - as a personality trait. In the prevention of the development of deviations and psychopathology of this positive developmental development, as strategies for positive development, can be used as a preventive development innovation, and sometimes in partnership with the mental health center and parents, as well as therapeutic workshops in which children and young people relieve tension, anxiety and aggression. For this reason, these positive development innovations have a great educational, developmental, cartographic, creative, preventive - therapeutic and therapeutic value and should be used in departments as positive - developmental, preventive - developmental and therapeutic communities in all forms of learning, teaching, extra-curricular activities.

MISLILAC DVADESETOG STOLJEĆA -prilog za filozofski portret prof. dr Bogdana Šešića² *

Šefket Krcić

Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

dr.s.krcic@uninp.edu.rs

Apstrakt

U ovoj raspravi, autor tematizira neke aspekte i pregled ideja iz kompleksnog opusa glasovitog jugoslovenskog i srpskog filozofa, logičara i metodologa, prof. dr Bogdana Šešića (Valjevo, 04. 07. 1909. – 10. 02. 1999. Beograd), jednog od najvećih sljedbenika čuvenih srpskih filozofa dr. Branislava Petronijevića i Božidara Kneževića. Radi se o izuzetnom poznavaoocu filozofije, posebno njemačkog misaonog kruga, dosljednom logičaru, te racionalnom i kritičkom analitičaru. Na taj način, pisac ovog teksta želi, da skrene pažnju na ovog izuzetnog mislioca koji je neopravdano zaboravljen i zapostavljen od strane Filozofskog fakulteta i Beogradskog univerziteta, na kojem je svojevremeno radio i ostavio zapažena originalna filozofska djela, kao i studije iz oblasti više filozofskih disciplina. U sklopu teksta, data su i mišljenja sljedbenika i učenika o filozofovom pogledu na svijet, kao i njegovom pedagoškom radu, na stvaranju novih filozofskih sljedbenika.

Ključne reči: Šešić, filozofija, logika, metodologija, znanost, filozofija historije, čovjek, smisao, besmisao, sloboda, dijalektika, estetika, etika.

THINKER OF THE TWENTY-CENTURY - philosophical portrait of prof. Dr. Bogdan Sestic

Abstract

In this discussion, the author discusses some aspects and overview of ideas from the complex opus of a prominent Yugoslav and Serbian philosopher, logician and methodologist, prof. Dr. Bogdan Sestic (Valjevo, 04. 07. 1909. - 10. 02. 1999. Belgrade), one of the greatest followers of famous Serbian philosophers, dr. Branislav Petronijevic and Bozidar Knezevic. It is an exceptional connoisseur of philosophy, in particular the German thinker, a consistent logician, and a rational and critical analyst. In this way, the writer of this text wants to draw attention to this extraordinary thinker who has been unjustly forgotten and neglected by the Faculty of Philosophy and the University of Belgrade, where he once worked and left remarkable original philosophical works as well as studies in the field of more philosophical disciplines. Within the text, the opinions of the followers and students about the philosophical view of the world, as well as his pedagogical work, were also made on the creation of new philosophical followers.

* (Beograd, 12. 02. 1999. g. Ulomak iz izlaganja na skupu posvješćenom Život i djelo filozofa dr. Bogdana Šešića)

Keywords: Šešić, philosophy, logic, methodology, science, philosophy of history, man, meaning, nonsense, freedom, dialectics, aesthetics, ethics.

“U stvari, o slobodi se može govoriti jedino u vezi s aktivnošću ili delatnošću živih bića koja raspoložu svešću. Pojava i nastanak svesnih bića je nužan uslov za slobodnu aktivnost. Ukoliko se nešto dešava – i u ljudskoj stvarnosti – bez učešća svesti, nije moguće shvatiti o čemu bi takvo dešavanje bilo slobodno...”

B. Šešić

UVOD

U ovom trenutku, kada se opraštamo od profesora i filozofskog klasika, pored citiranog Šešićevog motooa, iz rada “Stvarana i ljudska sloboda”, na um mi dolazi jedna čuvena Heraklitova misao: “Nije dobro za ljude da im sve ide kako oni žele”. Ova misao me, ako tako mogu da kažem, proganja i podstiče, od kada sam pristupio skiciranju ovog rada i prikupljanju podataka o istaknutom filozofu dr. Bogdanu Šešiću (1909-1999). Zašto? Pa, iz tog razloga, što se čovjek često bavi nekim drugim stvarima, a zapostavlja npr. neke stvari iz svog okruženja, kojima se može baviti a koje mu mogu koristiti u životu, koje su od značaja. Ništa ne ide glatko, pa tako ni moje prikupljanje podataka a muka učini da se bolje upoznate tj. da istražite ono što vas interesuje. Istražujući život istaknutog filozofa Bogdana Šešića, uviđam da je njegov život i rad obelježen brojnim poteškoćama, a koje mogu biti od koristi, u smislu da čovjek ne treba da odustane od svog cilja i svojih stavova, uprkos preprekama koje se nameću. Živeći i radeći ambijentu totalitarnog društva. Stoga, cilj i zadatak ovog priloga, jeste da se prezentira jedna svojevrsna vertikalna filozofske i profesorske ličnosti dr. Bogdana Šešića.

Riječ je o životu i djelu filozofa u pravnom smislu te riječi. O tome svjedoče izjave suvremenika: dr. V. Jokića, dr. S. Tomovića, akademika dr. M. Filipovića, dr. N. Kostića, dr. R. Ratkovića, dr. A. Preševe, dr. Č. Čupića

Svakodnevnne obaveze, posao koji obavljamo, studijska istraživanja i druge stvari, nameću nam pitanje da li ljude koje srećemo na ulici, radnom mjestu, fakultetu i drugim mjestima, da li razmišljaju o problemima na isti način kao i mi ili drugčije, bilo to obični ljudi, određenih profesija i drugi.

Ono čega nismo svjesni jeste da ljue koje srećemo imaju svoj način mišljenja, poimanja života, način življenja, ali ne treba osporiti ni činjenicu da u životu ništa nije slučajno... Pa, tako nečija pročitana knjiga može na nas ostaviti veliki utisak i promjeniti nam viđenje dosadašnjeg života. Da bismo o nekome napisali duhovnu biografiju, morali bi sa njim provesti bar polovinu života kako bi ga što vjernije opisali. Ali na osnovu raspoloživih podataka možemo steći uvid u nečiji način razmišljanja, njegovom doprinosu znanstvenom i filozofskom radu itd.

Ali, kao jedan od njegovih studenata i sljedbenika, kako treba da naznačim o čemu ću pisati o ovom radu, mislim da bi ova rečenica bila upečatljiva: Jedan od najistaknutijih srpskih i jugoslovenskih filozofa, Bogdan Šešić, koji je obilježio svojim radom XX stoljeće a koje će generacije tek pominjati.

DUHOVNA BIOGRAGIJA FILOZOFA I GLAVNA DJELA

Bez sumnje, Bogdan Šešić je, da ponovo naglasim, jedan od najistaknutijih srpskih i jugoslovenskih filozofa, koji je živio i radio u XX stoljeću. Rođen je u Valjevu 4. jula 1909. godine, a umro je u Beogradu 10. februara 1999. godine. Srednju školu je završio u Nišu, gdje je živio u periodu od 1924. do 1929, Šešić se posvetio studijama filozofije u Beogradu i uspio je da završi Filozofski fakultet (Odsjek: filozofija i njemački jezik) 1935. godine. Nakon toga pohađao napredne specijalizovanje studije logike i gnoseologije” u Berlinu i Pragu, kada je napisao značajne radove: “Principi apsolutne istine” (1938) i “Univerzalna logika aksiomatike” (1939), oba rada su napisana i objavljena na njemačkom jeziku, a interesantno je da su prvobitno zamišljeni kao doktorske disertacije. Mnogobrojne svoje radove prof. Šešić je posvetio, prije svega, logičkoj i metodološkoj problematici. Fundamentalnu svrhu svog Uvoda u dijalektičku logiku, ovaj autor je označio kao “ne samo izlaganje osnovne problematike suvremene logike, nego i uvođenje u najviši oblik razvojne logike u racionalističkom mišljenju, koja je jedina u stanju da sljedbenika duha filozofije, izvede iz lavirinta kontroverznih koncepcija logike...”

Posvjećenost Kantu i Dietzgenu: To je bio prvi period, kada je ovaj istaknuti filozof bio veoma blizak novom kantizmu, tj. sljedbenicima Kanta. Šešić je Immanuela Kanta (1724-1804), njemačkog filozofa, kojeg je smatrao posljednjim velikim misliocem razdoblja europskog prosvjetiteljstva. Ovaj temeljni mislilac je preokupirao mladog Šešića svojom originalnim filozofskim sistemom, koji se u povijesti filozofije naziva - transcendentni idealizam. Zatim, poznat je i po svojim djelima na polju etike, i po tome što je formulirao čuveni stav kao kategorički imperativ. Ovaj Kantov filozofski pravac, je značajan po tome što je inspirirao Šešića, da se vrati Kantu i njegovoj kritičkoj filozofiji.

Zatim dalje, Šešić je imao sluha za europske filozofske struje, pa je ubrzo prihvatio stanovište filozofije marksizma i principe ovog pravca, i napisao doktorsku disertaciju o Josephu Dietzgenu (Džozef Dietzgen, socijalističkom filozofu, koji se kretao u njemačkim revolucionarnim krugovima 1840-ih i podržavao humanističke vizija Karla Marksa 1818-1883), pa stoji pretpostavka da je iz tog razloga i pisao doktorsku disertaciju; koja je završena 1939. na 1940-u godinu, a paradoksalno, branio je tek 1955. godine, što je posebna priča iz duhovne biografije ovog filozofa.

Pored toga, veoma bitan period jeste period prije Drugog svjetskog rata koje je prevo neko vrijeme radeći kao učitelj u Zaječaru i Beogradu od 1934 – 1937. godine.

Svoju karijeru univerzitetskog nastavnika filozofije, počeo na Univerzitetu “Kiril i Metodije” u Skoplju u vremenskom periodu od 1950. do 1954. godine, pa zatim nastavlja rad u Beogradu od 1954. do 1976. godine, gdje je ostao sve do odlaska u mirovinu. I nakon tog postupka, prof. Šešić je bio vrlo aktivan na magistarskim studijama, kao i poznati mentor mnogih doktoranata sa prostora ex Jugoslavije.

Bio je to život u burnim vremenima proboja, a poslije i katastrofa koje je obilježeno fašističkom Hitlerovom politikom, nacizma, usponom i padom

staljinizma, kao i doba jugoslovenskog socijalizma, samoupravljanju, koje je dotaklo svijet, ali i život i rad profesora Šešića, zbog čega nije mogao biti član SANU!

Profesija filozof, sigurno podrazumijeva, usuđujem se, da se izrazim i takav način razmišljanja, etički pogled na svijet, i sugurnost svojih stavova. Naišao je na bojne teškoće i konflikte, pokušavajući da održi teorijski i etički pravilan stav, ali koje ne donose razumijevanje u današnjem vremenu ili tadašnjem, koje je bilo puno previranja i razumljivo – što je većini bilo.

Kao profesor filozofije na Filozofskom fakultetu, a kasnije na Fakultetu političkih nauka u Beogradu je postupao mirno i temeljno na javnim nastupima, iznoseći mišljenja koja su uglavnom bila zasnovana na teorijski način, nego i sa blagim teološkim argumentima. Ali i tako iznošeni, oni nisu bili u duhu sa vremenom. U privatnom životu živio je mirno i povučeno, poput drevnih antičkih mislilaca.

Bez sumnje, profesor B. Šešić jedan je od najplodnijih pisaca i istraživača među jugoslovenskim filozofima. Objavio je veliki broj radova u oblasti logike, gnoesologije i metodologije. Također, bavio se problemima drugih filozofskih disciplina kao što su: ontologija, antropologija, aksiologija, estetika, moderna filozofija marksizma, filozofija znanosti, tj. rabio je odnos između filozofije i prirodnih znanosti i td. Njegov kompleksan opus je objavljen u više izdavačkih kuća Srbiji koji obuhvata slijedeća djela:

1. "Dijalektički materijalizam Josepha Dietsgena" (1957);
2. "Uvod u dijalektičku logiku" (1957);
3. "Estetske studije" (1958);
4. "Tragična kao vrstu estetske stvarnosti" (1958);
5. "Logika I – II" (1958-1963)
6. "Logika i naučne metodologije" (1962);
7. "Dijalektika materijalizam" (1962);
8. "Nužnost i sloboda" (1963)
9. "Savremeni čovek i svet" (1969);
10. "Opšta metodologija" (1971);
11. "Savremene teorije o fizičkoj stvarnosti" (1972);
12. "Filozofske osnove fizike" (1973);
13. "Osnovi socijalne nauka" (1974),
14. "Razvoj i savremeni problemi marksističke filozofije" (1974);
15. "Čovjek, smisao i besmisal" (1977);
16. "Čovjek, razum i gluposti i dijalektika razum i besmislica" (1979);
17. "Marksistička filozofija sense" (1979);
18. "Savremena filozofija" (1984);
19. "Filozofija istorije" (1986);
20. "Univerzalna logika aksiomatike" (1991);
21. "Moja životna priča sjećanja i refleksije" (1993).

Zatim, profesor Šešić se pojavljuje kao koautor u više djela iz oblasti filozofije i društvene teorije. Ova djela su doživjela više izlaganja i steklo veliki broj čitatelja i sljedbenika.

Pored toga, objavio je brojne rasprave i članke u filozofskim i drugim časopisima na južnoslavjanskim drugim jezicima. Mnogi od njih se bave različitim

problemima filozofije marksizma, posebno dijalektike. Također, objavio veći broj radova iz logike. Među ostalim djelima, on je objavio raspravu o Aristotelovoj logici učenja (“Aristotelov Organin”, 1965), kao i veći broj tekstova o pitanjima simboličke logike, među kojima je bio jedan obiman rad pod naslovom “Logika promjene” (Bolonja, 1973). Može se pretpostaviti, da je dao značajan doprinos logici znanosti. Njegov udžbenik “Osnovi logike”, je prošla kroz nekoliko izdanja. Generalno se vjeruje, da je Šešić uz Gaja Petrovića, Mihaila Markovića, najznačajniji jugoslovenski i balkanski logičar među filozofima svoje i kansijih generacija.

Jasno, njegovi radovi “Opšta metodologija” (1971) i “Osnovi socijalne nauke” (1974) se smatraju veoma važnim za primjenu logike u znanstvenim istraživanjima. Što se tiče njegovih radova usmjerenih na smisao, oni nisu samo značajno informativniji od svojevrzne države filozofske misli u ovoj oblasti, ali su veoma podsticajni za one istraživače, da se bave ovim pitanjima. Na taj način, Šešić kao logičar i metodolog, koji ima iza sebe značajno djelo, koje bi moglo biti objavljeno u namjanje dvadeset tomova. O ovom pitanju, treba da se ozbiljnije pozabave ne samo Srpsko-filozofsko društvo, već i Institut za filozofiju, ako i uopće Univerzitet u Beogradu.

FILOZOF KAO PREDAVAČ I ČOVJEK

“U osnovi problema smisla leži pitanje o smeru ili o smislu kretanja. Ovo pitanje postavio je čovek već na svojim prvim stepenicama svesne praktične delatnosti i uprvim oblicima saznanja prirodnih pojava i sopstvenih aktivnosti...”

B. Šešić, u djelu “Čovek, smisao i besmisao” (1977)

Zacijelo, prof. dr. B. Šešić je bio temeljni filozof izgrađenih principa za vođenje filozofskog i svakog drugog ljudskog razgovora, o čemu svjedoči podsticajna misao na početku ovog poglavlja.

Kao predavač, profesor Šešić je bio temeljan i odmjeren, a kao čovjek skroman i pažljiv, uvijek spreman da pomogne. Određena doza opreza koji je nastao kao posljedica pritisaka, na profesore od strane raznih javnih i tajnih krugova. O svemu tome, on je na jedan veoma oprezan način objasnio u svom spisu, sasvim rezervirano i prilično objektivno, sprav vremena u kojem je živio, u svojoj autobiografiji: “Moja životna priča” – Sećanje i refleksije (1993).

O tome ilustrativno svjedoče mišljenja i stavovi njegovih suvremenika, studenata, sljedbenika, koje ovdje u sažetom obliku želimo prezentirati:

- “... Krajem 60-tih godina radio sam na izradi doktoreske disertacije na Filozofskom fakultetu u Beogradu Geneza estetskog stvaralaštva Tina Ujevića, pod rukovodstvom akademika Velibora Gligorića, mogu reći, da sam se strašno namučio zbog tvrdih zahtjeva moga mentora. Da nije bilo razumijevanja od Predsjednika komisije, filozofa dr. Bogdana Šešića, ja uopšte ne znam kako bi se sve to završilo. Profesor Šešić je znao svojim suptilnim manirima da umeška tvrde Gligorićeve stavove i zahtjeve ... (dr. V. Jokić).

Zatim, dr. S. Tomović, istaknuti crnogorski filozof i logičar, je imao riječi pohvale za profesora Šešića. Između ostalog on je naglasio: “Kada mi je na

Univerzitetu u Beogradu, dok sam studirao filozofiju na Filozofskom fakultetu, organizovano suđenja zbog čitanja Ničea, zbog čega sam bio i udaljen, tada sam prešao na Teološki pravoslavni fakultet. Nakon nekoliko godina, zahvaljujući profesor Šešiću, uspio sam da se ponovo vratim na Filozofski fakultet, tako da sam njegovom zaslugom završio čistu filozofiju. Pored toga, moja pohvala Šešiću jeste kad sam branio doktorat filozofije u Beogradu, bio mi je predsjednik Komisije. Jednom riječu, Šešić je velika tema filozofske i ljudske misli” – istako je između ostalog dr. S. Tomović.

Akademik dr. M. Filipović smatra, da je stariji kolega Bogdan Šešić dostojanstveno ime, kako u filozofiju, tako i logici i metodologiji. Riječ je o filozofu humanističke orijentacije, ali čija dijalektika nije išla k dijamatu, te se vrlo vješto kritički odnio prema Staljinovoj reviziji marksizma.

Dr. F. Agani: - je stalno na mnogim skupovima isticao, da je filozof Bogdan Šešić, zahvaljujući svojim internacionalnim pogledima, bio i ostao veliki prijatelj Univerziteta u Prištini.

Za dr. N. Kostića, “Šešić je bio vrhunski dijalektičar sa snažnom filozofskom vizijom svijeta, pravi učitelj filozofije, zbog čega je imao brojna iskušenja i odiseje u angažmanu od Beograda do Skopja, Niša i ponovo do Beograda”.

Dr. R. Ratković: “Sa kolegom dr Bogdanom Šešićem, radio sam i korektno saradivao u brojnim komisijama. Bio je vrlo precizan mislilac i znalac svog posla. Proćiće mnogo vremena kada će se u Srbiji formirati filozofska ličnost kao što je bio Bogdan Šešić. On je, bez sumnje logički mislilac istorije. Njegova metodologija predstavlja putokaz svim sadašnjim i budućim istraživačima” – rekao je između ostalog dr R. Ratković.

Akademik dr. F. Muhić: “Univerzitet u Skopju, nije zaboravio profesora Šešića, na kojem je svojevremeno radio, od 1950. do 1954. godine, kao ni profesorsku djelatnost filozofese dr. Zagorke Mičić. O tome tada - nama studentima, je više govorio naš profesor Vuk Pavao Pavlović, koji je isto došao sa strane iz Zagreba i našao u Skopju utočište. Na Univerzitetu u Skopju, našli su i utičište i drugi filozofi, poput Vuka Pavićevića iz Crne Gore (koji će poslije Drugog svjetskog rata preći na Beogradski univerzitet, te filozof Dušan Nedeljković iz Beograda i Abdulah Šarčević iz Bosne i drugi eminentni profesori – rekao je između ostalog prof. F. Muhić).

Dr. A. Preševa: “Mogu slobodno reći, da je profesor Šešić uz profesora M. Filipović moj učitelj života. Na njegovim predavanjima, inspirisan sam da temeljno proučavam filozofiju. Drago mi je da je podržao prijedlog profesora Filipovića, da doktorat branim ne u Sarajevu i Beogradu, već u na Filozofskom fakultetu u Prištini, gdje sam radio, pred svojim sunarodnicima. Jednom riječju, neizmerno hvala profesoru Šešiću na razumijevanju. Ovo što kažem, ističem i na predavanjima kao i u svojim knjigama”.

Dr. P. Bubanja: “Prof. Šešić je bio mentor moje doktorske disertacije. On je bez sumnje, bio jedinstven filozof mira i tolerancije”.

Dr. Č. Čupić: “Filozof Šešić je moj profesor metodologije i logike. Njegova istraživačka pravila su značajno uticala, da se formiram kao istraživač i profesor univerziteta.”

Stoga, bilo bi interesantno i zahvalno da netko od naših kolega doktorira na obimnom Šešićevom djelu i da se na taj način, donekle rasvijetli njegova ličnost i djelo.

ZAKLJUČAK

Na kraju, dozvolite, da prenesem lično iskustvo sjećanja na profesorsku i filozofsku ličnost Bogdana Šešića. Protekle su devet decenija intenzivnog Šešićevog života i sedam decenija njegovog filozofskog rada, na promišljanju svijeta. Najkraće rečeno, svojim djelima i primjernim ljudskim životom, ovaj mislilac je obilježio XX stoljeće, na našim prostorima.

Najzad, ako se rukovodimo sentencom njemačkog klasičnog mislioca Fihtea, koji je svojevremeno paleći njemačke mase, rekao: "Kakav je tko čovjek, takvu ima i filozofiju". Zatim, "Kakve su ti misli, takav ti je život", inače riječi igumana Tadeja, onda se za istaknutog filozofa Bogdana Šešića može reći, da je njegov životni vijek i njegovi znanstveni radovi izuzetno plodni. Da je iza sebe ostavio izuzetna djela koja razumjemo, ali i ona koja ćemo tek razumjeti. Njegovi radovi se bave filozofijom prirodnih znanosti, kojima se posebno ukazuje na značaj povezivanja znanja i vrijednosti ljudskog života. U tom pravcu, njegova kritička analiza teorije o fizičkoj realnosti, a na temelju fizike – zaslužuju pažnju i filozofa i znanstvenika. Vjerujemo, da će se u budućnosti, tj. nova pokoljenja otkriti vrijednost i značaj svega ovoga, mada ne želim time da umanjim današnju aktualnost ovog značajnog pregaoca filozofije XX stoljeća. Jednom riječju, Bogdan Šešić, bio je to inspirativan i temeljan filozof, profesor i čovjek koji je neprestano prisutan u našem sjećanju.

RESUME

In this discussion, the author discusses some aspects and overview of ideas from the complex opus of a prominent Yugoslav and Serbian philosopher, logician and methodologist, prof. Dr. Bogdan Sesic (Valjevo, 04. 07. 1909. - 10. 02. 1999. Belgrade), one of the greatest followers of famous Serbian philosophers, dr. Branislav Petronijevic and Bozidar Knezevic. It is an exceptional connoisseur of philosophy, in particular the German thinker, a consistent logician, and a rational and critical analyst. In this way, the writer of this text wants to draw attention to this extraordinary thinker who has been unjustly forgotten and neglected by the Faculty of Philosophy and the University of Belgrade, where he once worked and left remarkable original philosophical works as well as studies in the field of more philosophical disciplines. Within the text, the opinions of the followers and students about the philosophical view of the world, as well as his pedagogical work, were also made on the creation of new philosophical followers.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 17, str. 125-135, 2018 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Pedagogija

Datum prijema rada: 25.05.2018.

Datum prihvatanja rada: 03.12.2018.

doi:10.5937/univmis1817125K

Originalan naučni rad

PEDAGOGICAL MEDIATION- MEDIA AS COMMUNICATION CONCEPT

Müedin Kahveci

Macedonia, Gostivar International VISION University

Gostivar, Macedonia

muhittin.kahveci@vizyon.edu.mk

Apstrakt

A new effective model applied in education , the last years of pedagogical mediation process Model for the conflict resolution that allows young people to independently to develop their potential and realize their interests and needs.

Mediation - Mediation as a pedagogical process is very important to be implemented in the educational process especially peer mediation, that could be provided in front of safe schools. By implementing this model, training of teachers and the training of students we provide peace, security and essential would be non-violent conflict resolution, non-violent communication.

The process of pedagogical mediation teaches all stakeholders in the school how to communicate among themselves which language to use encourages the maturation of the new mindset of understanding. This process is very important because it contributes to built a trustworthy interpersonal relationships that contribute much in terms of non-violent conflict resolution, successful and productive communication, improve school climate and improvement of the educational process.

The question is how and whether this pedagogical model is effectively implemented in secondary schools and whether it contributes to reducing conflict and are strengthened between human relations and communication skills. The success of implementing mediation not as pedagogical model in secondary schools is reduced to objective and subjective factors that this study gives a comprehensive description.

Keywords: mediation, education, violence, school, communication.

PEDAGOŠKA MEDIJACIJA - MEDIJI KAO KONCEPT KOMUNIKACIJE

Abstract

Novi efektivni model koji se primenjuje u obrazovanju, poslednjih godina pedagoškog procesa posredovanja Model rešavanja konflikta koji omogućava mladima da samostalno razvijaju svoje potencijale i realizuju svoje interese i potrebe.

Medijacija - Medijacija kao pedagoški proces veoma je važna za implementaciju u obrazovni proces, posebno vršnjačka medijacija, koja se može pružiti pred sigurnim školama. Primjenom ovog modela, obukom nastavnika i obukom studenata pružamo mir, sigurnost i bitno bi bilo nenasilno rješavanje sukoba, nenasilna komunikacija.

Proces pedagoškog posredovanja uči sve zainteresovane strane u školi kako da međusobno komuniciraju kojim jezikom se potiče sazrijevanje novog načina razmišljanja. Ovaj proces je veoma važan jer doprinosi izgradnji pouzdanih međuljudskih odnosa koji mnogo doprinose u smislu nenasilnog rješavanja sukoba, uspješne i produktivne komunikacije, poboljšanja školske klime i poboljšanja obrazovnog procesa.

Postavlja se pitanje kako i da li se ovaj pedagoški model efektivno primenjuje u srednjim školama i da li doprinosi smanjenju konflikta i ojačava se između ljudskih odnosa i komunikacijskih veština. Uspeh implementacije medijacije kao pedagoškog modela u srednjim školama svodi se na objektivne i subjektivne faktore koje ova studija daje sveobuhvatan opis.

Ključne riječi: medijacija, obrazovanje, nasilje, škola, komunikacija.

INTRODUCTION

The cornerstone of every society is the education system because it helps in raising future generations without prejudice, so they should be in condition of building a vibrant state. The education of future citizens begins very early, in the home with the family and then in the pre-school institutions, primary and secondary schools. All countries in the world tend to have quality education, education that will provide knowledge and skills, education that will enable good educational and upbringing for future generations.

In the Republic of Macedonia, the last years in education are being invested efforts for the democratization of educational institutions, all in its shape of a common life in which the principles of equality of rights apply. One of the most important segments for the smooth and successful realization of the entire educational and educational process is to reduce conflicts in schools by developing more tolerant relationships in educational institutions, by developing models through which they themselves students will be equal members of the collective through the freedom to participate, resolving problems, expressing an opinion and accepting responsibility.

The school's internal relations are very important to secure quality and effective education. School climate, culture and communication interactions are the most important factors that influence and contribute to the successful functioning of an educational institution.

Communication is the regulator of the entire teaching process, not just for the educational part, but also for the educators. It is an important factor for the development of a person, because through communication educators create conditions for the socialization of a person (respecting the others) at the same time allows individualization, because the significance of individual differences, abilities and motives. Throughout the process of communication each student has the opportunity to express his views and values, as well as convictions.

When we are mentioning the context of schools, there is no more important goal for the participants in the communication as it is mutual understanding and exchange that connect them. It's one of the the rare fields where the obstacles in the age, position, and title appear. It's a field where are all equal and have same rights,

because no matter who the participants in the communication, children, adults, parents, teachers, directors ... they are only interlocutors.

A new effective model that has been applied in education in recent years is the process of pedagogical mediation - a model for resolving conflicts that have opportunity to enable young people to independently develop their potentials and realize their interests and needs. The subject of this research is management of the process of pedagogical mediation among peers.

Mediation - pedagogical mediation as a process that is very important to be implemented in the educational process, especially peer mediation, which would provide us secure schools. By introducing this process, training the teaching staff and student training, it provides peace, security and in particular non-violent conflict resolution, non-violent communication which is very important.

The process of pedagogical mediation teaches all the factors in the school how to communicate with each other, which language to use, encourages the maturation of a new one a way of thinking and of understanding. This process is very important because it contributes building trusted interpersonal relationships that contributes much in terms of non-violent conflict resolution, successful and productive communication, improving the school climate and improving the educational process.

Rapid technological development and globalization in general, as well socio-political changes in recent decades have influenced the dynamics of social living, but also the change of the system of values. Researching confirms the presence of various types of violence in the school environment .

The need for reorganizing a longer time program in schools, unlike the programs that have so far often been applied, did not lead us to good outcomes beside designing the project itself to approach this issue. In fact, our idea was for teachers and students in secondary schools to get acquainted with the notion of conflict, the ways to overcome it, but also the young ones to encourage to independently solve the problems they face in everyday life.

In 2010, UNICEF, in cooperation with the Ministry of Education and Science, launched the program "Prevention and reduction of violence in schools", strengthening the capacities of the education system for effective action and in order to reduce violence in schools. The program supports the creation of school-based prevention programs and intervention programs and protocols in schools. The program provides trainings for effective action and reduction of violence in schools.

As an additional support, the Project Strategies and Child-Friendly Schools aims to promote peace, freedom, tolerance, dignity, equality, solidarity, physical and mental health and well-being.

Mediation among school peers is a one of the aspects of pedagogical ways for understanding and solving the conflict between middle-aged people, activities that have been supported by MON until 2012, as well as support of OEBS had a number of activities of multiethnic character. We should ask ourselves does this model, as a measure of prevention, achieves its first goal, namely reducing violence and creating a safe and harmonious school environment?!

NONVIOLENT COMMUNICATION

Communication is a basic human activity. Difficulties in communicating with others can be a cause of fear, frustration, or even violence. The model of non-violent communication is a model of sarcastic speaking, which comes from dying out of service, rising, and bonding. This was a provision for the feeling of being " Child-Friendly Schools " -

themselves, others and quality intercommunication. The model is being designed by Marshall B. Rosenberg (Rosenberg, 2002:27).

The essence of this model is to send correct and right message from the people who talk to each other. The message we are sending is always about the one who speaks for itself, and its friend, and the same time we are empathic with ourselves: we connect with our own emotions and needs as well as for what we are seeking only when talking about ourselves. We express our personal feelings about what someone else has done or said. In this way, we prevent the other person to whom we are addressing our opinion to feel that he is directly attacked.

MEDIATION AS A MODEL OF PEDAGOGICAL MEDIATION

Pedagogical mediation is a way of resolving conflicts and overcoming misunderstandings in which, neutrally, third party appears as a mediator, i.e. mediator between opposite parties. The aim of the methodology is to approach the conflict in a constructive way and to find a common solution that is compatible (Trikić, 2003:161).

Adoption of pedagogical mediation as a communication concept in our schools would mean a lot for our entire educational system, a relaxed environment, a good school climate allowing us to acquire knowledge and skills that contribute to personal growth and development of students, supporting teachers and achieving all the goals and tasks provided by the teaching plans and programs.

In the Republic of Macedonia pedagogical mediation, is legally applied to the legal system to the extent that the system of education is implemented through the project activities conducted in the school or in the course of the lessons included in the teaching process.

If we come to the situation of a misunderstanding of conflict in schools, teachers attend to make such meetings as they are recommended to mediators. Mediation is a voluntary process, the parties to the conflict themselves report the mediator that they are ready to sit down to solve the problem. The role of the mediator is to support them all the time while the process lasts and encourage them to solve the problem and talk about it. The type of mediation used in peer mediation is called the Facilitative Mediation, this kind of mediation is known in the world as Transformative and Evaluative Mediation. I will try to briefly describe these approaches and how does the whole process of mediation looks like , step by step, that will be worked out in the next lines.

RESEARCH METHODOLOGY

Problem of research

As the national strategy for conflict reduction proposes mediation as a communication model for solving and preventing violence, the question arises as to the problem of this research: Does this communication model successful set its goal? Is it accepted as a model for conflict resolution and is it applied in everyday school life?! . By examining the attitudes of the students for whom this communication model is intended, can the strengths and weaknesses of the process of peer education be identified? This is a question that can be answered at the end of this study, because it poses a dilemma whether this communication model is compatible with the adolescent population? And is the purpose of this communication model to raise awareness of the moral education of the youth for recognition and rational behavior in their mutual relations?!

Subject of the research

The subject of this research is an examination of students' attitudes and their acceptance of the process of mediation and also detection of positive effects of conflict resolution and preventing violent behavior. The relevant data will benefit from the direct participants in the educational process, the students and teachers involved and trained in the running of the mediation process.

The aim and character of the research

The purpose of this research is to define the positive effects of mediation as a pedagogical model within the improvement of intercommunication processes among all concerned participants in the educational process in secondary schools. The effects of a pedagogical concept in this research are perceived through its impact on the overall school atmosphere and the reduction of the level of violence in secondary schools in the multiethnic environment in the Republic of Macedonia.

Research hypotheses

Our research is considered to prove that pedagogical interventions among peers treated in the project "Mediation of Teachers" positively influenced on the human relations in secondary schools, by getting the communication of all system on the highest levels and ensuring a safe teaching and learning environment.

Research methods and techniques

In the research, several methods are used which provide high quality knowledge, such as: analysis (structural and content), synthesis, description, induction generalizations.

In this research we used survey as research technique

In this research, we used two questionnaires: Questioner for examining students' attitudes and opinions over the teacher attitudes.

The first part of the questionnaires is intended to obtain information on the general data of the users, and this questionnaire is closed questionnaire type. The second questionnaire is formed of the questions: closed type, open type, combination of open and open source, part of the questions in the form of scales of assessment and some of them have the character of check-lists.

Research population and the sample of research

Sample of the municipality - Mediation among peers is realized in 5 (five) municipalities with multiethnic composition on the territory of the Republic of Macedonia, in Tetovo, Gostivar, Kicevo, Struga and Prilep.

The examination of secondary schools - Mediation between peers is realized in secondary schools, represented in secondary education, as follows: grammar school and secondary vocational in the mentioned municipalities. Mediation between peers is conducted in a total of 17 (seventies) secondary schools, as follows: 5 (five) secondary schools in Tetovo, 5 (five) secondary schools in Prilep, 3 (three) secondary schools are enrolled in Gostivar, Kicevo participates with 2 (two) secondary schools, as well as Struga with 2 (two) secondary schools.

Participants (pupils) - As a special sub-sample in the process of this research, the students will be represented every year, i.e. from the first, second, third and fourth years, from each secondary project school. From each parallel are determined by three students, who are directly included in the training and activities. In total, 110 students are trained in each academic year. In the realization of the activities and trainings were included between 500 and 560 pupils (in the period from 2012 to 2014). In the research, a total of 200 students are interviewed.

Examples of applications - As well as the respondents who will be interviewed, they will be interviewed by part of the teachers who have applied and trained with the mediation process among the peers, from all the five municipalities mentioned above, and in that period from 2012 to 2014, about 200 teachers have been trained, which means that they are respondents. There are a total of 100 teachers who are going to be examined and it is going to be done by 20 trained teachers.

Data processing

In this research we applied a quantitative and a qualitative processing of data. In the quantitative analysis within cognitive statistics we applied descriptive and inferential statistics, as well: we determine for the frequency distribution, percentage and graphical representation of frequencies, linear regression and t-test (data obtained from the closed type questionnaire). For this kind of processing of data the Statistical System for Social Sciences (IBM SPSS 20.0) is used. Other data from other part of questionnaire are obtained from open character questions and they are qualitatively processed and analyzed.

Conclusion insights - Pupils

About 90% of students surveyed think that the project "mediation among peers" has a positive impact on the process of communication in the educational process in the school, compared to 10% of the respondents in the project, "mediation of the interviewers", and the newcomers are not aware of the increased level of communication and communication between all involved entities in this process.

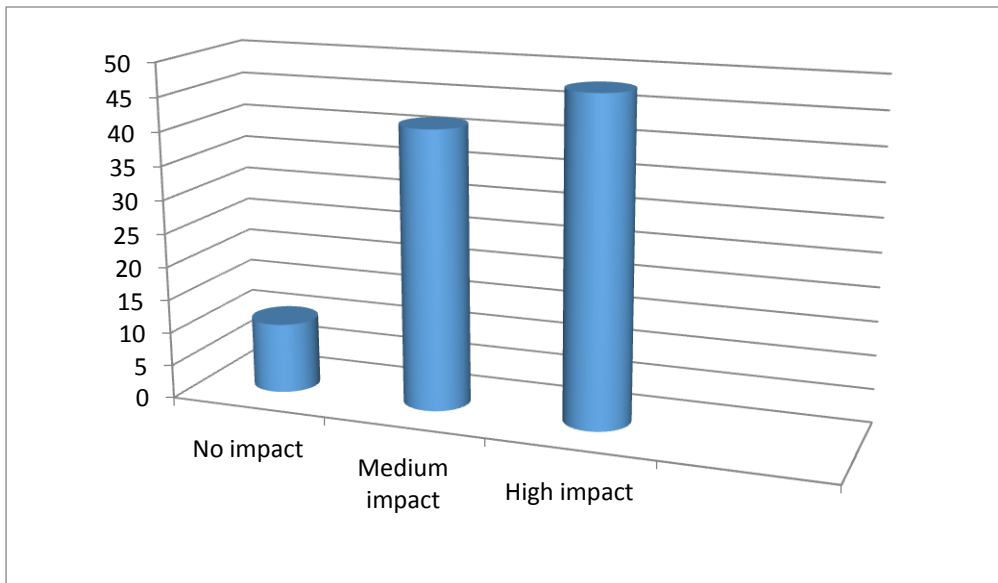

Chart 1. Does the mediation process have a positive effect on improving communication and collaborating in order to help pupils?

In the process of the activities of "mediation among peers", several workshops were conducted in which the students were trained in the ways and the nature of harassment, and it is worth mentioning some of those workshops that according to the students' repatriation were highly ranking. The following were highly ranked by students: How do you see me, Conflict and peace, Mediator in the mirror, We are listening each other, How to tell you, Mediator at work, Roles and responsibilities. After analyzing the data, the first place takes Mediator at work as the most successful, after it goes Conflict and peace, and then How do you see me, and so on. These three mentioned workshops are interesting to note that they have a joint activity in the way that they allow the students to practice their own ways of resolving some 90% of the deterioration of their equipment, it is probably that the students can prove or be at the center of the attention! After processing the rest of the data from the survey, it results that over 86% of the students who study and work on the activity of the project, "mediation among peers", are generally satisfied with the process and the project opposite result is to the level of 12% which is not satisfied with the project activities itself.

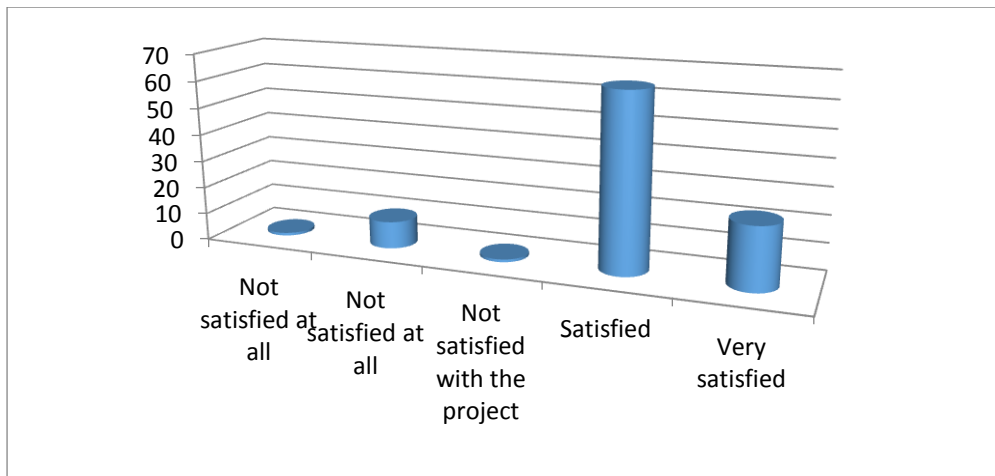

Chart 2. Are you satisfied with mediation activities for peers?

The following analysis also points out the fact that the main hypothesis of the research is confirmed and it is concluded that the activities of the project "peer mediation" realized in secondary schools play a role in improving the pedagogical and generally healthy communication between the subjects involved in the educational process. 97% of the respondents agree that the project proposal is not enough to improve the combinational relations within the school environment, but slightly 3% who disagreed the positive impact of the project on communication in general in the educational process.

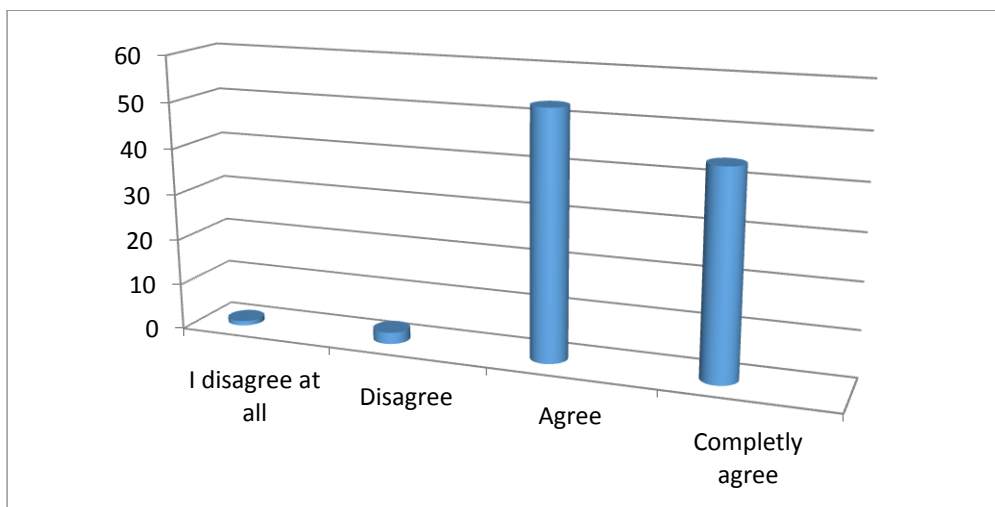

Chart 3. The role of this project is very important for the improvement of intercommunication in the school community.

According to the summarized data (Table 6. and Chart 9.), the first question from the third part of the survey is "Does the realized activities develop positive values?", pointing out several psycho-social values as alternatives that can be ranked (after data processing) by nonviolent behavior, tolerance, respect, responsibility, help, democracy in a hierarchy from the most rounded to less encircled. These psychological and social values of the students, who are sufficient, very and fully develop their own projects, and they are more than 75% versus 24% who think that the above mentioned values are not developed with the activities of the project "peer mediation", the expected results are that approximately 98% of students use something learned from everyday life 57 % sometimes and 42% always versus all this 1.5% that never apply. We conclude that there is a difference between the attitudes of students about the impact of the project "peer mediation" in improving the overall communication in the school system between schools, and it is also concluded that there is no difference in the attitudes of students in cities for recognizing the violence and between attitudes towards the development of positive values.

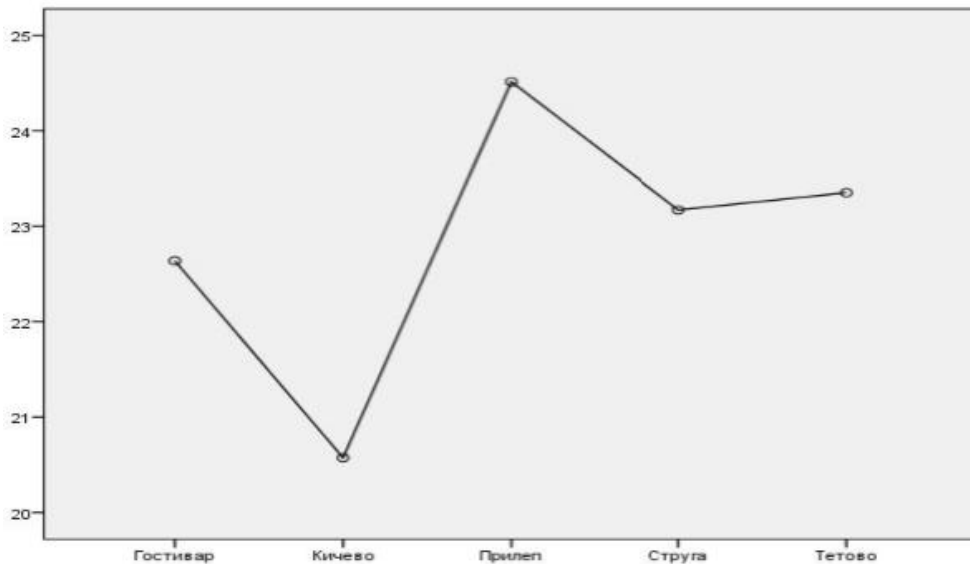

Chart 4. The level of influence of mediation according to the city

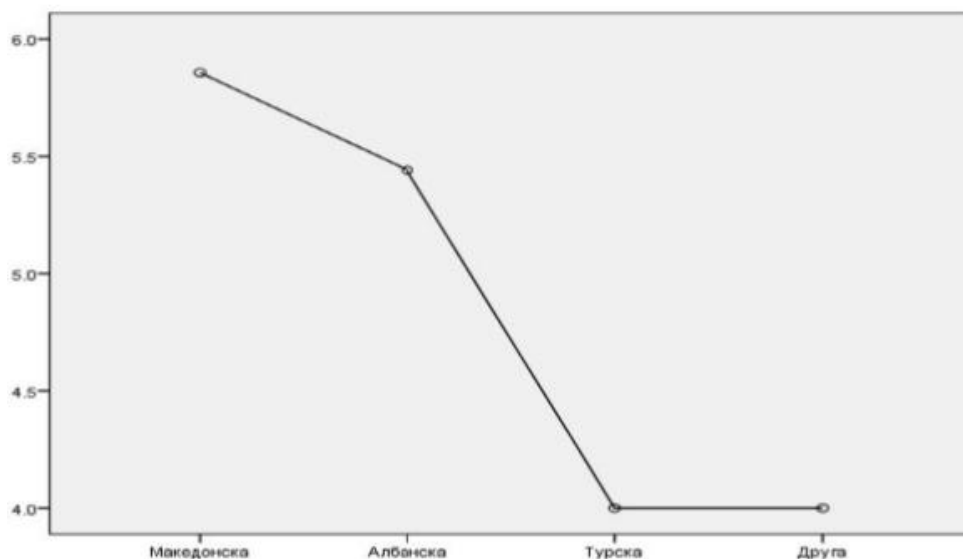

Chart 5. The level of recognition of violence according to the nationality

CONCLUDING OBSERVATIONS – TEACHERS

The result of teachers' expressed satisfaction with the implementation of the project "peer mediation" in secondary schools corresponds with the percentages of the surveyed students with about 90% satisfied with the opposite 10% dissatisfied, also data that indicates and confirms the success of the project itself.

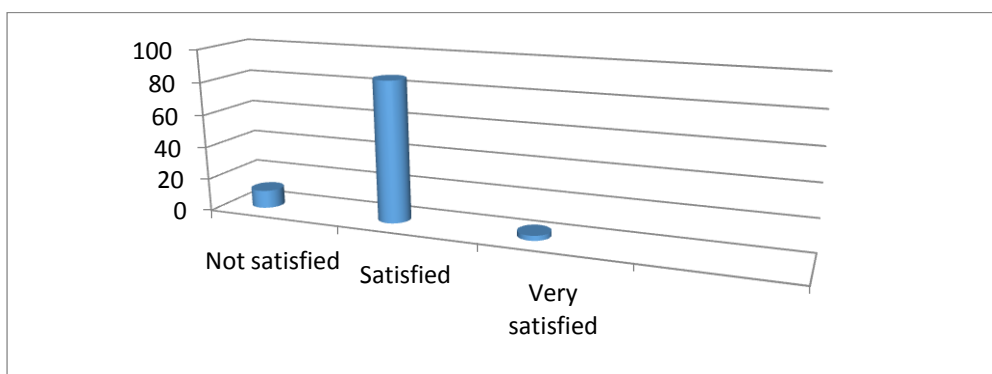

Chart 6. What is the level of your satisfaction with the mediation program between peers?

Teachers answer that the project has a positive influence on the communication relations between all subjects in the educational process itself, and that 86% of the teachers agree with this statement compared to 14% who disagree. From the non-violent behavior, tolerance, respect, accountability, help, democracy, and the hierarchy, the disagreement is rounded to a lesser degree. The psycho-social that were mentioned before are values according to the teachers who think that this project is developed and successful sufficiently ii 53% (75% students) versus 47% (24% students) that these above mentioned values are not developed with the activities of the project, "peer mediation". The difference in these percentages in this attitude among students and teachers is probably a consequence of the expertise and competence of the teachers, more comprehensively considering the way and the process of developing positive values among the person.

LITERATURE

1. ROZENBERG, M. (2002): Jezik saosećanja (Nenasilnička komunikacija). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva стр.27
2. Trikić, Z. I dr. (2003): Vršnjačka medijacija – od svađe slađe. Beograd: Nemačka organizacija za tehničku saradnju (GTZ) GmbH стр.161
3. Violence against Children, United Nations Secretary-General's Study, <http://www.unviolencestudy.org/>
4. "Училиште по мерка на детето" - УНИЦЕФ <http://umd.gov.mk/shtoe.aspx>
5. <http://www.nuub.mk/dmdocuments/ZbornikKonflikti.pdf>

RESUME

Mediation - Mediation as a pedagogical process is very important to be implemented in the educational process especially peer mediation, that could be provided in front of safe schools. By implementing this model, training of teachers and the training of students we provide peace, security and essential would be non-violent conflict resolution, non-violent communication. Today, nonviolent communication is very important because the extreme number of superficial violence. State has to protect its youngest citizens by implementing these kind of projects.

VASPITANJE ZA ZDRAVLJE U VASPITNO OBRAZOVNIM USTANOVAMA

Eržika Antić

Farmaceutsko zdravstveni fakultet Travnik,

Zavod za javno zdravlje Vranje

erzika.antic.vr@gmail.com

Apstrakt

Zdravstveno vaspitanje se definiše kao aktivan proces učenja i osposobljavanja pojedinca i zajednice da se koriste stečenim znanjem o zdravlju, sa ciljem da se usvoji i primenjuje pravilan odnos prema zdravom načinu života i aktivno doprinosi zaštiti sopstvenog zdravlja i zdravlja zajednice.

SZO ukazuje da vaspitanje za zdravlje nije samo širenje informacija o zdravlju, već aktivan proces učenja kroz mnogo iskustva u životu.

Promocija zdravlja predstavlja negovanje i unapređivanje stilova života i drugih socijalnih, ekonomskih, individualnih faktora okoline korisnih za zdravlje. Promocija zdravlja treba da doprinese poboljšanju zdravstvenih resursa i uslova života i na taj način pojača zdravstveni potencijal. Promocija zdravlja uključuje zdravstveno vaspitanje, ali ide više (dalje) od toga i odnosi se na sve aktivnosti koje imaju za cilj da poboljšaju (pred)uslove za zdravlje.

Cilj ovog rada je da ukaže na značaj unapređivanja zdravlja – promocije zdravlja, kroz proces osposobljavanja ljudi da povećaju kontrolu nad svojim zdravljem i da ga dokažu kroz izbor zdravih oblika ponašanja. Napori preventivne zdravstvene zaštite usmereni su na decu i adolescente u cilju formiranja odgovarajućih zdravstvenih navika, a takođe i na individue i grupe koje su pod rizikom za posebna oboljenja u cilju sprečavanja njihove pojave.

Stečenim veštinama pokazaće se spremnost saradnje sa mnogim partnerskim organizacijama poštujući principe timskog rada, princip dobrovoljnosti i masovnosti. Ujedno će ovladati i veštinama timskog rada za sprovođenje mnogih aktivnosti po Kalendaru javnog zdravlja.

Treba naglasiti ulogu nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika u sistemu obrazovanja, u promociji zdravlja što podrazumeva i primenu odgovarajućih tehnologija za promenu stavova i ponašanja prema pojedinim zdravstvenim problemima, promenu rizičnih ponašanja kao i pronalaženju najefikasnijih načina za sprovođenje odgovarajuće zdravstveno vaspitne intervencije u javnosti.

Iskazana kroz opšte principe, promocija zdravlja uključuje celokupno stanovništvo u kontekstu svakodnevnog života, radi sa ljudima, za ljude, a ne na ljudima, usmerena je na osnovne i neposredne faktore zdravlja, naglašavajući pozitivne dimenzije zdravlja, obezbeđujući ravnotežu individue i okoline. Stečenim veštinama utićaće se na usvajanje zdravih navika i održavanje zdravih stilova života u različitim populacionim grupacijama.

Ključne reči: vaspitanje, zdravlje, promocija, obrazovne ustanove

HEALTH EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract

Health education is defined as an active process of learning and training individuals and communities to use acquired knowledge of health in order to adopt and apply a proper attitude towards a healthy lifestyle and actively contribute to protecting one's own health and community health.

The WHO suggests that health education is not just a dissemination of health information, but an active learning process through many experiences in life.

Promoting health is the cultivation and improvement of life styles and other social, economic, and individual environmental factors that are beneficial to health. Health promotion should contribute to the improvement of health resources and living conditions and in this way strengthen health potential. Health promotion involves health education, but goes beyond (further) to it and applies to all activities aimed at improving the (pre-) health conditions.

The aim of this paper is to point out the importance of health promotion - health promotion, through the process of training people to increase control over their health and to prove it through a selection of healthy behaviors. Preventive health care efforts are targeted at children and adolescents in order to create appropriate health habits, and also to individuals and groups at risk of specific illnesses in order to prevent their occurrence.

Acquired skills will show willingness to cooperate with many partner organizations respecting the principles of team work, the principle of voluntariness and massiveness. At the same time, he will master the team work skills for carrying out many activities according to the Public Health Calendar.

It should be emphasized the role of teachers, educators and professional associates in the education system, in the promotion of health, which implies the application of appropriate technologies for changing attitudes and behaviors towards particular health problems, changing risk behaviors, as well as finding the most effective ways to implement appropriate health education interventions in the public.

Stated through general principles, health promotion involves the entire population in the context of daily life, working with people, for people, and not for people, focused on basic and immediate health factors, emphasizing the positive dimensions of health, ensuring the balance between the individual and the environment. Acquired skills will influence the adoption of healthy habits and maintaining healthy lifestyles in different population groups.

Key words: : upbringing, health, promotion, educational institutions

UVOD

Zdravstveno vaspitanje se definiše kao aktivan proces učenja i osposobljavanja pojedinca i zajednice da se koriste stečenim znanjem o zdravlju, sa ciljem da se usvoji i primenjuje pravilan odnos prema zdravom načinu života i aktivno doprinosi zaštiti sopstvenog zdravlja i zdravlja zajednice.

SZO ukazuje da vaspitanje za zdravlje nije samo širenje informacija o zdravlju, već aktivan proces učenja kroz mnoga iskustva u životu. Istovremeno i upozorava da ne postoji jednostavan, brz i lak način da se pojedinac, a još mnogo teže šira populacija i šira društvena zajednica aktivno motivira na promenu ponašanja u odnosu na zdrav način života i ponašanja.

Promocija zdravlja predstavlja negovanje i unapređivanje stilova života i drugih socijalnih, ekonomskih, individualnih faktora okoline korisnih za zdravlje.

Uloga vaspitanja za zdravlje je:

1. Podsticanje i razvijanje nivoa lične odgovornosti u cilju zaštite, očuvanja i unapređenja zdravlja radnika, dece i učenika u vaspitno obrazovnim ustanovama ;
2. Osposobljavanje nastavnog kadra da preko stalnog stručnog usavršavanja povećaju kontrolu nad svojim zdravljem i zdravljem dece i učenika u vaspitno obrazovnim ustanovama;
3. Formiranje odgovarajućih zdravstvenih navika individua i grupa koje su pod rizikom za posebna oboljenja u cilju sprečavanja njihove pojave;
4. Osposobljavanje nastavnog kadra da stalnim stručnim usavršavanjem i primenom odgovarajućih metoda zdravstveno vaspitnog rada pruže mogućnosti za promenu rizičnog ponašanja, kod dece i učenika za donošenje zdravih životnih odluka.

Značaj pokretanja svih vidova partnerstva u realizaciji zdravstvenog vaspitnog rada, akcija i promotivnih kampanja po Kalendaru javnog zdravlja je jedan od specifičnih ciljeva zdravstveno vaspitnog programa.

Učesnici zdravstveno vaspitnog rada preko stalnog stručnog usavršavanja treba da budu osposobljeni da primene stečena znanja u prenošenju poruka kojim se želi postići prepoznavanje riziko faktora. Tako bi promenom rizičnog ponašanja doprineli unapređenju svog sopstvenog zdravlja i zdravlja dece i učenika u obrazovno vaspitnim ustanovama, a samim tim doprineli i zdravlju celokupne zajednice.

Prepoznavanje i grupisanje faktora koji utiču na zdravstvenu ravnotežu kako u smislu njenog podržavanja – zdravstveni resursi, tako i njenog ugrožavanja – zdravstveni rizici, treba da budu prioriteta u planiranju zdravstveno vaspitnih programa.

Primena stečenih znanja u odabiru adekvatnih metoda u zdravstveno vaspitnom radu i razvoj pristupa u podučavanju koji su efikasni i motivišući kako za pojedinca tako i zajednicu imaju veliku ulogu.

Zdravstveno vaspitnim radom nastavno osoblje i učenici su osposobljeni da prepoznaju osnovne pristupe promociji zdravlja, individualni princip i pristup u odnosu na zajednicu.

Na taj način bi se ovladalo veštinama za unapređivanje informisanosti, znanja i stavova, kako opšte populacije, tako i vulnerabilnih grupacija stanovništva u vezi sa najvažnijim faktorima rizika za nastanak najčešćih oboljenja, kao i načinima za njihovu prevenciju.

Stečenim veštinama nastavno osoblje utiče na usvajanje zdravih navika za održavanje zdravih stilova života u različitim populacionim grupacijama, kao i tehnike izvođenja odgovarajuće metode u zdravstveno vaspitnom radu naglašavajući pozitivne dimenzije zdravlja.

Zdravstveno vaspitnim radom. nastavno osoblje i njihovi učenici pokazuju spremnost za saradnju sa mnogim partnerskim organizacijama poštujući principe timskog rada, princip dobrovoljnosti i masovnosti.

Primenom odgovarajućih skala za merenje stavova koristeći upitnik i standardni intervju dobiju se obaveštenja o direkciji i intezitetu stava prema nekoj pojavi.

Pojam zdravstvenog prosvetovanja, podrazumeva učenje o zdravlju i zaštiti od bolesti sa ciljem da se pomogne pojedincu da se oslobodi straha od nepoznatog i da ga motiviše da sazna više uključujući se u programe zdravstvenog vaspitanja.

Postoji razlika između zdravstvenog vaspitanja, zdravstvenog prosvetovanja od zdravstvene propagande koja predstavlja širenje informacija, a sa ciljem da pokrene interesovanje za određene aktuelne probleme i motiviše sticanje potrebnog znanja. Za razliku od zdravstvenog vaspitanja, zdravstveno prosvetovanje i zdravstvena propaganda imaju manji uticaj na promenu navika i ponašanja u odnosu na zdrav način života pojedinaca.

Program razvoja zdravstvenog vaspitanja treba da sadrži dugoročne zadatke koje bi činile trajne gradivne celine jedinstvenog, integralnog programa za ceo zdravstveni sistem i širu društvenu zajednicu, kao što je:

- Organizacija i koordinacija zdravstvenog vaspitanja;
- Unapređenje organizacija i rada polivalentne patronaže;
- Razvoj zdravstvenog informisanja i motivacija za zdravo ponašanje;
- Projekcija unapređenja zdravstvenog vaspitanja u obrazovno-vaspitim institucijama.

Proces planiranja i programiranja zdravstvenog vaspitanja u obrazovno vaspitim institucijama predstavlja dinamičan proces predviđanja mera i akcija, radi ostvarivanja ciljeva u oblasti obrazovanja i vaspitanja.

Izrada godišnjeg Programa rada zdravstvenog vaspitanja predstavlja segment programa obrazovanja, realizujući ga kroz saradnju i timski rad između zdravstvenih radnika, pojedinaca, porodice i zajednice i to sve preko koordinatora za zdravstveno vaspitni rad.

Veštine koje treba da savlada nastavno osoblje se odnose na:

- Obezbeđivanje koordinacije zdravstveno vaspitnog rada na nivou obrazovno vaspitnih ustanova, u cilju primene doktrinarnih stavova u planiranju, metodologiji, realizaciji i evaluaciji rada na zdravstvenom vaspitanju ;

- Uspostavljanje i razvijanje neposredne saradnje sa menadžmentom zdravstvenih ustanova i obrazovno vaspitnih ustanova, radi ostvarivanja programskog i sistematskog zdravstveno vaspitnog rada sa učenicima, nastavnicima i saradnicima u integralnom procesu sprovođenja zdravstvene zaštite u celokupnom zdravstvenom i obrazovno vaspitnom sistemu;

- Uspostavljanje odgovarajuće dinamike praćenja i izveštavanja o stepenu realizacije Programa planova zdravstveno vaspitnog rada u okviru planova rada obrazovno vaspitnih ustanova kao i posebnih programa od šireg društvenog interesa važnih za zajednicu;

- Pružanje stručne pomoći drugim obrazovno vaspitim ustanovama u cilju uspešnije primene metoda i oblika zdravstveno vaspitnog rada, vođenja evidencije i načina korišćenja zdravstveno vaspitnih sredstava i izbora adekvatnih metoda u skladu sa sadržajem zdravstveno vaspitnog rada;

- Uspostavljanje čvrste saradnje sa odgovarajućim institucijama u pogledu razmene aktuelnih informacija, usvajanju inovacija u planiranju i primeni metodoloških postupaka i mera, kao i vrednovanju doprinosa zdravstveno vaspitnog rada u pojedinačnim i sveukupnim rezultatima;

- Uspostavljanje saradnje i aktivnog učestvovanja u radu lokalnih mass media na širenju zdravstvenih informacija.

Uloga nastavnog kadra je u primeni stečenih znanja i veština u praksi kroz planiranje zdravstveno vaspitnog rada, implementaciju, realizaciju i evaluaciju.

Mogućnosti za praćenje primene stečenih znanja i veština u praksi su sledeće:

- Usvajanje Programa rada škole, čiji je deo Program za zdravstveno vaspitanje. U kontaktu sa direktorom obrazovno vaspitne ustanove, utvrđuje se postojanje takvog programa, način njegove izrade tj. planiranje zdravstveno vaspitnih sadržaja, metode rada, resursi za realizaciju svih tih aktivnosti, njegova implementacija i evaluacija.

- U kontaktu sa učesnicima obuke treba proceniti način planiranja Programa zdravstvenog vaspitanja što podrazumeva da li je on u skladu sa pravilima planiranja. To podrazumeva analizu situacije, definisanje potreba, izbor prioriternih tema uključujući definiciju opštih i specifičnih ciljeva, ciljnih grupa i potencijala.

- Praćenje sprovođenja programa u smislu organizacije, akcionog plana i menadžmenta za sprovođenje programa: (ko je odgovoran, šta, gde, kako i kada se nešto sprovodi).

- Utvrđivanje da li je sprovedena evaluacija-vrednovanje sprovedenih aktivnosti kroz: (monitoring i nadgledanje procesa).

Sve faze koje čine programski ciklus moraju se realizovati, bez obzira koje se teme odaberu ili koje se aktivnosti planiraju.

Takođe treba proveriti da li je planirana i izvršena adekvatna saradnja sa zdravstvenim radnicima kao najvažnijim partnerima u aktivnostima promocije zdravlja i da li postoje zajedničke odluke o temama i sadržajima koje su prioritete.

U vezi sa zaštitom, očuvanjem i unapređenjem zdravlja kod vulnerabilne kategorije stanovništva i sticanjem znanja i navika o zdravom načinu života, ovim grupacijama zdravstveno vaspitanje treba da omogući konstruktivan i pouzdan izbor modela ponašanja koji promociju zdravlja ugrađuje u način života.

Očekivani efekti primene programa u praksi su:

- Potpuna i blagovremena informisanost o pravima, obavezama i mogućnostima korišćenja zdravstvene zaštite, prvenstveno kroz rad savetovališta u primarnoj zdravstvenoj zaštiti.

- Razvoj interesa i motivacija majki za redovne posete dispanzeru za zdravstvenu zaštitu predškolske dece, osposobljenost majki za blagovremenu primenu mera i postupaka u porodici koji doprinose pravilnom rastu i razvoju odojčadi i male dece, uključujući i druge mere zaštite kroz različite sadržaje, kao što su vakcinacija, sistematski pregledi, posete savetovalištu i dr.;

- Pripremljenost majki za rano prepoznavanje bolesti dečjeg doba i striktnu primenu higijensko-dijetetskog režima uz adekvatne preporuke radi sticanja pravilnih navika u ishrani i drugih postupaka u lečenju i rehabilitaciji obolelog ili hendikepiranog deteta;

- Upućenost roditelja u potrebu i značaj skladnih odnosa u porodici uz učešće više članova i stvaranje uslova za radosno i bezbrižno detinjstvo kao bitne pretpostavke u formiranju psihofizički zdravih i odgovornih lica.

- Dostizanje takvog nivoa zdravlja koji se manifestuje kroz samopouzdanje, dobru fizičku kondiciju, osećanje zadovoljstva sobom i svojim okruženjem, uravnoteženo ponašanje i skladne odnose sa mlađima i starijima od sebe;

- Obučenost školske dece i omladine kroz edukaciju, za usvajanje zdravog načina života, kroz neposredan zdravstveno vaspitni rad u zdravstvenim ustanovama i u okviru obrazovnih programa, mass media i dr.;

- Osposobljenost za prepoznavanje i eliminaciju najčešćih štetnih činioca po zdravlje, putem modifikacije sopstvenog ponašanja (pušenje, alkoholizam, droga, akcidentalna stanja, nesigurni seks, neželjena trudnoća, delinkvencija i dr.), preko mehanizma zaštite koje treba razvijati da bi se smanjio broj mladih ljudi koji koriste psihoaktivne supstance;

- Formiranje i učvršćivanje stavova i navika za blagovremeno obraćanje roditeljima i zdravstvenom radniku pri pojavi prvih simptoma poremećaja zdravlja ili nekog drugog problema. Edukacija školske dece i omladine na značaj dobro informisanog školskog osoblja, saradnja između roditelja i škole u vezi sa eventualnim razvojnim potrebama mlade osobe, postojanje kvalitetnih i zanimljivih vannastavnih sadržaja. Informisanost školske dece i omladine na značaj zdravstvene službe koja je uvek u mogućnosti da se približi mladima i adaptira njihovim potrebama, kao i korišćenje sistematskih pregleda za preventivne aktivnosti.

U metodologiji rada za adekvatno planiranje zdravstveno vaspitnog rada, mogu se koristiti dve vrste anketa (upitnika). Jedna vrsta ankete ima za cilj utvrđivanje informisanosti o nekom zdravstvenom problemu ili potrebi, a druga vrsta ankete da utvrdi promenu ponašanja te osobe.

U cilju što realnijeg planiranja sprovodi se istraživanje zdravstvenog stanja vulnerabilne kategorije stanovništva (u službi za zdravstvenu zaštitu dece 0-6godina, u službi za zdravstvenu zaštitu školske dece i omladine 7-18 godina), u službi za zdravstvenu zaštitu žena i u službi za mentalno zdravlje).

Istraživanja koja su nam ukazala da predloženi program zdravstveno vaspitnog rada vodi ka postizanju očekivanih ishoda obuke jeste analiza indikatora to jest pokazatelja zdravstvenog stanja vulnerabilne kategorije stanovništva.

Od indikatora, kao merljivih pokazatelja koje treba pratiti, jesu: opšti i specifični morbiditet i mortalitet. Treba pratiti i rezultate nakon sprovedenih

sistematskih pregleda učenika u osnovnim i srednjim školama kao i izveštaje rada savetovališta za decu uzrasta 0-6 godina.

To podrazumeva i praćenje:

- utvrđena oboljenja-stanja prema kategoriji korisnika zdravstvene zaštite po X reviziji MKB (međunarodna klasifikacija bolesti, povreda i uzroka smrti), kao što su zarazne i parazitarne bolesti, tumori, bolesti krvi, bolesti žlezda sa unutrašnjim lučenjem ishrane i metabolizma, duševni poremećaji i poremećaji ponašanja, bolesti nervnog sistema, bolesti oka, bolesti uva, bolesti sistema krvotoka, bolesti sistema za disanje, bolesti sistema za varenje, bolesti mišićno koštanog sistema i vezivnog tkiva, bolesti mokraćno polnog sistema, povrede trovanja i posledice delovanja spoljnih faktora.

- rezultate sistematskih pregleda učenika koji se odnose na čistoću tela, telesno držanje, telesna razvijenost, telesna uhranjenost, deformacija kičmenog stuba, deformacije grudnog koša, deformacija stopala, smetnje vida i motiliteta, oštećenja sluha, karijes, srčane mane, psihička razvijenost, govorne mane i ostala hronična patološka stanja.

Nakon statističke obrade podataka rezultata anketa sprovedenih kod školske dece i omladine, nastavnika, vaspitača i roditelja o prioritetnim temama i potrebama za očuvanje, zaštite i unapređenje zdravlja, može se doći do zaključka da su svi ovi podaci veoma važni za planiranje zdravstveno vaspitnog rada, a kasnije i za realizaciju i evaluaciju ovih programskih zadataka u cilju prepoznavanja faktora rizika i usvajanja zdravih stilova života.

REFERENCES

1. Bjegović V., Vuković D., Živković M., Lozanović D., Paunović P., Rajin G., „Zdravstveno vaspitanje u osnovnim školama“ (1998), Beograd: Katedra socijalne medicine Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu
2. Mićović P., (1997). GLOSAR definicije termina za planiranje, organizaciju, upravljanje i rukovođenje zdravstvenim sistemom, Beograd: IZJZ Srbije
3. Živković M., Bjegović V., Marinković J., Vuković D., Jusufrić A., „Zdravlje školske dece“, (1995), Beograd: Medicinski fakultet Univerziteta u Beogradu.
4. WHO Geneva: „Promoting the Health of Young People in Europe, A training manual for teachers and others working with young people“, (1994),.

RESUME

Health education is an active process of learning and training individuals and the community to use acquired knowledge of health. The goal of health education is to adopt and apply the right attitude towards a healthy lifestyle and an active contribution to protecting one's own health and community health. Health education is not just a dissemination of health information, but an active learning process through many experiences in life. Promoting health is the cultivation and improvement of life styles and other social, economic, and individual environmental factors that are beneficial to

health. The importance of launching all forms of partnership in the delivery of health education work, campaigns and promotional campaigns according to the Public Health Calendar is one of the specific goals of the health education program. With educational work, teaching staff and students are trained to recognize basic approaches to health promotion, individual principles and community-based approach. In this way, they would be able to master the skills to improve information, knowledge and attitudes of the general population as well as vulnerable population groups in relation to the most important risk factors for the emergence of the most common diseases, as well as ways to prevent them. Through acquired skills, teaching staff influence the adoption of healthy habits for maintaining healthy lifestyles in different population groups, as well as techniques for performing the appropriate method in health education, emphasizing the positive dimensions of health. Health education. teaching staff and their students show readiness to cooperate with many partner organizations respecting the principles of team work, the principle of volunteering and massiveness. The process of planning and programming health education in educational institutions represents a dynamic process of predicting measures and actions, in order to achieve goals in the field of education and upbringing. The development of the annual Health Care Work Program represents a segment of the education program, realizing it through cooperation and teamwork between health workers, individuals, families and communities, all through the coordinator for health education. It should also be checked whether adequate collaboration with healthcare professionals has been planned and done as the most important partners in health promotion activities and whether there are common decisions on topics and priorities that are priorities. In relation to the protection, preservation and promotion of health in a vulnerable category of population and the acquisition of knowledge and habits of a healthy lifestyle, these health care groups should provide a constructive and reliable choice of behavioral patterns that embed health promotion into lifestyle. After statistical data processing of the results of surveys conducted with school children and youth, teachers, educators and parents on priority topics and needs for the preservation, protection and improvement of health, it can be concluded that all these data are very important for planning health education, and later for the realization and evaluation of these software tasks in order to recognize the risk factors and adopt healthy lifestyles.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 17, str. 144-155, 2018 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Pedagogija

Datum prijema rada: 24.02.2017.

Datum prihvatanja rada: 03.12.2018.

doi:10.5937/univmis1817144K

Originalni naučni rad

INFORMISANOST NASTAVNIKA I RODITELJA O ŠTETNOSTI ZLOUPOTREBE OPOJNIH STREDSAVA I DROGA

Fatima A. Kriještorac

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru,
Novi Pazar, Srbija
fatimakarisik@yahoo.com

Melida Župljanin

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru,
Novi Pazar, Srbija
meli_haki@hotmail.com

Mustafa Fetić

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru,
Novi Pazar, Srbija
mustafa.fetic@uninp.edu.rs

Apstrakt

Osnovni cilj ovog istraživanja je utvrđivanje stvarnog stanja uticaja porodičnog i školskog vaspitanja u pružanju potrebnih informacija o bolestima zavisnosti. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 114 nastavnika srednjih škola i 127 roditelja. Uzorak je činilo ukupno 241 ispitanika oba pola. Budući da se radi o aktuelnom problemu koji se ne tiče samo jedne ili više država problem je podignut na međunarodni nivo, te smatramo da je u potpunosti opravdan značaj problema istraživanja. U empirijskim studijama analiziranim u funkciji ovog istraživanja, zavisno od ciljeva i zadataka ovog istraživanja, primjenjivane su različite istraživačke metode i tehnike. Polazeći od predmeta istraživanja koristili smo metodu teorijske analize, empirijsko-neeksperimentalnu metodu, deskriptivnu, analitičko-sintetičku i metodu indukcije i dedukcije. Rezultati istraživanja su pokazali da su nastavnici i roditelji nedovoljno informisani o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga, o značaju preventivnog delovanja porodice i škole u cilju suzbijanja opojnih sredstava i droga, nedovoljno su informisani po pitanju prepoznavanja rizičnog ponašanja kao i o uzrocima zloupotrebe opojnih sredstava i droga. Da bi se razmere ovog problema minimizirale potrebno je organizovati seminare i predavanja za nastavnike i roditelje, jer statistika govori da nastavnici i roditelji ne znaju gotovo ništa o drogama. Zato je neophodno menjati takvo stanje i stvoriti takve uslove u kojima će nastavnici i roditelji biti ravnopravni partneri i aktivno sudelovati u sticanju potrebnog znanja radi poboljšanja nivoa informisanosti na ovom polju.

Ključne reči: elektronski dnevnik, komunikacija, roditelj, nastavnik, ocene, izostanci, škola, kontrola, uspeh

INFORMATION OF THE TEACHER AND PARENTS ABOUT THE HARMFUL OF THE DEFICIENCY OF DRUGS

Abstract

The main goal of this research is to determine the actual state of influence of family and school education in providing the necessary information for addiction diseases. The survey was conducted on a sample of 114 secondary school teachers and 127 parents. The sample consisted of a total of 241 examined by both sexes. Since this is a current problem that does not concern only one or more countries, the problem has been raised internationally, which means that the significance of the research problem is fully justified. In embryonic studies analyzed in the function of this research, depending on the objectives and tasks of this research, different research methods and techniques were applied. Starting from the subject of research, we used the method of theoretical analysis, empirical-non-experimental method, descriptive, analytical-synthetic and induction and deduction method. The results of the research have shown that teachers and parents are not sufficiently informed about the harmfulness of abuse of narcotic drugs and drugs, the significance of the preventive action of the family and the school in order to combat illicit drugs and drugs, are insufficiently informed about the identification of risky behavior as well as about the causes of abuse of narcotic drugs and drugs. In order to reduce this problem, it is necessary to organize seminars and lectures for teachers and parents, as statistics show that teachers and parents do not know almost anything about drugs. It is therefore necessary to change this situation and create such conditions in which teachers and parents will be equal partners and actively participate in acquiring the necessary knowledge in order to improve the level of information in this field.

Key words: families, schools, narcotics and drugs, information

UVOD

Stručnjaci nazivaju narkomaniju „neinfektivnom epidemijom modernog doba,” tako da više niko nema aluziju da se bolest može potpuno iskoreniti. Međutim, najviše zabrinjava činjenica da se granica starosti onih koji dolaze u kontakt sa opojnim sredstvima i drogama pomera sve niže. Istraživanje koje je sproveo Ministarstvo prosvete i sporta „Igraj za život-droga ne“, donelo je zabrinjavajuće rezultate.

Naime, podaci sprovedenog istraživanja govore da je preko 20. 000 učenika osnovnih škola u Srbiji probalo neku vrstu opojnih droga. Stručnjaci koji se bave ovom problematikom smatraju da roditelji treba da snose najveću odgovornost. Sva stručna javnost upozorava roditelje da neprestano moraju nadzirati dete, proveravati sa kim se druži, kako izgleda i ponaša se. Sa druge strane, istina, da se velika količina opojnih sredstava i droga nalazi u školskom dvorištu i đačkim torbama direktno u proces rešavanja problema uključuje i školu.

U teorijskoj izradi predmeta istraživanja, kao i u analizi dosadašnjih istraživanja, istaknuta je važnost informisanosti o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga, kao i uloga informisanosti u formiranju pravilnog stava o bolestima zavisnosti. Blagovremena informisanost omogućiće nastavnicima i roditeljima delovanje u situacijama koje zahtevaju blagovremeno reagovanje u rešavanju problema.

Kako su opojna sredstva i droge stvarnost na našim ulicama i sve češće u školskim dvorištima smatramo da je jako važno blagovremeno informisati roditelje i nastavnike o uzrocima zloupotrebe opojnih sredstava i droga, o štetnosti njihovog konzumiranja, takođe, smatramo da je od velikog značaja obučiti nastavnike i roditelje da na vreme uoče simptome koji znače zloupotrebu opojnih sredstava i droga.

TEORIJSKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA

Prema definiciji Svetske zdravstvene organizacije zavisnost od lekova (psiholoških supstanci, droga) je posebno duševno stanje, a vrlo često i fizičko stanje koje nastaje delovanjem sredstava koje stvara zavisnost na organizam i reakcije organizma na njega. Mnogobrojni su razlozi zbog kojih se mladi odluče konzumirati opojna sredstva i droge. Neki od njih su manjak samopouzdanja, neuspeh na socijalnom planu, nedostatak roditeljske brige, beg iz stvarnosti, samodokazivanje, želja za posebnosti ali i nedovoljna informisanost o štetnom delovanju. Razlozi za uzimanje psiholoških supstanci i droga prema Petroviću (2001), su mnogobrojni i zavise od faktora koji bi se mogli podeliti u tri grupe: „Faktori ličnosti (biološki u smislu genetske predispozicije probatora), morbidni socijalni činioci, posebno prisutni u različitim uzrastima i dostupnost i vrsta psiholoških supstanci sa kojom osoba ima prvo iskustvo i za koje se kasnije vezuje.“ (Petrović, 2001: 243). Poput Petrovića i D. Milovanović (2003), smatra da „deca u osnovnoj školi marihuanu uglavnom probaju iz radoznalosti i potrebe za dokazivanjem i pripadanjem grupi. Srednjoškolski počinju konzumirati drogu uglavnom zbog osećaja niže vrednosti i straha od neuspeha, dok odrasli počinju konzumirati drogu zbog poremećaja ličnosti ili pojave duševnih poremećaja.“ (Milovanović&Milovanović, 2003).

Proučavajući razloge za posezanjem psiholoških supstanci uviđamo da je radoznalost visoko na lestvici razloga, pogotovu u mlađem uzrastu. Zbog toga, smatramo da je kvalitetna informisanost nastavnika i roditelja može u velikoj meri pospešiti rešavanje ovako kompleksnog problema. Neophodno je putem radionica, seminara i predavanja obučiti nastavnike i roditelje kako bi na vreme prepoznali rizično ponašanje koje može značiti da se zbiva nešto u tom pravcu. Takođe, za sprovođenje dobre prevencije neophodno je edukovati nastavnike i roditelje o uzrocima koji direktno podstiču dete da proba psihološke supstance i droge. Neophodno je podići svest nastavnika i roditelja o značaju njihove međusobne saradnje i značaju prožimanja vaspitne funkcije porodice i škole. „Zaista će biti efekata samo ako svi sinhronizovano, u svom delu posla, odigramo ulogu najbolje što možemo, porodica u okviru svojih moći i uloga, škola u okviru svojih nadležnosti baš kao i društvena zajednica, pre svega lokalna.“ (Sinđelić, 2002: 42).

Trenutno stanje na polju informisanosti roditelja i nastavnika nije zadovoljavajuće, škola je „zatvorena“ i nerado sprovodi bilo kakvu saradnju sa roditeljima. Znanje o bolestima zavisnosti kojim trenutno raspolažu nastavnici i roditelji nije dovoljno i mora se raditi na njegovom proširivanju. „Škola se mora menjati, škola treba biti realni izraz društvenih promena. Buduća škola je ona koja prati moderne tokove i trendove.“ (Bojanin, 2003: 2). Sa druge strane porodica

kao "socijalna grupa u formiranju ličnosti, sociološka grupa u kojoj se vrši reprodukcija čovečanstva, ali na čijim se biološkim funkcijama zasniva i bogat duhovni, emocionalni svet njenih članova" (Dedić, 1996: 305), je u obavezi da svoju trenutno oskudnu informisanost o svemu što se tiče zloupotrebe opojnih sredstava i droga učini sveobuhvatnijom, i na taj način pomogne mladom naraštaju da se uhvati u koštac sa najvećim porokom savremenog doba. Bojanin (2003), ističe zabrinjavajući podatak da je „u osnovnim i srednjim školama u našoj zemlji svaki deseti učenik došao u kontakt sa marihuanom, i da 2/3 učenika smatra da ona izaziva zavisnost.“ (Bojanin, 2003: 14). Uzimajući u obzir ovakvo stanje Petrović (1998), ističe da „ovako zabrinjavajući podaci ukazuju da je za borbu protiv ovisnosti potrebno imati dobru i stalnu informaciju o „neprijatelju“, postavljati mu adekvatne zamke u obliku „štapova za borbu“, i pokušati (što je možda i najvažnije) afirmisati zdrave stilove života među mladima, sagraditi etičke principe i ideale i na taj način stvarati zajednicu nade i perspektive. Tako će možda neke nove anekte doneti zadovoljstvo i osmeh na naša lica.“ (Petrović, 1998: 22).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Podatke smo prikupljali anketiranjem koje je bilo praćeno odgovarajućim instrumentom-anonimnim upitnikom za nastavnike i roditelje. Podaci su bili prikupljeni u toku meseca maja, školske 2014/2015. Istraživanjem je obuhvaćeno nekoliko nezavisnih varijabli: pol nastavnika i roditelja, stepen stručne spremljenosti nastavnika i roditelja, broj godina rada u nastavi, vrsta škole u kojoj rade profesori, bračni status roditelja. Status zavisnih varijabli u ovom istraživanju imaju pojave iskazane u okviru zadataka istraživanja. To znači, da smo u istraživanje pošli sa saznanjem da uspeh u suzbijanju zloupotrebe opojnih sredstava i droga zavisi od: stepena informisanosti glavnih faktora o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga (nastavnika i roditelja), informisanost o ulozi vaspitne funkcije porodice i škole u cilju suzbijanja opojnih sredstava i droga, informisanost o značaju preventivnog delovanja porodice i škole u cilju sprečavanja zloupotrebe opojnih sredstava i droga, informisanost porodice i škole o načinima prepoznavanja rizičnog ponašanja, informisanost porodice i škole o uzrocima zloupotrebe opojnih sredstava i droga. Prvi nivo analize obuhvatio je celokupan uzorak nastavnika i roditelja, te su u skladu sa tim njihovi rezultati prikazani u prvom delu rada. Dalje analize su se odnosile na ukrštanje zavisnih varijabli sa nezavisnim. Kada su pomenute nezavisne varijable ukrštene sa zavisnom varijablom naša polazna pretpostavka da informisanost roditelja i nastavnika o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga nije na zadovoljavajućem nivou je potvrđena, što ćemo detaljnije objasniti u daljem tekstu.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Ispitivanje informisanosti nastavnika i roditelja o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga realizovano je kroz sledeće zadatke: stepena informisanosti glavnih faktora o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga

(nastavnika i roditelja), informisanost o ulozi vaspitne funkcije porodice i škole u cilju suzbijanja opojnih sredstava i droga, informisanost o značaju preventivnog delovanja porodice i škole u cilju sprečavanja zloupotrebe opojnih sredstava i droga, informisanost porodice i škole o načinima prepoznavanja rizičnog ponašanja, informisanost porodice i škole o uzrocima zloupotrebe opojnih sredstava i droga.

Tabela 1. Stavovi nastavnika o stepenu informisanosti nastavnika i roditelja o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga

	Porodica i škola Pokazatelj informisanosti nastavnika i roditelja	Stepeni procene						
		Veoma kvalitetno	Kvalitetno	Osrednje	Veoma loše	Ukupno	Skalna vrednost	Rang
1.	Informisanost nastavnika i roditelja o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga	3 2,63	10 8,77	30 26,31	71 62,28	114 100,0	2,31	5.
2.	Informisanost o ulozi vaspitne funkcije porodice i škole u cilju suzbijanja opojnih sredstava i droga	30 26,31	24 21,05	35 30,70	25 21,92	114 100,0	3,46	2.
3.	Informisanost o značaju preventivnog delovanja nastavnika i roditelja	33 28,94	25 21,92	39 34,21	17 14,91	114 100,0	3,65	1.
4.	Informisanost nastavnika i roditelja o načinima prepoznavanja rizičnog ponašanja	10 8,77	15 13,15	48 42,10	41 35,96	114 100,0	2,81	4.
5.	Informisanost nastavnika i roditelja o uzrocima zloupotrebe opojnih sredstava i droga	15 13,15	18 15,78	43 37,71	38 33,33	114 100,0	2,97	3.

Na osnovu podataka iz tabele 1 konstatujemo da 62,28% nastavnika svoju informisanost i informisanost roditelja o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga ocenjuje kao veoma lošu, da je informisanost nastavnika i roditelja na osrednjem nivou smatra 26,31% nastavnika, kao kvalitetnu je ocenjuje 8,77%, dok kao veoma kvalitetnu je ocenjuje samo 2,63% nastavnika. Da je informisanost o ulozi vaspitne funkcije porodice i škole u cilju suzbijanja opojnih sredstava i droga veoma kvalitetna smatra 26,31% nastavnika, da je kvalitetna 21,05%, ka osrednju je ocenjuje 30,70%, a kao veoma lošu 21,92% nastavnika. Informisanost o značaju preventivnog delovanja 28,94% nastavnika ocenjuje kao veoma kvalitetnu, 21,92% kao kvalitetnu, da je informisanost u ovom pravcu na osrednjem nivou smatra 34,21% nastavnika, a kao veoma lošu je ocenjuje 14,91%. Analizirajući skalne vrednosti zaključujemo da profesori smatraju da je informisanost porodice i škole o preventivnom delovanju u cilju suzbijanja opojnih sredstava i droga znatno kvalitetnija nego informisanost o štetnosti zloupotrebe istih. Informisanost roditelja i nastavnika o načinima prepoznavanja rizičnog ponašanja 35,96% nastavnika ocenjuje kao veoma lošu, 42,10% kao osrednju, 13,15% kao kvalitetnu i samo 8,77% kao veoma kvalitetnu. Znanje odnosno informisanost o uzrocima zloupotrebe opojnih sredstava i droga 33,33% nastavnika ocenjuje kao veoma loše, 37,71% kao

osrednje, 15,78% kao kvalitetno i 13,15% kao veoma kvalitetno. Zaključak koji nameću podaci iz Tabele 1 ukazuju na činjenicu da nastavnici smatraju da su u nedovoljnoj meri informisani o mogućnostima delovanja porodice škole kada je u pitanju zlorabotrebte opojnih sredstava i droga, takođe nedovoljno su infomisani o načinima preventivnog delovanja kako nastavnika tako i roditelja i u nedovlnoj meri su upoznati sa uzrocima zlorabotrebte opojnih sredstava i droga.

Grafikon 1. Stavovi nastavnika o stepenu informisanosti nastavnika i roditelja o štetnosti zlorabotrebte opojnih sredstava i droga

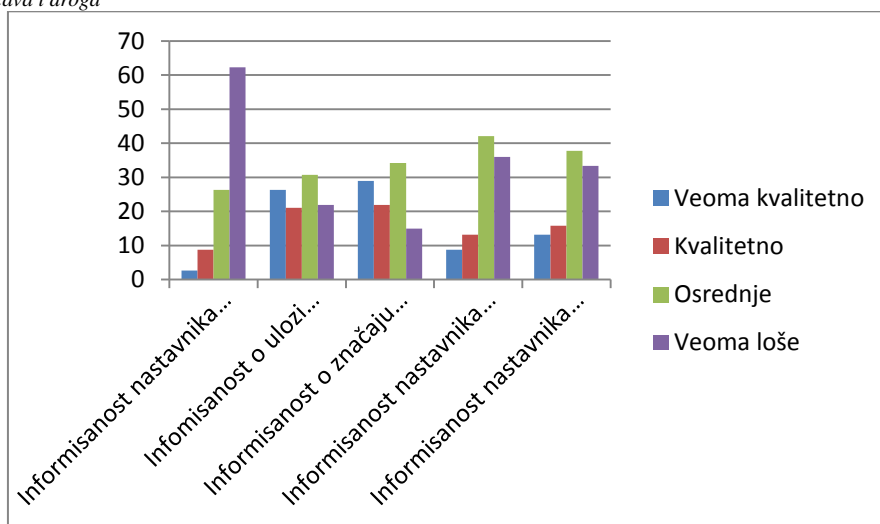

Tabela 2. Stavovi roditelja o stepenu informisanosti nastavnika i roditelja o štetnosti zlorabotrebte opojnih sredstava i droga

	Porodica i škola Pokazatelj informisanosti nastavnika i roditelja	Stepeni procene						
		Veoma kvalitetno	Kvalitetno	Osrednje	Veoma loše	Ukupno	Skalna vrednost	Rang
1.	Informisanost nastavnika i roditelja o štetnosti zlorabotrebte opojnih sredstava i droga	60 47,24	40 31,49	22 17,32	5 3,93	127 100,0	4,81	1.
2.	Informisanost o ulozi vaspitne funkcije porodice i škole u cilju suzbijanja opojnih sredstava i droga	40 31,49	44 34,64	32 25,19	11 8,66	127 100,0	3,86	2.
3.	Informisanost o značaju preventivnog delovanja nastavnika i roditelja	35 27,55	30 23,62	47 37,00	15 11,81	127 100,0	3,62	4.
4.	Informisanost nastavnika i roditelja o načinima prepoznavanja rizičnog ponašanja	26 20,47	25 19,68	59 46,55	17 13,38	127 100,0	3,70	3.
5.	Informisanost nastavnika i roditelja o uzrocima zlorabotrebte opojnih sredstava i droga	17 13,38	27 21,25	58 45,66	25 19,68	127 100,0	3,18	5.

Podaci iz Tabele 2 navode na konstataciju da roditelji svoju informisanost i informisanost nastavnika čak sa 47,24% ocenjuju kao veoma kvalitetnu, 31,49% roditelja je ocenjuje kao kvalitetnu. Da je informisanost na osrednjem nivou smatra 17,32% roditelja, a da je veoma loša samo 3,93%. Informisanost o ulozi vaspitne funkcije porodice i škole 34,64% roditelja ocenjuje kao kvalitetnu, 31,49% kao veoma kvalitetnu, 25,19% kao osrednju, a da je veoma loša smatra samo 8,66% roditelja. Kada je u pitanju informisanost o značaju preventivnog delovanja 27,55% roditelja smatra da je veoma kvalitetna, 23,62% da je kvalitetna, da je osrednja smatra 37,00% roditelja, a da je veoma loša samo 11,81% roditelja. Kada je u pitanju informisanost nastavnika i roditelja o načinima prepoznavanja rizičnog ponašanja 46,55% roditelja smatra da je na osrednjem nivou, 20,47% je ocenjuje kao veoma kvalitetnu, kao kvalitetnu je ocenjuje 19,68% roditelja, a da je veoma loša smatra 13,38% roditelja. Informisanost nastavnika i roditelja o uzrocima zloupotrebe opojnih sredstava i droga 45,66% roditelja ocenjuje kao osrednju, 21,25% kao kvalitetnu, 19,68% kao veoma lošu i 13,38% kao veoma kvalitetnu. Navedeni podaci upućuju na zaključak da roditelji u odnosu na nastavnike smatraju da su obe kategorije ispitanika dosta dobro, čak zadovoljavajuće informisane kada je u pitanju štetnost zloupotrebe opojnih sredstava i droga. Međutim, realno stanje je drugačije, pa se ovakvi iskazi roditelja mogu zapravo smatrati nedovoljnom informisanošću na ovom polju, jer činjenično stanje nas upućuju na zaključak da roditelji vrlo često i ne primete kada im deca prvi put probaju narkotike, ne razumeju uzroke i zapravo ne znaju koji su načini preventivnog delovanja.

Grafikon 2. Stavovi roditelja o stepenu informisanosti nastavnika i roditelja o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava I droga

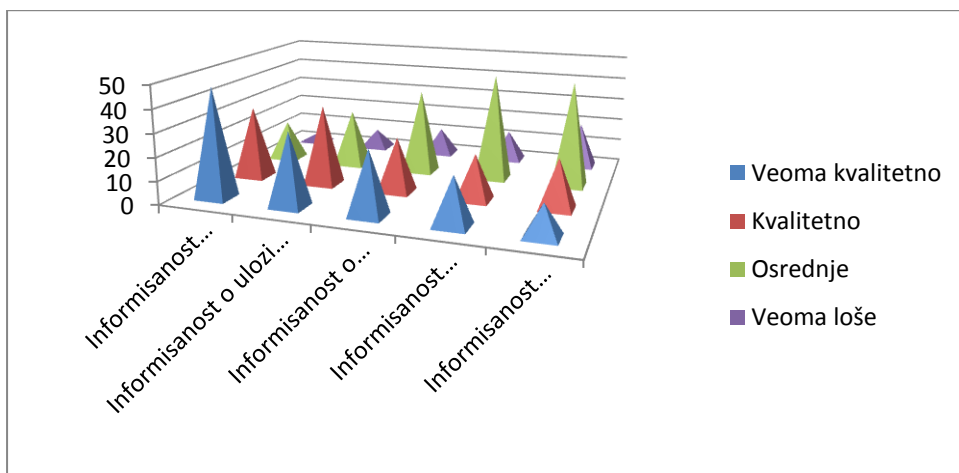

Tabela 3. Informisanost nastavnika i roditelja o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga

Ispitanici		Veoma kvalitetno	Kvalitetno	Osrednje	Veoma loše	Ukupno
Nastavnici	f %	3 2,63	10 8,77	30 26,31	71 62,28	114 100,0
Roditelji	f %	60 47,24	40 31,49	22 17,32	5 3,93	127 100,0
Ukupno	f	63 26,14	50 20,74	52 21,57	76 31,53	241 100,0

Prema podacima iskazanim u Tabeli 3 zapaža se da roditelji i nastavnici u najvećem broju informisanost nastavnika i roditelja o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga ocenjuju kao veoma lošu. Da je tako smatra 31,53% nastavnika i roditelja. Međutim, istu stavku čak 26,14% ispitanika ocenjuje kao veoma kvalitetnu, 20,74% kao kvalitetnu i 21,57% kao osrednju. Dobijeni podaci nas navode na zaključak da informisanost o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga kao veoma kvalitetnu u najvećem procentu su ocenili roditelji, zanemarljiv je procenat nastavnika koji misle tako, te shodno tome konstantujemo da su nastavnici s obzirom na činjenično stanje dali iskrenije i realnije odgovore. Međutim, polazeći od činjenice da je u rešavanju problema bolesti zavisnosti od velikog značaja pravilna i blagovremena informisanost smatramo da se trenutno stanje o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga treba i mora promeniti i mora se učiniti napor da se informisanost na ovom polju podigne na viši nivo.

Tabela 4. Informisanost o ulozi vaspitne funkcije porodice i škole u cilju suzbijanja opojnih sredstava i droga

Ispitanici		Veoma kvalitetno	Kvalitetno	Osrednje	Veoma loše	Ukupno
Nastavnici	f %	30 26,31	24 21,05	35 30,70	25 21,92	114 100,0
Roditelji	f %	40 31,49	44 34,64	32 25,19	11 8,66	127 100,0
Ukupno	f	70 29,04	68 28,21	67 27,80	36 14,93	241 100,0

Informisanost o ulozi vaspitne funkcije porodice i škole u cilju suzbijanja opojnih sredstava i droga sa 29,04% obe kategorije ispitanika ocenjuju kao veoma kvalitetnu. Kao kvalitetnu je ocenjuje 28,21% nastavnika i roditelja, 27,80% obe kategorije ispitanika smatra da je na osrednjem nivou i 14,93% ispitanika je ocenilo kao veoma lošu. Analizirajući podatke iz Tabele 4 možemo zaključiti da obe kategorije ispitanika smatraju da vaspitna funkcija porodice i škole može biti od velike pomoći kada je u pitanju suzbijanje opojnih sredstava i droga. Približno isti

procenti u odgovorima nas navode na zaključak da je prisutna svest o tome da je vaspitna uloga porodice i škole u suzbijanju opojnih sredstava i droga veoma značajna ali i trenutno nedovoljna, pa je treba poboljšati i učiniti napor da ona postane nezaobilazna preventivna mera u rašavanju ovako kompleksnog problema.

Tabela 5. Informisanost o značaju preventivnog delovanja nastavnika i roditelja

Ispitanici		Veoma kvalitetno	Kvalitetno	Osrednje	Veoma loše	Ukupno
Nastavnici	f %	33 26,31	25 21,92	39 34,21	17 14,91	114 100,0
Roditelji	f %	35 27,55	30 23,62	47 37,00	15 11,81	127 100,0
Ukupno	f	68 28,21	55 22,82	86 35,68	32 13,27	241 100,0

Informisanost o značaju preventivnog delovanja nastavnika i roditelja u cijju suzbijanja opojnih sredstava i droga u najvećem procentu 35,68% obe kategorije ispitanika ocenjuju kao osrednju. Da je informisanost o značaju preventivnog delovanja veoma kvalitetna smatra 28,21% nastavnika i roditelja, kao kvalitetnu je ocenjuje 22,82% obe kategorije ispitanika a 13,27% nastavnika i roditelja je ocenjuju kao veoma lošu. Uzevši u obzir rezultate tabele br. 5 konstantujemo da informisanost o značaju preventivnog delovanja nastavnika i roditelja na nezadovoljavajućem nivou, te da se mora stanje popraviti. Činjenica da je prevencija najbolji lek za sprečavanje nastanka ovako kompleksnog problema navodi nas na zaključak da je neophodno edukovati nastavnike i roditelje o načinima i postupcima preventivnog delovanja

Tabela 6. Informisanost nastavnika i roditelja o načinima prepoznavanja rizičnog ponašanja

Ispitanici		Veoma kvalitetno	Kvalitetno	Osrednje	Veoma loše	Ukupno
Nastavnici	f %	10 8,77	15 13,15	48 42,10	41 35,96	114 100,0
Roditelji	f %	26 20,47	25 19,68	59 46,55	17 13,38	127 100,0
Ukupno	f	36 14,93	40 16,59	107 44,39	58 24,06	241 100,0

Tabela 7. Informisanost nastavnika i roditelja o uzrocima zloupotrebe opojnih sredstava i droga

Ispitanici		Veoma kvalitetno	Kvalitetno	Osrednje	Veoma loše	Ukupno
Nastavnici	f %	15 13,15	18 15,78	43 37,71	38 33,33	114 100,0
Roditelji	f %	17 13,38	27 21,25	58 45,66	25 19,68	127 100,0
Ukupno	f	32 12,95	45 18,67	101 41,90	63 26,14	241 100,0

Informisanost nastavnika i roditelja o uzrocima zloupotrebe opojnih sredstava i droga najveći procenat obe kategorije ispitanika 41,90% ocenjuje kao osrednju. Da je informisanost o uzrocima zloupotrebe veoma kvalitetna smatra 12,95% nastavnika i roditelja, kao kvalitetnu je ocenjuje 18,67% i kao veoma lošu 26,14% nastavnika i roditelja. Analizirajući podatke tabele 7 uviđamo da su stavovi nastavnika i roditelja prilično ujednačeni te da se obe kategorije ispitanika uglavnom slažu da je informisanost na ovom polju na nezadovoljavajućem nivou i da se mora popraviti.

DISKUSIJA

Problem zloupotrebe opojnih sredstava i droga je jedan od najsloženijih društvenih i medicinskih problema u savremenom svetu, koji ima negativne posledice skoro na sve aspekte ljudskog življenja. Svi dosadašnji naponi rezultirali su gotovo nezapaženim uspesima, a u velikom broju regiona, posebno u onim obuhvaćenih ratom ovaj problem poprimao je razmere opšte epidemije. Većina napora koja se ulaže u njegovo rešavanje jeste zapravo lečenje narkomana, odnosno onih koji su već oboleli. Gotovo niko se ne bavi kreiranjem jedne zdrave sredine u kojoj će mladi pojedinci odrastati i provoditi slobodno vreme. Droga je postala sastavni deo odrastanja velikog broja naše omladine i zato je dokaz zrelosti nastavnika i roditelja rešavanje i sprečavanje nastanka ovog problema. Nastavnici i roditelji ne smeju dopustiti da deca informacije o psihoaktivnim supstancama i drogama dobijaju od onih koji je prodaju i nude. U borbi protiv ovog kompleksnog problema saradnja nastavnika i roditelja mora biti na visokom nivou a plod njihove saradnje mora biti dobra, kvalitetna i sveobuhvatna informisanost koja će omladini omogućiti da shvati da je zloupotreba opojnih sredstava i droga siguran put za propadanje njegovog bića i urušavanje sopstvenog života.

U teorijskoj izradi predmeta istraživanja, kao i u analizi dosadašnjih istraživanja, istaknuta je važnost informisanosti o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga, kao i uloga informisanosti u formiranju pravilnog stava o bolestima zavisnosti. Blagovremena informisanost omogućiće nastavnicima i roditeljima delovanje u situacijama koje zahtevaju reagovanje u rešavanju problema.

U istraživanje se pošlo od pretpostavke da nastavnici i roditelji nisu u dovoljnoj meri informisani o štetnosti zloupotebe opojnih sredstava i droga. Da bi se proverila postavljena hipoteza trebalo je na osnovu prikupljenih podataka utvrditi: informisanost nastavnika i roditelja o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga, informisanost o ulozi vaspitne funkcije porodice i škole u cilju suzbijanja zloupotrebe opojnih sredstava i droga, informisanost porodice i škole o preventivnom delovanju u cilju sprečavanja zloupotrebe opojnih sredstava i droga, informisanost porodice i škole o načinima prepoznavanja rizičnog ponašanja i informisanost o uzrocima zloupotrebe opojnih sredstava i droga. Statističkom obradom podataka potvrdili smo polaznu pretpostavku da informisanost porodice i škole o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga nije na zadovoljavajućem nivou.

ZAKLJUČAK

Iz podataka do kojih se došlo istraživanjem zaključuje se da je hipoteza da nastavnici i roditelji nisu u dovoljnoj meri informisani o štetnosti zloupotrebe opojnih sredstava i droga potvrđena. Istraživanjem je utvrđeno da je informisanost ispitanika obe kategorije na osrednjem nivou, te je neophodno na svim nivoima podsticati informisanost, pružiti nastavnicima i roditeljima informacije o tome koliko su štetne droge, naučiti ih osnovnim pravilima preventivnog delovanja, potrebno je pružiti znanja o tome kako i na koji način da prepoznaju rizično ponašanje jer ono je ustvari nagoveštaj početka zloupotrebe opojnih sredstava i droga, i ponuditi nastavnicima i roditeljima informacije o tome koji su uzroci zloupotrebe opojnih sredstava i droga.

S tim ciljem potrebno je angažovati lokalnu i društvenu zajednicu, medije, lekare, pedagoge i psihologe. Potrebno je informisati nastavnike i roditelje u nastavnim i vanastavnim aktivnostima, organizovati radionice koje bi se bavile pružanjem osnovnih informacija i koje bi afirmisale vršnjačku edukaciju mladih. Današnja praksa u školama učenicima nudi premalo znanja iz ove oblasti. Jedno ili dva predavanja godišnje u trajanju od 45 minuta, ili čak i manje, na časovima Odeljenske zajednice, nedovoljno je za temeljno poznavanje vrlo širokog spektra ovog područja. Najbolja prevencija opojnih sredstava i droga jeste kontinuirano delovanje vaspitnih uticaja nastavnika i roditelja, jer dete najviše vremena provodi u školi i porodici. Da bi prevencija bila delotvorna i uspešna nastavnici i roditelji se trebaju neprestano usavršavati na ovom polju, odnosno neophodno je edukovati ih i omogućiti im poznavanje uzroka nastanka ovog problema. Da bi prevencija bila što uspešnija potrebno je osigurati stalno osposobljavanje na svim stupnjevima školovanja, od osnovnoškolskog pa sve do studijskog, jer jedino kvalitetnom informisanošću možemo sprovoditi preventivne mere koje će biti u funkciji udaljavanja naše omladine od najozbiljnijeg problema savremenog čoveka.

LITERATURA

1. Backović, A. (2003). Narkomanija. Beograd. IP "Žarko Abulj". 11.

2. Bojanin, S. (2003). Uloga škole u primarnoj prevenciji bolesti zavisnosti i delikvencije mladih. Beograd. Međunarodna postdiplomska škola primarne prevencije bolesti zavisnosti, Zbornik radova, 2.
3. Dedić, D. (2003). Odabrana poglavlja školske i prodične pedagogije. Vranje. Učiteljski fakultet. 305.
4. Milovanović, D. Milovanović, S. (2003). Ličnost narkomana i porodice narkomana. Beograd. Priručnik centra za postdiplomske studije.
5. Petrović, P. S. (2001). Droga i ljudsko ponašanje. Beograd. Partenenon. 243.
6. Petrović, B. (1998). Kriminalistička metodika istraživanja krivičnih djela zloupotrebe droga. Sarajevo. Fakultet humanističkih nauka. 22.

RESUME

From the data obtained by the research it is concluded that the hypothesis that teachers and parents are not sufficiently informed about the harmfulness of the abuse of narcotic drugs and drugs is confirmed. The research found that the knowledge of the respondents of both categories is at the central level, and it is necessary to encourage information at all levels, to provide teachers and parents with information on how harmful drugs are, to teach them the basic rules of preventive action, it is necessary to provide knowledge about how which way they recognize risky behavior because it is actually a hint of the onset of abuse of narcotic drugs and drugs, and to offer teachers and parents information about what are the causes of abuse of narcotic drugs and drugs.

To this end, it is necessary to engage the local and community community, the media, doctors, pedagogues and psychologists. It is necessary to inform teachers and parents in teaching and extracurricular activities, organize workshops that would provide basic information and which would promote peer education of young people. Today's practice in schools provides students with insufficient knowledge in this field. One or two lectures annually for a duration of 45 minutes, or even less, in classes of the Department of Communities, are insufficient for a thorough knowledge of the very wide spectrum of this area. The best prevention of narcotic drugs and drugs is the continuation of the educational effects of teachers and parents, since the child is spending most of the time in school and family. In order for prevention to be effective and successful, teachers and parents should continually improve in this field, that is, it is necessary to educate them and enable them to know the cause of this problem. In order to ensure that prevention is as successful as possible, it is necessary to provide continuous training at all levels of education, from elementary school to study, because only with high quality information we can implement preventive measures that will be in function of removing our youth from the most serious problem of modern man.

Pregledni rad

**CILJEVI I PERSPEKTIVE U SAVREMENOM MUZIČKOM
VASPITANJU DECE PREDŠKOLSKOG UZRASTA**

Sanja Pantović

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru,
Novi Pazar, Srbija
sat.pantovic@gmail.com

Apstrakt

Fokus rada je definisanje i analiza ciljeva savremenog muzičkog vaspitanja u ranom uzrastu kao i perspektive njihove realizacije kroz praksu modernih predškolskih ustanova. Proces vaspitanja i obrazovanja u savremenom društvu zahteva formiranje svestrane ličnosti, a veliki značaj u tome ima i odnos individue prema muzici koji se najintenzivnije gradi u predškolskom uzrastu. U narednom izlaganju, iz Programa za početnike američkog Rojal Konzervatorijuma (Royal Conservatory), spoznaćemo da je prožimanje predškolskog života i muzičkih sadržaja preduslov za izvrsnost u svakoj životnoj oblasti. Razvijanje interesa za muziku, muzičkih sposobnosti i njihov uticaj na putu ka univerzalnoj ličnosti, kao osnovne ciljeve ranog muzičkog vaspitanja, analiziraćemo kroz istraživanje u domenu psihologije muzike. Sagledavanjem prakse u predškolskim ustanovama, uočićemo perspektive u realizaciji osnovnih ciljeva. Obrazlaganjem značaja aktivnosti koje čine sadržaj muzičkog vaspitanja (pevanje, slušanje muzike, sviranje na instrumentima, didaktičke muzičke igre) i njihovog toka, pokušaćemo da ukažemo vaspitačima na postupke koji bi doveli do celovitog ostvarenja zadatih ciljeva u oblasti njihove delatnosti

Cljučne reči: savremeno muzičko vaspitanje dece predškolskog uzrasta, ciljevi, predškolske ustanove, praksa, perspektive.

**AIMS AND PERSPECTIVES IN CONTEMPORARY MUSIC
EDUCATION OF CHILDREN AT THE PRE-SCHOOL AGE**

Abstract

The focus of this paper is defining and analysis of the aims of contemporary music education at early age together with the perspectives of their realization through the practice of modern pre-school institutions. The process of motivation and education in contemporary society demands creation of versatile personality, where the relationship of an individual towards music is especially important and most intensively is building at the pre/school age. In next presentation, from The Program for Beginners at American Royal Conservatory, we shall learn that the intertwining of pre-school life and music contents is a precondition for excellence in any domain of life. The development of interest in music, musical abilities and their effect on the future versatile personality as primary aims of early music education, we shall analyse through the research in domain of psychology of music. By considering music practice in contemporary pre-school institutions, we shall espy the perspectives in realization of the primary aims. By explaining the importance of activities included in music education

(singing, listening to music, playing an instrument, didactic music games) and their progression, we shall try to inform educators about some procedures that might lead to complete realization of the predefined aims of their profession.

Key words: contemporary music education of children at the pre-school age, aims, pre-school institutions, practice, perspectives.

UVOD

Vaspitno-obrazovni proces savremenog društva, nasuprot tradicionalnom, koji je još uvek prisutan, zahteva razvoj ličnosti koja poseduje: kreativnost, fleksibilnost, spremnost na rizik, tolerantnost, samostalnost, objektivnost, tačnost, preciznost, iskrenost, humanost. Celovito formiranje slobodne i nezavisne individue rezultira slobodom sopstvenog mišljenja i verovanja, poštovanjem i čuvanjem dostojanstva, sticanjem realne slike o sebi, negovanjem moralnih i estetskih vrednosti, razvojem intelektualnih sposobnosti i samopouzdanja. Lista ciljeva modernog vaspitanja i obrazovanja je duga, a zahtevi u odnosu na ličnost sadašnjeg i budućeg vremena se kontinuirano povećavaju. Za adekvatno, potpuno i celovito ostvarivanje ciljeva i zadataka vaspitno-obrazovnog procesa čija je uloga da uspešno pripremi individuu za društveno angažovan život i rad, veliki značaj ima odnos prema muzici koji se najintenzivnije gradi u ranom detinjstvu.

UTICAJ MUZIKE NA RAZVOJ LIČNOSTI

O uticaju druženja sa muzikom u ranom uzrastu na formiranje identiteta ličnosti informiše nas Program za početnike američkog Rojal Konzervatorijuma: muzika kod dece razvija ljubav prema njoj samoj, inspiriše inovacije, samomotivaciju, nezavisnost, odgovornost, empatiju i otvara svet definisanja mogućnosti i pozitivnih rešenja za decu. Takođe, muzika gradi mnoštvo veština: razvoj pažnje, koncentracije, prostorno-vremenske veštine, koje kreiraju solidnu osnovu za njihov prenos u druge oblasti. Uživanje u muzici podstiče entuzijazam, fascinantnost i pozitivan doživljaj sveta koji nas okružuje, što inspiriše ljude da u potpunosti ostvaruju saradnju u svim segmentima života. Muzički razvoj kultiviše disciplinu kroz balans, sklad i savremena dostignuća; upravljajući dečijim vremenom i postavljenim ciljevima, vaspitava ih kako da rade aktivno, efektivno i uspešno. Kroz muziku deca proučavaju načine generisanja originalne ideje, evaluiraju rezultate i rano izgrađuju iskustva u svojim naporima da poboljšaju i realizuju sopstvene potencijale. U kontaktu sa muzikom razvija se mišljenje i aktivnost, a saveti starijih pomažu da deca učestvuju u razvoju lične strategije za dugoročan životni uspeh. Vaspitanje i obrazovanje u oblasti muzike ohrabruju decu kako da budu ponosna na svoja dostignuća i ulivaju poštovanje prema kvalitetu; takođe neguju analitičko mišljenje za formiranje konkretnih rešenja i izvan sveta muzike. Prožimanje predškolskog života i muzičkih sadržaja je preduslov za izvrsnost u svakoj oblasti života.

CILJEVI MUZIČKOG VASPITANJA I PERSPEKTIVE NJIHOVE REALIZACIJE U PRAKSI

Ciljevi muzičkog vaspitanja dece predškolskog uzrasta su razvijanje ljubavi i interesa za muziku, razvijanje muzičkih sposobnosti i na taj način uticanje na formiranje svestrane ličnosti deteta.

Istraživanja u domenu psihologije muzike ukazuju da je interes jedini element koji može da zaustavi, koncentriše pažnju deteta na zvuk i da izazove kontemplaciju koja pomaže pamćenju i tačnoj reprodukciji slušanog; što je šira paleta zvukova koji dete okružuju, biće bogatije i njegovo iskustvo o raznovrsnosti muzike i emocija koje ona izaziva (Mirković-Radoš, 1996-2010: 331). Od svakog pojedinca treba stvarati aktivnog slušaoca, ljubitelja ili poznavaoca muzike, koji će, slušajući muziku ili aktivno učestvujući u muzičkom izvođenju biti osposobljen i za njen estetski doživljaj. U tom kontekstu, muzika treba da prožima čitav život deteta u predškolskoj ustanovi i da služi najvažnijim razvojnim i pedagoškim ciljevima, a za dete da pretstavlja izvor zadovoljstva, pozitivnih emocija i estetskih doživljaja. Za uspešnu realizaciju razvoja interesa za muziku u ranom uzrastu nužno je voleti decu, ostvarenje vaspitača kao kompletne ličnosti sa visokim nivoom opšteg obrazovanja i njegova solidna muzička edukacija.

Muzička umetnost u predškolskom uzrastu je izvor muzičkog razvoja i sredstvo stvaralačkog ispoljavanja deteta. Stoga razvoj interesa za muziku u ovom periodu ne podrazumeva preterano prilagođavanje koje bi rezultiralo umanjivanjem dečije muzičke spontanosti. Ako želimo da muzika postane korisna oblast stvaralačkog ispoljavanja, neophodno je da dete aktivno učestvuje u njoj, eksperimentišući zvucima iz okoline; vaspitači treba da podstiču spontano muzičko izražavanje dece. Po Pijaževom shvatanju (J. Piaget), da bi steklo muzičko znanje, dete mora na stvaralački način da se bavi svojim zvučnim okruženjem (Mirković-Radoš, 1996-2010: 246). Donaldsonova (M. Donaldson) naglašava kako dete prilikom učenja konstruiše svoja iskustva na sebi svojstven način, uvek u skladu sa sopstvenim načinom mišljenja (Mirković-Radoš, 1996-2010: 246). Svako muzičko iskustvo počinje opažanjem zvuka. Potreba za aktivnim eksperimentisanjem zvukom u vidu otvorene interakcije deteta sa muzičkim problemom kako bi se oformili i učvrstili određeni muzički pojmovi nije još dovoljno naglašena u praktičnim muzičkim aktivnostima na ranom uzrastu (Zimmerman, 1984: 31), što može dovesti do pojave problema u kasnijem definisanju muzičkih pojmova. Iz različitih opažajnih iskustava postepeno se obrazuju muzički pojmovi koji detetu omogućavaju da poredi i organizuje zvuke, da uopštava i primenjuje formirane pojmove u novim muzičkim situacijama. Decu treba podsticati u spontanim muzičkim aktivnostima pre nego što počne da se insistira na usvajanju pojmova, pri čemu spontana ispoljavanja u vidu improvizacije svakako treba da se zabeleže na bilo koji od načina koji dete izmisli; muzičke aktivnosti u predškolskom uzrastu su mnogo bliskije povezane sa drugim vidovima dečijeg iskustva nego u bilo kom drugom periodu njegovog razvoja.

Razvoj interesa za muziku u ranom uzrastu, takođe podrazumeva integrisana iskustva – izdvajanje različitih aktivnosti (muzičkih, likovnih, fizičkih, itd.) učinjeno u svrhe što uspešnijeg ostvarivanja zadataka predškolskog vaspitanja, ne sme da

potisne osnovni cilj – razvijanje sveukupnih brojnih i složenih, a ne prevashodno muzičkih potencijala deteta. U predškolskoj ustanovi nije dovoljno naučiti decu da se kreću i igraju u ritmu muzike, da pevaju i sviraju na dečijim muzičkim instrumentima. Osnovno je da se u što ranijem uzrastu obezbede što kvalitetnija muzička iskustva povezana sa osnovnim aktivnostima deteta, čime se obezbeđuju optimalni uslovi za eksploraciju svih vrsta zvučnih podataka. Deca treba da dobiju najraznovrsnije mogućnosti za slušanje i interpretiranje zvukova u vidu celovitog izraza – telom, glasom, upotrebom instrumenta. Jedino će takvi uslovi omogućiti transfer preverbalnog razumevanja i sticanje veština za dalji kognitivni, afektivni i muzički razvoj.

Muzičke sposobnosti su složene mentalne funkcije, a za njihov razvoj, uz značajan deo genetskih činilaca, presudne su godine najranijeg detinjstva. Element koji značajno utiče na nivo razvoja muzičkih sposobnosti je struktuiranje muzičkih iskustava primereno razvojnoj fazi u kojoj se dete nalazi. Rano izlaganje struktuiranim muzičkim iskustvima, slušanje muzike, aktivno učestvovanje u muzici, uz specifičnu direkciju i aktivno podsticanje odraslih, utiče na tempo i nivo muzičkog razvoja, odnosno ubrzava taj razvoj i omogućava dostizanje višeg stepena nivoa muzičkih sposobnosti (Mirković-Radoš, 1996: 216). Pored struktuiranja muzičkih iskustava prema uzrastu i fazi razvoja deteta, vaspitači treba da ustanove i specifične muzičke ciljeve za svako pojedino dete shodno njegovim dispozicijama i dostignutom nivou opšteg i muzičkog razvoja, kako bi ono individualnim izrazom, uz pomoć muzike izrazilo svoje potrebe, ideje i osećanja.

Muzičko-vaspitna praksa u savremenim predškolskim ustanovama se odvija na stereotipan način. U razvoju interesa za muziku, obrada popularne muzike, zastupljena u velikoj meri, u perspektivi dovodi do jednostranog muzičkog interesa; proces koji podrazumeva nametnuto i kontrolisano, umanjuje dečiju muzičku spontanost i radost eksperimentalnog otkrića – u perspektivi, istraživanja Džeja Daulinga (Jay Dowling) ukazuju na činjenicu da se dečija ekspresivna kreativnost ne preobražava u stvaralaštvo odraslog, tj. u sposobnost komponovanja, zbog preteranog insistiranja na tačnosti i formalnim zahtevima u ranom detinjstvu i tradicionalnog načina obrazovanja koje potcenjuje eksperiment i samostalno otkriće (Mirković-Radoš, 1996: 138); perspektiva rada sa izdvajanjem različitih aktivnosti umanjuje nivo svestranosti dečije ličnosti. Nedovoljna osmišljenost toka muzičkog vaspitanja dece predškolskog uzrasta, u perspektivi, rezultiraće stepenom razvoja dečijih muzičkih sposobnosti koji nije realizovan u potpunosti i na adekvatan način.

U predškolskom dobu kroz aktivnost pevanja, slušanja muzike i sviranja na dečijim muzičkim instrumentima gradimo svestranu ličnost; didaktičke muzičke igre su vrsta didaktičkih igara, s pravilima i zadacima, koje razvijaju određene muzičke sposobnosti.

Obrazlaganjem značaja aktivnosti koje čine sadržaj muzičkog vaspitanja, pokušaćemo da ukažemo vaspitačima na postupke koji bi doveli do celovitog ostvarenja zadatah ciljeva u oblasti njihove delatnosti.

Pevanje dečijih pesama je najširi oblik muziciranja dece predškolskog uzrasta, koji utiče na razvoj muzičkih sposobnosti: sluha, ritma, kulture glasa i veštine pevanja, ali i drugih osobina u formiranju svestrane dečije ličnosti. Aktivnost deteta pri pevanju doprinosi većem angažovanju emocija i intelekta i ima veliku

vaspitu vrednost (Đurković-Pantelić, 1998: 100). Prilikom izbora pesme treba voditi računa o njenoj umetničkoj vrednosti. Između pete i šeste godine slabe preferencije za umetničku muziku; po mišljenju Pirijevih (Peery & Peery) jačanje ovih preferencija može se ostvariti uključivanjem klasične muzike u program rada sa predškolskom decom i vežbanjem dece u estetskom procenjivanju (Mirković-Radoš, 1996-2010: 322). Sredina koja je na ranom uzrastu strukturisana tako da podstiče afinitet za klasičnu muziku, može pojačati sklonosti za kognitivnu kompleksnost uopšte. J. Geringer (J. Geringer) ističe da kontinuirano izlaganje određenom stilu ili vrsti muzike povećava afinitet za tu muziku (Mirković-Radoš, 1996-2010: 322). Tekst pesme ima veliku ulogu u buđenju interesa ako je pristupačan i detetu razumljiv; on usmerava mišljenje, pamćenje, emocije i maštu deteta, podstičući ga na stvaralački rad. Istraživanja pokazuju da se najveći efekat u buđenju interesa za pesmu, njenom celovitom reprodukcijom, postiže pevanjem i sviranjem samog vaspitača (Suzdilovski-Ivanović, 2014: 604). Sadejstvo vizuelnih i auditivnih informacija prilikom upoznavanja sa pesmom, ima značajni uticaj nego samo njeno slušanje; poznato je da se pesma u savremenim predškolskim ustanovama obrađuje uglavnom, korišćenjem audio sredstava. Mada još uvek ne postoje definitivni zaključci o procesu sticanja sposobnosti izvođenja pesme, L. Dejvidson (L. Davidson) i saradnici tvrde da pedagozi u svom radu sa decom treba da ostvare tri vrste ravnoteže na kojima vaspitač treba da insistira: prva je između muzičkih veština i sposobnosti i onih koje se javljaju u drugim oblastima, zato što se one mogu potpomagati; druga je između principa učenja primenljivih u širokom rasponu uzrasta i onih koji su više povezani sa pojedinim uzrastima; treća je između opštijih obrazaca u koje se mogu asimilovati nova muzička dela (stil dela, njihov zajednički jezik) i onoga što ih individualizuje – različiti kompozitori, različita izvođenja istog komada (Mirković-Radoš, 1996-2010: 269).

Pored pevanja oblikovanih pesama uz igru, u razvoju muzičkih sposobnosti i dečijeg stvaralaštva posebno treba negovati stvaralačko pevanje, tj. svako detetovo spontano, mehaničko pevanje kao vid improvizacije. Stvaralačkim pevanjem dete razvija maštu, oslobađa se sopstvene napetosti, izražava svoja osećanja, uspostavlja i produbljuje međusobne odnose, formira crte ličnosti, a samo kada ga slušaoci prihvataju kao stvaralački čin, razvija i samopouzdanje – što je naročito važno za decu sa slabije izraženim sluhom.

Slušanje muzike ima veliki značaj za razvoj pažnje, pamćenja, muzičkih sposobnosti dece i obogaćivanje njihovih muzičkih iskustava. Angažovanost dece je najveća pri slušanju umetničke muzike, jer je za razumevanje i doživljaj muzičko-izražajnih simbola u toj oblasti potrebna izvesna muzička kultura, tj. šira osnova za razumevanje onih misaonih i emotivnih stanja iz kojih su nastale muzičko-umetničke tvorevine. Vaspitač je dužan da upozna dete sa tradicionalnim procenama vrednosti u muzici i da, ukoliko se te procene slažu sa njegovim intimnim stavom, dete ubedljivim razlozima dovede do toga da i ono ta merila prihvati kao svoja.

Sviranje na dečijim instrumentima na početnom stupnju muzičkog vaspitanja je u razvoju dečije senzibilnosti za zvuke i njihove boje – na taj način deca doživljavaju lepotu stvaranja muzičkog tona i razvijaju interesovanje za intenzivnije instrumentalno ispoljavanje. Veoma je značajno da vaspitači shvate značaj te igre – to je najbolji put da dete savlada elementarnu muzičku materiju i sačuva intuitivne,

kreativne vidove sposobnosti ukoliko se ne insistira na formalnim strategijama. Aktivnost improvizovanja u muzici je kreativan čin.

Kroz muzičke didaktičke igre deca razvijaju osećaj za različite vrste zvukova, osobine tona, ritam, dinamiku, vrste tempa. Didaktičke muzičke igre omogućavaju da se pouzdanije predvidi u kojoj meri će se realizovati muzička darovitost. Ova činjenica najmarkantnije ističe nivo odgovornosti vaspitača u muzičkom vaspitanju dece predškolskog uzrasta i neophodnost njihovog muzičkog obrazovanja kako bi u potpunosti realizovali zadate ciljeve svoje delatnosti.

ZAKLJUČAK

Prožimanje predškolskog života i muzičkih sadržaja je preduslov za izvrsnost u svakoj oblasti života. Osnovni ciljevi savremenog muzičkog vaspitanja u predškolskim ustanovama su razvoj interesa za muziku, muzičkih sposobnosti i njihov uticaj na formiranje svestrane ličnosti. U modernim predškolskim ustanovama, tok muzičkog vaspitno-obrazovnog procesa se odvija na stereotipan način – bez podržavanja dečije spontanosti, kreacije i improvizacije, interes za muziku neće moći u potpunosti da bude razvijen; nivo razvoja muzičkih sposobnosti deteta je uslovljen stepenom muzičke edukacije vaspitača. Sagledavanje perspektive savremenog muzičkog vaspitanja u predškolskom uzrastu nam prezentuje perspektivu nepotpune realizacije zadatah ciljeva: zahtevima za preteranim prilagođavanjem, umesto svestrane, teži se formiranju jednostrane ličnosti. U tom kontekstu, vaspitačima se predlaže interdisciplinarni pristup u rešavanju problema koji podrazumeva univerzalnu ličnost vaspitača sa solidnim nivoom muzičkog obrazovanja i kontinuiranom edukacijom nakon završetka školovanja.

LITERATURA

1. Đurković-Pantelić, M. (1998) Metodika muzičkog vaspitanja dece predškolskog uzrasta. Šabac: Viša škola za obrazovanje vaspitača, Art studio.
2. 2.Mirković-Radoš, K. (1996) Psihologija muzike. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
3. 3.Mirković-Radoš, K. (1998) Psihologija muzičkih sposobnosti. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
4. 4.Radoš, K. (1996-2010) Psihologija muzike. Beograd: Zavod za udžbenike.
5. 5.Royal Conservatory, Music development Students program, Benefits Of the Music Development Program. Preuzeto sa sajta:
6. <http://www.musicdevelopmentprogram.org/program/program-details/beginner>.
7. 6.Suzdilovski, D., Ivanović, M. (2014) Instrument ili audio zapis u obradi pesme, u: Nikolić, Radmila, Nastava i učenje – savremeni pristupi i perspektive, Užice, Učiteljski fakultet, str. 603-613.
8. 7.Zimmerman, M. P. (1984) The relevance of Piagetian theory for music education, International Journal of Music Education, 1984, 3, str. 31-34.

RESUME

The previous presentation defined and analysed the aims of contemporary music education at early age together with the perspectives of their realisation through the practice of modern pre-school institutions. The process of motivation and education in contemporary society demands creation of versatile personality, where the relationship of an individual towards music is especially important and most intensively built at the pre-school age. In the Program for Beginners at American Royal Conservatory we have learnt that the intertwining of pre-school life and music contents is a precondition for excellence in any domain of life. The development of interest in music, musical abilities and their effect on the future versatile personality as primary aims of early music education were analysed through the research in domain of psychology of music. By considering music practice in contemporary pre-school institutions we realised that its activity is stereotypic, thus aspiring towards the development of one-sided personality. By explaining the importance of activities included in music education at pre-school age (singing, listening to music, playing an instrument, didactic music games) and their progression, we tried to inform educators about some procedures that might lead to complete realisation of the predefined aims of their profession. The educators are proposed interdisciplinary approach in the solution of problems, but the approach includes universal personality of educators with acceptable level of music education, knowledge of psychology of music and permanent development after the completion of education.

Univerzitetska misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost [ISSN: 1451-3870]

Vol. 17, str. 163-163, 2018 god., web lokacija gde se nalazi rad: <http://um.uninp.edu.rs>

Tematska oblast u koju se svrstava rad: Društvene i humanističke nauke / podoblast: Pedagogija

Datum prijema rada: 03.12.2018.

Datum prihvatanja rada: 03.12.2018.

doi:10.5937/univmis1817163N

POVLAČENJE RADA

RETRAKCIJA POVLAČENJE RADA

ODNOS I OBLICI PONAŠANJA MLADIH PREMA STARIM OSOBA U NAŠEM DRUŠTVU

Sanja Nikolić

OŠ „Dositej Obradović“ Irig, Novi Sad
Novi Sad, Srbija
sanja294@gmail.com

Vlasta Lipovac

Visoka škola strukovnih studija za vaspitače, Kruševac
Kruševac, Srbija

Rad se povlači zbog povrede etičko publicističkog standarda, jer je pre objavljivanja u našem časopisu već bio predat u drugi časopis na objavljivanje, nezavisno od toga da li će biti ili neće biti objavljen u drugom časopisu nije trebao biti poslat našem uredništvu.

Pregledni rad

**MOGUĆNOSTI PRIMJENE MULTIMEDIJALNIH SADRŽAJA I
INTERNETA U NASTAVI ISLAMSKE VJERONAUKA**

Fadil Novalić

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

fadilnovalic@uninp.edu.rs

Mevljuda Novalić,

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

mevljudan@gmail.com

Apstrakt

Islamska vjeronauka je školski predmet vaspitnog i obrazovnog karaktera, podjednako. Neki od elemenata gradiva ovog predmeta koji bi se mogli unaprijediti upotrebom multimedijalnih sadržaja i Interneta su: učenje molitvi na arapskom jeziku, učenje izvršavanja vjerskih obreda, učenje lekcija iz historije islama, upoznavanje sa vjerskom kulturom i tradicijom i načinima obilježavanja islamskih blagdana i provjera stečenog znanja.

U radu su opisane mogućnosti primjene IT-a u učenju pomenutih elemenata gradiva, sa akcentom na upotrebu multimedijalnih nastavnih materijala i Interneta.

Prije svega, predstavljen je način upotrebe PowerPoint prezentacija u obradi gradiva. Ove prezentacije često su korišćene u nastavi, a imaju mogućnost umetanja slike, audio i video sadržaja i kreiranja e-testova znanja.

Učenje molitvi može se unaprijediti pomoću audio i video snimaka učenja Kur'ana koji se mogu naći na multimedijalnim CD-ovima i na Internetu. Jedan od načina za ispravno učenje molitvi jeste da se savlada arapsko pismo i da se uče molitve napisane arapskim pismom. Učenje arapskog pisma omogućavaju razne aplikacije obogaćene animacijom i zvukom.

Izvršavanje vjerskih obreda može se učiti pomoću Web strana koje sadrže slike, audio i video sadržaje, a takođe i pomoću video tutorijala.

Učenje lekcija iz historije islama olakšavaju predavanja eminentnih stručnjaka, koja se mogu naći na Internetu u formi teksta, audio i video sadržaja. Postoji i određeni broj igranih i animiranih filmova o događajima iz historije islama.

Upoznavanje sa vjerskom kulturom i tradicijom i načinima obilježavanja islamskih blagdana može se uspješnije obaviti uz pomoć tekstova sa zvaničnih Web sajtova islamskih zajednica iz okruženja i pregledanjem video snimaka obilježavanja islamskih blagdana.

Provjera stečenog znanja za neke oblasti islamske vjeronauke može se izvršiti uz pomoć elektronskih testova znanja, koji omogućavaju i samotestiranje.

Za pomenute načine upotrebe multimedijalnih sadržaja i Interneta u radu su dati konkretni primjeri. Predložena je i izrada naprednog softvera za samotestiranje uspješnosti učenja molitvi na arapskom jeziku.

Ključne reči: e-učenje, e-lekcije, video tutorial, Sufara, vjerski obredi,

POSSIBILITIES OF APPLYING MULTIMEDIA CONTENT AND THE INTERNET IN THE TEACHING OF ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION

Abstract

Islamic religious education is a school subject of educational and educational character, equally. Some of the elements of this subject's materials that could be enhanced by the use of multimedia content and the Internet are: learning Arabic in prayer, learning to perform religious rites, learning lessons from the history of Islam, familiarizing with religious culture and tradition and ways of marking Islamic holidays and checking the acquired knowledge .

The paper describes the possibilities of applying IT in the learning of the mentioned material elements, with emphasis on the use of multimedia teaching materials and the Internet.

First of all, the way of using PowerPoint presentations in the processing of materials is presented. These presentations are often used in teaching, and have the ability to insert images, audio and video content and create e-tests of knowledge.

Prayer learning can be enhanced through the Quran audio and video that can be found on multimedia CDs and on the Internet. One way to properly learn prayer is to overcome the Arabic letter and to learn prayers written in Arabic. Learning Arabic script allows various applications enriched with animation and sound.

Execution of religious rituals can be learned using web pages that contain images, audio and video content, as well as video tutorials.

Learning lessons from the history of Islam is facilitated by lectures by eminent experts, which can be found on the Internet in the form of text, audio and video. There are also a number of feature and animated films about events from the history of Islam.

Getting acquainted with religious culture and tradition and ways of celebrating Islamic holidays can be done more successfully with the help of texts from official websites of Islamic communities from the surrounding area and viewing videos of celebrating Islamic holidays.

Examination of acquired knowledge for some areas of Islamic religious education can be done with the help of electronic knowledge tests, which enable self-testing.

Specific examples are given for the above mentioned ways of using multimedia content and the Internet. It has also been suggested the development of advanced software for self-test of the success of learning the prayer in the Arabic language.

Key words: e-learning, e-lessons, video tutorial, soufflers, religious rituals,

UVOD

Mogućnosti primjene multimedijalnih sadržaja i Interneta u današnjoj savremenoj nastavi, koja zahtijeva inovacije, veoma su velike. Posebno bi se to moglo reći za predmet islamska vjeronauka koji sadrži elemente stranih jezika,

izvršavanje obrednih radnji, a u velikoj mjeri je, pored obrazovnog, i vaspitnog karaktera.

Multimedija je kombinacija različitih formata sadržaja, najčešće teksta, slike, zvuka, animacije i videa. U literaturi se sreće sljedeća definicija: „Multimedija je kombinacija različitih medija: kombinacija teksta i slike (slika, ikona, animacija, film), kombinacija teksta i tona (muzika, govor) ili kombinacija teksta, slike i tona.“ (Sukić, 2008, str. 9)

Prednosti elektronskog učenja su nepobitne iz razloga njegove raširenosti u savremenom školstvu, a takođe i literatura govori o tome. „Ukoliko učenje posmatramo u kontekstu prikupljanja i obrade informacija usmerenih na različita čula (vid, sluh, dodir i ostalo), možemo zaključiti da su prednosti informacione tehnologije koja omogućava razmenu informacija u velikom broju formata (tekst, zvuk, video) za proces učenja ogromne.“ (LINKgroup, 2012, str. 72)

DEFINICIJA PROBLEMA ISTRAŽIVANJA

Vjeronauka podučava mlade ljude pravilima i radnjama koje će, kao vjernici, primjenjivati i praktikovati cijelog života. To će ih učiniti visoko moralnim osobama i poštenim i vrijednim radnicima. Zato je zaista bitno da se ispravno shvati sve što se učenicima prezentuje i čemu se podučavaju.

Tu su, prije svega, pod lupom vjerski obredi. Njihova primarna funkcija je da kod ljudi održavaju sve osobine koje islam preporučuje vjernicima. Pomenuti obredi obuhvataju sljedeće:

- klanjanje namaza,
- post u mjesecu Ramazanu,
- učenje Kur’ana, i
- obilježavanje vjerskih blagdana.

Za potpuno ispravno shvatanje gradiva islamske vjeronauke potrebno je intenzivno potpomaganje u učenju ispravnog izgovora molitvi, kao i učenja Kur’ana, na arapskom jeziku, i praktično uvježbavanje izvršavanja obrednih radnji. Znači da je tokom izrade domaćih zadataka i učenja gradiva kod kuće učenicima potrebna pomoć odraslih osoba koje poznaju vjerske propise.

Kao problem se javlja i to što udžbenik za prvi razred osnovne škole sadrži štampane tekstove, a učenici još uvijek ne znaju svi da čitaju. Zato je neophodno što brže savladavanje čitanja i pisanja slova od strane učenika.

Analizom postojećih resursa korištenih u nastavi islamske vjeronauke, može se doći do saznanja na koji način da se izradi i koristi elektronski nastavni materijal za učenje, kako bi se ostvarilo vidno poboljšanje u realizaciji pomenutog nastavnog programa i otklonili neki nedostaci koji se ne mogu ispraviti tradicionalnim načinom realizacije nastave.

CILJEVI I ZNAČAJ ISTRAŽIVANJA

Za potrebe ovog rada istraživali smo koji to multimedijalni materijali i Internet sadržaji mogu pomoći učenicima u uspješnijem savladavanju gradiva školskog predmeta islamska vjeronauka. Ovo istraživanje ima sljedeće ciljeve:

- Otkrivanje nedostataka tradicionalnog načina realizacije nastave islamske vjeronauke.

- Pronalaženje postojećih dostupnih elektronskih materijala koji se mogu primijeniti u nastavi islamske vjeronauke.

- Dolazak do saznanja o novim elektronskim materijalima koji se mogu primijeniti u nastavi islamske vjeronauke.

- Predstavljanje prihvatljivih i efikasnih načina realizacije nastave uz primjenu multimedijalnih sadržaja i Interneta..

Značaj istraživanja ogleda se u aktuelnosti i rasprostranjenosti elektronskog obrazovanja. Istraživanje dodatno aktualizuje oblast islamske vjeronauke, koja je, na osnovu dosadašnjih istraživanja, kod velikog broja ljudi shvaćena kao izlaz iz moralne krize današnje civilizacije.

Najvažnije pitanje jeste pronalaženje rješenja koje će omogućiti intenzivnu i efikasnu primjenu multimedijalnih sadržaja i Interneta u nastavi islamske vjeronauke, uzimajući u obzir sve faktore uključene u nastavni proces vezan za ovaj predmet.

Naučni i društveni značaj istraživanja sprovedenog za potrebe izrade ovog rada se iskazuje u pronalaženju postojećih i kreiranju novih elektronskih obrazovnih materijala, koji bi na potrebnom nivou zadovoljili zahtjeve realizacije nastave islamske vjeronauke. Takvo rješenje uzrokovalo bi intenzivniju i dugotrajnu upotrebu kreiranih materijala. Sudjelovanje elektronskog obrazovanja u nastavi dalo bi pozitivne rezultate u smjeru sticanja obrazovnih i poslovnih kompetencija svih subjekata koji učestvuju u realizaciji nastave.

UČENJE MOLITVI I KUR'ANSKIH SURA NA ARAPSKOM JEZIKU

Podučavajući svoje sljedbenike vjeri, Poslanik, a.s., im se obraćao na arapskom jeziku. Kroz predaje ili direktan dijalog sa svojim savremenikima, učio nas je moralnim vrlinama, vrijednostima rada, porodičnim vrijednostima, neophodnosti poštenog odnosa prema svima, pravnim normama i najboljim načinima obavljanja svakodnevnih poslova. Pored pomenutog, podučio nas je kako da se molimo, tj. kojim riječima da tražimo od Allaha Uzvišenog (džellešanuhu) ono što želimo. Te molitve nazivamo dove. Takođe se uče i djelovi Kur'ana napamet. Kur'an je podijeljen na 114 poglavlja koja nazivamo Sure. Sure sadrže ajete, rečenice ili djelove rečenica. Ajeti su označeni brojevima. Sure, kao i ajeti, su različitih dužina. Kompletan Kur'an podijeljen je u 30 džuzeva, od kojih svaki sadrži po 20 strana. Muslimani danas u svijetu van arapskog govornog područja, iako imaju prevod Kur'ana i Poslanikovog govora na svoj jezik, uče napamet djelove Kur'ana i dove na arapskom jeziku. One su u školskim udžbenicima napisane transkripcijom. Ajeti i dove se uče prilikom obavljanja svih vjerskih obreda u islamu.

Da bi se ispravno naučio izgovor arapskog teksta, vjeroučitelji na časovima čitaju učenicima tekstove. Međutim, to nije dovoljno svim učenicima da bi zapamtili ispravan izgovor. Njima je potrebno da ih neko prati i ispravlja kada kući uče napamet dovu ili suru. Učenici kojima nema ko da pomaže u učenju mogli bi koristiti audio i video snimke ispravnog učenja.

Ovakvi snimci mogu se naći na mnogim Internet stranama, na CD-ovima, u PowerPoint prezentacijama koje vjeroučitelji pripremaju za nastavu i na mnogim drugim elektronskim izvorima.

UPOTREBA POWERPOINT PREZENTACIJA ZA UČENJE ISPRAVNOG IZGOVORA ARAPSKOG TEKSTA

PowerPoint prezentacije su neizostavni dio časa mnogih školskih predmeta, pa tako i islamske vjeronauke. Za ovaj predmet posebno je bitna mogućnost umetanja audio i video sadržaja u prezentacije.

U ovom radu predstavimo jedan slajd PowerPoint prezentacije o učenju jedne od prvih dova koju djeca uče u školi u okviru predmeta islamska vjeronauka. Ovaj slajd sadrži transkripcijom ispisan tekst dove Subhaneke i video snimak učenja dove, sa kontrolama koje omogućavaju upravljanje snimkom. Učenik se može kretati kroz snimak klikom na traku ispod snimka. Može pauzirati i ponovo pokrenuti reprodukciju videa klikom na dugme u donjem lijevom uglu snimka. To mu omogućava da više puta pregleda pojedine djelove snimka, da ponavlja učenje i provjeri svoj izgovor slušajući učenje na snimku dio po dio.

Учење дове Субханеке

- БИСМИЛЛАХИ-РАХМАНИ-РАХИМ
- СУБХАНЕКЕ АЛЛАХУММЕ
- ВЕ БИ ХАМДИКЕ,
- ВЕ ТЕБАРЕКЕ-СМУКЕ,
- ВЕ ТЕ'АЛА ЦЕДЛУКЕ,
- ВЕ ЛА ИЛАХЕ ГАЈРУКЕ.

Subhaneke
www.fcimjetislam.com

Slika 1. Slajd u PowerPoint prezentaciji koji sadrži video snimak

Pomenuta prezentacija sadrži i druge slajdove, pored prikazanog. Na njima su prikazani dodatni tekstovi i ilustracije, koje sadrži lekcija u udžbeniku. Pored ostalog, tu je i prevod dove Subhaneke na bosanski jezik.

PowerPoint prezentacije mogu sadržati i elektronske testove za provjeru znanja. Oni se u PowerPointu kreiraju uz pomoć aplikacije Adobe Presenter.

Elektronski testovi su testovi znanja koji se kreiraju i primjenjuju uz upotrebu računarskog sistema. Oni povećavaju mogućnosti testiranja učenika u pogledu objektivnosti, efikasnosti i interaktivnosti. „U slučaju da se koristi kao zamena za test 'papir i olovka', e-test daje značajne prednosti, kao što su: jednostavniji proces sastavljanja testa; jeftiniji proces (gledano na srednje rokove); mogućnost nasumičnog (random) generisanja zadataka, čime se redukuje mogućnost prepisivanja; mogućnost automatskog ograničavanja vremena za rad; prikaz uspeha na testu odmah nakon završetka; smanjena verovatnoća greške pri bodovanju i ocenjivanju; mogućnost generisanja različitih izveštaja o testiranju, kao i praćenje statistike kako učenika, tako i zadataka (njihove rešivosti), odnosno kompletnih testova...“ (Milošević, 2011).

UČENJE ISPRAVNOG IZGOVORA ARAPSKOG TEKSTA POMOĆU INTERNETA

Učenje Kur'anskih sura može se naći na Internetu na mnogim Web sajtovima islamske tematike, kao i na poznatom video portalu YouTube.

Navest ćemo nekoliko primjera:

1. Web sajt mp3quran (El-Husari, 2006)

Ovaj sajt nalazi se na web adresi https://www.mp3quran.net/bosnia/husr_bosnia.html. Na njemu se može izabrati Kur'anska sura koju želimo slušati. Svaka sura se može slušati na arapskom jeziku on-line u audio formatu ili preuzeti u mp3 formatu.

2. Web sajt Put sredine (Put sredine, 2016)

Na ovom sajtu može se slušati audio snimak učenja Kur'ana na arapskom jeziku i izgovor prevoda na bosanski jezik, sa mogućnošću izbora Kur'anske sure. Tu se može naći i link za preuzimanje snimka učenja svih sura sa prevodom na bosanski jezik u mp3 formatu. Strana sa slušanjem učenja Kur'ana nalazi se na adresi <https://putsredine.com/kuran/>

3. Web sajt Recite Quran (Islam, 2017)

Ovaj sajt ima više načina izbora djelova Kur'ana čije učenje želimo slušati. Nalazi se na adresi <http://www.recitequran.com>. Daje mogućnost izbora Kur'anske sure, strane ili džuza. Takođe možemo izabrati učača Kur'ana kojeg želimo slušati.

Izabrani dio Kur'ana prikazuje sve ajete na Web strani, tako da se klikom na određeni dio arapskog teksta može čuti izgovor tog dijela. To omogućava ponavljanje izgovora željeni broj puta, što učeniku pomaže u uspješnom savladavanju ispravnog izgovora.

YouTube je video portal koji omogućava pretragu i pregledanje video fajlova. Pretraga daje mogućnost veoma lakog pronalaženja učenja bilo kojeg dijela Kur'ana, od bilo kojeg učača. Navest ćemo nekoliko primjera YouTube kanala na kojima se mogu naći snimci učenja Kur'ana:

1. Kanal MuslimTv Bosna, na kojem su postavljeni snimci učenja Kur'ana organizovani po džuzevima. Učač je Mišari Rašid El-Afasi (MuslimTV, 2013).
2. Kanal hafiza Aziza Alilija, na kojem su postavljeni snimci učenja Kur'ana organizovani po surama (Alili, 2015).
3. Kanal Džennetski izvor Selsebil, na kojem su postavljeni snimci učenja Kur'ana organizovani po surama (Selsebil, 2014).

Pomenućemo ovdje mogućnost preslušavanja audio snimka učenja Kur'ana sa CD-a. Postoji mnogo učača Kur'ana koji su snimili učenje kompletnog Kur'ana na CD. Jedan od njih je hafiz Kur'ana dr. Haris Hadžić iz naše zemlje i njegov CD je dostupan u džamijama. CD je snimljen u MP3 formatu i organizovan je kroz 605 mp3 fajla (Hadžić, 2018).

UČENJE ARAPSKOG PISMA POMOĆU MULTIMEDIJE I INTERNETA

Jedan od načina da se ispravno nauči izgovor dova i sura na arapskom jeziku jeste da se uče iz teksta napisanog arapskim pismom. Arapsko pismo nazivamo još i Kur'ansko pismo ili Sufara. Elektronski materijali za učenje Sufare uglavnom su kombinacija grafike, animacije i audio snimaka. Neki od njih se mogu naći na CD-ovima koji se dobijaju uz knjigu za učenje, a neki na Internet sajtovima.

Zaista postoji mnogo e-materijala za učenje Sufare, a mi ćemo navesti nekoliko primjera:

1. Multimedijalni CD koji prati knjigu Sufara, autora Malika Nurovića, koju izdaje El-Kelimeh, Novi Pazar, 2017. godine. Sadržaj ovog CD-a može se naći i na YouTube portalu na kanalu ID El-Kelimeh.
2. Multimedijalni CD koji su autori ovog rada izradili na osnovu knjige Sufara – uvod u Kur'ansko pismo, autora Idrisa Demirovića, izdate od strane El-Kelimeha, Novi Pazar, 1999. godine. Ovaj CD se još uvijek ne distribuirao, niti je uploadovan na Internet.
3. Sufara.ba je sajt namijenjen besplatnoj edukaciji i učenju arapskog pisma kroz animirane interaktivne lekcije koje na savremen način pružaju mogućnost učenja i savladavanja arapskog pisma. Njegova Web adresa je www.sufara.ba (Sufara.ba, 2010). Sufara je organizovana kroz više animiranih lekcija kreiranih prema udžbeniku za mektebsku nastavu koji se već deset godina veoma uspješno koristi u mektebskoj nastavi i na krusevima Kur'ana za odrasle na području Medžlisa IZ Kakanj u BiH.
4. Aplikacija Sufara.ba besplatna aplikacija za mobilne telefone. Ona je nastavak veoma uspješnog projekta Medžlisa IZ Kakanj iz BiH, pod nazivom Sufara.ba, namjenjenom brzem i lakšem savladavanju kur'anskog pisma. Aplikacija za pametne telefone je kreirana na osnovu priručnika za mektebsku nastavu „Sufara“

autora Asim-ef. Hasanspahića iz 2002. godine, te na osnovu interaktivnih lekcija sa portala Sufara.ba koje je kreirao Ermin-ef. Zahirović, a koje su u upotrebi od 2011. godine. Recenziju interaktivnih lekcija uradio je rahmetli hfz. dr. Fadil Fazlić a projektom je upravljao glavni imam Sulejman-ef. Čeliković (Tasmin studio, 2017).

5. Sufara koja u novoj metodologiji i pristupu obrađuje harfove može se naći na sajtu <https://putvjernika.com/sufara>. Može se preuzeti u formi Web strana (Mutevelić, 2013).

IZVRŠAVANJE VJERSKIH OBREDA

Islam propisuje mnoge obrede vjernicima, u cilju jačanja njihove moralne i pozitivne strane ličnosti. U islamu se vjerski obredi nazivaju ibadet. Navest ćemo ovdje neke od njih, koji se u nastavi vjeronauke nameću kao primarni zadaci:

Abdest – pranje nekih djelova tijela vodom uz učenje dova. Ovaj obred ima za cilj čišćenje prljavštine sa tijela i čišćenje duše od grijeha. Kažemo da se abdest uzima. On služi kao priprema za neke druge obrede koji se ne mogu obaviti ukoliko vjernik nema abdest.

Namaz – obredna radnja u kojoj se vjernik klanja svome Gospodaru, učeći pri tome djelove Kur'ana i dove. Namaz obuhvata neke pokrete tijela, tako da on sadrži i fizički odgoj, pored odgoja morala vjernika. Za namaz je Allah, dž.š., u Kur'anu rekao: „O vjernici, molitvu obavljajte i Gospodaru svome se klanjajte, i dobra djela činite da biste postigli ono što želite.“ (Kur'an, El-Hadždž : 77)

Post – muslimanima je propisano da se u jednom mjesecu u godini ustežu od jela, pića i nekih drugih užitaka svakoga dana u periodu od pojave zore do zalaska sunca. Ovaj obred podstiče razvijanje mnogih ljudskih karakteristika u pozitivnom smjeru. Kur'an nas podučava o vrijednosti posta sljedećim riječima: „O vjernici! Propisuje vam se post, kao što je propisan onima prije vas, da biste se grijeha klonili.“ (Kur'an, El-Bakare: 183)

Pored ovih obreda, u okviru predmeta Islamska vjeronauka pominju se još i sljedeći:

Kurban – podnošenje žrtve klanjem stoke, Hadždž – hodočašće, Ezan – melodično i glasno učenje stihova koji veličaju Allaha, dž.š., Davanje imena novorođenoj djeci – izbor lijepog muslimanskog imena za novorođeno dijete i učenje ezana i dove tom prilikom.

Svi obredi u islamu se obavljaju na precizno propisan način. Zato je kroz vjeronauku potrebno posvetiti veliku pažnju podučavanju učenika ispravnom načinu njihovog izvršavanja. U udžbeniku je način obavljanja obreda objašnjen tekstom i slikom.

Neke radnje su takve da ih ne mogu svi učenici u potpunosti razumjeti ispravno, čak i pored toga što vjeroučitelji na času detaljno objasne obrede i demonstriraju njihovo obavljanje. Neka djeca ne uspiju da upamte ono što im se na času demonstrira. Zato bi od pomoći bili multimedijalni nastavni sadržaji koji bi detaljno objašnjavali djeci kako se obredi ispravno izvršavaju.

Ovakvi multimedijalni sadržaji dostupni su na mnogim Web sajtovima u formi lekcija podržanih slikom, zvukom i videom, kao i na video portalima, u formi video uputstava. Navodimo nekoliko primjera takvih sajtova:

1. Web sajt džemata Oberhausen, sadrži detaljna tekstualna uputstva o klanjanju pet dnevnih namaza i veoma je koristan tipu učenika kod kojih dominira čitanje kao način učenja. Web adresa je <http://dzemat-oberhausen.de/?p=202> (Muminhodžić, 2013).

2. Dokumen Indonesia, sajt na kome se nalazi brošura sa detaljnim uputstvima o klanjanju namaza, datim kroz tekst i ilustracije. Brošura je prilagođena školskom uzrastu djece. Nalazi se na adresi <https://dokumen.tips/documents/kako-se-klanja-brosura.html> (Dokumen, 2015).

3. Web sajta „Izet Nanić“ iz Austrije koji pripada Islamskoj zajednici BiH. Na strani o uzimanju abdesta detaljno su opisane radnje pri uzimanju abdesta, uz ilustracije koje jasno pokazuju koji djelovi tijela se peru pri uzimanju abdesta. Adresa je <https://www.dzematizetnanic.com/islam/abdest-i-video/> (Džemat Izet Nanić, 2015).

4. Minber.ba, Web portal koji sadrži stranu o propisima posta u mjesecu Ramazanu. Adresa strane je <http://minber.ba/propisi-posta/> (Imamović, 2007).

Obzirom da se radi o obrednim radnjama, mnogo veći značaj pri učenju imaju video uputstva. Evo nekih primjera kanala i video snimaka na YouTube video portalu, na kojima se mogu naći detaljna i kompletna video uputstva o uzimanju abdesta i klanjanju namaza:

1. Kanal Novi horizonti, na adresi:

<https://www.youtube.com/channel/UC1OzlpBgrTxerKa2fLWIXeQ/videos>

2. Islamović kanal, sadrži nekoliko video uputstava o obavljanju namaza, urađenih pomoću animacije. Adresa je

<https://www.youtube.com/watch?v=spXqtQAWJh8&list=PLgdA57POGzYB8C2snhWmFqnDi-K3Ib0t0>

3. Video snimak Kako pravilno obaviti namaz sadrži tridesetominutno uputstvo o uzimanju abdesta i klanjanju namazu. Snimak je propraćen glasovnim i tekstualnim pojašnjenjima. Nalazi se na adresi

<https://www.youtube.com/watch?v=DVtJ-6-nSaU>

Naravno, mogućnost pretrage Internet sadržaja daju učenicima priliku da pronađu tekstualne i multimedijalne sadržaje o bilo kojem vjerskom obredu koji žele naučiti izvršavati.

UČENJE O HISTORIJI, KULTURI I TRADICIJI MUSLIMANA

Nastavni sadržaj predmeta islamska vjeronauka, pored već pomenutih elemenata, čine još i poučne i istorijske priče, pjesme, pobožne pjesme i lekcije o kulturi i tradiciji muslimana. Neki od ovih elemenata su specifični, pa zahtijevaju upotrebu inovacija u nastavi kako bi se uspješno obradile.

„Cilj nastave islamske vjeronauke u osnovnom obrazovanju i vaspitanju je da pruži učeniku osnovni vjernički pogled na svijet, sa posebnim naglaskom na

vjernički praktični život, a takođe i budući vječni život. To znači da djeca na način primjeren njihovom uzrastu upoznaju vlastitu vjeru u njenoj duhovnoj, moralnoj, socijalnoj, misionarskoj i drugim dimenzijama“ (Ministarstvo prosvete i sporta, 2005). Dakle, ovo su elementi koji kroz nastavni proces utiču na formiranje duhovno zdrave ličnosti.

Elemente historije, kulture i tradicije muslimana učenici upoznaju kroz obradu nastavnog gradiva i kroz razgovor sa vjeroučiteljima. Dodatna saznanja i razumijevanje pomenutog gradiva mogu se steći čitanjem i slušanjem predavanja poznatih islamskih predavača, gledanjem filmova na tu tematiku, gledanjem video snimaka obilježavanja islamskih blagdana i drugih sličnih sadržaja. Ovakvi materijali dostupni su učenicima i vjeroučiteljima na Web sajtovima islamske zajednice naše zemlje i zemalja u okruženju, na drugim sajtovima islamske tematike i preko izdavačkih centara koji postoje unutar islamske zajednice.

Poznati igrani i animirani filmovi koji vjerodostojno opisuju događaje iz istorije islama su:

1. “Pod zastavom Muhammeda, a.s.”, igrani film o Muhammedovoj, a.s. misiji poslanstva, snimljen u Produkciji kuće Filmco International Productions Incorporated, 1976. godine.

2. “Muhamed, a.s., posljednji Božiji Poslanik”, animirani film urađen u produkciji Badr Internationala, 2001. godine.

3. “Musa, a.s.”, crtani film o Poslaniku Musau, a.s., u obradi Izdavačke djelatnosti Islamske zajednice u Srbiji “El-Kelimeh”, 2005. godine.

4. “Osvajanje 1453”, igrani film o poznatom muslimanskom vojskovođi, sultanu Mehmedu Fatihu, osvajaču Istanbula. Ovaj film snimila je filmska produkcija Aksoy, 2012. godine.

Navest ćemo nekoliko Web sajtova na kojima se mogu naći islamska predavanja u tekstualnom, audio i video formatu:

1. Sajt Islamske zajednice u Srbiji sadrži sekciju Hutbe, u kojoj se nalazi veliki broj tekstova islamskih predavanja. Ova predavanja, pored opšte islamske tematike, pokrivaju oblast Poslanikovog, a.s. života, događaje vezane za neke druge Poslanike i istaknute islamske ličnosti, kao i bitne istorijske događaje iz historije islama. Web adresa ove sekcije je <https://mesihat.org/category/glas-islama/hutbe/>. Ovdje bi smo izdvojili predavanje o Bici na Bedru (Halilović, 2017).

2. Sajt Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini takođe sadrži sekciju Hutbe. Ona se može naći na adresi <http://www.islamskazajednica.ba/dini-islam/hutbe>. Iz ove sekcije izdvojili bi smo predavanje o Omeru, r.a. (Čamdžić, 2017)

3. Tekstualna predavanja se mogu naći i na sajtu Islamske zajednice Crne Gore na Web adresi <http://www.monteislam.com/tema/hutbe>. Sa ovog sajta izdajamo predavanje na temu „I znajte da je među vama Allahov Poslanik“ (Šukurica, 2012).

4. Sajt Bosansko-edukativnog kulturnog centra Colorado, koji je dio Islamske zajednice BiH, sadrži stranu <http://www.bekcc.org/home/islam/islamska-predavanja/> sa velikim brojem audio predavanja.

5. Web portal Nur-Islam sadrži sekcije za tekstualna, audio i video predavanja. Adresa portala je <http://www.nur-islam.com/>

Učenicima su svakako najinteresantnija predavanja u video formatu. Video portal YouTube omogućava pronalaženje veoma velikog broja predavanja na različite teme i od različitih predavača. Daćemo nekoliko linkova do kanala sa islamskim predavanjima i do pojedinih predavanja:

1. Oficijelni kanal Prof. dr. Šefika Kurdića, <https://www.youtube.com/user/drSefikKurdic>
2. Kanal Nur džamije u Novom Pazaru, na kojem se nalaze predavanja imama ove džamije, Adnana ef. Dupljaka, <https://www.youtube.com/user/islamNP>
3. Kanal Islamskog kulturnog centra Sandžak u Dortmundu, na kojem preovladavaju predavanja Harisa ef. Kalača, <https://www.youtube.com/user/IKCDortmund>
4. Kanal Džennetska Bašča, sadrži 27 audio priča sa prirodnim zvučnim efektima, arapskim ilahijama i Kur'anskim ajetima, na temu „Ashabi Allahovog Poslanika a.s.“, <https://www.youtube.com/channel/UCnggIPhPBcU1j8c-hNgsSg/feed>
5. Predavanje o propisima Bajrama i Bajram namaza, Dr. Safet Kuduzović, Džemat Kewser Linz, <https://www.youtube.com/watch?v=Obb8A2UvGtK>
6. Kratko predavanje o tome kako se daje ime djetetu kod muslimana, Dr. Rešad Plojović, <https://www.youtube.com/watch?v=ATodiJZJUgg>
7. Snimak obilježavanja Hidžretske nove 1435. godina u Hajrudin džamiji u Novm Pazaru, 04. novembra 2013. godine, <https://www.youtube.com/watch?v=1K5ifRlrOxM>
8. Obilježavanje Ramazanskog Bajrama i klanjanje Bajram namaza u Islamskom centru u Zagrebu, 15.6.2018. godine, <https://www.youtube.com/watch?v=jYa5kSEMS5I>

Navedeni nastavni materijali predstavljaju dio elektronskog nastavnog procesa i treba istaći prednost upotrebe ovih materijala sa aspekta mjesta, vremena i tempa učenja. „Pedagoški aspekti e-nastave se odnose na fleksibilnost vremena i mesta pohađanja nastave. U e-nastavi nije neophodno da su svi učenici u procesu obrazovanja na istom mestu i u isto vreme.“ (Saračević, Milošević, & Mašović, 2012)

ZAKLJUČCI I DISKUSIJA

Iz sprovedenog istraživanja može se zaključiti da su u našoj okolini i na Internetu dostupni multimedijalni nastavni sadržaji koji mogu unaprijediti savladavanje sljedećih elemenata gradiva obuhvaćenog školskim predmetom islamska vjeronauka u našoj zemlji:

- ispravan izgovor dova i sura na arapskom jeziku,
- učenje arapskog pisma,
- ispravno izvršavanje radnji prilikom obavljanja vjerskih obreda, i
- upoznavanje sa historijom, kulturom i tradicijom muslimana.

Nameće se pitanje kako olakšati učenicima pristup ovim sadržajima. Prijedlog autora rada jeste da se uz udžbenik distribuira CD koji bi sadržao multimedijalne

materijale koji odgovaraju lekcijama u knjizi. Lekcije bi trebale da sadrže linkove do resursa na Internetu, koje autori lekcija predlažu kao dodatni nastavni materijal. Takođe bi trebalo izraditi sajt za e-učenje za predmet islamska vjeronauka na kojem bi učenici mogli da pristupe velikoj količini nastavnog materijala. Tu bi se mogli kreirati i e-testovi za provjeru znanja.

Ovakav način proširenja nastavnog procesa ima svoje prednosti, kao i nedostatke. Neke od prednosti su mogućnost izbora količine i tipa sadržaja koji će učenik koristiti pri učenju, potom mogućnost samotestiranja stečenog znanja pomoću e-testova, kao i veća motivacija za učenje zbog raznovrsnosti formata nastavnog materijala. Nedostaci se ogledaju u potrebi angažovanja tima za izradu udžbenika i drugog nastavnog materijala, cijeni njegove izrade, određenim tehničkim zahtjevima i sl. Uz jedan ozbiljan pristup problemu ovog istraživanja može se doći do kvalitetnog rješenja koje bi predstavljalo balans između prednosti i nedostataka primjene multimedije i Interneta u nastavi islamske vjeronauke.

Autori rada predlažu i rješenje testiranja ispravnog izgovora arapskog teksta. Rješenje bi se baziralo na principu po kojem funkcioniše Google glasovna pretraga. Treba pokušati razviti softver koji bi omogućio poređenje dva zvučna zapisa. Jedan bi predstavljao ispravno izgovoren arapski tekst, a drugi bi bio izgovor koji učenik snima. Poređenjem ova dva audio snimka softver bi učeniku dao rezultat poklapanja, odnosno rezultat koji govori u kojem procentu je učenikov izgovor ispravan. Ovaj prijedlog mogao bi biti predmet nekog novog istraživanja.

BIBLIOGRAFIJA

1. Alili, A. (2015). Hafiz Aziz Alili - Cijeli Kur'an 114 sura. Preuzeto sa YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=l81GheXqa28&index=2&list=PLGtEd__0L5ZY6Ch5Y0Ia5OFV3DWB-1jIY
2. Čamdžić, I. (2017). Bi li nam vjerovao Omer, r.a. Preuzeto sa Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini: <http://www.islamskazajednica.ba/izet-ef-camdzic/26256-bi-li-nam-vjerovao-omer-r-a>
3. Dokumen, I. (2015). Kako se klanja. Preuzeto sa Dokumen Indonesia: <https://dokumen.tips/documents/kako-se-klanja-brosura.html>
4. Džemat Izet Nanić, A. (2015). Abdest. Preuzeto sa Džemat Izet Nanić: <https://www.dzematizetnanic.com/islam/abdest-i-video/>
5. El-Husari, M. H. (2006). MP3 Quran. Preuzeto sa Komplet Mushaf: https://www.mp3quran.net/bosnia/husr_bosnia.html
6. Hadžić, H. (2018). MP3 Kur'an. Novi Pazar.
7. Halilović, N. (2017). Bitka na Bedru nas uči. Preuzeto sa Islamska zajednica u Srbiji: <https://mesihat.org/2017/06/09/bitka-na-bedru-nas-uci/>
8. Imamović, S. (2007). Propisi posta. Preuzeto sa Minber.ba: <http://minber.ba/propisi-posta/>
9. Islam, S. (2017). Čitanje. Preuzeto sa Recite Quran: <http://www.recitequran.com>
10. LINKgroup. (2012). E-learning. Beograd: LINKgroup.
11. Milošević, M. (2011). Adaptivnost u elektronskim testovima znanja. Tehnologija, informatika i obrazovanje za društvo učenja i znanja, 6. međunarodni simpozijum. Čačak: Tehnički fakultet.

12. Ministarstvo prosvete i sporta, R. S. (2005). Pravilnik o nastavnom planu za prvi, drugi, treći i četvrti razred osnovnog obrazovanja. Prosvetni pregled, 106-107.
13. Muminhodžić, R. (2013). Kako se klanja pet dnevnih namaza. Preuzeto sa Džemat Oberhausen: <http://dzemat-oberhausen.de/?p=202>
14. MuslimTV, B. (2013). Mišari Rašid El-Afasi - Kur'an. Preuzeto sa YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=e5k1PrNEu6k&list=PL5soNEmIkBoYBF3G5ncXuT3XLMsmJhw0H>
15. Mutevelić, H. O. (2013). Sufara. Preuzeto sa PutVjernika: <https://putvjernika.com/sufara/>
16. Put sredine, D. (2016). Učenje Kur'ana. Preuzeto sa Media Sector: <https://putsredine.com/kuran/>
17. Saračević, M., Milošević, D., & Mašović, S. (2012). Usporedna analiza uspešnosti savladavanja gradiva na tradicionalan način i putem Interneta. Inovacije u nastavi, str. 67-77.
18. Selsebil, D. i. (2014). Olakšano učenje Kur'ana. Preuzeto sa YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=VeTt6J813N8&list=PLsHzOjXHR6G8PONIZHKrrLxzAa9eouVB3>
19. Sufara.ba. (2010). Interaktivno učenje arapskog pisma. Preuzeto sa Sufara.ba: <http://www.sufara.ba/>
20. Sukić, Ć. (2008). Multimedijalni sistemi. Novi Sad: Ined-Grafomedia.
21. Šukurica, A. (2012). I znajte da je među vama Allahov Poslanik. Preuzeto sa Islam Montenegro: <http://www.monteislam.com/hutbe/i-znajte-da-je-medu-vama-allahov-poslanik>
22. Tasmin studio, S. (2017). Aplikacija za mobitele Sufara.ba. Preuzeto sa Preporod: <https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/islamska-zajednica/medzlisi/item/8651-aplikacija-za-mobitele-sufara-ba>

REZIME

From the conducted research it can be concluded that multimedia teaching contents are available in our area and on the Internet, which can improve the overcoming of the following elements of the material included in the Islamic Religious Studies in our country:

- the correct pronunciation of dove and sura in the Arabic language,
- learning the Arabic script,
- Proper execution of actions during the conduct of religious ceremonies, and
- learning about the history, culture and tradition of Muslims.

The question is how to make pupils easier access to these content. The suggestion of the author is to distribute a CD containing a multimedia material that corresponds to lessons in the book with the textbook. Lessons should include links to resources on the Internet, which the lesson authors suggest as additional teaching material. An e-Learning site for Islamic Religious Education should also be developed, where students can access a large amount of teaching material. You could also create e-tests for checking knowledge.

This way of extending the teaching process has its advantages and disadvantages. Some of the advantages are the ability to choose the amount and type of content that a learner will use in learning, then the ability to self-test the acquired knowledge through e-tests, as well as greater motivation for learning due to the variety of teaching material format. The shortcomings are reflected in the need to engage a team for the production of textbooks and other teaching materials, the cost of its creation, certain technical

requirements, and the like. With a serious approach to the problem of this research, a quality solution can be reached that would represent a balance between the advantages and disadvantages of the application of multimedia and the Internet in the teaching of Islamic religious education.

The authors of the work suggest a solution to testing the correct pronunciation of the Arabic text. The solution would be based on the principle that Google's voice search works. One should try to develop software that would allow comparison of two soundtracks. One would represent a properly spoken Arabic text, and the other would be the excuse the student writes. By comparing these two audio recordings, the software would give the student the matching result, or the result of a discourse telling the percentage of the students' excuse. This proposal could be the subject of some new research.

SCORM STANDARD ZA LMS; EXE SOFTVER

Abida Ganić Ličina

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

abidabida@hotmail.co.uk

Apstrakt

Elektronsko učenje danas predstavlja jedan od glavnih alata u obrazovanju. Svakodnevni napredak i razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija, kao i njihovih aplikacija, omogućio je nesmetano korišćenje tehnologija za elektronsko učenje. Kako bi se oblikovali sadržaji za elektronsko učenje, postoje različiti standardi koji se ovom prilikom moraju poštovati. SCORM (Shareable Content Object Reference Model) je trenutno jedan od najznačajnijih standarda u polju elektronskog obrazovanja. SCORM obuhvata nekoliko međusobno povezanih tehničkih specifikacija i uputstava kao što su AICC, IEEE LTSC, kao i IMS Global Consortium organizacija. Ideja prilikom kreiranja SCORM standarda je kreiranje jedinstvenog „modela za sadržaj“, budući da je svaki LMS (Learning Management System) imao svoje načine zapisivanja, kao i navigacije, što je u mnogome otežavalo preko neophodnu „optimizaciju“ sadržaja. LMS sistemi daju podršku kako bi se ovaj standard ispunio u celosti. SCORM je dalje omogućio definisanje strukture različitih vrsta navigacije, a pritom ostavio slobodu LMS-u u načinu prikaza tog sadržaja. Prilikom dizajniranja sadržaja u SCORM okvirima, sadržaj se kreira kao SCO ili Sharable Content Object, kako bi se dalje mogao koristiti od strane drugih, sličnih kurseva. SCO se može definisati kao jedna lekcija unutar elektronskog kursa, i kao takva može sadržati slike, video materijal, tekst, itd. Prilikom kreiranja SCO takođe se moraju poštovati određene preporuke standarda, poput upotrebe API-ja (Application Programming Interface), kao i RTE (Run Time Environment). Takođe, SCO mora biti dizajnirana kao kompletna i zaokružena celina. Danas postoje mnogobrojni softveri kojima se bez problema može kreirati sadržaj po SCORM preporukama. U radu je prikazan način kreiranja obrazovnog materijala korišćenjem softvera koji podržava ovaj standard, tzv. eXe

Ključne reči: SCORM, LMS, e-učenje, SCO, eXe, SCORM softver.

SCORM STANDARD FOR LMS; EXE SOFTWARE

Abstract

Electronic learning today is one of the main tools in education. The daily progress and the development of information and communication technologies, as well as their applications, enabled the uninterrupted use of electronic learning technologies. In order to create content for e-learning, there are different standards that must be respected at this time. The SCORM

(Shareable Content Object Reference Model) is currently one of the most important standards in the field of electronic education. SCORM includes several interconnected technical specifications and instructions, such as AICC, IEEE LTSC, and the IMS Global Consortium organization. The idea behind the creation of the SCORM standard is to create a unique "model for content", since each LMS (Learning Management System) had its own way of writing and navigation, which was made much more difficult by the necessary "optimization" of the content. LMS systems provide support to complete this standard. SCORM further enabled the definition of the structure of different types of navigation, while leaving the LMS in the way of displaying that content. When designing content in SCORM frameworks, the content is created as SCO or Sharable Content Object, so that it can be used by other, similar courses. The SCO can be defined as one lesson within an electronic course, and as such can contain images, video material, text, etc. When designing a SCO, certain recommendations of the standards, such as the use of the API (Application Programming Interface), and the RTE (Run Time Environment) must also be followed. Also, the SCO must be designed as a complete and rounded whole. Today, there are many software that can easily create content according to SCORM recommendations. This paper presents the way of creating educational materials using software that supports this standard, so-called. eXe

Key words: SCORM, LMS, e-learning, SCO, eXe, SCORM software.

UVODNA RAZMATRANJA

Elektronsko učenje postalo je standardni alat u obrazovanju današnjice. Razvoj informacionih i komunikacionih tehnologija u njihovih aplikacija, kao i edukacije je omogućio ovaj napredak. U pomenutim tehnologijama, LMS ili Learning Management System je zaista jedan od najznačajnijih dostignuća. [1]

Kako bi se ostvarilo adekvatno učenje na daljinu, potrebno je posedovati određeno tehničko znanje, zatim znanje o informacionim sistemima i raluarima, kao i znanjima koje je potrebno posedovati kako bi se dalje učilo.

Elektronsko učenje predstavlja perspektivu u obrazovanju, koje je sve popularnije i u Srbiji. Jedna od najboljih karakteristika ovog vida učenja je zapravo njegova laka primenljivost u svakoj obrazovnoj ustanovi na svim nivoima obrazovanja. Pored toga, lako se implementira kao dopuna obrazovanja u svim segmentima učenja.

LMS

LMS (Learning Management System) predstavlja online program za učenje i komunikacionu platformu za studente, koji povezuje učenje sa postojećim informatičkim sistemom preko web portala ili unutar određene organizacije. Primeri LMS-a su Blackboard, Canvas, e-College, Moodle, Sakai. Trenutno vodeći je Blackboard i omogućava platformu za studente za pristup dokumentima i dodatne materijale za časove u zavisnosti od njihovih potreba. [6] Studenti na ovim platformama mogu podnositi dokumenta, proveravati ocene, kao i downloadovati neophodna dokumenta. Blackboard nudi interesantne opcije poput proveravanje plagijata u dokumentu studenata. [7] Svrha LMS-a je pružanje okruženja za učenje preko računara, koje neće zavisiti od lokacije pojedinca.

Jedan od parametara koji LMS takođe omogućuje je tok napretka pojedinca ili grupe, kao i merenje i analiza učinaka istih nakon procesa obrazovanja. LMS softver omogućava nekoliko bitnih stvari koje se nalaze na vrhu lestvice elektronskog učenja: isporuku sadržaja neophodnog za učenje, praćenje istog, izveštavanje o sadržaju učenja, praćenje napretka učenika, komunikaciju mentora i učenika. Njegove funkcije su prijava, naplata, testiranje, upravljanje procesima, korisničke funkcije, posmatranje i praćenje administratorske funkcije.

SCORM Standard

SCORM je skraćenica za Shareable Content Object Reference Model i kao takav predstavlja standard za oblikovanje objekata za elektronsko učenje. Ovaj model obuhvata nekoliko međusobno povezanih tehničkih specifikacija i uputstava kao što je AICC (Industry CBT Committee), zatim IEEE LTSC (Learning Technology Standards Comitee), i IMS Global Consirtium organizacije. Ideja pri kreiranju SCORM standarda bila je kreiranje jedinstvenog „modela za sadržaj“, budući da je do njegove pojave bilo potrebno prebacivati obrazovne materijale iz jednog sistema u drugi, pošto je svaki LMS (Learning Management System) imao svoje načine zapisivanja kao i navigacije. SCORM je omogućio definisanje strukture različitih vrsta navigacije, a pritom LMS i dalje ima svu slobodu u načinu prikaza.

ŠTA SCORM OMOGUĆUJE

Tabela 1. Tabela ispod prikazuje SCORM – ono što omogućuje i ne omogućuje [2]

Predmet	SCORM ne omogućuje	SCORM omogućuje
Dizajn e-učenja	<p>SCORM ne diktira ni jednu određenu metodologiju dizajna, pedagogiju, niti šablon, kao ni nijednu specijalnu organizaciju sadržaja.</p> <p>SCORM ne omogućava vama kao dizajneru da kreirate e-učenje koje ne možete kreirati nekom različitom metodom.</p> <p>SCORM nije format, alat, niti programski jezik.</p> <p>SCORM ne obezbeđuje vođenje niti jednog funkcionalnog niti nastavnog elementa koji definišu određeni sadržaj, kao što su ciljevi učenja, provere znanja, itd.</p> <p>SCORM ne diktira</p>	<p>SCORM je standard koji dopušta implementiranje nastavnog dizajna na interoperabilan način, uključujući tradicionalno učenje kao I strategije testiranja, kao I kompleksne simulacije.</p> <p>SCORM omogućuje neke određene ciljeve i ograničenja za dizajn, ali ne menja proces samog dizajna. Dizajneri nastavnih sistema (Instructional systems designers - ISD)će i dalje kreirati objekte za učenje koji upravljaju dizajnom kursa. Oni će takođe dizajnirati sadržaj oko svojih ciljeva, zatim kreirati procenu testa – da li su svi ciljevi postignuti.</p>

	formatiranje niti elemente na ekranu.	
Procena	SCORM ne učestvuje u proceni sadržaja. On takođe ne adresira kako se dizajn i razvoj pristupu vrše.	ISD će definisati ciljeve koji se mogu izmeriti i kreirati procene koje mere navedene ciljeve u toku testa ili simulacije.
Protok sadržaja	SCORM ne menja vašu sposobnost da sekvencirate sadržaj.	SCORM dozvoljava sekvenciranje SCO-a koji se dešavaju kroz LMS, umesto grananja unutar samog sadržaja.
Ponovna upotreba sadržaja	SCORM ne diktira načine na koji se sadržaj može ponovo koristiti. On takođe ne zahteva ponovno korišćenje sadržaja.	SCORM omogućava ponovnu upotrebu sadržaja definisanjem standarda za struktuiranje sadržaja i pakovanja.
Performanse podataka	SCORM ne diktira kakve vrste informacija se moraju prikupiti, ili kako će se upotrebiti.	SCORM omogućava praćenje i pristup različitim tipovima informacija o SCO.
Razvojni alati	SCORM ne preporučuje nijednu specifičnu vrstu alata, programskih jezika, Sistema, niti arhitekture za tehnologije učenja. SCORM takođe ne definiše dodatne karakteristike LMS-a kao što su autorizacija, upravljanje učionicom, upravljanje kompetencijama, upravljanje znanjem, sertifikacioni trening, testiranje, personalizacija, mentorstvo, video konferencije, razgovori, diskusije, itd.	SCORM jednostavno definiše strukturu koja predstavlja sadržaj koji se stavlja unutar LMS-a, i kako će LMS isporučiti taj sadržaj. SCORM definiše tehničku organizaciju, ne nastavnu organizaciju. Ova tehnička organizacija se tipično nadgleda od strane programera ili autorskog sistema.

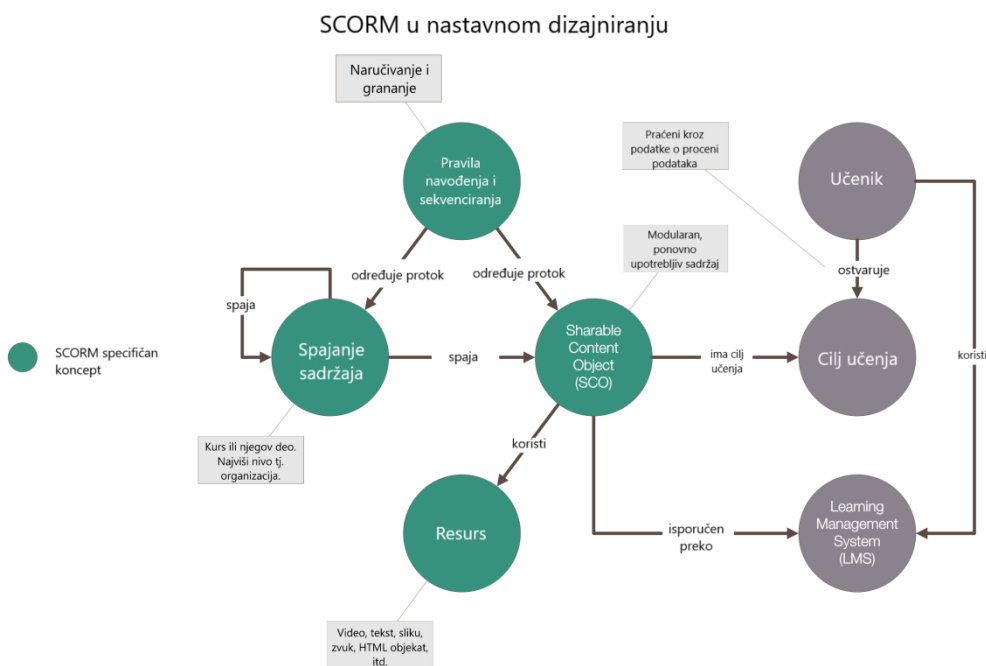
SCORM I SCO

Pojavom SCORM standarda pojednostavljuje se celokupan proces razvoja sadržaja za učenje koji se sada može učtavati iz jednog sistema u drugi, deliti između autora ili ugrađivati u nove kurseve. Sadržaj se, pritom, dizajnira kao SCO ili Sharable Content Object kako bi se mogao dalje koristiti od strane drugih kurseva. SCO je, dakle, ekvivalent jednoj lekciji unutar elektronskog kursa, i može sadržati slike, video, tekst, itd. Kako bi se uspešno kreirali SCO sadržaj, potrebno je implementirati odgovarajuće preporuke standarda, od kojih su najvažnije upotrebe API-ja (Application Programming Interface), zatim RTE-a (Run-Time Environment), kao i modela podataka. Svaki SCO mora biti kompletna i zaokružena celina.

SCORM U NASTAVNOM DIZAJNIRANJU

SCORM podržava specifikaciju agregacije sadržaja. Ovo je zapravo spajanje jednog ili više SCO koji se takođe mogu biti spajani na više nivoa-hijerarhija. Ovi nivoi mogu se uporediti sa delovima kursa u smislu najvišeg tipa agregacije, takozvana „organizacija“.

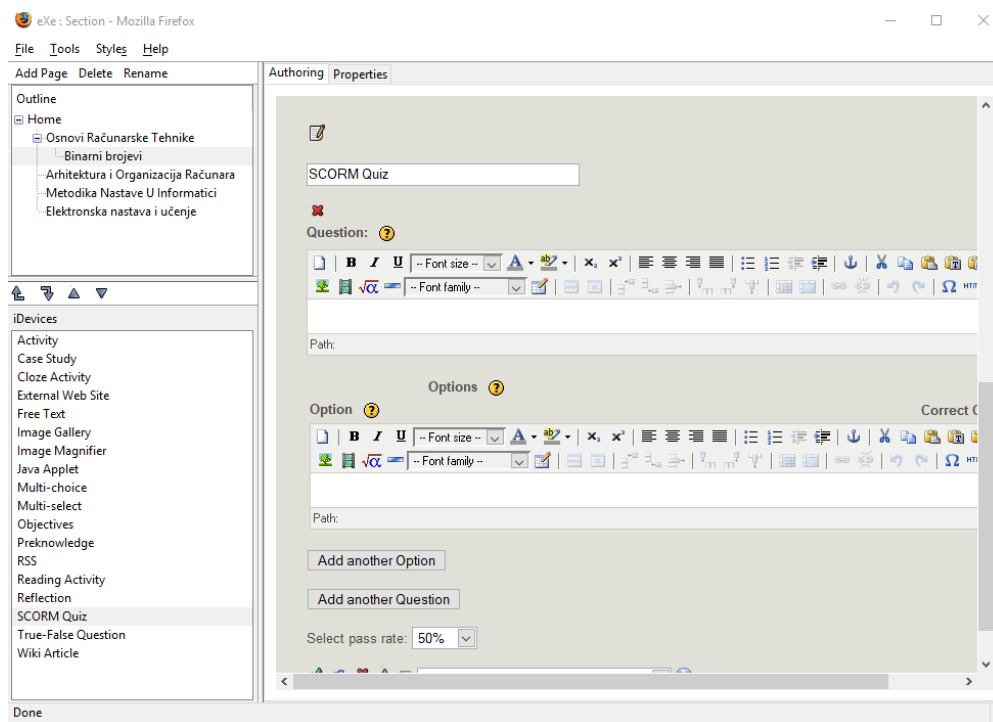
SCORM dalje definiše takozvana pravila sekvenciranja koja pomažu pri specifikaciji protoka spajanja sadržaja i SCO-a. U stvari, sekvenciranje dozvoljava specifikaciju i grananje elemenata kursa. Svi ovi SCO elementi se isporučuju preko LMS-a učeniku radi struktuiranog iskustva e-učenja. (Ilustracija 1.) [3]

Ilustracija 1. SCORM u nastavnom dizajniranju

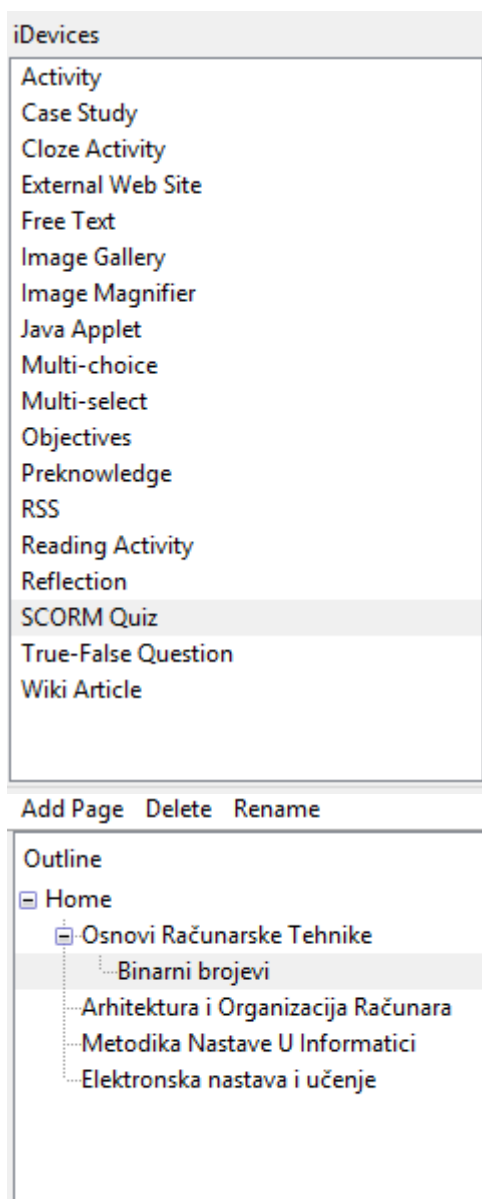
EXE ALAT ZA KREIRANJE SCORM SADRŽAJA

eXe alat je besplatan softver koji se koristi za kreiranje edukativnog interaktivnog web sadržaja. Preko eXelearning-a generiše se interaktivni XHTML ili HTML5 sadržaj. Ovo omogućava laku navigaciju kroz stranice, tekst, interaktivne aktivnosti, kao i galerije slika i multimedije. eXeLearning je dostupan za Linux, Windows, kao i Mac OS X i omogućava generaciju kompletnih web stranica, uključivanje interaktivnog sadržaja u svaku stranicu, izvoz sadržaja u različitim formatima kao ePub3, IMS, SCORM, XLIFF formatu, kao i klasifikovanje edukativnog sadržaja u različite modele podataka poput Dublin Core, LOM, LOM-ES. Nakon izvoza u vidu Web stranice, mogu se kreirati različite Web stranice na različitim uređajima poput tableta, laptopa, smartfona. [4]

Ilustracija 2. Izgled prozora u eXe programu

Aplikaciju eXe moguće je jednostavno instalirati sa linka <http://exelearning.org>. Sa desne strane prozora (Ilustracija 2) nalaze se dve kartice: Authoring i Properties. Authoring predstavlja oblast u kojoj se uređuje šablon iDevices. U zavisnosti od šablona razlikuju se i alati koji će biti dostupni. Kartica properties omogućava snimanje generalnih detalja o projektu poput naslova, autora, i opisa projekta. Takođe je moguće definisati taksonomiju projekta koju ćete koristiti za opis različitih komponenti i nivoa. Meta podaci imaju veoma važnu ulogu u kasnijem internet pretraživanju.

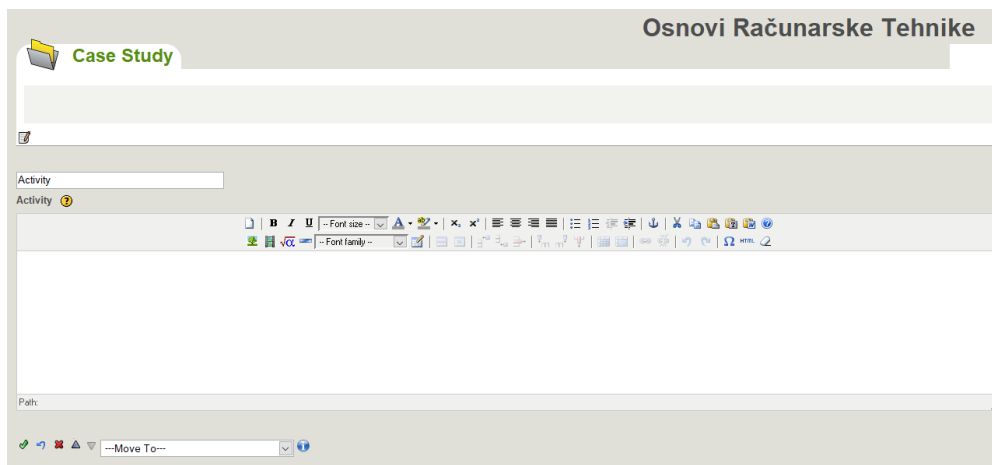

Ilustracija 3. 1) Outline i 2) Device panel

Sa leve strane nalaze se dva odvojena panela – Outline i iDevice panel. Outline alat omogućuje definisanje structure projekta. Ovo je posebno korisno za velike ili kompleksne projekte koji imaju puno različitih tema. Outline okvir prikazuje dva podrazumevana čvora – Draft i Home. Home čvor je prva strana projekta i izvozi se na web ili LMS. Ovo je čvor-roditelj i dodatni čvorovi se mogu dodati ispod njega.

iDevices su instrukcioni elementi koji obezbeđuju okvir unutar kog će sadržaj biti postavljen. Ima nekoliko opcija:

1. Free Text - većina sadržaja će obezbediti sadržaj i generalne informacije. Ovo omogućava okvir unutar kojeg će se održati aktivnosti učenja.
2. Preknowledge – prethodno znanje odnosi se na učenike koji moraju imati određene informacije kako bi bili što efektivniji prilikom učenja. Primeri su sledeći:
 - a. Učenici moraju biti 4.nivo znanja Engleskog jezika,
 - b. Učenici moraju znati da upravljaju standardnim alatima.
3. Objectives – ova opcija opisuje očekivane rezultate učenja i treba opisati šta će učenici moći da rade kada završe svoje zadatke.
4. Activity – Ovde se definiše jedan zadatak ili više njih, koje učenik mora završiti.
5. Case study će definisati trenutnu realističnu situaciju koja omogućava učenicima da primene svoje znanje kao i iskustvo. (Ilustracija 4)
6. Reading Activity omogućava učenicima strukturu aktivnosti čitanja. Ovo pomaže učenicima da precizno referenciraju sve materijale koji se koriste, kako će oni biti od velike važnosti za njih.
7. Reflection je metod učenja koji će povezati teoriju i praksu. Ovi zadaci često omogućuju učenicima da posmatraju i preslikaju svoje zaključke i posmatranja pre predstavljanja istih u vidu akademskih radova.
8. Multi-choice će biti korišćen kao stimulacija razmišljanja kao i diskusije na temama koji su važni za studente.
9. True-false Question su izjave koje zahtevaju od učenika da odrede njihovu tačnost.
10. File Attachments – Ovaj dodatak omogućiće dodavanje fajlova različitih formata poput pdf, ppt, i tako dalje unutar sadržaja kako bi učenici imali pristup istim.
11. Wiki Article – Postoje mnogi wiki sajtovi koji će omogućiti zajednici učestvovanje u razvijanju sadržaja. Možda najbolji primer predstavlja upravo wikipedia, besplatna online enciklopedija koja je razvijena od strane web zajednice. Ova opcija omogućiće snimak članka i ugraditi ga unutar sadržaja. Promene nastale u članku neće se automatski preneti na wiki, tako da ih obavezno treba sačuvati nakon rada.[5]

Ilustracija 4. Dodavanje iDevices

ČUVANJE I IZVOZ SADRŽAJA

Projekti se mogu sačuvati u različitim formatima, kao i izvoziti. Opcijom Export izvozi se projekat u nekoliko različitih formata:

1. Common Cartridge,
2. SCORM 1.2 – Sadržaj se čuva u zip fajlu, zajedno sa IMSmanifest.xml fajlom u sistemu za učenje (LMS).
3. IMS export – sadržaj se formira kao u slučaju SCORM-a.
4. HTML export – web sajt će se izvesti na dva načina, jedan je folder sa html stranicama, slikama, i CSS fajlovima, a drugi način je zip fajl sa neophodnim sadržajem.
5. Single page – kreiranje cele prezentacije kao jedne stranice, bez obzira na broj stranica kreiranih u eXe okviru.
6. iPod notes – prilagođavanje fajlova za Apple iPod.
7. Merging – ova opcija omogućuje nam spajanje dva elp fajla.

IZVOZ KREIRANOG SADRŽAJA NA MOODLE PLATFORMU

Kako bi se sadržaj uploadovao na Moodle platformu, potrebno ga je prvo sačuvati kao SCORM paket. Pod određenu aktivnost zatim će se dodati i SCORM aktivnost korišćenjem Moodle-ovog SCORM modula. Pored Moodle platforme, sadržaj je moguće uploadovati i na druge, slične platforme.

ZAKLJUČAK

eXe je aplikacija otvorenog koda, koja je vrlo jednostavna za korišćenje, a korisnicima nudi mnogo povoljnih opcija. Ova aplikacija fokusira se na jednostavnosti kreiranja celokupnog materijala za učenje, što će korisnike stimulisati na rad i dalje učenje.

Kombinacija Moodle platforme sa eXe softverom definitivno se može iskoristiti za kreiranje celokupnog nastavnog materijala za različite ustanove, budući da su oboje jako jednostavni za rad. Zapravo, pomenuta kombinacija spojila bi profesore i učenike, obezbedila im lako korišćenje i navigaciju, kao i zajedničko učešće u kreiranju nastavnog materijala. Neophodno je prihvatiti informacione i računarske tehnologije i iz njih izvući maksimum u vidu svih koristi koje pružaju – a elektronsko učenje je jedna od ogromnih koristi. S toga se definitivno može reći da softver poput eXe-a predstavlja budućnost elektronskog učenja i napredovanja u istom zbog svoje jednostavnosti, lakoće korišćenja, kao i široke primene u ovoj oblasti.

REFERENCES

1. Ildefonso, R., Cano, P., Gamez, J., & Gomez, J. (2016). Advanced LMS Integration of SCORM Web Laboratories. IEEE Access, 4. Retrieved March 20, 2018, from <http://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=7506221>
2. SCORM 2004 4th edition. (2011, September 15). Retrieved March 20, 2018, from https://adlnet.gov/public/uploads/SCORM_Users_Guide_for_ISDs.pdf
3. Chungoora, T. (n.d.). SCORM in instructional design. Retrieved March 22, 2018, from <http://ontoweave.com/articles/scorm-in-instructional-design/>
4. <http://exelearning.net/en/caracteristicas/>
5. http://exelearning.net/html_manual/exe20_en
6. Bouhink, D. & Marcus, T. (2006). Interaction in Distance Learning Courses. Journal of the American society for information science and technology, Vol. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 57(3), 299-305.
7. Preidys, S., & Sakaluskas, L. (2010). Analysis of Students' Study Activities in Virtual Learning

RESUME

eXe is an open source application, which is very easy to use and offers many benefits to users. This application focuses on the ease of creating the entire learning material, which will stimulate users to work and further learning.

The combination of the Moodle platform with eXe software can definitely be used to create the entire teaching material for different institutions, since both are very easy to operate. In fact, this combination would bring together professors and students, provide them with easy use and navigation, and joint participation in the creation of teaching materials. It is necessary to accept information and computing technologies and draw the maximum out of them in the form of all the benefits they provide - and electronic learning is one of tremendous benefits. It can definitely be said that eXe software represents the future of e-learning and advancement in the same because of its simplicity, ease of use, and widespread use in this field.

KLASIFIKACIJA MATERIJALNIH DOKAZA U KRIVIČNOM PRAVU

Maida Bećirović-Alić

Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar, Srbija

maida.becirovic-alic@uninp.edu.rs

Apstrakt

Ukoliko dokaze posmatramo na osnovu prirode odakle potiču možemo napraviti klasifikaciju na materijalne ili stvarne i personalne dokaze. Ukoliko je izvor dokaza predmet ili trag krivičnog dela onda se govori o materijalnom dokazu. Srž dokazivanja čine otkrivanje, izvođenje, proveravanje i ocena dokaza. Autor u radu nastoji napraviti klasifikaciju stvarnih dokaza u cilju predstavljanja osnovnih karakteristika svakog od njih. Cilj rada jeste ukazati na zakonske odredbe na osnovu kojih se vrše sve radnje u vezi sa ovom vrstom dokaza ali i istaći značaj materijalnih dokaza koji zbog tehnologija koje nude velike tehničke mogućnosti analize mogu biti od suštinskog značaja za sam postupak. Treba takođe navesti da se uprkos ogromnom značaju materijalnih dokaza u savremenim krivičnim postupcima, mogu desiti i greške u samom izvođenju ali i radnjama u kojima se oni koriste koje se nikada ne mogu isključiti pa se samim tim i materijalni dokazi ne mogu smatrati apsolutno superiornim. Proces dokazivanja se odvija uvidom u materijalne dokaze, ali su materijalni dokazi i predmet različitih vrsta veštačenja, iz čega se može zaključiti da oni postaju osnovi utvrđivanja činjeničnog stanja u krivičnom postupku.

Ključne riječi: materijalni dokazi, krivični postupak, dokazni postupak

CLASSIFICATION OF MATERIAL EVIDENCE IN CRIMINAL LAW

Abstract

If the evidence are observed on the basis of their source, they can be classified on material and personal evidence. If the source of evidence is the object or trace of the criminal offense, then material evidence is discussed. The core of evidence is the detection, execution, verification, and evaluation of evidence. The author tries to classify the material evidence in order to present the basic characteristics of each of them. The aim of this paper is to indicate the legal provisions on the basis of which all actions are undertaken in connection with this type of evidence, but also to emphasize the importance of material evidence which, due to technologies offering great technical possibilities of analysis, can be essential for the procedure itself. It should also be noted that in spite of the enormous importance of material evidence in contemporary criminal proceedings, errors in the execution itself can occur, but also the actions in which they are used which can never be excluded, and therefore the material evidence can not be considered as absolutely superior. The process of proofing is carried out by insight into material evidence, but material evidence is the subject of various types of expertise, from which it can be concluded that they become the basis for determining the facts of the criminal proceedings.

Keywords: material evidence, criminal proceedings, evidence procedure

UVODNE NAPOMENE

Objektivni delovi stvarnosti koji predstavljaju tragove ili predmete krivičnog dela ili na drugi način utiču na utvrđivanje činjeničnog stanja u krivičnom postupku, jesu materijalni dokazi. Preduzimanjem radnji dokazivanja, organ koji vodi postupak dolazi do dokaza. Kombinovanjem različitih radnji kao što su pretres i privremeno oduzimanje predmeta se obezbeđuju materijalni dokazi, međutim i same stranke odnosno zainteresovana lica u postupku mogu podneti sudu materijalne dokaze za koje smatraju da su od značaja za postupak. Materijalni dokazi se još obezbeđuju uviđajem, uzimanjem uzoraka kao i proverom računa i sumnjivih transakcija.” Samo dokazivanje se ostvaruje uvidom u materijalne dokaze, ali ti dokazi pored toga mogu biti predmet i drugih radnji dokazivanja, a pre svega veštačenja.“ (Škulić, 2012: 275)

UVIDAJ

Uviđaj je parnična radnja određenog suda koja se sastoji u neposrednom posmatranju i istraživanju određenih svojstava osoba ili stvari radi utvrđivanja istinitosti navoda koji su predmet dokazivanja (Triva, Belajec i Dika, 1997: 253)

Uviđajna radnja kojom se važne činjenice vezane za mesto izvršenja krivičnog dela prikupljaju neposrednim opažanjem. Cilj uviđaja je otkrivanje i prikupljanje materijalnih dokaza ili indicija o postojanju i vrst krivičnog dela, koje mogu poslužiti pronalaženju i identifikaciji učinilaca dela ili o tome da se te činjenice razjasne ili da tragovi i posledice krivičnog dela ili proveri istinitost drugih dokaza. Njega se može definirati kao niz taktičkotehničkih mjera koje se provode na mestu događaja. Kao rezultat uviđaja istražni sudija ili policijski stručnjaci sastavljaju zapisnik o uviđaju koji služi kao dokaz o izvršenom uviđaju kojim se beleže najvažnije činjenice kako bi se mogle obraditi, a celokupna radnja umišljaja podvrći analizi. Obično, uz zapisnik o uviđaju, izrađuje se i skica mjesta događaja i foto-elaborat o uviđaju. Svaki uviđaj se sastoji od statičnog i dinamičnog dijela, iako se ova dva načina pregleda mjesta događaja međusobno preklapaju. Uviđaj, u pravilu, provodi parnični sud i tada se uviđaj ispoljava kao neposredno izvođenje dokaza. Međutim, uviđaj se često provodi primenom posredne metode izvođenja dokaza u kojim situacijama određeni predmet zapaža jedan sud (sudija koji postupa zamolbenim putem ili predsednik veća parničnog suda), a njegovu dokaznu snagu ocjenjuje drugi sud. Za ovo dokazno sredstvo nije od odlučnog značaja da predmet ispitivanja opaža neposredno sud koji odlučuje u sporu (kao što to pogrešno formuliše naš Zakon o parničnom postupku u odredbi čl. 130.), već je od odlučnog značaja da pravosudni organ koji sprovodi uviđaj (u određenim slučajevima to može biti i neki drugi organ različit od suda), svojim osjetilima opaža objekt ispitivanja. Uviđaj se provodi da bi se utvrdila važna svojstva nekog predmeta ili da se ispitaju tragovi koji upućuju na postojanje drugih relevantnih činjenica.

Predmet uviđaja mogu biti i tzv. obaveštajne stvari (kao npr. spomenici, granični znakovi, međaši i si.), odnosno stvari koje su strankama služile u njihovom pravnom saobraćaju. Zakon ne sadrži odredbe o dužnosti stranaka ili trećih lica da dozvole da se na njihovom telu vrše određena ispitivanja (npr. ispitivanje krvi u sporovima koji se tiču paternitetskih odnosa) i, u svakom slučaju, ovakva ispitivanja nije moguće sprovesti ako osoba na čijem bi se telu takva ispitivanje trebala sprovesti na to svojevolski ne pristane. U toku postupka pred sudom, uviđaj se u pravilu provodi na glavnoj raspravi. Ako predmet uviđaja iz određenih razloga nije moguće doneti u sud ili bi njegovo donošenje prouzrokovalo znatne troškove, a sud je uverenja da nije neophodno neposredno opažanje svih članova veća, može ovlastiti predsednika veća da sam izvrši uviđaj izvan suda, te da se rezultat izvođenja dokaza koristi posrednim putem. Na ovaj način, elementi neposrednosti promatranja, gube od svog primarnog značaja obzirom da sud koji odlučuje o dokaznoj vrednosti dokaznog sredstva ne dolazi u direktan kontakt s predmetom ispitivanja. (Hamzabegović, 2013:119)

U prvom delu uviđaja prevladava statični način pregleda bez micanja predmeta. U statičnom delu uviđaja potrebno je preduzeti sledeće radnje:

- osiguranje mjesta događaja,
- opis mjesta događaja i obeležavanje tragova,
- fotografisanje i video zapis,
- izrada skice mjesta događaja u merilu.

U dinamičkom delu uviđaja prvi put se pomiču predmeti i tragovi i to ovim redom:

- prikupljanje fizičkih, hemijskih i bioloških tragova s mjesta događaja, njihovo pakovanje, označavanje i priprema za transport u sudsko-medicinsku laboratoriju;

- zapisivanje važnih činjenica koje se nađu prilikom okretanja predmeta ili pregledom tela. Svaki uviđaj trebao bi početi osiguravanjem mesta događaja. Potrebno je odrediti službenu osobu za označavanje mjesta događaja, s ciljem kontrole ulaska drugih osoba. Vođa tima za uviđaj dolazi na mesto događaja i, ništa ne dirajući ("s rukama u džepovima!") opisuje mesto događaja: datum, vreme, vremenske prilike, prisutne, međusobne udaljenosti predmeta. (Aćimović, 1998:22)

Dobar zapisnik o uviđaju treba odgovoriti na pitanja: ko, što, gde, kada, zašto i kako? Nakon ovog opisa vođa tima imenuje osobu koja će sakupljati tragove, fotografisati tragove i uzimati otiske prstiju i si.. Fotografisanjem i video zapisom treba zabeležiti poziciju tragova i predmeta i njihov međusobni odnos na mestu događaja. Opšte pravilo fotografisanja treba biti da se slike rade od opštih kadrova prema specifičnim kako bi se izbegla zbrka, a svi predmeti i dokazi moraju biti označeni specifičnim oznakama i brojevima koji se daju prilikom uviđaja. Skica mesta događaja radi se pre pomicanja i uzimanja tragova, određuju se strane sveta na mestu događaja, a predmeti se lociraju na skici merenjem udaljenosti od fiksne merne tačke i njihovih međusobnih udaljenosti .

Uviđaj je radnja dokazivanja koja se sastoji od neposrednog opažanja promena na licu mesta krivičnog događaja koje preduzima ovlašćeni organ, tj. uviđaj je sistem intelektualnih, realnih i instrumentalnih delatnosti koje se

primenjuju na osnovu odredbi Zakonika o krivičnom postupku uz primenu kriminalističko-tehičkih i taktičkih metoda i sredstava koji su usmereni na pronalaženje, obezbeđivanje od uništenja i fiksiranje kriminalističkih i pravno relevantnih materijalnih informacija (predmeta, tragova krivičnog dela, situacije nastale krivičnim događajem) za potrebe eventualnog krivičnog postupka. (Ilić, 2010: 101)

Organ postupka preduzima neposredno opažanje određene činjenice u postupku radi njenog utvrđivanja (stvaranje uverenja o postojanju ili nepostojanju neke činjenice u postupku) ili razjašnjavanja (otklanjanje nejasnoća u vezi s postojanjem ili nepostojanjem određene činjenice). Prema vremenu vršenja uviđaja, razlikuju se istražni uviđaj, koji vrše: organ unutrašnjih poslova, javni tužilac ili istražni sudija u pretkrivičnom postupku, i raspravni uviđaj koji sprovodi sud na glavnom pretresu. Uviđaju mogu prisustvovati tužilac, oštećeni, okrivljeni i branilac, a organ postupka koje vrši uviđaj je u obavezi da ih obavesti o vremenu i mestu obavljanja uviđaja. Na uviđaj može biti pozvan i veštak, pod uslovom da njegovo prisustvo ima značaja za davanje nalaza i mišljenja. Organ koji vrši uviđaj ima obavezu da o izvršenom uviđaju sastavi zapisnik. U zapisnik se unose podaci o toku i sadržaju preduzetih radnji, podaci koji su značajni s obzirom na prirodu takve radnje, a ukoliko su načinjene skice, cteži, filmski snimci, fotografije, to se obavezno navodi u zapisniku i priključuje mu se. Predmet uviđaja može biti lice, stvar i mesto.

1.2. Uviđaj lica

Uviđaj lica, kao posebna vrsta uviđaja, predstavlja pregled okrivljenog i drugih lica. Pomoću uviđaja lica se utvrđuju neke osobine lica ili pronalaze tragovi krivičnog dela, za čije preduzimanje nije potrebno posebno stručno znanje, već je dovoljno lično iskustvo lica koje tu radnju preduzima. Tragovi koji su nađeni na osnovu pregleda kasnije mogu poslužiti kao predmet veštačenja.

Cilj telesnog pregleda je da se organ postupka neposrednim opažanjem uveri da li na okrivljenom ili drugom licu ima tragova krivičnih dela, odnosno da li postoje neke osobine tela (pokret, stas i sl.) koje mogu biti indicija za utvrđivanje pravno relevantnih činjenica.

Uviđaj okrivljenog može se preduzeti i bez njegovog pristanka ako je potrebno da se utvrde činjenice koje su važne za postupak. Uviđaj drugih lica, koji se takođe može preduzeti bez njihovog pristanka, moguć je samo ako se na njihovom telu nalazi određeni trag ili posledica krivičnog dela. Kada se preduzima uviđaj okrivljenog ili nekog drugog lica po zakonskim uslovima se mogu uzeti uzorci biološkog porekla radi analize i uzorci za forenzičko-genetičku, o kojima će kasnije biti reči.

1.3. Uviđaj stvari

Predmet uviđaja mogu da budu pokretne i nepokretne stvari, koje se nalaze u posedu okrivljenog ili nekog drugog lica. Nije potrebno da okrivljeni ili neko drugo lice bude vlasnik tih stvari, ili da ima kakvo drugo stvarno pravo nad tim stvarima, dovoljno je da stvari budu u njihovom posedu. Uviđaj stvari se može odnositi i na leš, pod uslovom da postoji sumnja da je smrt neposredna ili posredna posledica krivičnog dela ili je u trenutku smrti lice bilo lišeno slobode ili je nepoznat identitet leša. U postupku vršenja ove vrste uviđaja obaveza je svakog da organu postupka omogućí pristup stvarima i pruži obaveštenja, a u slučaju ispunjenosti uslova predviđenih za privremeno oduzimanje predmeta uopšte, pokretne stvari se, za potrebe uviđaja, mogu privremeno oduzeti. U slučaju da je radi preduzimanja uviđaja potrebno ući u zgrade, stanove i druge prostorije, po pravilu je neophodno obezbediti naredbu suda za to, s tim da se pod uslovom ispunjenja pretpostavki iz člana 158. ulazak u prostoriju može izvršiti i bez naredbe suda (član 135. St. 1-3). (Bejatović, 2014: 295)

1.4. Uviđaj mesta

Uviđaj mesta se vrši ne mestu na kom je nastupila posledica krivičnog dela, zatim na mestu na kom je učinilac preduzeo radnju krivičnog dela, kao i na svakom drugom mestu na kom se mogu pronaći predmeti i tragovi krivičnog dela. Zakonom je predviđena mogućnost zadržavanja lica koje je zatečeno na mestu uviđaja ako postoji verovatnoća da se njihovo ispitivanje kasnije ne bi moglo izvršiti ili bi se izvršilo uz poteškoće. Njihovo zadržavanje može narediti organ postupka. Uviđaju mogu prisustvovati ovlašćeni tužilac, oštećeni, okrivljeni i njegov branilac, i to kako istražnom, tako i raspravom uviđaju. Da bi navedena lica mogla da iskoriste zakonom predviđeno pravo da prisustvuju uviđaju, predviđena je obaveza za organa krivičnog postupka da ih obavesti o vremenu i mestu njenog sprovođenja, izuzev ako postoji opasnost od odlaganja. Posebno je predviđena mogućnost prisustvovanja uviđaju okrivljenog koji se nalazi u pritvoru i nema branioca, a uviđaj se vrši van sedišta suda. U tom slučaju, krivični sud će posebnom odlukom rešiti pitanje eventualnog prisustva okrivljenog vršenju uviđaja. Ako navedena lica, koristeći zakonsko pravo, prisustvuju uviđaju, ona imaju pravo da budu aktivna, tj. da stavljaju konkretne predloge, da traže određena objašnjenja, kao i da zahtevaju da se unesu u zapisnik određeni činjenični podaci i njihove eventualne primedbe na rad organa krivičnog postupka. (Đurđić, 2014: 315)

1.5. Dokazna vrednost uviđaja

Dokazna vrednost uviđaja zavisi od vrste uviđaja (da li je reč o istražnom ili raspravnom uviđaju), odnosno od toga ko ga vrši (da li je to sudsko veće koje donosi odluku o krivičnoj stvari ili ne). U slučaju kada uviđaj na glavnom pretresu vrši sudsko veće koje donosi odluku o samoj krivičnoj stvari, on ima najveću dokaznu vrednost, zato što su se sudije koje treba da reše krivičnu stvar svojim čulnim organima neposredno uverile o postojanju ili nepostojanju određene važne činjenice. Kada se vrši istražni uviđaj, tj. kada uviđaj vrši javni tužilac, policija ili član

sudskog veća onda se o rezultatima vršenja uviđaja prilikom presuđenja krivične stvari saznaje putem zapisnika o vršenju uviđaja i on ima manju dokaznu vrednost od vršenja raspravnog uviđaja. Međutim, ne može se ispostaviti činjenica koja utiče na njegovu dokaznu vrednost - razvitak moderne tehnike optičkog registrovanja činjenica putem fotografije i filma omogućio je da ce činjenice utvrđene uviđajem u nekoj ranijoj fazi postupka (van glavnog pretresa) ne samo zapicnički već i tehnički registruju na takav način da reprodukcija tehničkog snimka pred raspravnim sudom daje tom sudu gotovo tako vernu sliku predmeta uviđaja kao da je sam raspravni sud sproveo uviđaj. Rezultati koji su pribavljeni uviđajem imaju veću dokaznu vrednost od onih koji su pribavljeni drugim dokaznim radnjama (npr. saslušanje svedoka) zato što se njime postiže objektivna procena situacije na licu mesta, istražuje i fiksira materijalno činjenično stanje.

REKONSTRUKCIJA DOGAĐAJA

U okviru uviđaja, kao njegov sastavni deo ili kao dopuna uviđaja ili način proveravanja ostalih radnji dokazivanja, može biti izvršena rekonstrukcija događaja. Rekonstrukcija se sastoji u proveravanju izvedenih dokaza ili utvrđivanju činjenica koje su od značaja za razjašnjenje stvari koja se vrši tako što će se ponoviti radnje ili situacije u uslovima pod kojima se prema izvedenim dokazima događaj odigrao. Rekonstrukcija se, po pravilu, vrši na mjestu gde se događaj zbio, a obavlja se tako da se, po mogućnosti, izvede celi događaj onako kako sledi iz saslušanja osumnjičenog, odnosno optuženog, iskaza svedoka i veštaka i drugih dokaza (uviđajne dokumentacije skica i fotografija), kao i činjenica koje je organ utvrdio vlastitim opažanjem. Pri tome se upotrebljavaju ista ili (ako je to nemoguće) slična materijalna sredstva koja su upotrebljena kod stvarnog događaja i obezbeđuje učešće subjekata koji su opazili krivični događaj ili učestvovali u njemu. Rekonstrukciju određuje organ koji vodi postupak. Sama po sebi, rekonstrukcija nije dokazno sredstvo, već metod provjere dokaza koji se vrše preko uviđaja. Ona zbog toga ima više veze sa ocjenom dokaza nego sa pitanjem dokaznih sredstava. (Ristić i Ristić, 1995: 21) Za izvođenje rekonstrukcije važe pravila propisana za vršenje uviđaja. Međutim, rekonstrukcija se ne smije vršiti na način kojim se vrijeđa javni red i moral ili se dovodi u opasnost život ili zdravlje ljudi .

Prilikom obavljanja rekonstrukcije događaja moraju se poštovati ljudska prava i voditi računa o eventualnoj materijalnoj šteti. Takođe, u okviru rekonstrukcije mogu se, po potrebi, ponovo izvesti pojedini dokazi pri čemu važe odredbe zavisno od faze postupka. Osim toga, uviđaj i rekonstrukcija događaja se razlikuju i po tome što se, za razliku od zapisnika o uviđaju, u zapisnik o rekonstrukciji mogu unositi izjave svjedoka ili veštaka. Kriminalistički eksperiment predstavlja svjesno, plansko i i višekratno variranje novih okolnosti prilikom njihovog uviđaja u sporni činjenični sklop ispitivanog krivičnog događaja kako bi se utvrdili uslovi, uzroci i mehanizam razvoja krivičnog događaja kako bi se utvrdili uslovi, uzroci i mehanizam razvoja krivičnog događaja kao i zakonomernosti nastanka posljedica i tragova s ciljem provere postojećih i pribavljnja novih dokaza. (Ristić i Ristić, 1995:12) Dokazna vrednost rekostrukcije i kriminalističkog

eksperimenta: načelno može se prihvatiti dokazna vrijednost dobijenih rezultata ako je:

a) ustanovljeno da su uslovi u kojima je obavljena rekonstrukcija ili su sprovedeni

eksperimenti, , međusobno slični sa uslovima u kojima se ispitivani događaj odigrao;

b) pri ponavljanju rekonstrukcije i eksperimenta dobijen je jednoznačni rezultat;

c) isključena mogućnost slučajnog postizanja dobijenih rezultata

Da se utvrdi način izvršenja dela, kada se to nije moglo postići samo objektivnim istraživanjem na mestu događaja, prilikom vršenja uviđaja, pa je radi ostvarenja te svrhe potrebno i učešće svih aktera krivičnog dela;

- Da se potvrdi odbrana okrivljenog ili da se proveri i dokumentuje tačnost njegovog priznanja;
- Da se proveri tačnost iskaza oštećenog i svedoka u pogledu okolnosti vezanih za mesto izvršenja krivičnog dela, kao i za mesto događaja uopšte. Često se u praksi utvrđuje da li su svi svedoci sa mesta na kome su se nalazili, ili za koje tvrde da sun a njemu u vreme izvršenja dela (nastupanja događaja) bili, objektivno mogli, s obzirom na udaljenost, vremenske prilike, doba dana ili noći, i sl., da nešto vide ili čuju, te koliko sun a kvalitetan način mogli bilo šta opaze u datoj situaciji;
- Da se provere nalaz i mišljenje veštaka, ili da se veštaku obezbede povoljni (pre svega potrebni) uslovi za vršenje veštačenja. (Aleksić i Škulić, 2007: 74)

Pripreme za rekonstrukciju događaja se odnose na:

- Određivanje mesta i vremena rekonstrukcije;
- Lica koja će vršiti rekonstrukciju;
- Lica koja će učestvovati u rekonstrukciji;
- Obim rekonstrukcije i sredstva i sredstva koja će biti upotrebljena;
- Metod sprovođenja rekonstrukcije i način fiksiranja.

Do rekonstrukcije događaja doći će kad su prilikom uviđaja učinjeni određeni propusti, odnosno kad treba proveriti podatke sadržane u iskazu okrivljenog i svedoka. Ako su u iskazima pojedinih svedoka ili okrivljenih radnje ili situacije različito prikazane, onda će se rekonstrukcija događaja, po pravilu, posebno izvršiti sa svakim od njih.

Kao i o svim drugim istražnim radnjama (radnjama dokazivanja), i o rekonstrukciji događaja se piše zapisnik. Uz opšte elemente koje moraju da sadrže svi zapisnici ove vrste, zapisničko dokumentovanje rekonstrukcije treba da uvaži svu njenu složenost i isprepletanost posebnih zakonskih i kriminalističkih pravila koji se tiču procesnih i kriminalističkih radnji koje se realizuju tokom njenog vršenja (uzimanje iskaza od okrivljenog, svedoka i veštaka, i njihovo aktivno učešće u izazivanju i objašnjenju stanja i promena na mestu gde se događaj prethodno odigrao). Kriminalističko-tehnička pomoć pri vršenju rekonstrukcije se ogleda u

značajnoj ulozi kriminalističkog tehničara, koji ovu radnju dokumentuje fotografisanjem, odnosno ton-filmskim snimanjem. (Žarković, 2012: 257)

ISPRAVE

Pod ispravom u građanskopravnom smislu podrazumeva se svaki predmet na kome je pismom zabilježena neka misao i one spadaju u stvarna dokazna sredstva. Za definisani pojam isprave, nebitno je na kakvom je materijalu pisana, čime je pisana, na kojem je jeziku pisana, kojom vrstom pisma je napisana.

Procesno pravo ne sadrži odredbe kojima bi se ograničavala mogućnost upotrebe isprava u svrhu dokazivanja. Međutim, određene činjenice su takve po svojoj prirodi da se mogu dokazivati samo ispravama, npr. ugovor o prorogaciji, ugovor o izabranom sudu i si. U nekim drugim situacijama sud je dužan da se, u slučaju postojanja određene isprave o bitnim okolnostima u svrhu dokazivanja, osloni samo na tu ispravu. Kad se tiče nekih posebnih vrsta isprava, procesno pravo ograničava ovlaštenja suda da prema pravilima o slobodnoj oceni dokaza ocenjuje ispravu obzirom da sam zakon unapred određuje njenu dokaznu vrednost. (Poznić, 1998: 254)

Osnovna i opšte usvojena podela isprava je na javne i privatne. Pod javnim ispravama podrazumevaju se sve one koje je u propisanom obliku izdao državni organ u granicama svoje nadležnosti, te isto tako isprave koje je u takvom obliku izdala organizacija ili ustanova sa javnim ovlašćenjima koja su joj zakonom poverena ili odlukom opštinskog veća koja se temelji na zakonu. Da bi neka isprava imala karakter javne isprave treba da ispunjava sledeća tri uslova:

- a) da je izdana od ovlašćenog organa;
- b) da je izdana u propisanoj formi;
- c) da je izdana iz okvira nadležnosti izdavača.

Ako određena isprava ne poseduje neku od ovih osobina onda ona nema karakter javne isprave. Sve isprave koje posvedočuju neke činjenice nemaju značaj javnih isprava, već samo one za koje je organ koji ju izdao nadležan. S druge strane, privatne isprave su sve one koje nemaju karakter javnih, dakle ne samo one koje izdaju fizičke osobe.

Isprave se dele i na domaće i inostrane a ova podela se vrši s obzirom na mesto izdavanja ili izdavača. S aspekta procesnog prava ovo razlikovanje je bitno imajući u vidu dokaznu vrednost inostranih javnih isprava.

Dispozitivne ili konstitutivne su opet one isprave kojima se neposredno zasnivaju, menjaju ili ukidaju pravni odnosi, i to nezavisno od toga da li je za postizanje pravnog učinka pismena forma propisana zakonom ili su taj oblik odabrale same stranke. (Poznić, 1998: 254)

Pravilo o dokaznoj snazi javnih isprava sadrži u sebi dve presumpcije i to: prvo; da je isprava autentična, odnosno da je ispravu izdao organ koji je na ispravi označen kao izdavač, i drugo; da je sadržaj isprave, ako je izdat u granicama

nadležnosti izdavača, istinit. Sud ima mogućnost da utvrđuje autentičnost isprave i u tom smislu može zatražiti da se u pogledu verodostojnosti isprave izjasni organ koji ju je izdao, a njenu autentičnost može ispitivati i drugim dokaznim sredstvima. Ako sud zauzme stajalište da se radi o ispravi čija je autentičnost potvrđena ili se ne dovodi u sumnju njena ispravnost, u tom slučaju sud je vezan za zakonsku presumpciju o istinitosti sadržaja isprave. Samo pravilo o dokaznoj snazi javnih isprava predstavlja *presumptio iuris tantum*, zbog čega je dopušteno dokazivati da su u javnoj ispravi neistinito utvrđene činjenice ili da je isprava nepravilno i neistinito sastavljena. (Hamzabegović, 2013: 185)

Pod edicijom isprava podrazumevamo postupak pribavljanja isprava radi dokazivanja pred sudom. Odredbe koje regulišu ovaj postupak su različitog karaktera s obzirom na činjenicu da li se isprava nalazi kod stranke koja se na nju poziva, kod suprotne strane, kod nekog trećeg te osobito ako je taj treći neki od državnih organa, ustanova ili organizacija koje obavljaju poslove iz domena javnih ovlašćenja.

Ako se u toku postupka stranka na ispravu poziva radi dokazivanja nekih svojih navoda, sama je dužna ispravu podneti, ali ako to ne učini onda se izlaže riziku da ne uspe dokazati istinitost navoda na kojima temelji svoj zahtev u postupku. Kad se isprava nalazi kod protivnika stranke koja se na ispravu poziva, u tom slučaju se primjenjuju opća pravila o dužnosti stranaka da svojim ponašanjem u postupku sa svoje strane doprinesu razjašnjenju činjeničnog stanja koje bi vodilo okončanju postupka. Zakon izričito ne tretira dužnost protivne strane koja se na ispravu poziva da tu ispravu podnese sudu radi izvođenja dokaza. Zaključak o obavezi podnošenja isprava, posrednim putem se temelji na odredbama Zakona o parničnom postupku koji ovlašćuje sud da protivnika pozove na podnošenje isprave, te koji predviđa posebne pretpostavke čije postojanje ovlašćuje protivnu stranu da ispravu ne podnese (iz koje odredbe tumačenjem izvodimo zaključak da u ostalim slučajevima ispravu mora podneti). (Triva, Belajec i Dika, 1997: 424)

U našem pravu postoje dve definicije isprave. Jedna definicija je data u Krivičnom Zakoniku Republike Srbije koja glasi: „Isprava je svaki predmet koji je podoban ili određen da služi kao dokaz kakve činjenice koja ima značaj za pravne odnose, kao i računarski podatak“ (čl. 112 st. 26). Druga definicija data je u Zakoniku o krivičnom postupku: „Isprava je svaki predmet ili računarski podatak koji je podoban ili određen da služi kao dokaz činjenice koja se utvrđuje u postupku“ (čl. 2 st. 1 tač. 26). Zbog postojanja dveju različitih definicija otežava se pravilna primena prava.

Pod pojmom isprave u užem smislu podrazumeva se pismena isprava izdata od strane pojedinca ili nekog pravnog lica koja sadrži neku izjavu od značaja za pravne odnose. Ovako shvaćena isprava može u sebi sadržavati: činjenice koje ulaze u biće ili *corpus delicti* jednog krivičnog dela (npr. uvredljivo pismo), i u ovom slučaju isprava se javlja kao predmet na kojem je ili pomoću kojeg je izvršeno jedno krivično delo, dakle kao predmet uviđaja; veštakovo mišljenje; priznanje okrivljenog; izjavu svedoka ili činjenice iz kojih se može izvesti zaključak da jedno krivično delo postoji, ili da je izvesno lice učinilac jednog krivičnog dela. U ovom slučaju isprava se po svom sadržaju javlja kao indicija ili osnov podozrenja. (Marković, 1921: 358)

U širem smislu, pod ispravom se podrazumevaju sve stvari koje su materijalne prirode, predmeti koje je čovek izradio i pismena koja su sačinjena od čoveka koji u uslovima krivičnog postupka doprinose rasvetljavanju raznih činjenica i okolnosti u krivičnoj stvari i njenom rešenju.

Postoje različite vrste isprava: pismene isprave (javne i privatne), stvari materijalne prirode i predmeti izrađeni od čoveka (sredstvo izvršenja kojim je izvršeno krivično delo, objekat krivičnog dela i tragovi izvršenja krivičnog dela), kao i računarski podaci (elektronski zapisi).

Dokazivanje ispravom vrši se čitanjem, čulnim opažanjem – gledanjem ili slušanjem, ili uvidom u sadržaj isprave na drugi način (čl. 138 st. 1). Kad pribavi ispravu, organ postupka je dužan da u zapisnik unese sadržaj isprave i da napravi njenu kopiju, a u slučaju potrebe dužan je da original vrati podnosiocu. (Đurđić, 2014: 319)

Isprave se pribavljaju po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka, a pribavlja ih organ postupka ili podnose stranke, po pravilu, u originalu (čl. 139 st.1). Izraz da se isprave pribavljaju ili predaju „u originalu“ odnosi se na pismene isprave, zvučne ili optičke snimke i elektronske zapise, jer se njihov sadržaj može saznati i iz njihovih kopija, dok se drugi predmeti koji mogu poslužiti kao dokaz, kao što su npr. sredstva izvršenja krivičnog dela, ne mogu kopirati i tako poslužiti kao dokaz. U slučaju kad se original isprave uništi, nestane ili ga nije moguće pribaviti, može se pribaviti kopija isprave (čl. 139 st. 2), razume se ako je to moguće i ako kopija postoji. (Đurđić, 2014: 319) Zakonom su određena dva načina pribavljanja predmeta, dok se u teoriji krivičnog procesnog prava smatraju sledeće radnje: uviđaj, pretresanje stana i lica i privremeno oduzimanje predmeta.

UZIMANJE UZORAKA

Uzimanje uzoraka je radnja dokazivanja, čiji rezultati služe za biološka veštačenja i za kriminalističku registraciju i identifikaciju u cilju utvrđivanja identiteta ili grupne pripadnosti. U našem Zakoniku o krivičnom postupku određene su tri vrste uzimanja uzoraka: biometrijskih, biološkog porekla i za forenzičko-genetičku analizu.

4.1. Uzimanje biometrijskih uzoraka

Da bi se utvrdile činjenice koje su neophodne za postupak, od osumnjičenog, kao i od oštećenog ili drugog lica zatečenog na mestu krivičnog dela, i bez prestanka se mogu uzeti uzorci koji služe za forenzičku registraciju (lični podaci ili lični opis) i identifikaciju lica (otisci papilarnih linija i delova tela, bukalni bris). Uzimanje uzoraka poverava se stručnim licima koje poseduje stručno znanje u odgovarajućoj oblasti i ono nema svojstvo veštaka u krivičnom postupku.

4.2. Uzimanje uzoraka biološkog porekla

Radi analize i utvrđivanja činjenica u postupku od okrivljenog se mogu uzeti uzorci biološkog porekla i prema njemu preduzeti neophodne medicinske radnje. Uzeti uzorci služe za DNK analizu i za utvrđivanje grupne pripadnosti.

Od okrivljenog se mogu uzeti biološki uzorci i preduzeti medicinske intervencije, čak i protiv njegove volje, izuzev ako bi zbog toga nastupila kakva ozbiljna šteta po njegovo zdravlje. Kad je potrebno utvrditi postojanje traga ili posledice krivičnog dela na drugom licu takođe se mogu uzeti biološki uzorci i preduzeti druge medicinske radnje. Do ovog saznanja može se doći prilikom vršenja uviđaja lica (čl. 134 st. 2, ZKP).

Javni tužilac ili sud u vidu naredbe donosi odluku o uzimanju uzoraka biološkog porekla i medicinske radnje, a preduzimanje o radnji poverava se zdravstvenim radnicima (čl. 141 st. 4, ZKP).

4.3. Uzimanje uzoraka za forenzičko-genetičku analizu

Uzorci za forenzičko-genetičku analizu su tragovi biološkog porekla koji služe za utvrđivanje DNK otiska. Zakonik predviđa dva slučaja u kojima je dopušteno uzimanje uzoraka za forenzičko-genetičku analizu. To su: radi otkrivanja učinioca krivičnog dela ili utvrđivanja drugih važnih činjenica i uzimanje uzoraka od osuđenog lica radi registracije. (Bejatović, 2014: 333)

Uzimanje uzoraka radi otkrivanja učinioca krivičnog dela ili utvrđivanja drugih činjenica u postupku može narediti sud ili javni tužilac.

Uzorci se uzimaju u predistražnom postupku i na glavnom pretresu, i to: sa mesta izvršenja krivičnog dela i drugog mesta na kojem se nalaze tragovi krivičnog dela; od okrivljenog i oštećenog, i bez njihovog pristana, izuzev ako bi nastupila kakva šteta po njegovo zdravlje; od drugih lica ako postoji jedna ili više karakteristika koja ih dovodi u vezi sa krivičnim delom.

Uzimanje uzoraka od osuđenog lica naređuje sud po službenoj dužnosti u odluci o izricanju krivične sankcije.

Prema Zakoniku o krivičnom postupku, uzorci za forenzičko-genetičku analizu se mogu uzeti od: okrivljenog kome je za krivično delo učinjeno sa umišljajem izrečena kazna zatvora preko jedne godine; okrivljenog koji je oglašen krivim za umišljajno krivično delo protiv polne slobode; i lica kome je izrečena mera bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja.

PROVERA RAČUNA I SUMNJIVIH TRANSAKCIJA

Dokaznu radnju provera računa i sumnjivih transakcija organ postupka može odrediti da se izvrši ako postoje osnovi sumnje da je osumnjičeni počinio krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, odnosno neko od sledećih krivičnih dela: krivično delo prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju; pranje novca; trgovina uticajem; primanje i davanje mita, i poseduje račune ili obavlja transakcije. Javni tužilac ili sudija za prethodni postupak naredbom određuje

proveru računa ili sumnjivih transakcija prema osumnjičenom koji poseduje račune ili obavlja transakcije. Po sadržini, provera obuhvata pribavljanje podataka, nadzor nad sumnjivim transakcijama i privremeno obustavljenje sumnjive transakcije.

Ako neko osumnjičeno lice poseduje račune, obavlja transakcije ili je izvršilo neko od prethodno navedenih krivičnih dela onda javni tužilac može narediti banci ili drugoj finansijskoj organizaciji da mu u određenom roku dostavi podatke: o računima koje osumnjičeni ima ili kontroliše i sredstvima koja na njima drži, kao i druge podatke iz evidencija koje sup o zakonu dužne da vode banke i druge finansijske organizacije.

Javni tužilac dužan je da donese rešenje o uništenju prikupljenog materijala u sledećim slučajevima: ako ne pokrene krivični postupak u roku od šest meseci od dana kada se upoznao sa prikupljenim podacima o računima i sumnjivim transakcijama osumnjičenog, ako izjavi da protiv osumnjičenog neće zahtevati vođene postupka ili ako smatra da prikupljeni podaci nisu potrebni za vođenje postupka.

Pod uslovom da je neko lice osumnjičeno da je izvršilo neko od prethodno navedenih krivičnih dela i da poseduje račune ili obavlja transakcije javni tužilac može zahtevati od sudije za prethodni postupak nadzor nad sumnjivim transakcijama. Ako sudija za prethodni postupak usvoji zahtev onda određuje nadzor naredbom u kojoj se navode podaci o osumnjičenom, oznaka računa, obaveza banke ili finansijske organizacije da dostavlja periodične izveštaje javnom tužiocu i trajanje nadzora.

Nadzor može trajati najduže tri meseca, a zbog važnih razloga može biti produžen najviše za još tri meseca. Nadzor se obustavlja kad više ne bude zakonskih uslova za primenu nadzora ili kad se prikupe potrebni podaci.

Obaveza je banke ili druge finansijske organizacije da pre svake transakcije obavesti javnog tužioca da će transakcija biti izvršena i da navede rok u kojem će se izvršiti, osim ako u naredbi nije drugačije određeno. Međutim, kad zbog prirode transakcije nije moguće tako postupiti, banka ili druga finansijska organizacija dužna je da javnog tužioca o tome obavesti odmah posle izvršenja transakcije i da navede razloge kašnjenja (član 145. st. 3. i 4). (Bejatović, 2014: 335)

Sudija za prethodni postupak naredbom može narediti banci ili drugoj finansijskoj organizaciji da privremeno obustavi izvršenje sumnjive transakcije. Ako se naredi privremena obustava transakcije, sredstva koja su predmet te transakcije privremeno se oduzimaju odlukom suda.

Mera privremenog obustavljanja sumnjive transakcije može trajati najduže 72 časa, a po naredbi se može produžiti najviše za još 48 časova akotranje mere obuhvata i neradne dane (čl. 146 st. 2, ZKP).

PRIVREMENO ODUZIMANJE PREDMETA

Privremeno se mogu oduzeti svi oni predmeti koji po različitim osnovama imaju veze sa krivičnim delom i mogu poslužiti kao dokazi u krivičnom postupku. To su predmeti koji su upotrebljeni ili namenjeni za izvršenje krivičnog dela, kao i predmeti koji su dobijeni kao nagrada za izvršeno krivično delo. (Krivokapić, 1997: 259) Ova radnja može se izvoditi uporedo sa uviđajem ili sa pretresom stana i lica, a

može se izvoditi i kao nezavisna procesna radnja. Predmeti koji mogu poslužiti kao izvor materijalnih dokaza u krivičnom postupku moraju se privremeno oduzeti i mora se obezbediti njihovo čuvanje. Za privremeno oduzimanje predmeta potrebna je pismena naredba koju donosi organ postupka – policija, javni tužilac ili sud.

Lice kod koje se nalazi predmet dužno je da organu postupka omogući pristup predmetima, kao i da pruži obaveštenja za njihovu upotrebu i da ih na zahtev organa preda. Ako odbije svoju dužnost onda će biti kažnjen novčanom kaznom.

Postoje lica koja su oslobođena dužnosti izdavanja predmeta. Zbog prava na nesamooptuživanje, te dužnosti je najpre oslobođen okrivljeni. Time je pravo na nesamooptuživanje pored davanja iskaza prošireno i na izdavanje predmeta koji mogu sadržati podatke koji terete okrivljenog. I lica koja bi svojim iskazom odala tajne ili profesionalnu tajnu oslobođena su dužnosti izdavanja predmeta. Međutim, kad je u pitanju ova druga kategorija lica, sud može na predlog okrivljenog ili njegovog branioca doneti odluku da predaju predmete koji se mogu privremeno oduzeti. (čl. 149 st. 2). (Đurđić, 2014: 325)

Postupak oduzimanja predmeta preduzimanjem neke druge dokazne radnje u toku čijeg izvršenja se mogu oduzeti predmeti, kao što su pretresanje ili uvidaj stvari ili preduzimanjem privremenog oduzimanja predmeta kao samostalne dokazne radnje. Prilikom oduzimanja predmeta sačinjava se zapisnik, u koji se unose bitni podaci o sadržini i toku preduzete radnje, a posebno podaci koji su važni za utvrđivanje istovetnosti predmeta. Nakon toga se predmeti oduzimaju, a licu od koga su predmeti oduzeti, izdaje se potvrda u kojoj predmeti moraju biti precizno opisani, mora se navesti gde su pronađeni, zatim se upisuju podaci o licu od koga se predmeti oduzimaju, kao i svojstvo i potpis lica koje radnju sprovodi.

Kao predmeti koji mogu biti oduzeti mogu se pojaviti različite stvari, zakonodavac posebno stavlja akcenat na spise koje će prilikom oduzimanja nadležni organ da potiše, a ukoliko to nije moguće, spisi će biti stavljeni i biće zapečanjani. Vlasnik spisa na omot može staviti i svoj pečat. Kada nadležni organ bude otvarao taj omot mora pozvati vlasnika spisa, koji će prisustvovati otvaranju, a zakonska je obaveza lica koji otvaraju taj spis da vode računa da lica koja nisu ovlašćena ne saznaju sadržinu spisa.

Privremeno oduzeti predmeti se oduzimaju samo privremeno. Dakle, ukoliko ne dođe do pokretanja postupka ili ako je postupak obustavljen tj. ako prestanu razlozi zbog kojih su predmeti privremeno oduzeti, a ne postoje razlozi za njihovo trajno oduzimanje onda će se predmeti vratiti vlasniku, odnosno držaocu.

Ako je privremeno oduzeti predmet neophodno potreban držaocu, on mu se može vratiti i pre prestanka razloga zbog kojeg je oduzet, uz obavezu da ga na zahtev organa postupka donese (čl. 151 st. 2, ZKP).

PRETRESANJE

Pretresanje je radnja dokazivanja (istražna radnja) koja se preduzima prvenstveno s ciljem pronalaženja predmeta, tragova i učinilaca krivičnih dela. Pretresanjem se mogu pronaći i druga lica (npr. žrtve krivičnog dela i nestala lica), i predmeti (predmeti pogodni za napad, samopovređivanje i tajno dogovaranje), kao i leševi, odnosno delovi leševa. (Žarković, 2012: 257)

Ako je verovatno da će se pretresanjem pronaći okrivljeni, tragovi krivičnog dela ili predmeti koji su važni za postupak onda se može preduzeti pretresanje lica ili stana i drugih prostorija. Pretresanje stana i lica mora se obaviti uz puno poštovanje dostojanstva lica čiji se stan pretresa ili lica koje se pretresa, i uz prisustvo punoletnih svedoka.

Pretresanje stana i drugih prostorija ili lica se preduzima na osnovu naredbe suda ili izuzetno bez naredbe, na osnovu zakonskog ovlašćena (čl. 152 st. 2, ZKP).

Prilikom pretresanja privremeno se oduzimaju predmeti i pismene isprave ako su u vezi sa svrhom pretresanja (čl. 153), kao i stvari za koje se na zna čije su, sa kojima se postupa po posebnim zakonskim pravilima u procesnoj teoriji označenim kao postupak sa sumnjivnim stvarima. (Đurđić, 2014: 324)

U slučaju da se prilikom pretresanja nađu predmeti koji nisu u vezi sa krivičnim delom zbog koga je pretresanje preduzeto, ali koji ukazuju na drugo krivično delo za koje goni po službenoj dužnosti, organ postupka je dužan da ih privremeno oduzme i da ih opiše u zapisniku, a o oduzimanju da odmah izda potvrdu držaocu.

Ako javni tužilac nije preduzeo pretresanje, niti je njemu prisustvovao, organ koji je izvrio pretresanje je dužan da ga o tome obavesti. Privremeno oduzeti predmeti služe kao izvori materijalnih dokaza u krivičnom postupku. Ali ako javni tužilac proceni da nema osnova za pokretanje krivičnog postupka ili ako prestanu razlozi zbog kojih su predmeti privremeno oduzeti, a ne postoje razlozi za njihovo trajno oduzimanje, predmeti će se odmah vratiti licu od koga su oduzeti (čl. 153 st. 1 i 2, ZKP).

Pretresanje određuje sud na osnovu obrazloženog zahteva javnog tužioca. Kako zakonodavac predviđa naredba o pretresanju sadrži: naziv suda koji je naredio pretresanje, označenje predmeta pretresanja, razlog pretresanja, naziv organa koji će prduzeti pretresanje i druge podatke koji su od značaja za pretresanje.

Pretresanje se mora započeti najkasnije u roku od osam dana od dana izdavanja naredbe, u suprotnom pretresanje se ne može preduzeti i naredba se vraća sudu.

Naredba o pretresanju stana i lica predaje se, po pravilu, pre početka pretresa licu kod koga, odnosno na kome treba da se izvrši pretresanje, pa se odmah potom ono poziva da dobrovoljno izda lica, odnosno predmete koji se traže. Ako držalac stana dobrovoljno izda lica ili predmete koji se traže, u tom slučaju može izostati pretresanje stana, jer je ovim činom postignuta svrha pretresanja. Organ koji vrši pretresanje dužan je da lica na koje se odnosi naredba o pretresanju pouči i da ima pravo na advokata, odnosno branioca koji može prisustvovati pretresanju. (Đurđić, 2014: 321)

Pre početka pretresanja mora se obezbediti dolazak onih lica čije je prisustvo po zakonu obavezno. Ta lica su: a) sam držalac stana, a ukoliko je on odsutan poziva se neko od punoletnih članova njegovog domaćinstva; b) dva punoletna građana kao svedoci; c) ako držalac stana to zahteva, odnosno i njegov advokat, odnosno branilac.

Prema odredbama ZKP pretresanje se obavlja tokom dana. Tako se postupa po pravilu, ali izuzetno (prema procesnom izuzetku), ako je pretresanje danju započeto, pa nije završeno, ili ako postoje razlozi predviđeni ZKP-om (onda kada se

pretresanje može obaviti i bez naredbe), pretresanje se može vršiti i noću, mada takvo pretresanje treba izbegavati iz kriminalističko-taktičkih razloga. (Aleksić i Škulić, 2007: 78)

Ako se prilikom pretresanja naiđe na pretresanja naiđe na zaključane prostorije, dopušteno je da se otvore silom ukoliko njihov držalac odbija da ih dobrovoljno otvori ili ako nije prisutan. Prilikom takvog otvaranja izbegavaju se nepotrebna oštećenja.

O svakom izvršenom pretresanju stana ili lica sačinjava se poseban zapisnik, koji se sastoji iz uvodnog, opisnog i završnog dela.

Uvodni deo sadrži sledeće činjenice: naziv organa koji vrši pretresanje i lica i objekta na kojem se vrši; mesto preduzimanja radnje; zakonski osnov pretresanja; konstatacija da je lice pozvano da dobrovoljno izda lice ili predmete koji se traže; podatke o prisutnim licima; svojstvo u kome su prisutni i vreme početka vršenja pretresa.

Opisni deo sadrži spisak svih stvari koje su pronađene, kao i njihov detaljan opis kako bi se kasnije mogle identifikovati pronađene i privremeno oduzete stvari. Mesta na kojima su pronađeni predmeti koji su značajni za krivični postupak treba fotografisati, odnosno snimiti video kamerom. Video snimci i fotografije se prilažu uz zapisnik.

U završni deo zapisnika unosi se vreme završetka pretresanja i potpis: lica nad kojim je, odnosno kod kojeg je izvršeno pretresanje (ili lice koje ga zastupa); dvojice prisutnih svedoka; prisutnog branioca, odnosno advokata; zapisničara i službenog lica koje je vršilo pretresanje.

Po izvršenom pretresanju i sačinjenom zapisniku, licu se izdaje posebna potvrda o privremeno oduzetim predmetima i ispravama u kojoj se mora uneti i tačno naznačiti koji su predmeti i isprave oduzeti, kao i njihov detaljan opis.

Javni tužilac ili ovlašćena službena lica policije mogu izuzetno bez naredbe suda ući u stan i druge prostorije i bez prisustva svedoka preduzeti pretresanje stana ili drugih prostorija ili lica koja se tu zateknu: uz saglasnost držaoca stana i druge prostorije; ako neko zove u pomoć; radi neposrednog hapšenja učinioca krivičnog dela; radi izvršenja odluke suda o pritvaranju ili dovođenju okrivljenog; radi otklanjanja neposredne i ozbiljne opasnosti za ljude ili imovinu (čl. 158 st. 1, ZKP).

Ako nije izvršeno pretresanje nakon ulaska u stan i druge prostorije ne sačinjava se zapisnik, već se sačinjava potvrda koja se izdaje držaocu stana. U potvrdu se mora uneti razlog ulaženja u stan ili druge prostorije i primedbe držaoca stana ili prisutnog lica.

Ukoliko je nakon ulaska u stan ili druge prostorije bez odluke suda i bez prisustva dva svedoka izvršeno pretresanje onda se obavezno sačinjava zapisnik. Pored uobičajene sadržine zapisnika, mora se navesti i razlog ulaska i pretresanja.

Pored pretresa stana, Zakonodavac predviđa i mogućnost pretresanja lica bez sudske odluke koje mogu izvršiti ovlašćena službena lica policije bez naredbe suda za pretresanje i bez prisustva svedoka. Oni mogu preduzeti pretresanje bez naredbe prilikom izvršenja naredbe o dovođenju ili prilikom lišenja slobode, ako postoji sumnja da to lice poseduje oružje ili oruđe za napad, ili ako postoji sumnja da će odbaciti, sakriti ili uništiti predmete koje treba od njega oduzeti jer mogu poslužiti kao dokaz u krivičnom postupku.

Kad javni tužilac ili ovlašćena službena lica policije preduzmu pretresanje stana ili drugih prostorija ili lica bez naredbe o pretresanju dužna su da o tome odmah podnesu izveštaj sudiji za prethodni postupak koji je ovlašćen da oceni da li su bili ispunjeni zakonski uslovi za pretresanje (čl. 160, ZKP). Ako sudija oceni da zakonski uslovi nisu bili stečeni onda je dužan da donese rešenje o izdvajanju zapisnika o pretresanju jer je dokazna radnja preduzeta suprotno zakonu, pa se na tako pribavljenim dokazima ne može zasnivati sudska odluka.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Materijalni dokazi, pored personalnih dokaza, u krivičnom postupku predstavljaju srž i osnovu utvrđivanja činjeničnog stanja. Predmeti i tragovi se obezbeđuju različitim radnjama za obezbeđivanje dokaza od nadležnog organa ili stranke u postupku kojoj je to u interesu. Ukoliko sud određeni predmet smatra bitnim za postupak može doneti rešenje o privremenom oduzimanju predmeta i izdati potvrdu o ovoj radnji. Međutim materijalni dokazi mogu biti i predmet različitih radnji dokazivanja, najčešće veštačenja, gde se na osnovu različitih analiza dolazi do određenih saznanja.

“Za savremene političke sisteme je veoma karakteristično da se u njima sve veći značaj daje materijalnim dokazima, a pre svega predmetima i tragovima krivičnog dela, što je s jedne strane posledica nastojanja da se dokazni postupak maksimalno objektivizira, a s druge strane, to se temelji na velikim tehničkim mogućnostima analize materijalnih dokaza u savremenim državama.”(Škulić, 2012: 274)

BIBLIOGRAFIJA

1. Aćimović, Mihajlo. 1988. Psihologija zločina i suđenja (sudska psihologija), Beograd
2. Aleksić, Ž. Škulić, M. 2007. Kriminalistika, peto izmenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Javno preduzeće „Službeni glasnik“, Beograd
3. Bejatović, Stanko. 2014. Krivično procesno pravo, Službeni glasnik, Beograd
4. Đurđić, Vojislav. 2014. Krivično procesno pravo-opšti deo, Centar za publikacije pravnog fakulteta, Niš
5. Hamzabegović, Suad. 2013. Dokazivanje u parnici, Bihać
6. Ilić, Predrag. 2010. Krivični postupak, Beograd, 2010
7. Krivokapić, Vladimir. 1997. Kriminalistika taktika III, Policijska akademija, Beograd
8. Marković, Božidar. 1921. O dokazima u krivičnom postupku, Beograd
9. Poznić, Borivoje. 1998. Građansko procesno pravo, Beograd

10. Ristić, V. Ristić, M. 1995. Praktikum za parnicu, četvrto izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd
11. Škulić, Milan. 2012. Krivično procesno pravo, Beograd
12. Triva, S. Belajec, V. Dika, M. 1997. Novo parnično procesno pravo, Zagreb
13. Žarković, Milan. 2012. Kriminalistička taktika, drugo, izmjenjeno i dopunjeno izdanje, Kriminalističko policijska akademija, Beograd

RESUME

Material evidence, in addition to personal evidence, in the criminal proceedings is the core and basis of determining the factual situation. Things and traces are provided by various actions to provide evidence from the competent authority or party in a procedure in which it is in the interest. If the court finds a particular case relevant to the proceedings, it may issue a decision on the temporary confiscation of the things and issue a certificate of this action. However, material evidence can also be the subject of various actions of proofing, most often artificial research, where, based on different analyzes, certain knowledge becomes available.

It is very characteristic of modern political systems that in them the growing importance is given to material evidence, and above all to the objects and traces of the criminal act, which is, on the one hand, the consequence of the attempt to maximize objectivization of the evidence and, on the other hand, it is based on the great technical possibilities of analyzing material evidence in modern countries.

Pregledni rad

KRIVIČNOPRAVNA PRIRODA DISKRIMINACIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Siniša Pantić

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske

Bosna i Hercegovina

psinisa.mil@gmail.com

Apstrakt

Diskriminacija se u nauci, praksi, ali i javnosti, gotovo u pravilu identifikuje kao problem koji se vezuje za povredu ustava, međunarodnih konvencija, zakona o zabrani diskriminacije i sl. S tim u vezi u pogledu sprečavanja diskriminacije uglavnom se pokreću vanparnični postupci (pred institucijom Ombudsmana) ili parnični sudski postupci. Na ovaj način, u većini slučajeva, okončava se dalja aktivnost u pogledu zaštite od diskriminacije. Dakle ovaj problem u pravilu ostaje izvan svere krivičnopravne zaštite, bez obzira na činjenicu da je zakonodavac propisao niz krivičnih djela kojima se štite osnovna ljudska prava i slobode. Cilj ovog rada je da se diskriminacija u nauci i praksi pozicionira i istakne, kao krivičnopravni problem, odnosno da slučajevi diskriminacije pored građanskopravne i ustavnopravne zaštite, dobiju adekvatnu krivičnopravnu zaštitu, kroz već postojeće krivičnopravne norme. Na taj način, odnosno adekvatnom primjenom krivičnopravne zaštite diskriminacije, pozitivno bi se uticalo na sistem specijalne i generalne prevencije, u pogledu poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Ključne riječi: Diskriminacija, povreda ravnopavnosti, ravnopravnost, prava građana, uskraćivanje prava, davanje povlastica, blanketni karakter,

CRIMINAL LAW NATURE DISCRIMINATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

Discrimination in science, practice, and public, almost as a rule identifies as a problem that is attributed to violation of the Constitution, international conventions, the law on the prohibition of discrimination, etc. In terms of preventing discrimination mostly run vanparnični procedures before the institution of Ombudsman or litigation proceedings. In this way in most cases ends any further activity regarding the protection against discrimination. So this problem generally remains outside of the criminal law protection of svere, regardless of the fact that the legislator has prescribed a series of criminal acts that protect basic human rights and freedoms. The aim of this study is that the discrimination in science and practice positions and distinguish itself, as a criminal problem, i.e. to cases of discrimination in addition to the civil law and legal protection, receive adequate protection criminal law, through existing criminal law regulations. In this way, and adequate implementation of criminal law protection of discrimination, would have a positive influence on the system of special and general prevention, to respect fundamental human rights and freedoms.

Keywords: Discrimination, violation of ravnopavnosti, equality, the rights of citizens, denial of rights, granting privileges, blanket character

UVODNE NAPOMENE

Ljudska prava predstavljaju specifičan korpus prirodnih prava inherentnih svakom ljudskom biću a na osnovu proste činjenice rođenja. To su univerzalna, urođena i neotuđiva prava zasnovana na moralnoj viziji same ljudske prirode. Formalno-pravno, ljudska prava čine skup principa, standarda i normi koji za cilj imaju njihovu zaštitu i ostvarenje životnih i duhovnih ambicija svakog čovjeka ponaosob: (Đorđević i Palević, 2010: 55). Zaštita slobode i prava čovjeka i građanina propisana su u brojnim međunarodnim aktima, konvencijama, poveljama i sl. kao što su: Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka, Povelja UN, EKLJP, i dr.

Ustav Bosne i Hercegovine već u preambuli govori o opredjeljenosti poštovanja ljudskih prava koja propisuju: Univezalna deklaracija o pravima čovjeka, Međunarodni sporazum o građanskim, političkim, ekonomskim, društvenim i kulturnim pravima, Deklaracija o pravima pripadnika nacionalnih, etničkih, vjerskih i jezičkih manjina, kao i drugi instrumenti za ljudska prava. U poglavlju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, eksplicitno se navodi princip nediskriminacije, gdje se navodi da će se uživanje prava i sloboda obezbjediti za sva lica u Bosni i Hercegovini, bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao što su pol, rasa, boja, jezik, vjerska, politička i druga uvjerenja, nacionalno i socijalno porijeklo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovini, rođenju i drugom statusu: (Ustav BiH, član 2. stav 4.).

Diskriminacija se u BiH preciznije definiše Zakonom o zabrani diskriminacije. Predmetnim zakonom se propisuje da će se diskriminacijom smatrati svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i pola, polnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogućiti ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi prava i sloboda u svim oblastima javnog života: (Zakon o zabrani diskriminacija Sl.Glasnik BiH, broj: 59/09. Član 2. Stav 1.).

Zabrana diskriminacije primjenjuje se na sve javne organe kao i na sva fizička ili pravna lica, kako u javnom tako i u privatnom sektoru, u svim oblastima, a naročito: zaposlenja, članstva u profesionalnim organizacijama, obrazovanja, obuke, stanovanja, zdravstva, socijalne zaštite, dobara i usluga namijenjenih javnosti i javnim mjestima, te obavljanja privrednih aktivnosti i javnih usluga: (ZZD. Član 2. Stav 2.).

Krivičnopravna zaštita diskriminacije u Bosni i Hercegovini, propisan je Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine, Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine, Krivičnim zakonikom Republike Srpske i Krivičnim zakonom Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, u poglavlju krivičnih djela protiv slobode i prava

građana. U navedenom poglavlju propisuje se više krivičnih djela koji se tiču diskriminacije, međutim krivično djelo povrede ravnopravnosti građana, najdirektnije se dovodi u vezu sa diskriminacijom, koje praktično u svom biću sadrži definiciju diskriminacije. Obzirom da je predmet ovog rada krivičnopravna zaštita od diskriminacije u daljem izlaganju će se detaljnije obraditi krivično djelo povrede ravnopravnosti građana kao primarno krivično djelo, pritom ne umanjujući značaj ostalih krivičnih djela iz poglavlja krivičnih djela protiv slobode i prava građana.

POJAM DISKRIMINACIJE

Diskriminacija se obično opisuje kao nepravilno i nerazumno pravljenje razlike prema pojedincu ili grupi a propo njihovih ličnih svojstava. Mada je izvorno značenje pojma „diskriminacija“ (lat. Discriminare) „razlikovati“, „uočiti razlike“, „ukazivanje na posebnost“, danas on ima gotovo isključivo negativni vrednosni smisao kojim se označava činjenje neopravdane i nemoralne razlike u pogledu tretmana pojedinca ili grupe na osnovu identiteta, pripadnosti ili nekog drugog ličnog svojstva, odnosno nepravilno i nemoralno izjednačavanje nečega što je različito: (Đorđević i Palević, 2010: 11). Principi ravnopravnosti i nediskriminacije su sastavni dio svih ugovora i deklaracija o ljudskim pravima. Ne-diskriminacija je sama po sebi i ljudsko pravo ali i najbitniji element svih drugih ljudskih prava. Pravila o ravnopravnosti i nediskriminaciji se mogu pronaći na međunarodnom, nadnacionalnom i državnom nivou: (Vehabović, Izmirlija i Kadribašić, 2010: 5).

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA DISKRIMINACIJE

Krivičnim djelima protiv slobode i prava čovjeka i građanin, obuhvaćena su krivična djela kojima se štite ona, sada već tradicionalna, klasična politička i demokratska prava čovjeka i građanina. Kod ove grupe krivičnih djela teško je govoriti o jedinstvenom zajedničkom zaštitnom objektu budući da su na jednom mjestu obuhvaćena različita prava čovjeka, a već i sam naziv glave ukazuje na više objekata zaštite. Zaštitu različitih dobara povezuje činjenica da su u pitanju osnovna prava čovjeka i građanina. Bez obzira na to ova grupa krivičnih djela nije bez potrebne unutrašnje harmonije i jedinstva. S jedne strane, povezivanje zaštite slobode čovjeka i nekih osnovnih prava čovjeka i građanina ima svoju logiku i unutrašnju vrijednost, jer je i sama sloboda - uz to što je opšti uslov da čovjek postoji kao samosvojna individua i kao ličnost - jedno od osnovnih prava čovjeka, pretpostavka za istinsko uživanje svih drugih prava. S druge strane i ljudska prava koja se ovdje štite kao klasična temeljna prava čovjeka, neizostavni su atributi čovjekove egzistencije. Kod ove grupe krivičnih djela radi se o zaštiti pojedinca kao čovjeka i građanina, o tome da se osigura ono što određuje njegovu egzistenciju kao čovjeka i građanina i što omogućava da se on može ispoljiti kao čovjek i građanin; radi se o zaštiti prava koja su uslov i čovjekova potreba da postoji i da se ostvaruje kao autonomna jedinka: (Bačić i Šeparović, 1997: 80). Zaštitni objekt krivičnih djela iz ove glave jesu sloboda i prava čovjeka i građanina. Pošto se propisivanjem većeg broja krivičnih djela u ostalim glavama KZ takodje pruža zaštita određenim pravima

čovjeka, nameće se pitanje zašto su samo neka krivična djela izdvojena u ovu posebnu glavu. Inače, kod krivičnih djela iz ove glave radi se o ličnim pravima i slobodama, pravima vezanim za ličnost, ličnu sferu. Riječ je o više različitih prava i sloboda, od kojih je najprepoznatljivije samo pravo na slobodu u različitim sferama (sloboda kretanja, stanovanja, odlučivanja i dr): (Stojanović i Delić, 2013: 39).

Ravnopravnost građana predstavlja osnovno ustavno načelo u svim savremenim pravnim porecima. Povreda ovog načela znači i povredu odgovarajućih odredbi međunarodnih akata kojima se regulišu slobode i prava čovjeka, npr. povredu odredbe čl. 26. MPGPP, kojim je predviđeno da su sva lica jednaka pred zakonom i imaju pravo bez ikakve diskriminacije na jednaku zaštitu zakona. Istom odredbom je propisano da zakonom treba zabraniti svaku diskriminaciju i zajamčiti svim licima jednaku i djelotvornu zaštitu protiv diskriminacije na osnovu bilo kojeg razloga kao što su rasa, boja kože, pol, jezik, vjera, politička i druga mišljenja, nacionalno i socijalno porijeklo i dr.: (Babić et al, 2005: 500).

KRIVIČNO DJELO POVREDE RAVNOPRAVNOSTI ČOVJEKA I GRAĐANINA

Kao što je već konstatovano, krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina, je osnovno krivično djelo koje se odnosi na diskriminaciju u BiH, koje u svom biću praktično sadrži definiciju diskriminacije. Ovo krivično djelo propisano je Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine, Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine, Krivičnim zakonikom Republike Srpske i Krivičnim zakonom Brčko Distrikta.

Krivični zakon BiH, FBiH i Brčko Distrikta, na sličan način, propisuju krivično djelo, povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina koje glasi: „Službeno ili odgovorno lice u institucijama Bosne i Hercegovine koje na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti, političkom ili drugom uvjerenju, polu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu, uskrati ili ograniči građanska prava utvrđena Ustavom Bosne i Hercegovine, ratifikovanim međunarodnim ugovorom, zakonom Bosne i Hercegovine, drugim propisom Bosne i Hercegovine ili opštim aktom Bosne i Hercegovine, ili koja na osnovu ove razlike ili pripadnosti ili kojem drugom položaju daje građanima neopravdane povlastice ili pogodnosti, kazni će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina. Službeno ili odgovorno lice u institucijama Bosne i Hercegovine koje suprotno propisima Bosne i Hercegovine o ravnopravnoj upotrebi jezika i pisama konstitutivnih naroda i ostalih koji žive na teritoriji Bosne i Hercegovine, uskrati ili ograniči građaninu da pri ostvarivanju svojih prava ili pri obraćanju organima vlasti i institucijama Bosne i Hercegovine, privrednim društvima i drugim pravnim osobama upotrijebi svoj jezik ili pismo, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine. Službeno ili odgovorno lice u institucijama Bosne i Hercegovine koje uskrati ili ograniči pravo građaninu na slobodno zapošljavanje na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine i pod jednakim propisanim uslovima, kazniće se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina“: (član 145. stav 1. 2. i 3). Bitno je napomenuti da se Krivični zakoni FBiH i Brčko

Distrikta, u pogledu odgovornosti lica ne ograničavaju na službeno i odgovorno lice, što je slučaj i sa Krivičnim zakonikom Republike Srpske.

Krivični zakonik Republike Srpske, u odnosu na pomenute krivične zakone, na znatno drugačiji način propisuje krivično djelo, povrede ravnopravnosti građana, koje glasi: „Ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, vjeri, polu, rodu ili rodnom identitetu, jeziku, političkom ili drugom ubjeđenju, seksualnom opredjeljenju, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, imovinskom stanju, rođenju ili socijalnom porijeklu, obrazovanju ili društvenom položaju ili nekom drugom ličnom svojstvu, uskrati ili ograniči slobodu ili pravo čovjeka utvrđeno ustavom, zakonom ili ratifikovanim međunarodnim ugovorom, ili ko na osnovu ove razlike daje građanima povlastice ili pogodnosti suprotno ustavu, zakonu ili ratifikovanom međunarodnom ugovoru, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine. Pored toga propisuje se da će se kaznom zatvora do tri godine kazniti i ono lice koje vrši proganjanje lica ili organizacija zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi. Kao teži oblik krivičnog djela propisuje se da će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina kazniti službeno lice koje zloupotrebom službenog položaja ili ovlaštenja, izvrši ovo krivično djelo“: (Sl. gl. Republike Srpske, broj:64/17, član 139. stav 1. 2. i 3). Dakle Krivični zakonik Republike Srpske propisuje kažnjavanje bilo kog fizičkog ili pravnog lica, kao i lica koja proganjaju lica ili organizacije koje se bave zalaganjem za ravnopravnost ljudi, i kao teži kvalifikovani oblik djela propisuje odgovornost službenog lica.

Krivičnim djelom povrede ravnopravnosti građana, propisana su tri oblika izvršenja, koja se razlikuju po tome na osnovu čega se vrši povreda ravnopravnosti građana, odnosno prema vrsti prava koja se ograničavaju ili uskraćuju. Krivično djelo sastoji se u uskraćivanju ili ograničavanju građanskih prava utvrđenih Ustavom BiH, potvrđenim međunarodnim ugovorom, zakonom BiH, drugim propisom BiH ili opštim aktom BiH ili u davanju pojedincu neopravdanih povlastica ili pogodnosti na osnovu razlike u nacionalnosti, rasi, boji kože, vjeroispovijesti, političkom i drugom uvjerenju, etničkoj pripadnosti, polu, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu. Radnja izvršenja djela određena je alternativno i to kao: a) uskraćivanje prava građana, b) ograničavanje prava građana i c) davanje građanima neopravdane povlastice ili pogodnosti: (Babić et al, 2005: 501).

Pod uskraćivanjem prava u smislu ovog krivičnog djela podrazumijeva se onemogućavanje građana da ostvaruju prava koja im pripadaju na osnovu ustava, zakona ili drugih propisa (npr. nepriznavanjem građaninu prava koje mu pripada, odbijanjem da se donese odluka o nečijem zahtjevu, nepravovremenim odlučivanjem i na taj način onemogućavanjem nekoga da koristi svoja prava, pogrešnim upućivanjem drugoga o načinu korištenja prava i sl.: (Babić et al, 2005: 616). Dakle, u slučaju uskraćivanja, lice se potpuno lišava određenog prava, to mu se pravo potpuno uskraćuje: (Stojanović, 2006: 364).

Ograničenje prava postojaće u slučaju kad građaninu nije u cijelosti uskraćeno pravo koje mu pripada, ali se uslijed djelatnosti izvršioca to pravo ne može u potpunosti koristiti, što se može postići nekom od naprijed navedenih radnji osim nepriznavanjem prava, pri čemu treba imati u vidu da je osnovna razlika između ova dva načina izvršenja djela u tome što uskraćivanje ima za posljednicu da građanin

nije mogao u datoj situaciji ostvariti svoje pravo, dok u slučaju ograničenja, pravo se ne može u cijelosti koristiti ili je njegovo korištenje u većoj ili manjoj mjeri otežano: (Babić et al, 2005: 616). Praktično, neko se određenog prava djelimično lišava, pravo mu se sužava: (Stojanović i Delić, 2013: 41).

Treći vid radnje izvršenja sastoji se u favoriziranju, pogodovanju građana, odnosno davanju povlastica ili pogodnosti građanima bez odgovarajućeg osnova, odnosno ostvarenje povoljnijeg, privilegiranog statusa pojedinih građana u odnosu na druge građane. Nije od značaja je li davanje povlastica ili pogodnosti učinjeno na štetu drugih građana ili ne. Nije važno o kojim pravima građana se radi i na osnovu kojeg pravnog akta je to pravo utvrđeno: (Babić et al, 2005: 501). Radi se o tome da se nekome daje određeno pravo koje mu ne pripada, tj. daje mu se određena povlastica ili pogodnost. Kod predhodnih radnji izvršenja radi se o pravima koja su predviđena ustavom, zakonom, podzakonskim aktom, kao i ratifikovanim međunarodnim ugovorima. U ovom slučaju pravo može biti predviđeno nekim od ovih akata, ali se može raditi i o povlastici, odnosno pogodnosti koja nije ničim propisana. I u jednom i drugom slučaju, radi se o kršenju ustava, zakona ili drugih propisa. Naime, u prvom slučaju se nekom uskraćuje ili ograničava pravo koje mu pripada, a u drugom slučaju se određene povlastice ili pogodnosti priznaju onome ko na njih nema pravo: (Stojanović i Delić, 2013: 41).

Ovo krivično djelo može biti izvršeno na taj način što se nekom licu daje određeno pravo, tj. povlastica, pogodnost ili privilegija, iako mu ni po ustavu, ni po zakonu, ni po podzakonskim aktima, to pravo i pogodnost ne pripadaju. U teoriji se, dakle, izričito ističe da povlastica ili pogodnost, koja se nekome daje, ne smije da bude propisana ili predviđena nekim zakonskim ili podzakonskim aktom: (Stojanović, 2006: 364). To znači da postoje određene situacije kada se pojedinim zakonskim, ili podzakonskim aktima može propisati da se pojedinim licima daju neke povlastice, neke privilegije, što može stvarati određene, prije svega praktične probleme. Ovdje se radi o tzv. Pozitivnoj diskriminaciji, ili kako to neki kažu afirmativnoj akciji, a što je tema o kojoj se može posebno govoriti: (Dimitrijević i Paunović, 1997: 191). Pojam afirmativne akcije potiče iz SAD i u početku je bio upotrebljavan da označi mjere koje imaju za cilj da omoguće lakši pristup i pravičnije predstavljanje u podnošenju molbi i selekciji kandidata za radna mjesta i za prijem u školske ustanove: (Petrušić, 2012: 31).

Za postojanje krivičnog djela nije dovoljno da postoji jedan od oblika radnje, nužno je da se to čini zbog nacionalne ili etničke pripadnosti, pripadnosti rasi ili vjeroispovjesti, ili zbog odsustva te pripadnosti, ili zbog razlika u pogledu političkog ili drugog ubjeđenja, pola, jezika, obrazovanja, društvenog položaja, socijalnog porijekla, imovinskog stanja ili nekog drugog ličnog svojstva. To znači da se mora raditi o diskriminaciji po nekom od navedenih osnova. Diskriminacija u širem smislu postoji i onda kada se neko po nekom od navedenih osnova favorizuje, tj. kada mu se daje neka povlastica ili pogodnost koja mu ne pripada, jer se time u stvari pogađaju drugi građani, a i narušava princip pravne jednakosti. (Stojanović i Delić, 2013: 42). S obzirom na zaštitni objekt ovog krivičnog djela i zakonsko određenje „i drugom uvjerenju“, o ovom krivičnom djelu radiće se i u slučaju kad je uskraćivanje ili ograničenje građanskih prava nekog lica izvršeno zbog njegovog apolitičkog stava, tj. i u slučaju kad određeno lice nema definisano političko uvjerenje već

potpuno indiferentno gleda politička opredjeljenja. Naime, i ovakav stav nekog lica predstavlja odnos tog lica prema određenim vrijednostima, odnosno predstavlja određeno uvjerenje: (Babić et al, 2005: 501). Krivični zakonik Republike Srpske u ovom kontekstu, navodi formulaciju „nekom drugom ličnom svojstvu“. Iako se radi o donekle nepreciznom terminu, isti je sa aspekta objekta krivičnopravne zaštite opravdan. Riječ je o vrlo različitim ličnim svojstvima koja se ne bi mogla taksativno nabrojati (starosno doba, seksualna orijentacija, fizička ili mentalna hendikepiranost, način života i dr.). Ova formulacija je u skladu sa stavom Evropskog suda za ljudska prava u primjeni člana 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima, a takođe i sa ustavom koji zabranjuje diskriminaciju po bilo kom osnovu: (Stojanović i Delić, 2013: 42).

Pored toga, radnja „diskriminacije“ i „diskriminatorskog postupanja“ se može sastojati u: 1) neopravdanom pravljenju razlike; 2) nejednakom postupanju; ili 3) propuštanju. Očigledno su istaknute dve radnje činjenja i jedna radnja nečinjenja, kao modaliteti u kojima se može ostvarivati diskriminacija, odnosno, diskriminatorsko postupanje. Nesporno je da se sve ove radnje imaju smatrati protivpravnim radnjama kojima se vređaju određene vrijednosti sadržane u pravno obaveznim pravilima o ponašanju u državnom pravnom poretku. Jedini nivo razlike između diskriminacije i „diskriminatorskog postupanja“ se zapaža u pogledu same kvalifikacije radnji, tako da je u prvom slučaju reč o neopravdanom pravljenju razlike, a u drugom o nejednakom postupanju, dok nam se za radnju nečinjenja čini da je ona podjednako moguća i u prvom i u drugom slučaju. U neopravdanosti i nejednakosti kao formulacijama koje se vezuju za dvije radnje činjenja (ali, posredno i za radnju nečinjenja) skoncentrisani su i vrijednosni postulati pravde i jednakosti kao principi iz kojih vrijednosno i izvire pravo. Propuštanje kao radnja nečinjenja, tj. uzdržavanje od činjenja se, po tekstu zakonodavca, odnosi na: isključivanje, ograničavanje i davanje prvenstva. Dakle, propuštanjem se ima smatrati svaka radnja koja dovodi do određene posledice koja je iskazana u upravo navedena tri oblika: (Đorđević i Palević, 2010: 55).

Pored navedenog predviđen je drugi oblik povrede ravnopravnosti građana koji se odnosi na određeno pravo, pravo upotrebe jezika i pisma i što se to ne čini na osnovu navedenih razlika u nacionalnosti, rasi i dr. Krivično djelo sastoji se u uskraćivanju ili ograničavanju građaninu suprotno propisima o ravnopravnoj uporabi jezika i pisma konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u BiH, da pri ostvarivanju svojih prava ili obraćanju organima, poduzećima ili drugim pravnim licima upotrebi svoj jezik ili pismo. Krivično djelo ima blanketni karakter budući da sadrži blanketnu dispoziciju koja upućuje na primjenu odgovarajućih propisa o ravnopravnoj upotrebi jezika ili pisma. Ravnopravna upotreba jezika i pisma regulisana je zakonskim i drugim propisima, a odgovarajuće odredbe sadržane su i u Ustavu BiH i entitetskim ustavima. Radnja izvršenja djela određena je alternativno i sastoji se u uskraćivanju ili ograničavanju građaninu da uprijebi svoj jezik ili pismo. Svaka povreda ravnopravnosti upotrebe jezika i pisma ne predstavlja krivično djelo, potrebno je da je uskraćivanje ili ograničavanje upotrebe jezika i pisma izvršeno pri ostvarenju prava građanina ili pri obraćanju građanina organima, poduzećima ili drugim pravnim licima: (Babić et al, 2005: 502). Krivični zakonik Republike Srpske,

povredu prava upotrebe jezika i pisma, propisuje kao zasebno krivično djelo. (KZ RS, član 140.).

Takođe kao jedan od oblika povrede ravnopravnosti građana, propisuje se poseban oblik ovog krivičnog djela koji se sastoji u uskraćivanju ili ograničenju prava građaninu na slobodno zapošljavanje na cijelom području BiH, pod jednako propisanim uslovima. Pojam uskraćivanja i ograničavanja treba tumačiti na način kako je objašnjen uz osnovni oblik krivičnog djela, a koja objašnjenja se *mutatis mutandis* mogu primijeniti i na ovaj oblik krivičnog djela. Uskraćivanje i ograničavanje treba da se odnosi na slobodno zapošljavanje na cijelom području BiH: (Babić et al, 2005: 502).

Krivičnim Zakonikom Republike Srpske krivičnopravno je sankcionisana i povreda ravnopravnosti građana koja se ogleda u vršenju proganjanja lica ili organizacija koje se zalažu za ravnopravnost ljudi: (KZ RS, član 139. stav 2.). Objekt krivičnopravne zaštite je i u ovom slučaju ravnopravnost građana. Sadržajno pojam proganjanja odgovara i najčešće se ispoljava u uskraćivanju ili ograničavanju određenih prava i sloboda čovjeka. Proganjanje se može sastojati u različitim radnjama naprimjer, onemogućavanjem registrovanja udruženja čija je djelatnost povezana sa zalaganjem za ravnopravnost ljudi, onemogućavanjem dobijanja odgovarajućih odobrenja za obavljanje djelatnosti, protjerivanjem lica sa određenog područja, uskraćivanjem dozvola za boravak i sl. Uslovi za postojanje ovog oblika krivičnog djela je da se proganjaju lica ili organizacije zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi: (Babić et al, 2005: 1533).

Krivično djelo je dovršeno nastupanjem odgovarajuće posljedice, tj. kad je građaninu uskraćeno ili ograničeno neko pravo odnosno kad je nekom građaninu data neopravdana povlastica ili pogodnost: (Babić et al, 2005: 502). Konačno, i u aktivnim radnjama logički se prepoznaje kao posledica nepravda ili nejednakost, odnosno, neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje: (Đorđević i Palević, 55). Posledica krivičnog djela sastoji se u povredi prava građana, ili u povredi njihovog pravnog interesa (u slučaju kada je nekom priznata povlastica ili pogodnost koja mu ne pripada). Pokušaj postoji onda kada još nije došlo do ograničavanja ili uskraćivanja prava, ili pak davanja povlastica ili pogodnosti, ali su preduzete određene radnje u tom cilju: (Stojanović i Delić, 2013: 42).

Krivično djelo može se izvršiti samo s namjerom koja obuhvata svijest da se na osnovu navedenih razlika u nacionalnosti, rasi i dr. ograničavaju ili uskraćuju prava građanima ili građanima daju neopravdane povlastice ili pogodnosti: (Babić et al, 2005: 502). Odnosno krivično djelo se može izvršiti samo sa umišljajem koji mora obuhvatiti i svijest o tome da se uskraćuje ili ograničava neko pravo, ili daju povlastice ili pogodnosti po nekom od navedenih osnova: (Stojanović i Delić, 2013: 42).

Krivični zakoni Federacije BiH, Brčko Distrikta i Republike Srpske, u odnosu na Krivični zakon BiH, propisuju značajno šire krivičnu odgovornost u odnosu na svojstvo izvršioca, odnosno krivična odgovornost obuhvata bilo koje fizičko ili pravno lice koje vrši diskriminaciju. Teži oblik krivičnog djela postojaće kada je krivično djelo učinjeno od strane službenog lica zlouporabom službenog položaja ili ovlašćenja. Zlouporaba službenog položaja ili ovlašćenja po pravilu se sastoji u iskorištavanju službenog položaja ili ovlašćenja, prekoračenju granica službenog

položaja ili propuštanju službenih dužnosti. Opšti pojam zlouporabe podrazumijeva postupanje protivno zakonu odnosno protivno zadacima i interesima službe. Krivičnopravni pojam zlouporabe također sadrži elemente naznačenog postupanja. O iskorištavanju službenog položaja ili ovlašćenja radiće se u slučaju kad službeno lice preduzima radnje koje su u okviru njegovih ovlašćenja ali koje su protivpravne, koje nisu u skladu sa interesima službe već se preduzimaju u određenom, nedopuštenom cilju. Prekoračenje granica službenih ovlašćenja postoji kad izvršilac poduzima radnju koja nije u nadležnosti njegove službe, kad radnja ne spada u krug njegovih ovlašćenja, već postupa izvan svoje nadležnosti. Kod propuštanja službene dužnosti izvršilac ne čini, odnosno propušta poduzeti odgovarajuću radnju koja ulazi u okvir njegovih ovlašćenja i koju je dužan, obvezan poduzeti: (Babić et al, 2005: 1534).

BLANKETNI KARAKTER KRIVIČNIH DJELA U VEZI DISKRIMINACIJE

Krivični zakoni u BiH, su jedini glavni i neposredni izvor krivičnog prava. To je posledica dosledno sprovedenog načela zakonitosti u krivičnom pravu. Medjutim to ne znači da su oni isključivi izvori krivičnog prava, jer se kao posredni i dopunski izvori javljaju i drugi pisani pravni propisi. Radi se o propisima koji mogu biti dopunski izvori krivičnog prava onda kada krivični zakon upućuje na njih. To je slučaj prije svega kod tzv. blanketnih krivičnih djela (kod zakonskog opisa nekih krivičnih djela koriste se formulacije (protivpravno, neovlašćeno, suprotno propisima, i sl.). Takva krivična djela su na primjer, nedozvoljena trgovina, nezakonit lov, nedozvoljen prekid trudnoće itd.: (Stojanović, 2012: 38). Propisima koji se tiču samog pojma diskriminacije u širem smislu, ne mogu se propisivati krivična djela, niti pak instituti opšteg djela krivičnog prava, ali je iste neophodno koristiti u svim fazama krivičnog postupka. Da se radi o krivičnom djelu blanketnog karaktera, vidljivo je iz samog opisa bića krivičnog djela povrede ravnopravnosti građana, odnosno iz djela koji glasi; „uskрати ili ograniči slobodu ili pravo čovjeka utvrđeno ustavom, zakonom ili ratifikovanim međunarodnim ugovorom, ili ko na osnovu ove razlike daje građanima povlastice ili pogodnosti suprotno ustavu, zakonu ili ratifikovanom međunarodnom ugovoru“. Iz konkretne zakonske formulacije vidljiva je složenost bića ovog krivičnog djela, koje pratično upućuje na ogroman broj domaćih i međunarodnih pravnih propisa.

Šta je krivično djelo ne može se u svim slučajevima saznati samo iz krivičnopravne norme, odnosno krivičnog zakona, već se okviri koje on postavlja na određen način „ispunjavaju“ sadržinom iz vrlo različitih propisa kako po njihovom rangu (drugi vankrivični zakon, uredba, pravilnik i itd.), tako i po oblastima koje regulišu: (Stojanović, 2012: 38).

Jedan od oblika krivičnog djela povrede ravnopravnosti građana, sastoji se u uskraćivanju ili ograničavanju građaninu suprotno propisima o ravnopravnoj upotrebi jezika i pisma konstitutivnih naroda i ostalih koji žive u BiH, da pri ostvarivanju svojih prava ili obraćanju organima, poduzećima ili drugim pravnim licima upotrebi svoj jezik ili pismo. Jasno je da ovaj oblik krivičnog djela takođe,

ima blanketni karakter budući da sadrži blanketnu dispoziciju koja upućuje na primjenu odgovarajućih propisa o ravnopravnoj upotrebi jezika ili pisma: (Babić et al., 2005: 502).

KRIVIČNI POSTUPAK ZA ZAŠTITU OD DISKRIMINACIJE

Diskriminacija se može ispoljiti u različitim okolnostima i oblastima društvenog života, odnosno u oblastima koje su regulisane različitim oblastima prava. Međutim ako se izuzmu vansudski postupci koji se vode pred institucijom Ombudsmana, u praksi se najčešće vode parnični postupci. Krivični postupci u odnosu na diskriminaciju su veoma rijetki i gotovo nepoznanica u krivičnom zakonodavstvu BiH.

U parničnom postupku bez pravila o prebacivanju tereta dokazivanja, zabrana diskriminacije bi ostala bez ikakvog praktičnog dejstva, jer su rijetki slučajevi u kojima diskriminatori otvoreno priznaju da prema nekom licu nejednako postupaju zbog njegove ili njene lične karakteristike. Stoga sudovi i sudije u Bosni i Hercegovini moraju imati na umu ovaj važni princip prilikom utvrđivanja praga koji tužilac mora dostići u demonstriranju prima facie slučaja diskriminacije. Pored toga, važno je osigurati da se prilikom primjene pravila o prebacivanju dokaza od strane sudova u BiH uzme u obzir praksa najviših evropskih sudskih instanci u ovoj oblasti, te da se pritom imaju u vidu navedene specifičnosti dokazivanja direktne, odnosno indirektno diskriminacije: (Topić, 2015: 7). Dakle, parnični postupak se vodi prema opštim pravilima, ali sa posebnostima koje su određene Zakonom o zabrani diskriminacije, a koje se odnose na princip objektivne odgovornosti, proširivanje aktivne legitimacije, prebacivanje tereta dokazivanja, specifičnih dokaznih sredstava i sl.: (Petrušić, 2012: 53). Međutim ostali postupci, krivični, prekršajni, upravni, upravni sporovi i sl., koji se pokrenu pred sudom u cilju zaštite od diskriminacije, vodi se prema opštim zakonskim pravilima i načelima. Pored toga bez obzira na određene povlastice u pogledu dokazivanja diskriminacije u parničnom postupku, krivični postupak se vodi strogo i isključivo uz primjenu važećih odredbi i načela Zakona o krivičnom postupku. Međutim pored navedenog, krivični postupak u vezi diskriminacije, se može voditi nakon dokazivanja diskriminacije u parničnom postupku, ili pred institucijom Ombudsmana.

U krivično-sudskoj praksi, na žalost, izuzetno su retki postupci na osnovu inkriminacije za ova krivična dela. U slučajevima kada su pripadnici nacionalnih manjina žrtve nasilja ili diskriminacije, protiv izvršioca, koji su najčešće službena lica, ukoliko uopšte dodje do pokretanja krivičnog postupka, ovaj postupak se vodi za nacionalno ili rasno neutralna, krivična djela kao što su iznudjivanje iskaza, zlostavljanje i mučenje, protivpravno lišenje slobode, ili narušavanje nepovredivosti stana. Vrlo retko zastupnici javne optužbe odlučuju da optužnicu grade na elementima krivičnih dela gde je element bića krivičnog dela neprijateljski stav prema pripadnicima manjinskih grupa, iako su motivi izvršilaca gotovo uvek mržnja ili izrazita netrpeljivost prema pripadnicima manjina: (Pavlović-Križanić, 2006: 8).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Polazeći od činjenice da Zakon o zabrani diskriminacije, drugi domaći i međunarodni propisi, propisuju odgovornost bilo kog fizičkog ili pravnog lica u pogledu diskriminacije, dolazi se do zaključka da Krivični zakon Bosne i Hercegovine, na adekvatan način ne pruža krivičnopravnu zaštitu u pogledu diskriminacije. Ovakav zaključak proizilazi iz samog bića krivičnog djela povrede ravnopravnosti građana KZ BiH, gdje se odgovornost ograničava samo na službena lica i odgovorna lica u institucijama BiH. Na ovaj način predmetni krivični zakon ne obuhvata krivičnopravnu odgovornost bilo kog fizičkog ili pravnog lica. Za razliku od Krivičnog zakona BiH, krivični zakoni Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta, u ovom pogledu proširuju odgovornost na bilo koje fizičko ili pravno lice, što ipak diskriminaciji kroz primjenu ovih zakona, daje krivičnopravnu zaštitu u Bosni i Hercegovini.

Da bi se postigao odgovarajući nivo krivično pravne zaštite u pogledu diskriminacije neophodno je putem pravnih normi, obavezati sve subjekte koji se bave problemom diskriminacije, da pored ostalih obaveza, imaju obavezu da obavjeste nadležno tužilaštvo u svim slučajevima diskriminacije, kako bi se u skladu sa načelima krivičnog postupka preispitala eventualna krivična odgovornost u pogledu diskriminacije. Pored toga jedan od glavnih osnova krivičnopravne zaštite, proizilazi upravo iz činjenice da ostali postupci koji se vode u pogledu diskriminacije (parnični, vanparnični, upravni i sl.), ne isključuju vođenje krivičnog postupka po istom osnovu. Praktično rješavanjem konkretnog predmeta u parničnom postupku ili pred institucijom Ombudsmana, u većem broju slučajeva otvara se prostor za pokretanje krivičnog postupka, odnosno odgovornosti u odnosu na krivično djelo povrede ravnopravnosti građana.

Polazeći od činjenice da je diskriminacija veoma složen pojam, koji je definisan brojnim međunarodnim i domaćim pravnim propisima, proizilazi logičan zaključak, odnosno da nije moguće razumjeti ili tumačiti diskriminaciju, samo na osnovu definisanog bića krivičnog djela, povrede ravnopravnosti građana ili drugih krivičnih djela. Dakle radi se o tzv. blanketnom karakteru krivičnog djela, što u nauci i praksi, podrazumjeva korišćenje svih relevantnih pravnih propisa, na osnovu kojih se može doći do pravilnog tumačenja i primjene ovog krivičnog djela. Pored toga činjenica da je Bosna i Hercegovina potpisnik mnogih međunarodnih dokumenata koji se tiču ljudskih prava, i da se ti propisi u našem pravnom sistemu mogu neposredno primjenjivati, dodatno obavezuje relevantne institucije na sveobuhvatno sagledavanje ovog problema.

Konačno krivično djelo povrede ravnopravnosti građana, treba nazvati pravim imenom, odnosno definisati ga kao krivično djelo diskriminacije, što bi samo po sebi uticalo na veći stepen krivičnopravne zaštite. Trenutno diskriminacija kao jedan od osnovnih elemenata povrede ljudskih prava, u praksi ostaje izvan svefe krivičnopravne odgovornosti.

BIBLIOGRAFIJA

1. Babić Miloš, Filipović Ljiljana, Marković Ivanka, Rajić Zdravko. 2005. Komentari krivičnih zakona u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Savjet Evrope - Evropska komisija.
2. Bačić Franjo i Šeparović Zvonimir. 1997. Kazneno pravo-posebni dio. Zagreb.
3. Đorđević Srđan i Palević Milan. 2010. Zakon o zabrani diskriminacije (Pravna analiza). Kragujevac: Pravni fakultet u Kragujevcu – Institut za pravne i društvene nauke, Kragujevac.
4. Pavlović-Križanić Tatjana. 2006. Zabrana diskriminacije domaće zakonodavstvo i praksa. Beograd: Holandski helsinški odbor, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji. Beograd.
5. Petrušić Nevena, Ilić Goran, Reljanović Mario, Ćirić Jovan, Matić Marina, Beker Kosana, Nenadić Svetlana, Trninić Verica. 2012. Primena antidiskriminacionog zakonodavstva i krivičnopravna zaštita. Beograd: Udruženje javnih tužilaca i zamjenika javnih tužilaca.
6. Stojanović Zoran i Delić Nataša. 2013. Krivično pravo – Posebni dio. Beograd: Pravni fakultet univerziteta u Beogradu, Pravna knjiga, Beograd.
7. Stojanović Zoran. 2012. Krivično pravo – Opšti dio. Beograd: Pravna knjiga, Beograd.
8. Stojanović Zoran. Komentar Krivičnog zakonika. 2006. Beograd.
9. Topić Boris. 2015. Teret dokazivanja direktne i indirekte diskriminacije. Sarajevo: Analitika Centar za društvena istraživanja. Sarajevo.
10. Vehabović Faris, Izmirlija Midhat i Kadribašić Adnan. 2010. Komentar zakona o zabrani diskriminacije – sa objašnjenjima i pregledom prakse u uporednom pravu. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu.
11. Vojin Dimitrijević Vojin i Paunović Milan. 1997. Ljudska prava. Beograd.

RESUME

Discrimination in science, practice, and public, almost as a rule identifies as a problem that is attributed to violation of the Constitution, international conventions, the law on the prohibition of discrimination, etc. In terms of preventing discrimination mostly run vanparnični procedures before the institution of Ombudsman or litigation proceedings. In this way in most cases ends any further activity regarding the protection against discrimination. So this problem generally remains outside of the criminal law protection of svere, regardless of the fact that the legislator has prescribed a series of criminal acts that protect basic human rights and freedoms. The aim of this study is that the discrimination in science and practice positions and distinguish itself, as a criminal problem, i.e. to cases of discrimination in addition to the civil law and legal protection, receive adequate protection criminal law, through existing criminal law regulations. In this way, and adequate implementation of criminal law protection of discrimination, would have a positive influence on the system of special and general prevention, to respect fundamental human rights and freedoms.

SPISAK RECENZENATA ČASOPISA UNIVERZITETSKA MISAO

LIST OF RECONCILIANTS OF THE JOURNAL UNIVERSITY REVIEW

1. Bećirović Suad, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
2. Kalač Bećir, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
3. Plojović Šemsudin, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
4. Elfić-Zukorlić Elma, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
5. Čatović Azra, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
6. Ujkanović Enis, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
7. Meta Mehmed, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
8. Rakočević-Vasić Branislava, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
9. Fehratović Jahja, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
10. Bihorac Ahmed, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
11. Matić Zorica, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
12. Mančić Emilija, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
13. Muratagić Tuna Hasnija, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
14. Džadarević Samina, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
15. Lukač-Zoranić Amela, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
16. Bajrami Vedat, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
17. Arsenijević Jasmina, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
18. Mladenović Željko, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
19. Krcić Šefket, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
20. Muratović Admir, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
21. Fetić Mustafa, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
22. Srdić Vesna, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
23. Skenderović Ibro, vanredni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
24. Kurtović Rejhan, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
25. Ivanović Aleksandar R., docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
26. Randelović Dragana, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
27. Mededović Enver, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
28. Tesla Milan, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
29. Hakić Ergin, docent, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
30. Teofilović Nebojša, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
31. Jović Miodrag, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
32. Matijević Mile, redovni profesor, Internacionalni Univerzitet u Novom Pazaru
33. Elvis Vardo, docent, Univerzitet u Tuzli
34. Tatjana Atanasova-Pačemska, redovni profesor, Univerzitet Goce Delceva, Štip
35. Muharem Kozić, vanredni profesor, Univerzitet Džemal Bijedić, Mostar
36. Nazim Malići, redovni profesor, FON Univerzitet, Skoplje
37. Naser Etemi, vanredni profesor, FON Univerzitet, Skoplje
38. Alen Kalajdzija, docent, Univerzitet Sarajevo
39. Sanjin Kodrić, vanredni profesor, Univerzitet Sarajevo
40. Ismail Palić, docent, Univerzitet Sarajevo
41. Miodrag Jovanović, vanredni profesor, Univerzitet Crne Gore
42. Marija Krivokapić, vanredni profesor, Univerzitet Crne Gore
43. Aleksandra Nikčević-Batričević, docent, Univerzitet Crne Gore
44. Selma Porobić, vanredni profesor, Univerzitet u Tuzli
45. Jasna Bogdanović-Čurić, vanredni profesor, PIM Univerzitet, Banja Luka
46. Tamara Spahić-Efendić, vanredni profesor, Univerzitet u Tuzli - docent
47. Hana Korać, vanredni profesor, Univerzitet u Travniku
48. Hikmet Asutay, vanredni profesor, Trakijski Univerzitet, Edirne

TEHNIČKO UPUTSTVO ZA FORMATIRANJE RADOVA

NAZIV RADA

[Times New Roman 13 point, bold, centred, upper case]

Ime Autora [Times New Roman, 10 point, bold, centred and Upper and lower case]

Institucija u kojoj je autor zaposlen [10 point, normal, centred and upper and lower case]

Grad /Zemlja [10 point, normal, centred and upper and lower case]

E-mail [10 point, italic, centred and upper and lower case]

Apstrakt

[Times New Roman 10-point, justified]

Apstrakt treba biti od 100 do 200 riječi.

Ključne riječi: **[Times New Roman, 10-point, bold, alignment left]**

NASLOVI [Times New Roman, 12- point, bold, upper case and justified]

Rad treba biti u formatu B5 (17,6 x 25.1cm). Margine: top – 2.5 cm; bottom – 2.5 cm; left – 2.5 cm; right – 2.5 cm. Tekst treba biti jediničnog proreda u jednoj koloni pisan fontom Times New Roman veličine 11-point. Rad treba biti obima od 7 do 14 stranica.

PODNASLOVI [TIMES NEW ROMAN, 12-POINT, NORMAL, LIJEVO PORAVNANJE]

Radove pisati na srpskom/bosanskom ili engleskom jeziku. Radovi treba da budu obima do 5,500 reči (maksimum 15 strana). U određivanju dužine teksta grafički prilozi (tabele, grafikoni, i sl.) broje se kao 250 reči (pola strane) ili 500 reči (cela strana). Slike i grafikoni moraju biti u crno beloj (gray) varijanti (štampanje u boji nije moguće). Rezolucija slika i tabela ne sme biti manja od 300dpi (pixela).

PODNASLOVI [TIMES NEW ROMAN, 12-POINT, NORMAL, LIJEVO PORAVNANJE]

Radove pisati na papiru formata B5 i koristiti margine: 2 cm gornja, 2 cm donja, leva i desna. Imena i prezimena autora i nazive njihovih institucija (ako postoje) pisati fontom Times New Roman 10 pt. Način pisanja je pokazan na početku ovog uputstva. Na sredini prve stranice rada napisati naslov rada na srpskom/bosanskom jeziku. Ispod njega sledi naziv rada na engleskom jeziku. Koristiti font Times New Roman Bold 12 pt.

Posle imena autora i naslova rada sledi apstrakt na srpskom/bosanskom jeziku pisan italic. Iza toga sledi apstrakt na engleskom jeziku takođe pisan italic. Podnaslove u rukopisu pisati bold velikim slovima veličine kao u tekstu.

Rad kucati proredom 1.0 i proredom između pasusa od 6pt pre i posle sa fontom Times New Roman 11 pt, kojim je kucano i ovo uputstvo. Početak pasusa kucati od početka reda. Sve delove teksta koji se žele istaknuti treba pisati *italic* (ne **bold** ili podvučeno). Strana imena pisati u originalu ili transkribovati na srpski/bosanski jezik, a pri prvom navođenju u zagradi staviti ime u originalu. Strane ne treba numerisati.

ZAKLJUČAK

Ispod teksta u fusnote upisivati samo propratne komentare.³

Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu izdanja i broj strane.

- Primer za citiranje bibliografske jedinice jednog autora: (Giddens, 1986: 68).
- Primer za citiranje bibliografske jedinice dva autora (Horkheimer i Adorno, 1947: 77).
- Primer za citiranje više bibliografskih jedinica: (Fauconnet, 1928: 36; Barthes, 1971: 183).
- Primer citiranja bibliografske jedinice bez autora: (*Deklaracija*, 1948: 2).

Primer citiranja bibliografske jedinice jednog autora u slučaju da postoje druge bibliografske jedinice istog autora izdate iste godine: (Durkheim, 1915c: 45).

LITERATURA

Citiranje bibliografskih izvora u tekstu je obavezno. Citati u tekstu trebaju biti obilježeni velikim zagradama na primjer: [1, str. 125].

1. Molimo Vas ne koristite fusnote ili endnote za citiranje izvora. Numerisana lista izvora i literature treba biti data na kraju rada na način kao u sledećem primjeru: Porter, M.E. (1998) *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
2. Larrain, F., Tavares, J. (2003) Regional currencies versus dollarization: options for Asia and the Americas, *Journal of Policy Reform*, 6 (1), str. 35-49
3. Shachmurove, Y. (2001) Optimal portfolio analysis for the Czech Republic, Hungary and Poland during 1994-1995 period, *CARESS Working Paper No. 00-12*
4. Gwin, C.R. (2001) *A Guide for Industry Study and the Analysis of Firms and Competitive Strategy*. Preuzeto sa sajta: <http://faculty.babson.edu/gwin/indstudy/index.htm>.
5. IMF (2010) Global Financial Stability Report, *IMF World Economic and Financial Surveys*

Lista treba biti pisana fontom Times New Roman, veličine 10-point, normal, justified, upper and lower case.

³ Propratni komentar pisati fontom Time New Roman 8 pt.

Fontom Times New Roman 10pt, abecednim redom navesti sve citirane bibliografske jedinice. Knjiga se navodi sledećim redom: prezime, ime, godina izdanja, *naslov knjige kurzivom*, mesto izdanja, naziv izdavača. Članak u knjizi se navodi sledećim redom: prezime (autora), ime (autora), godina izdanja, naslov članka, u:, prezime (urednika), ime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), *naslov knjige kurzivom*, mesto izdanja, naziv izdavača. Članak u časopisu se navodi sledećim redom: prezime, ime, godina izdanja, naslov članka, *naslov časopisa kurzivom*, godište, broj i broj prve i poslednje strane na kojima je članak objavljen.

SLIKE i TABELE

Slike, tabele i grafici trebaju biti poravnati po sredini, oznčeni odgovarajućim brojem i naslovom kao u sljedećim primjerima:

Slika 1. BET index

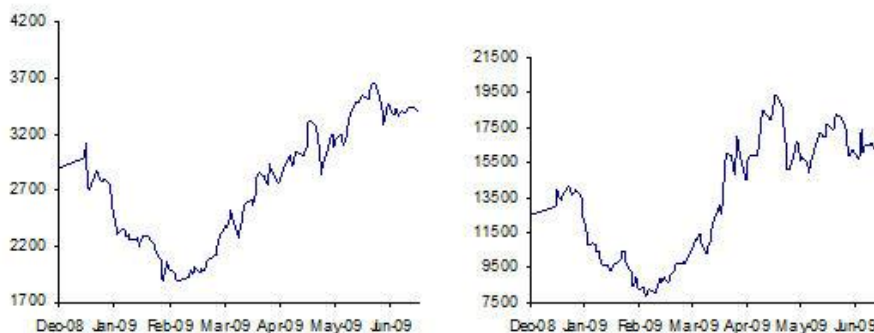

Tabela 1. Deskriptivna statistika prihoda na hartije od vrijednosti

	Austrija	Francuska	Njemačka	Mađarska	Poljska
Srednja vrijednost	-0.002%	-0.006%	-0.009%	0.008%	0.012%
Medijan	0.011%	0.013%	0.039%	0.025%	0.010%
Maksimum	12.759%	13.149%	11.125%	17.410%	10.870%
Minimum	-11.164%	-11.301%	-8.666%	-19.110%	-11.850%

BROJEVI STRANICA i ZAGLAVLJA

Molimo Vas nemojte koristiti brojeve stranica ili zaglavlja.

RESUME

Na kraju teksta neophodno je dati rezime članka na engleskom jeziku u dužini do jedne stranice.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

008

UNIVERZITETSKA MISAO: časopis za
Nauku, kulturu i umjetnost / glavni i odgovorni
Urednik Suad Bećirović. – 2002, br. 1 -. - Novi
Pazar : Internacionalni Univerzitet u Novom
Pazaru, 2002- (Kraljevo : Graficolor). - 24 cm

ISSN 1451-3870 = Univerzitetska misao (Novi Pazar)
COBISS.SR-ID 121150220